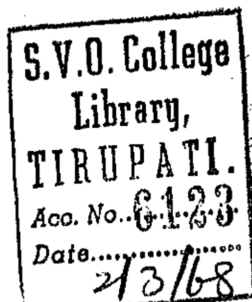
बौद्ध-संस्कृत-ग्रन्थावली—२१

Buddhist Sanskrit Texts—No. 21

Copies of This Volume, postage paid, may be had from your usual Book-seller or from The Director Mithila Institute, Darbhanga, on pre-payment either in cash, Postal Order or M. O. of Rs. 10.00 for Ordinary edition and Rs. 12.50 for Library edition.

The entire cost of preparation and production of this Volume has been n out of a subvention kindly placed at the disposal of the Institute jointly by the Government of India (Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs) and the State of Bihar

Printed by Laxmibai Narayan Chaudhari, at the Nirnaya Sagar Press, 26-28 Kolbhat Street, Bombay 2, and Published by Dr. P. L. Vaidya, for the Director, Mithila Institute, Darbhanga, Bihar.

अनुक्रमणिका।

INTRODUCTION

1. THE EDITION

THIS edition of Ārya Śūra's *Jātaka-Mālā*, also called *Bodhisattvāvadānamālā*, is based on the edition edited by H. Kern and published in the Harvard Oriental Series, No. 1, 1890 (referred to in the margin by K). A few years' later, in 1895, Dr. J. S. Speyer published an English translation of this work in the Sacred Books of the Buddhists, Vol. I. Kern used for his edition only three Mss., A, B and P, and handled this material so skilfully as to give us a masterpiece of standard Classical Sanskrit. I do not agree with Kern in all the emendations he made in his printed text, a few of which I have rejected as they did not conform with standard Buddhist phrases current in Buddhist literature, while a few more still, which I have retained in my edition, were not necessary in view of the fact that the author, Ārya Śūra, professed Buddhism as his faith, and as such, words like अनुशासनी and गृहावास were quite natural in his grain. I must, however, admit and admire the scholarly acumen of this Dutch Scholar in giving us an admirably fine Sanskrit text. I have given the variant readings just below the text, and not relegated them to the end of the volume as Kern did, to enable the reader, well-versed in the style and vocabulary of Buddhist Sanskrit works, to judge for himself the value of his emendations. I have also given from Kern's edition the crude version of a *Kacchapa-jātaka* in Appendix I, with a few minor emendations. I have added in my edition an index of verses in Appendix II and a list of metres used by Ārya Śūra in Appendix III, which features, quite necessary for a modern reader, are not to be found in Kern's edition. Further, I have given in Appendix IV *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā*, which has recently come to light and is ascribed to Ārya Śūra. I am very grateful to Dr. A. C. Banerjee, University Professor and Head of the Department of Pali in Calcutta University for his having placed this work at my disposal for inclusion in this Volume.

2. THE WORK

Ārya Śūra's *Jātaka-Mālā* gives us as many as 34 Jātakas or stories of the past lives of Buddha as Bodhisattva. These stories are also called *avadānas* or noble deeds of Bodhisattva. These stories illustrate the value of *Pāramitās* or perfections necessary for

the attainment of Buddhahood. All the stories state in the opening phrases the object to illustrate which the story is narrated. These phrases are then followed by तद्यथानुश्रूयते. They are also wound up by statements how the narrative illustrates the object. Kern thought that the concluding statements or epilogues of these stories are spurious or later additions with which view I do not agree. They are intrinsically part of the story, though modern mind does not like to expressly state the moral to illustrate which a story is narrated. (Vide his Introduction, p. x).

The sources of these stories are the Pali *Jātakas* and works like *Cariyā-Piṭaka* and *Apadāna*, and as many as 28 of these stories can be traced to these works. Ārya Śūra may have also drawn upon the *Vinaya Piṭaka* in its Sanskrit versions available in fragments, published in Gilgit Mss. and in *Mahāvastu*. The case of story No. 1, the *Vyāghrījātaka* which is not yet traced in older Pali works, deserves special consideration. A Bodhisattva giving his body as food to save the newly born young ones of a tigress figures frequently in Mahāyāna literature or in literature of the period of transition from Hīnayāna to Mahāyāna form of Buddhism. A reference to Avadāna No. 32 of the *Divyāvadāna* (BST No. 20, pp. 307–313, and my notes thereon), particularly the two stanzas व्याघ्रीसुतावलि॰ occurring on page 312, which to me appear to be from the pen of Ārya Śūra, will convince the reader that this story is a speciality of this period and of our author. The case of a few other Jātakas not yet traced to Pali sources may be similarly explained.

Some of these stories are to be found in frescoes in the Ajantā Caves and Bharhut Stūpa with verses inscribed from *Jātaka-Mālā* (*JM* **28.** 4, 15, 19).

Jātaka-Mālā exercised great influence on other Buddhist writers, one of them being the author of a late Pali work called *Hatthavanagallavihāravaṁsa*, composed in ornate Pali in Ceylon. As many as 20 stanzas are found translated in Pali in the above work, viz. 5. 2; 6. 32; 7. 5, 15, 18; 8. 21, 24, 25, 38, 45; 10. 2, 3; 14. 11; 15. 4, 9, 10, 11, 13; 18. 18; and 28. 28.

Subhāṣita-Ratna-Koṣa, an anthology by a Buddhist Scholar Vidyākara of 11th century A. D., cites stanza No. 1292 as from this work and author. (33. 4, दयामृदुषु दुर्जनः)

3. THE AUTHOR, HIS DATE AND WORKS

Very little is known about the life or about the date of Ārya Śūra, the author of *Jātaka-Mālā*, who is the forerunner of the poets of classical, chaste and ornate Sanskrit. He, however, seems to be considerably indebted to Kumāralāta and his *Kalpanāmaṇḍitikā*. He, therefore, cannot be much older than the beginning of the 4th century A. D., and, as one of his works was translated into Chinese in 434 A. D., he cannot be put later than 400 A. D. I, therefore, assign him to 350-400 A. D. It has been mentioned above that the stories from *Jātaka-Mālā* were used in Ajantā Cave frescoes with verses from it inscribed below them, which fact indicates that the work was popular in the 6th century A. D.

As hinted at by Dr. A. C. Banerjee in his Introduction to *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā*, there were, probably, two writers bearing the name of Ārya Śūra or Śūra, the author of *Jātaka-Mālā* being the earlier of the two.

The following works are ascribed to Ārya Śūra besides *Jātaka-Mālā* :–

1. *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā*, published for the first time in Appendix IV of this volume, and edited by Dr. A. C. Banerjee of Calcutta University from a single Ms. from Nepal.

2 *Pāramitāsamāsa*, published in *Annali Lateranse*, Vol. X, Citta Lal Vaticano, 1946.

3. *Prātimokṣasūtra-paddhati* available only in Tibetan translation. See Tohoku Catalogue No. 4103.

4. *Bodhisattvajātakadharmagaṇḍī*, also in Tibetan translation. See Tohoku Catalogue No. 4157.

5. *Supathanirdeśaparikathā*, also known from Tibetan translation. See Tohoku Catalogue No. 4175.

Ārya Śūra must have written or at least retouched a few other Buddhist works. I am almost certain that Avadāna No. 38, *Maitrakanyakāvadāna* in *Divyāvadāna*, must have been written by Ārya Śūra as the language, style, and introductory and concluding phrases of that avadāna indicate. I also feel that Avadāna Nos. 22 and 32 in that work may have either been written or retouched by him.

Ārya Śūra attained a very high reputation among poets as a writer of chaste sanskrit. Abhinanda says :

सुबन्धौ भक्तिर्नः क इह रघुकारे न रमते
धृतिर्दाक्षीपुत्रे हरति हरिचन्द्रोऽपि हृदयम् ।
विशुद्धोक्तिः शूरः प्रकृतिसुभगा भारविगिरः
तथाप्यन्तर्मोदं कमपि भवभूतिर्वितनुते ॥

— सुभाषितरत्नकोष, १६९८; सदुक्तिकर्णामृत, ५.२६.५

and thus pays him a compliment for his chaste expression. This encomium is fully jnstified by *Jātaka-Mālā*. There is a commentary on *Jātaka-Mālā* by Dharmakīrti, an equally famous poet and also a philosopher (Tohoku Catalogue No. 4151). In view of this remark, it is difficult to believe that the *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā* should be the work of the author of *Jātaka-Mālā*, as it is full of imperfections all of which cannot be attributed to scribes. This work seems to have been composed at a time when Buddhism degenerated to a great extent. The work does not show any poetic faculty or flight of inspiration. It is full of grammatical mistakes and faulty metre. As to contents, there is nothing elevating. There is a topic of gifts to monks, for instance, in which the devotee is advised to make all sorts of gifts. We are, therefore, right in holding that it must be the work of a later namesake of Ārya Śūra.

As regards *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā* I may point out that its contents clearly show the influence of *Dānādhikaraṇa-mahāyānasūtra*, i. e. Avadāna No. 34 in *Divyāvadāna*. The versification, faulty at numerous places, is also an indicator that the work must have been written either by a novice or by a namesake of Ārya Śūra.

Poona–2,
1st July, 1959.

P. L. VAIDYA

प्रस्तावना

१. प्रस्तुत संस्करण

आर्यशूररचित **जातकमाला**, जो **बोधिसत्त्वावदानमाला** भी कहलाती है, का यह संस्करण एच्. केर्न द्वारां संपादित हारवर्ड ओरिएंटल सीरीज क्र. १ (हाशिये में 'K' से उल्लिखित) १८९० में प्रकाशित संस्करण पर आधारित है। कई वर्ष बाद सन् १८९५ में डॉ. जे. एस्. स्पेयर ने इस ग्रंथ का अंग्रेजी अनुवाद सेक्रेड बुक्स ऑफ दि बुद्धिस्ट्स् माला के प्रथम पुष्प में प्रकाशित किया। केर्न ने अपने संस्करण के लिए केवल तीन मातृकाओं (A, B, और P) का उपयोग किया। इस सामग्री से उन्होंने इस कौशल के साथ काम लिया कि फलस्वरूप एक परिनिष्ठित उच्च संस्कृत का उत्कृष्ट ग्रंथ निर्माण हुआ। केर्न ने मुद्रित संस्करण में जो संशोधन समाविष्ट किये हैं उन सब से मैं सहमत नहीं हूँ। इस लिए कतिपय संशोधन मैंने अस्वीकृत किये हैं, क्यों कि बौद्ध साहित्य में प्रचलित सर्वमान्य बौद्ध शब्दावली से वे मेल नहीं खाते। कतिपय अन्य संशोधन भी, यद्यपि मैंने उन्हें स्वीकृत किया है, आवश्यक नहीं जान पडते, जिसका कारण यह है कि ग्रंथ के रचयिता आर्यशूर बौद्धधर्म के हिमायती थे, और इस दृष्टि से 'अनुशासनी' 'गृहावास' जैसे शब्दप्रयोग उनके स्वभाव के नितान्त अनुकूल ही थे। तथापि इन डच पंडितवर्य की सूक्ष्मदर्शिता का मैं कायल हूँ, और मानता हूँ कि वे प्रशंसा के पात्र हैं, क्यों कि उन्होंने इस संस्करण में श्लाघनीय संस्कृत पाठ प्रस्तुत किया है। भिन्न भिन्न पाठान्तरों को मैंने मूल पाठ के नीचे ही रखा है, केर्न की भाँति उन्हें पुस्तक के अंत में नहीं संगृहीत किया। इसका हेतु यह है कि जो पाठक बौद्ध संस्कृत ग्रंथोंकी शैली तथा शब्दावली के मर्मज्ञ हैं, वे केर्न के संशोधनों का मूल्य स्वयं ही आँक सकें। परिशिष्ट क्रमांक १ में मैंने केर्न के संस्करण से 'कच्छप-जातक' का असंस्कारित पाठ उद्धृत किया है। परिशिष्ट २ और ३ में मैंने क्रम से आर्यशूरप्रयुक्त पद्योंकी वर्णानुक्रम-सूची तथा वृत्तों की तालिका दी है। ये बातें आधुनिक पाठक के लिए आवश्यक मानी गयी हैं। केर्न के संस्करण में ये नहीं पायी जातीं। इनके अलावा चतुर्थ परिशिष्ट में मैंने **सुभाषितरत्नकरंडककथा** उद्धृत की है, जो कि हाल में ही प्रकाश में लायी गयी है और आर्य शूर-रचित मानी गयी है। यह रचना इस संस्करण में समाविष्ट करने की अनुमति कलकत्ता विद्यापीठ के पाली विभाग के अध्यक्ष तथा प्राध्यापक डॉ. ए. सी. बानर्जीने मुझे प्रदान की, जिसके लिए मैं आपका अतीव कृतज्ञ हूँ।

२. रचना

आर्यशूर की **जातकमाला** में ३४ जातककथाएँ याने बोधिसत्त्व के नाते बुद्ध के पूर्वजन्मों की कहानियाँ संगृहीत हैं। इन कथाओं को **अवदान** अर्थात् 'बोधिसत्त्व के उदार चरित भी कहते हैं। बुद्धत्व की प्राप्ति के लिए आवश्यक पारमिताओं का महत्त्व ये कथाएँ विशद करती हैं। प्रत्येक कथा अपने प्रारंभ की शब्दावली में अपने उद्देश्य का निवेदन करती है। इस शब्दावली के बाद शब्द आते हैं 'तद्यथानुश्रूयते' अर्थात् 'जैसी कि अनुश्रुति है'। उद्देश्य का प्रतिपादन कथा के प्रवाह में कैसे किया गया है यह कथा के अन्त में कहा जाता है। केर्न की सम्मति है कि कथाओं के उपसंहार के वाक्य प्रक्षिप्त याने बाद में जोडे गये हैं, पर मैं इससे सहमत नहीं हूँ। वे कथा का निजी अंग ही हैं, यद्यपि आधुनिक मनीषा को यह ठीक नहीं जँचता कि कथाका तात्पर्य स्पष्ट रूप से बताया जाय। (देखिये–केर्न की प्रस्तावना पृ० X)।

इन कथाओं के मूलस्रोत हैं पाली **जातक** कथाएँ तथा **चरिया-पिटक** और **अपदान** जैसे ग्रंथ; और इन ग्रंथों में प्रस्तुत कथाओं में से २८ कथाएँ उपलब्ध हैं। **विनय-पिटक** के संस्कृत रूपान्तरों से, जो कि गिलजित पांडुलिपियों में यत्रतत्र बिखरे हुए मिलते हैं तथा **महावस्तु** में भी, आर्यशूर ने कुछ अंश लिये हों। प्रथम कथा व्याघ्री जातक–जो अब तक पुराने पाली ग्रंथों में उपलब्ध नहीं हुई है इस दृष्टि से अवश्य विचारणीय है। बोधिसत्त्व अपना शरीर किसी व्याघ्री के नवजात शिशुओं के प्राणरक्षणार्थ अन्नरूप में अर्पण कर डालते हैं यह कथा महायान साहित्य में तथा हीनयान से महायान में संक्रमण की अवस्था में बार बार अवतरित होती है। **दिव्यावदान** के बत्तीसवें अवदान में (BST No. 20, पृष्ठ ३०७–३१३, और उसपर मेरी टिप्पणियाँ देखिये) ३१२ वें पृष्ठ पर 'व्याघ्रीमुखावलि°–' आदि जो दो श्लोक मिलते हैं और जो मेरी राय में आर्यशूर की ही कलम से निःसृत हैं, वे पाठक को यकीन दिलाते हैं कि यह कथा इसी कालखंड की और आर्यशूर की विशेष रचना है। अन्य कतिपय जातकों के बारे में, जो अब तक पाली ग्रंथों में नहीं मिले हैं, यही स्पष्टीकरण दिया जा सकता है।

इनमें से कई कथाएँ अजन्ता तथा भारहूत की गुफाओं में स्थित मूर्तिकला में चित्रित हैं और उनके नीचे **जातकमाला** के श्लोक खुदे हुए हैं। (देखिये २८, ४, १५, १९)

जातकमाला ने अन्य बौद्ध लेखकों पर बडा प्रभाव डाला है, जिनमें से एक है **हत्थवनगल्लविहारवंस** नामक सिंहल में अलंकृत पाली शैली में रचित एक बाद की पाली रचना का प्रणेता। उपरिनिर्दिष्ट रचना में पाली में अनुदित २० श्लोक मिलते हैं, जो हैं:–५. २; ६. ३२; ७. ५; १५, १८; ८. २१, २४, २५, ३८, ४५; १०. २, ३; १४. ११; १५. ४, ९, १०, ११, १३; १८. १८ और २८. २८।

विद्याकर नामक ११ वीं शताब्दी के बौद्ध पंडित द्वारा संकलित **सुभाषितरत्नकोष** में १२९२ वाँ श्लोक इस ग्रंथसे उद्धृत मिलता है। (देखिये ३३, ४, दयामृदुषु दुर्जनः)

३ ग्रंथकर्ता–कालनिर्णय तथा रचनाएँ

आर्यशूर, जो कि उच्च शुद्ध अलंकृत संस्कृत में काव्यरचना करनेवाले कवियों का अग्रगामी हैं, की जीवनी तथा काल के विषय में जानकारी नहीं के बराबर मिलती है। तथापि कुमारलात और उसकी **कल्पना-मंडितिका** के वे ऋणी जान पडते हैं। इस लिए उनका जीवन-काल ईसा की चौथी शताब्दी के प्रारंभ से बहुत पहले का नहीं माना जा सकता। वैसे ही उनकी एक रचना का अनुवाद चीनी भाषा में ४३४ ई० में हुआ था। इससे उनकी जन्म-तिथि सन् ४०० के बाद नहीं रखी जा सकती। अतः मैं उनका जीवन-काल सन् ३५० से ४०० ई० निर्धारित करता हूँ। ऊपर कहा गया है कि **जातकमाला** की कथाओं का मूर्ति शिल्प में चित्रण अजन्ता की गुफाओं में उसके श्लोकों के साथ हुआ है, जिससे यह सूचित हो जाता है कि यह ग्रंथ छठी शताब्दी में ख्याति-प्राप्त हो चुका था।

जैसा कि डॉ. ए. सी. बानर्जी ने **सुभाषितरत्नकरंडककथा** की प्रस्तावना में सूचित किया है, संभवतः 'आर्यशूर' या 'शूर' नाम के दो ग्रंथकर्ता हो गये हैं, जिनमें से **जातकमाला** का रचयिता प्राचीनतर है।

जातकमाला के अतिरिक्त निम्नलिखित ग्रंथ आर्यशूर के रचित माने जाते हैं:–
(१) **सुभाषितरत्नकरंडककथा**–प्रस्तुत ग्रंथ के चौथे परिशिष्ट में प्रथम बार प्रकाशित, तथा डॉ. बानर्जी द्वारा नेपाल में प्राप्त एकाकी पांडुलिपि से संपादित।

(२) **पारमिता-समास**–१९४६ में प्रकाशित (Annali Lateranse Vol. X Chitta Lal Vaticano)

(३) **प्रातिमोक्षसूत्रपद्धति**–केवल तिब्बती अनुवाद में उपलब्ध (दे० टोहोकू सूची ४१०३).

(४) **बोधिसत्त्वजातकधर्मगण्डी**–तिब्बती अनुवाद में प्राप्य (दे० टोहोकू सूची ४१५७)

(५) **सुपथनिर्देशपरिकथा**–तिब्बती अनुवाद में प्राप्य (दे० टोहोकू सूची ४१७५)

और कई बौद्ध ग्रंथों का प्रणयन या कम से कम परिष्कार आर्यशूर ने जरूर किया होगा। **दिव्यावदान** का ३८ वाँ अवदान **मैत्रकन्यकावदान** आर्यशूर की ही रचना है यह मेरी निश्चित सी धारणा है, क्यों कि उसकी भाषा, शैली, तथा उपक्रमोप-

संहारकी पदावली वैसा स्पष्टतया सूचित करती है। मेरी यह भी धारणा ... का २२ वाँ तथा ३२ वाँ अवदान आर्यशूर के रचित या परिष्कृत हैं।

आर्यशूर ने विशुद्ध संस्कृत भाषा के लेखक के रूप में कीर्ति ... की थी। अभिनन्द लिखता है:—

सुबन्धौ भक्तिर्नः क इह रघुकारे न रमते
धृतिर्दाक्षीपुत्रे हरति हरिचन्द्रोऽपि हृदयम्।
विशुद्धोक्तिः शूरः प्रकृतिसुभगा भारविगिरः
तथाप्यन्तर्मोदं कमपि भवभूतिर्वितनुते ॥

—सुभाषितरत्नकोष, १६५८; सदुक्तिकर्णा...

और इसके द्वारा विशुद्ध भाषाशैली के लिए आर्यशूर की प्रशंसा ... प्रशंसोक्ति **जातकमाला** से परिपुष्ट हो जाती है। धर्मकीर्ति ने, जो आर्यशूर ... सुविख्यात कवि तथा दर्शनिक थे, **जातकमाला** पर टीका-ग्रंथ लिखा है। ... वचन के आलोक में **सुभाषित-रत्नकरंडक-कथा** को जातकमाला के रच... रचना मानना चिन्त्य है, क्योंकि उसमें बहुत अपूर्णताएँ पायी जाती हैं, ... लिपिक के मत्थे नहीं मढ़ी जा सकतीं। इसका निर्माण ऐसे समय का ... जब कि बौद्धधर्म अवसाद पर था। इस रचना में न काव्यशक्ति का ... न प्रेरणामूलक उड़ान का। उसमें व्याकरण की अनेकों त्रुटियों तथा ... की भरमार है। विषय की दृष्टि से भी उसमें कोई उन्नयनकारी बात नहीं ... के लिए एक विभाग में भिक्षुओं को दान देने का विषय है, जिसमें ... उपदिष्ट है। अतः हमारी यह धारणा उचित ही है कि यह रचना आर्यशूर ... किसी उत्तरकालीन लेखक की ही होगी।

जहाँतक **सुभाषित-रत्नकरंडक-कथा** का सवाल है, मैं कह सकता हूँ ... विषयपर **दिव्यावदान** के ३४ वें अवदान **दानाधिकरणमहायानसूत्र** ... स्पष्टतया दृग्गोचर है। अनेकों स्थानों में सदोष छन्दोरचना से यह ... कि वह ग्रंथ किसी नवीन लेखक का हो सकता है या आर्यशूरनामधारी ... लेखक का।

पुणें २
१ जुलाई, १९५९

प. ल. वैद्य

ABBREVIATIONS

AK (अ० क०)—*Avadāna-kalpalatā* of Kṣemendra, Bibl Indica edition; our edition in BST Nos. 22-23.

AŚ (अ० श०)—*Avadāna-Śataka* by J. S. Speyer, Bibl Buddhica edition; our edition in BST No. 19.

Aṣṭa (अष्ट०)—*Aṣṭasāhasrikā* Prajñāpāramitā, ed. by Raje Mitra.

BC—*Buddhacarita* of Aśvaghoṣa, edns. by Cowell and Johns

BCA—*Bodhicaryāvatāra* of Śāntideva, with *Pañjikā* of] karamati, ed. by Poussin; bare text in Zapiski.

BCP—*Bodhicaryāvatārapañjikā* of Prajñākaramati, ed. by P

CP—*Cariyāpiṭaka*, PTS edition; also by B. C. Law.

CS—*Catuḥstava* of Nāgārjuna (I. *Nirupama*, II. *L* III. *Acintya*, and IV. *Paramārtha*)

DA (दिव्या०) *Divyāvadāna*, our edition in BST No 20; also and Neil's edition.

DBh (द० भू०)—*Daśabhūmikasūtra* ed. by Rahder.

GM—*Gilgit Mss.* ed. by N. Dutt.

GV (गण्ड०)—*Gaṇḍavyūhasūtra*, ed. by Suzuki and Idzumi, Japan, 1949.

J (जा०)—*Jātaka*, ed. by Fausböl.

JM (जा० मा०) *Jātakamālā* of Ārya Śūra, ed. by H. Kern, our edition in BST No. 21.

KV (कारण्ड)—*Kāraṇḍavyūha*, BTS edition.

LA (लङ्का०)—*Laṅkāvatārasūtra*, ed. by B. Nanjio, Kyoto, 1923; reprint 1956.

LV (ललित०)—*Lalita-Vistara*, our edition in BST No. 1.

MŚ (म० शा०)—*Madhyamakaśāstra* of Nāgārjuna, our edi BST No. 10.

MV (म० वृ०)—*Madhyamakavṛtti* called *Prasannapadā* of Candrakīrti, our edition in BST No 10.

MVastu (म० व०)—*Mahāvastu*, ed. by E. Senart.

MVy (म० व्यु०)—*Mahāvyutpatti* ed. by I. P. Minayeff, Bibliotheca Buddhica.

RP (राष्ट्र०)—*Rāṣṭrapālaparipṛcchā*, ed. by L. Feer, Bibliotheca Buddhica.

ŚS (शिक्षा०)—*Śikṣāsamuccaya* of Śāntideva, ed. by Bendall in Bibliotheca Buddhica; our edition in BST No 11.

SA (सूत्रा०)—*Sūtrālaṁkāra* of Asaṅga, ed. by S. Lévi.

SN—*Saundarananda* of Aśvaghoṣa, edns. by H. P. Shastri and Johnstone.

SR (समाधि०)—*Samādhirājasūtra* ed. by N. Dutt, in GM; our edition in BST No 2.

SDP (सद्धर्म०)—*Saddharmapuṇḍarīkasūtra*, ed. by N. Dutt; also by Kern and Nanjio.

SP (सुवर्ण०)—*Suvarṇaprabhāsasūtra*, ed. by B. Nanjio and H. Idzumi, Kyoto, Japan, 1931; also by J. Nobel.

SV (सुखा०)—*Sukhāvatīvyūha* ed. by Max Müller.

T—Tibetan translation.

T—(followed by number)—Tohoku Catalogue.

TG (तथा०)—*Tathāgataguhyasūtra* or *Guhyasamāja*, GOS edn.

TS (तत्त्वसं०)—*Tattvasaṁgraha* of Śāntarakṣita, GOS edition.

VCh (वज्र०)—*Vajracchedikā*, ed. by Max Müller.

(N. B.—Most of the works mentioned above are planned to be included in the BUDDHIST SANSKRIT TEXTS Series). The list will be found at the end of the Volume.)

आर्यशूरविरचिता

बोधिसत्त्वावदानमालापरपर्याया

जातकमाला ।

ॐ नमः श्रीसर्वबुद्धबोधिसत्त्वेभ्यः ।

श्रीमन्ति सद्गुणपरिग्रहमङ्गलानि
कीर्त्यास्पदान्यनवगीतमनोहराणि । K 1
पूर्वप्रजन्मसु मुनेश्चरिताद्भुतानि
भक्त्या स्वकाव्यकुसुमाञ्जलिनार्चयिष्ये ॥ १ ॥

श्लाघ्यैरमीभिरभिलक्षितचिह्नभूतै-
रादेशितो भवति यत्सुगतत्वमार्गः ।
स्यादेव रूक्षमनसामपि च प्रसादो
धर्म्याः कथाश्च रमणीयतरत्वमीयुः ॥ २ ॥

लोकार्थमित्यभिसमीक्ष्य करिष्यतेऽयं
श्रुत्यार्षयुक्त्यविगुणेन पथा प्रयत्नः ।
लोकोत्तमस्य चरितातिशयप्रदेशैः
स्वं प्रातिभं गमयितुं श्रुतिवल्लभत्वम् ॥ ३ ॥

स्वार्थोद्यतैरपि परार्थचरस्य यस्य
नैवान्वगम्यत गुणप्रतिपत्तिशोभा ।
सर्वज्ञ इत्यवितथाक्षरदीप्तकीर्तिं[1]
मूर्ध्ना नमे तमसमं सहधर्मसंघम् ॥ ४ ॥

१ व्याघ्रीजातकम् ।

सर्वसत्त्वेष्वकारणपरमवत्सल[2]स्वभावः सर्वभूतात्मभूतः पूर्वजन्मस्वपि स भगवानिति बुद्धे भगवति परः प्रसादः कार्यः ॥ तद्यथानुश्रूयते रत्नत्रयगुरुभिः प्रतिपत्तिगुणाभिराधितगुरुभिर्गुणप्रविचयगुरुभिरस्मद्गुरुभिः परिकीर्त्यमानमिदं भगवतः पूर्वजन्मावदानम्—

बोधिसत्त्वः किलायं भगवान् भूतः प्रतिज्ञातिशयसदृशैर्दानप्रियवचनार्थचर्याप्रभृतिभिः K 2
प्रज्ञापरिग्रहनिरवद्यैः कारुण्यनिष्यन्दै[3]र्लोकमनुगृह्णन् स्वधर्माभिरत्युपनतशुचिवृत्तिन्युदितोदिते महति ब्राह्मणकुले जन्मपरिग्रहं चकार । स कृतसंस्कारक्रमो जातकर्मादिभिरभिवर्धमानः

१ Mss. °दीप्ति° for °दीप्त°. २ Mss. °वत्सर° for °वत्सल°. ३ K °निस्यन्दैः against Mss.

प्रकृतिमेधावित्वात्सानाथ्यविशेषाज्ज्ञानकौतूहलादकौसीद्याच्च नचिरेणैवाष्टादशसु विद्यास्थानेषु स्वकुलक्रमाविरुद्धासु च सकलासु कलास्वाचार्यकं पदमवाप ।

स ब्रह्मवद्ब्रह्मविदां बभूव
राजेव राज्ञां बहुमानपात्रम् ।
साक्षात्सहस्राक्ष इव प्रजानां
ज्ञानार्थिनामर्थचरः पितेव ॥ ५ ॥

तस्य भाग्यगुणातिशयसमावर्जितो महाँल्लाभसत्कारयशोविशेषः प्रादुरभूत् । धर्माभ्यासभावितमतिः कृतप्रव्रज्यापरिचयस्तु बोधिसत्त्वो न तेनाभिरेमे ।

स पूर्वचर्यापरिशुद्धबुद्धिः
कामेषु दृष्ट्वा बहुदोषजातम् ।
गार्हस्थ्यमस्वास्थ्यमिवावधूय
कंचिद्वनप्रस्थमलंचकार ॥ ६ ॥

स तत्र निःसङ्गतया तया (च)
प्रज्ञावदातेन शमेन चैव ।
प्रत्यादिदेशेव कुकार्यसङ्गा-
द्विश्लिष्टशिष्टोपशमं नृलोकम् ॥ ७ ॥

मैत्रीमयेण प्रशमेन तस्य
विस्यन्दिनेवानुपरीतचित्ताः ।
परस्परद्रोहनिवृत्तभावा-
स्तपस्विवद्व्यालमृगा विचेरुः ॥ ८ ॥

आचारशुद्ध्या निभृतेन्द्रियत्वात्
संतोषयोगात्करुणागुणाच्च ।
असंस्तुतस्यापि जनस्य लोके
सोऽभूत्प्रियस्तस्य यथैव लोकः ॥ ९ ॥

अल्पेच्छभावात्कुहनानभिज्ञ-
स्त्यक्तस्पृहो लाभयशःसुखेषु ।
स देवतानामपि मानसानि
प्रसादभक्तिप्रवणानि चक्रे ॥ १० ॥

श्रुत्वाथ तं प्रव्रजितं मनुष्या
गुणैस्तदीयैरवबद्धचित्ताः ।

---

१ Mss. °निवृत्त° for °निवृत्त°.

विहाय बन्धूंश्च परिग्रहांश्च
तच्छिष्यतां सिद्धिमिवोपजग्मुः ॥ ११ ॥
शीले शुचाविन्द्रियभावनायां
स्मृत्यप्रमोषे प्रविविक्ततायाम् ।
मैत्र्यादिके चैव मनःसमाधौ
यथाबलं सोऽनुशशास शिष्यान् ॥ १२ ॥

अथ कदाचित्स महात्मा परिनिष्पन्नभूयिष्ठे पृथुभूते शिष्यगणे प्रतिष्ठापितेऽस्मिन् K 3
कल्याणे वर्त्मन्यवतारिते नैष्क्रम्यसत्पथं लोके[1] संवृतेष्विवापायद्वारेषु राजमार्गीकृतेष्विव सुगतिमार्गेषु दृष्टधर्मसुखविहारार्थं तत्कालशिष्येणाजितेनानुगम्यमानो योगानुकूलान् पर्वतदरीनिकुञ्जाननुविचचार ।

अथात्र व्याघ्रवनितां ददर्श गिरिगह्वरे ।
प्रसूतिक्लेशदोषेण गतां निस्पन्दमन्दताम् ॥ १३ ॥
परिक्षामेक्षणयुगां क्षुधा छाततरोदरीम् ।
आहारमिव पश्यन्तीं बालान् स्वतनयानपि ॥ १४ ॥
स्तन्यतर्षादुपसृतान् मातृविस्रम्भनिर्व्यथान् ।
रोरूयितरवैः क्रूरैर्भर्त्सयन्तीं परानिव ॥ १५ ॥
बोधिसत्त्वस्तु तां दृष्ट्वा धीरोऽपि करुणावशात् ।
चकम्पे परदुःखेन महीकम्पादिवाद्रिराट् ॥ १६ ॥
महत्स्वपि स्वदुःखेषु व्यक्तधैर्याः कृपात्मकाः ।
मृदुनाप्यन्यदुःखेन कम्पन्ते यत्तदद्भुतम् ॥ १७ ॥

अथ स बोधिसत्त्वः ससंभ्रमाम्रेडितपदं स्वभावातिशयव्यञ्जकं करुणाबलसमाहिताक्षरं शिष्यमुवाच—वत्स वत्स ।

पश्य संसारनैर्गुण्यं मृग्येषा स्वसुतानपि ।
लङ्घितस्नेहमर्यादा भोक्तुमन्विच्छति क्षुधा ॥ १८ ॥
अहो बतातिकष्टेयमात्मस्नेहस्य रौद्रता ।
येन मातापि तनयानाहारयितुमिच्छति ॥ १९ ॥
आत्मस्नेहमयं शत्रुं को वर्धयितुमर्हति ।
येन कुर्यात्पदन्यासमीदृशेष्वपि कर्मसु ॥ २० ॥

तच्छीघ्रमन्विष्यतां तावत्कुतश्चिदस्याः क्षुद्दुःखप्रतीकारहेतुर्यावन्न तनयानात्मानं चोपहन्ति । अहमपि चैनां प्रयतिष्ये साहसादस्मान्निवारयितुम् । स तथेत्यस्मै प्रतिश्रुत्य प्रक्रान्तस्तदाहारान्वेषणपरो बभूव । अथ बोधिसत्त्वस्तं शिष्यं सव्यपदेशमतिवाह्य चिन्तामापेदे— K 4

1 Mss. लोक° for लोके.

संविद्यमाने सकले शरीरे
कस्मात्परस्मान्मृगयामि मांसम्।
यादृच्छिकी तस्य हि लाभसंपत्
कार्यात्ययः स्याच्च तथा ममायम्॥ २१॥

अपि च।

निरात्मके भेदिनि सारहीने
दुःखे कृतघ्ने सततशुचौ च।
देहे परस्मायुपयुज्यमाने
न प्रीतिमान् यो न विचक्षणः सः॥ २२॥

स्वसौख्यसङ्गेन परस्य दुःख-
मुपेक्ष्यते शक्तिपरिक्षयाद्वा।
न चान्यदुःखे सति मेऽस्ति सौख्यं
सत्यां च शक्तौ किमुपेक्षकः स्याम्॥ २३॥

सत्यां च शक्तौ मम यद्युपेक्षा
स्यादाततायिन्यपि दुःखमग्ने।
कृत्वेव पापं मम तेन चित्तं
दह्येत कक्षं महताग्निनेव॥ २४॥

तस्मात्करिष्यामि शरीरकेण
तटप्रपातोद्धतजीवितेन।
संरक्षणं पुत्रवधाच्च मृग्या
मृग्याः सकाशाच्च तदात्मजानाम्॥ २५॥

किं च भूयः—

संदर्शनं लोकहितोत्सुकाना-
मुत्तेजनं मन्दपराक्रमाणाम्।
संहर्षणं त्यागविशारदाना-
माकर्षणं सज्जनमानसानाम्॥ २६॥

विषादनं मारमहाचमूनां
प्रसादनं बुद्धगुणप्रियाणाम्।
व्रीडोदयं स्वार्थपरायणानां
मात्सर्यलोभोपहतात्मनां च॥ २७॥

श्रद्धापनं[1] यानवराश्रितानां
विस्मापनं त्यागकृतस्मयानाम् ।
विशोधनं स्वर्गमहापथस्य
त्यागप्रियाणामनुमोदि नृणाम् ॥ २८ ॥

कदा नु गात्रैरपि नाम कुर्यां
हितं परेषामिति यश्च मेऽभूत् ।
मनोरथस्तत्सफलीक्रियां च
संबोधिमग्र्यामपि चाविदूरे ॥ २९ ॥

अपि च ।

न स्पर्धया नैव यशोभिलाषा-
न्न स्वर्गलाभान्न च राज्यहेतोः ।
नात्यन्तिकेऽप्यात्मसुखे यथायं
ममादरोऽन्यत्र परार्थसिद्धेः ॥ ३० ॥

तथा ममानेन समानकालं K 5
लोकस्य दुःखं च सुखोदयं च ।
हर्तुं च कर्तुं च सदास्तु शक्ति-
स्तमः प्रकाशं च यथैव भानोः ॥ ३१ ॥

दृष्टे गुणेऽनुस्मृतिमागतो वा
स्पृष्टः कथायोगमुपागतो वा ।
सर्वप्रकारं जगतो हितानि
कुर्यामजस्रं सुखसंहितानि ॥ ३२ ॥

एवं स निश्चित्य परार्थसिद्ध्यै
प्राणात्ययेऽप्यापतितप्रमोदः ।
मनांसि धीराण्यपि देवतानां
विस्मापयन् स्वां तनुमुत्ससर्ज ॥ ३३ ॥

अथ सा व्याघ्री तेन बोधिसत्त्वस्य शरीरनिपातशब्देन समुत्थापितकौतूहलामर्षा विरम्य स्वतनयवैशसोद्यमात्ततो नयने विचिक्षेप । दृष्ट्वैव च बोधिसत्त्वशरीरमुद्गतप्राणं सहसाभिसृत्य भक्षयितुमुपचक्रमे । अथ स तस्य शिष्यो मांसमनासाद्यैव प्रतिनिवृत्तः कुत्रोपाध्याय इति विलोकयंस्तद्बोधिसत्त्वशरीरमुद्गतप्राणं तया व्याघ्रयुवत्या भक्ष्यमाणं ददर्श । स

1 Mss. read variously श्रद्धायुतं, श्रद्धायतं and श्रद्धापतं.

तत्कर्मातिशयविस्मयात्प्रतिव्यूढशोकदुःखावेगस्तद्गुणाश्रयबहुमानमिवोद्गिरन्निदमात्मगतं ब्रुवाणः शोभेत—

अहो दयास्य व्यसनातुरे जने
स्वसौख्यनैःसङ्ग्यमहो महात्मनः।
अहो प्रकर्षं गमिता स्थितिः सता-
महो परेषां मृदिता यशःश्रियः॥ ३४॥
अहो पराक्रान्तमपेतसाध्वसं
गुणाश्रयं प्रेम परं प्रदर्शितम्।
अहो नमस्कारविशेषपात्रतां
प्रसह्य नीतास्य गुणातनुस्तनुः॥ ३५॥
निसर्गसौम्यस्य वसुंधराधृते-
रहो परेषां व्यसनेष्वमर्षिता।
अहो मदीया गमिता प्रकाशतां
खट्टुङ्कता[1] विक्रमसंपदानया॥ ३६॥
अनेन नाथेन सनाथतां गतं
न शोचितव्यं खलु सांप्रतं जगत्।
पराजयाशङ्कितजातसंभ्रमो
ध्रुवं विनिश्वासपरोऽद्य मन्मथः॥ ३७॥

सर्वथा नमोऽस्त्वस्मै महाभागाय सर्वभूतशरण्यायातिविपुलकारुण्यायाप्रमेयसत्त्वाय भूतार्थबोधिसत्त्वाय महासत्त्वायेति। अथ स तमर्थं सब्रह्मचारिभ्यो निवेदयामास।

K 6 तत्कर्मविस्मितमुखैरथ तस्य शिष्यै-
र्गन्धर्वयक्षभुजगैस्त्रिदशाधिपैश्च।
माल्याम्बराभरणचन्दनचूर्णवर्षै-
श्छन्ना तदस्थिवसुधा वसुधा बभूव॥ ३८॥

तदेवं सर्वसत्त्वेष्वकारणपरमवत्सलस्वभावः सर्वभूतात्मभूतः पूर्वजन्मस्वपि स भगवानिति बुद्धे भगवति परः प्रसादः कार्यः। जातप्रसादैश्च बुद्धे भगवति परा प्रीतिरुत्पादयितव्या। एवमायतनगतो नः प्रसाद इत्येवमप्युन्नेयम्। तथा सत्कृत्य धर्मः श्रोतव्यः। एवं दुष्करशतसमुदानीतत्वात्करुणावर्णेऽपि वाच्यम्—ऐवं[2] स्वभावातिशयस्य निष्पादिका परानुग्रहप्रवृत्तिहेतुः करुणेति॥

॥ इति व्याघ्रीजातकं प्रथमम्॥

---

१ P कट्टङ्कता for खट्टु°. २ Mss. एव for एवं.

२ शिबिजातकम् ।

दुष्करशतसमुदानीतोऽयमस्मदर्थं तेन भगवता सद्धर्म इति सत्कृत्य श्रोतव्यः । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवानपरिमितकालाभ्यासात्सात्मीभूतोपचितपुण्यकर्मा कदाचिच्छिबीनां राजा बभूव । स बाल्यात्प्रभृत्येव वृद्धोपासनरतिर्विनयानुरक्तोऽनुरक्तप्रकृतिः प्रकृतिमेधावित्वादनेकविद्याधिगमविपुलतरमतिरुत्साहमन्त्रप्रभावशक्तिदैवसंपन्नः स्वा इव प्रजाः प्रजाः पालयति स्म ।

तस्मिंस्त्रिवर्गानुगुणा गुणौघाः
संहर्षयोगादिव संनिविष्टाः ।
समस्तरूपा विबभुर्न चासु
विरोधसंक्षोभविपन्नशोभाः ॥ १ ॥

विडम्बनेवाविनयोद्धतानां
दुर्मेधसामापदिवातिकष्टा ।
अल्पात्मनां या मदिरेव लक्ष्मी-
र्बभूव सा तत्र यथार्थनामा ॥ २ ॥

उदारभावात्करुणागुणाच्च
वित्ताधिपत्याच्च स राजवर्यः ।
रेमेऽर्थिनामीप्सितसिद्धिहर्षा-
दक्लिष्टशोभानि मुखानि पश्यन् ॥ ३ ॥

अथ स राजा दानप्रियत्वात्समन्ततो नगरस्य सर्वोपकरणधनधान्यसमृद्धा दानशालाः K 7
कारयित्वा स्वमाहात्म्यानुरूपं यथाभिप्रायसंपादितं सोपचारं मनोहरमनतिक्रान्तकालसुभगं दानवर्षं कृतयुगमेघ इव ववर्ष । अन्नमन्नार्थिभ्यः पानं पानार्थिभ्यः शयनासनवसनभोजनगन्धमाल्यरजतसुवर्णादिकं तत्तदर्थिभ्यः । अथ तस्य राज्ञः प्रदानौदार्यश्रवणाद्विस्मितप्रमुदितहृदया नानादिगभिलक्षितदेशनिवासिनः पुरुषास्तं देशमुपजग्मुः ।

परीक्ष्य कृत्स्नं मनसा नृलोक-
मन्येष्वलब्धप्रणयावकाशाः ।
तमर्थिनः प्रीतमुखाः समीयु-
र्महाह्रदं वन्यगजा यथैव ॥ ४ ॥

अथ स राजा समन्ततः समापततो लाभाशाप्रमुदितमनसः पथिकजननेपथ्यप्रच्छादितशोभस्य वनीपकजनस्य

विप्रोषितस्येव सुहृज्जनस्य
संदर्शनात्प्रीतिविजृम्भिताक्षः ।
याच्ञां प्रियाख्यानमिवाभ्यनन्द-
द्दत्त्वा च तुष्ट्यार्थिजनं जिगाय ॥ ५ ॥

दानोद्भवः कीर्तिमयः सुगन्ध-
स्तस्यार्थिनां वागनिलप्रकीर्णः ।
मदं जहारान्यनराधिपानां
गन्धद्विपस्येव परद्विपानाम् ॥ ६ ॥

अथ कदाचित्स राजा दानशालाः समनुविचरंस्तृप्तत्वादर्थिजनस्य प्रविरलं याचकजनसंपातमभिसमीक्ष्य दानधर्मस्यानुत्सर्पणान्न तुष्टिमुपजगाम ।

तर्षं विनिन्येऽर्थिजनस्तमेत्य
न त्वर्थिनः प्राप्य स दानशौण्डः ।
न ह्यस्य दानव्यवसायमर्थी
याच्ञाप्रमाणेन शशाक जेतुम् ॥ ७ ॥

तस्य बुद्धिरभवत्—अतिसभाग्यास्ते सत्पुरुषविशेषा ये विस्रम्भनिर्यन्त्रणप्रणयमर्थिभिः स्वगात्राण्यपि याच्यन्ते । मम पुनः प्रत्याख्यानरूक्षाक्षरवचनसंतर्जित इवार्थिजनो धनमात्रकेऽप्रगल्भप्रणयः संवृत्त इति ।

अथ क्षितीशस्य तमत्युदारं
गात्रेष्वपि स्वेषु निवृत्तसङ्गम् ।
विज्ञाय दानाश्रयिणं वितर्कं
पतिप्रिया स्त्रीव मही चकम्पे ॥ ८ ॥

K 6 अथ शक्रो देवेन्द्रः क्षितितलचलनादाकम्पिते विविधरत्नप्रभोद्भासिनि[1] सुमेरौ पर्वतराजे किमिदमिति समुत्पतितवितर्कस्तस्य राज्ञ इमं वितर्कातिशयं धरणीतलचलननिमित्तमवेत्य विस्मयावर्जितहृदयश्चिन्तामापेदे—

दानातिहर्षोद्धतमानसेन
वितर्कितं किंस्विदिदं नृपेण ।
आबध्य दानव्यवसायकक्ष्यां
स्वगात्रदानस्थिरनिश्चयेन ॥ ९ ॥

तन्मीमांसिष्ये तावदेनमिति । अथ तस्य राज्ञः पर्षदि निषण्णस्यामात्यगणपरिवृतस्य समुचितायां कृतायामर्थिजनस्य कः किमिच्छतीत्याह्वानावघोषणायामुद्घाव्यमानेषु कोशाध्यक्षा-

१ A °प्रभासिनि for °प्रभोद्भासिनी.

धिष्ठितेषु मणिकनकरजतधननिचयेषु विश्लेष्यमाणासु[1] पुटासु विविधवसनपरिपूर्णगर्भासु समुपावर्त्यमानेषु विनीतविविधवाहनस्कन्धप्रतिष्ठितयुगेषु विचित्रेषु यानविशेषेषु प्रवृत्तसंपातेऽर्थिजने शक्रो देवानामिन्द्रो वृद्धमन्धं ब्राह्मणरूपमभिनिर्माय राज्ञश्चक्षुःपथे प्रादुरभवत् । अथ तस्य राज्ञः कारुण्यमैत्रीपरिभाविततया धीरप्रसन्नसौम्यया प्रत्युद्गत इव परिष्वक्त इव च दृष्ट्या केनार्थ इत्युपनिमन्त्र्यमाणः क्षितिपानुचरैर्नृपतिसमीपमुपेत्य जयाशीर्वचनपुरःसरं राजानमित्युवाच—

दूरादपश्यन् स्थविरोऽभ्युपेत-
स्त्वच्चक्षुषोऽर्थी क्षितिपप्रधान ।
एकेक्षणेनापि हि पङ्कजाक्ष
गम्येत लोकाधिप लोकयात्रा ॥ १० ॥

अथ स बोधिसत्त्वः समभिलषितमनोरथप्रसिद्ध्या परं प्रीत्युत्सवमनुभवन् किंस्विदिदं सत्यमेवोक्तं ब्राह्मणेन स्यादुत विकल्पाभ्यासान्मयैवमवधारितमिति जातविमर्शश्चक्षुर्याच्ञाप्रियवचनश्रवणतृषितमतिस्तं चक्षुर्याचनकमुवाच—

केनानुशिष्टस्त्वमिहाभ्युपेतो
मां याचितुं ब्राह्मणमुख्य चक्षुः ।
सुदुस्त्यजं चक्षुरिति प्रवादः
संभावना कस्य मयि व्यतीता ॥ ११ ॥

अथ स ब्राह्मणवेषधारी शक्रो देवेन्द्रस्तस्य राज्ञ आशयं विदित्वोवाच—

शक्रस्य शक्रप्रतिमानुशिष्टा K 9
त्वां याचितुं चक्षुरिहागतोऽस्मि ।
संभावनां तस्य ममैव चाशां
चक्षुःप्रदानात्सफलीकुरुष्व ॥ १२ ॥

अथ स राजा शक्रसंकीर्तनान्नूनमस्य ब्राह्मणस्य भवित्री देवतानुभावादनेन विधिना चक्षुःसंपदिति मत्वा प्रमोदविशदाक्षरमेनमुवाच—

येनाभ्युपेतोऽसि मनोरथेन
तमेष ते ब्राह्मण पूरयामि ।
आकाङ्क्षमाणाय मदेकमक्षि
ददामि चक्षुर्द्वयमप्यहं ते ॥ १३ ॥

स त्वं विबुद्धनयनोत्पलशोभितास्यः
संपश्यतो व्रज यथाभिमतं जनस्य ।

1 A P विश्लिष्यमाणपुटासु. 2 Mss. °विमर्ष° for °विमर्श°.

स्यात्किं नु सोऽयमुत नेति विचारदोला-
लोलस्य सोऽयमिति चोत्थितविस्मयस्य ॥ १४ ॥

अथ तस्य राज्ञोऽमात्याश्चक्षुःप्रदानावसायमवेत्य ससंभ्रमावेगविषादव्यथितमनसो राजानमूचुः—

दानातिहर्षादनयमसमीक्ष्याहितोदयम् ।
प्रसीद देव मा मैवं न चक्षुर्दातुमर्हसि ॥ १५ ॥
एकस्यार्थे द्विजस्यास्य मा नः सर्वान् पराकृथाः ।
अलं शोकाग्निना दग्धुं सुखं संवर्धिताः प्रजाः ॥ १६ ॥
धनानि लक्ष्मीप्रतिबोधनानि
श्रीमन्ति रत्नानि पयस्विनीर्गाः ।
रथान् विनीतांश्च[1] युजः प्रयच्छ
मदोर्जितश्रीललितान् द्विपान् वा ॥ १७ ॥
समुच्चरन्नूपुरनिस्वनानि
शरत्पयोदाभ्यधिकद्युतीनि ।
गृहाणि सर्वर्तुसुखानि देहि
मा दाः स्वचक्षुर्जगदेकचक्षुः ॥ १८ ॥

विमृश्यतामपि[2] च तावन्महाराज ।

अन्यदीयं कथं नाम चक्षुरन्यत्र योज्यते ।
अथ देवप्रभावोऽयं त्वच्चक्षुः किमपेक्ष्यते[3] ॥ १९ ॥

अपि च देव ।

K 10 चक्षुषा किं दरिद्रस्य पराभ्युदयसाक्षिणा ।
धनमेव यतो देहि देव मा साहसं कृथाः ॥ २० ॥

अथ स राजा तानमात्यान् सानुनयमधुराक्षरमित्युवाच—

अदाने कुरुते बुद्धिं दास्यामीत्यभिधाय यः ।
स लोभपाशं प्रभ्रष्टमात्मनि प्रतिमुञ्चति ॥ २१ ॥
दास्यामीति प्रतिज्ञाय योऽन्यथा कुरुते मनः ।
कार्पण्यानिश्चितमतेः कः स्यात्पापतरस्ततः ॥ २२ ॥
स्थिरीकृत्यार्थिनामाशां दास्यामीति प्रतिज्ञया ।
विसंवादनरूक्षस्य वचसो नास्ति निष्कृतिः ॥ २३ ॥

यदपि चेष्टं देवतानुभावादेव चक्षुरस्य किं न संभवतीत्यत्र श्रूयताम्—

---

१ K विनीताश्च. २ Mss. विमृष्यताम्. ३ Mss. अपेक्षते.

नैककारणसाध्यत्वं कार्याणां ननु दृश्यते।
कारणान्तरसापेक्षः स्याद्दैवोऽपि विधिर्यतः॥ २४॥

तन्न मे दानातिशयव्यवसाये विघ्नाय व्यायन्तुमर्हन्ति भवन्त इति। अमात्या ऊचुः—धनधान्यरत्नानि देवो दातुमर्हति न स्वचक्षुरिति विज्ञापितमस्माभिः। तन्न देवं वयमतीर्थे प्रतारयामः। राजोवाच—

यदेव याच्येत तदेव दद्या-
न्नानीप्सितं प्रीणयतीह दत्तम्।
किमुह्यमानस्य जलेन तोयै-
र्दास्याम्यतः प्रार्थितमर्थमस्मै॥ २५॥

अथ तस्य राज्ञो दृढतरविस्रम्भप्रणयः स्नेहावेगादनपेक्षितोपचारोऽमात्यमुख्यस्तं राजानमित्युवाच—मा तावद्भोः।

या नाल्पेन तपःसमाधिविधिना संप्राप्यते केनचि-
द्यामासाद्य च भूरिभिर्मखशतैः कीर्तिं दिवं चाप्नुयात्।
संप्राप्तामतिपत्य तां नृपतितां शक्रर्द्धिविस्पर्धिनीं
किं दृष्ट्वा नयने प्रदित्सति भवान् कोऽयं कुतस्त्यो विधिः॥ २६॥
लब्धावकाशस्त्रिदशेषु यज्ञैः
कीर्त्या समन्तादवभासमानः।
नरेन्द्रचूडाद्युतिरञ्जिताङ्घ्रिः
किं लिप्समानो नु ददासि चक्षुः॥ २७॥

अथ स राजा तममात्यं सानुनयमित्युवाच— K 11

नायं यत्नः सार्वभौमत्वमाप्तुं
नैव स्वर्गं नापवर्गं न कीर्तिम्।
त्रातुं लोकानित्ययं त्वादरो मे
याच्ञाक्लेशो मा च भूदस्य मोघः॥ २८॥

अथ स राजा नीलोत्पलदलशकलरुचिरकान्ति नयनमेकं वैद्यपरिदृष्टेन विधिना शनैरक्षतमुत्पाट्य परया प्रीत्या चक्षुर्याचनकाय प्रायच्छत्। अथ शक्रो देवेन्द्रस्तादृशमृद्ध्यभिसंस्कारं चक्रे यथा ददर्श स राजा सपरिजनस्तत्तस्य चक्षुश्चक्षुःस्थाने प्रतिष्ठितम्। अथोन्मिषितैकचक्षुषं चक्षुर्याचनकमभिवीक्ष्य स राजा परमेण प्रहर्षेण समापूर्णहृदयो द्वितीयमप्यस्मै नयनं प्रायच्छत्।

ततः स राजा नयने प्रदाय
विपद्मपद्माकरतुल्यवक्त्रः।

१ P in marg. अवमत्य.

पौरैरसाधारणतुष्टिरासीत्
समग्रचक्षुर्ददृशे द्विजश्च ॥ २९ ॥
अन्तःपुरेऽथ मनुजाधिपतेः पुरे च
शोकाश्रुभिर्वसुमती सिषिचे समन्तात्।
शक्रस्तु विस्मयमवाप परां च तुष्टिं
संबोधये नृपमकम्प्यमतिं समीक्ष्य ॥ ३० ॥

अथ शक्रस्य विस्मयावर्जितहृदयस्यैतदभवत्—

अहो धृतिरहो सत्त्वमहो सत्त्वहितैषिता।
प्रत्यक्षमपि कर्मेदं करोतीव विचारणाम् ॥ ३१ ॥

तन्नायमाश्चर्यसत्त्वश्चिरमिमं परिक्लेशमनुभवितुमर्हति। यतः प्रयतिष्ये चक्षुरस्योपायप्रदर्शनादुत्पादयितुम्। अथ तस्य राज्ञः क्रमात्संरूढनयनव्रणस्यावगीतप्रतनूभूतान्तःपुरपौरजानपदशोकस्य प्रविवेककामत्वादुद्यानपुष्करिण्यास्तीरे कुसुमभरावनतरुचिरतरुवरनिचिते मृदुसुरभिशिशिरसुखपवने मधुकरगणोपकूजिते पर्यङ्केण निषण्णस्य शक्रो देवेन्द्रः पुरस्तात्प्रादुरभवत्। क एष इति च राज्ञा पर्यनुयुक्तोऽब्रवीत्—

K 12 शक्रोऽहमस्मि देवेन्द्रस्त्वत्समीपमुपागतः।

राजोवाच—स्वागतम्। आज्ञाप्यतां केनार्थ इति। स[1] उपचारपुरःसरमुक्तो राजानं पुनरुवाच—

वरं वृणीष्व राजर्षे यदिच्छसि तदुच्यताम् ॥ ३२ ॥

अथ स राजा प्रदानसमुचितत्वादनभ्यस्तयाच्ञाकार्पण्यमार्गो विधूत्य विस्मयशौटीर्यमेनमुवाच—

प्रभूतं मे धनं शक्र शक्तिमच्च महद्बलम्।
अन्धभावात्त्विदानीं मे मृत्युरेवाभिरोचते ॥ ३३ ॥
कृत्वापि पर्याप्तमनोरथानि
प्रीतिप्रसादाधिकलोचनानि।
मुखानि पश्यामि न याचकानां
यत्तेन मृत्युर्दयितो ममेन्द्र ॥ ३४ ॥

शक्र उवाच—अलमलमनेन ते व्यवसायेन। सत्पुरुषा एवेदृशान्यनुप्राप्नुवन्ति। अपि च पृच्छामि तावद्भवन्तम्।

इमामवस्थां गमितस्य याचकैः
कथं नु ते संप्रति तेषु मानसम्।

---

1 Mss. सोपचार°.

प्रचक्ष्व तत्तावदलं निगूहितुं
व्रजेश्च[1] संप्रलपनीय तां यथा ॥ ३५ ॥

राजोवाच—कोऽयमस्मान् विकत्थयितुमत्रभवतो निर्बन्धः ? अपि च देवेन्द्र श्रूयताम्—

तदैव चैतर्हि च याचकानां
वचांसि याच्ञानियताक्षराणि ।
आशीर्मयाणीव मम प्रियाणि
यथा तथोदेतु ममैकमक्षि ॥ ३६ ॥

अथ तस्य राज्ञः सत्याधिष्ठानबलात्पुण्योपचयविशेषाच्च वचनसमनन्तरमेवेन्द्रनीलशकलाक्रान्तमध्यमिव नीलोत्पलदलसदृशमेकं चक्षुः प्रादुरभवत् । प्रादुर्भूते च तस्मिन्नयनाश्चर्ये प्रमुदितमनाः स राजा पुनरपि शक्रमुवाच—

यश्चापि मां चक्षुरयाचतैकं
तस्मै मुदा द्वे नयने प्रदाय ।
प्रीत्युत्सवैकाग्रमतिर्यथासं
द्वितीयमप्यक्षि तथा ममास्तु ॥ ३७ ॥

अथाभिव्याहारसमनन्तरमेव तस्य राज्ञो विस्पर्धमानमिव तेन नयनेन द्वितीयं चक्षुः प्रादुरभवत् । K 13

ततश्चकम्पे सधराधरा धरा
व्यतीत्य वेलां प्रससार सागरः ।
प्रसक्तगम्भीरमनोज्ञनिस्वनाः
प्रसस्वनुर्दुन्दुभयो दिवौकसाम् ॥ ३८ ॥
प्रसादरम्यं ददृशे वपुर्दिशां
रराज शुद्ध्या शरदीव भास्करः ।
परिभ्रमच्चन्दनचूर्णरञ्जितं
पपात चित्रं कुसुमं नभस्तलात्[2] ॥ ३९ ॥
समाययुर्विस्मयफुल्ललोचना
दिवौकसस्तत्र महाप्सरोगणाः ।
ववौ मनोज्ञात्मगुणः समीरणो
मनस्सु हर्षो जगतां व्यजृम्भत ॥ ४० ॥
उदीरिता हर्षपरीतमानसै-
र्महर्द्धिभिर्भूतगणैः सविस्मयैः ।

---

१ Mss. व्रजेच for °श्च. २ Mss. नभस्थलात्.

नृपस्य कर्मातिशयस्तवाश्रयाः
समन्ततः शुश्रुविरे गिरः शुभाः ॥ ४१ ॥
अहो बतौदार्यमहो कृपालुता
विशुद्धता पश्य यथास्य चेतसः ।
अहो स्वसौख्येषु निरुत्सुका मति-
र्नमोऽस्तु तेऽभ्युद्गतधैर्यविक्रम ॥ ४२ ॥
सनाथतां साधु जगद्गतं त्वया
पुनर्विबुद्धेक्षणपङ्कजश्रिया ।
अमोघरूपा बत पुण्यसंचया-
श्चिरस्य धर्मेण खल्वर्जितं जितम् ॥ ४३ ॥

अथ शक्रः साधु साध्वित्येनमभिसंराध्य पुनरुवाच—

न नो न विदितो राजंस्तव शुद्धाशयाशयः ।
एवं नु[1] प्रतिदत्ते ते मयेमे नयने नृप ॥ ४४ ॥
समन्ताद्योजनशतं शैलैरपि तिरस्कृतम् ।
द्रष्टुमव्याहता शक्तिर्भविष्यत्यनयोश्च ते ॥ ४५ ॥

इत्युक्त्वा शक्रस्तत्रैव चान्तर्दधे । अथ बोधिसत्त्वो विस्मयपूर्णमनोभिर्मन्दमन्दनिमेषप्रविकसितनयनैरमात्यैरनुयातः[2] पौरैश्चाभिवीक्ष्यमाणो जयाशीर्वचनपुरःसरैश्च ब्राह्मणैरभिनन्द्यमानः पुरवरमुच्छ्रितध्वजविचित्रपताकं प्रवितन्यमानाभ्युदयशोभमभिगम्य पर्षदि निषण्णः सभाजनार्थमभिगतस्यामात्यप्रमुखस्य[3] ब्राह्मणवृद्धपौरजानपदस्यैवमात्मोपनायिकं धर्मं देशयामास—

K 14 को नाम लोके शिथिलादरः स्यात्
कर्तुं धनेनार्थिजनप्रियाणि ।
दिव्यप्रभावे नयने ममेमे
प्रदानपुण्योपनते समीक्ष्य ॥ ४६ ॥
अनेकशैलान्तरितं योजनानां शतादपि ।
अदूरस्थितविस्पष्टं दृश्यं पश्यामि सर्वतः ॥ ४७ ॥
परानुकम्पाविनयाभिजाता-
द्दानात्परः कोऽभ्युदयाभ्युपायः ।
यन्मानुषं चक्षुरिहैव दत्त्वा
प्राप्तं मयामानुषदिव्यचक्षुः ॥ ४८ ॥

---

१ Mss. तु for नु. २ Mss. अनुयातैः for ॰यातः. ३ Mss. ॰प्रमुख्यस्य.

एतद्विदित्वा शिबयः प्रदानै-
भोगेन चार्थान् सफलीकुरुध्वम् ।
लोके परस्मिन्निह चैष पन्थाः
कीर्तिप्रधानस्य सुखोदयस्य ॥ ४९ ॥

धनस्य निःसारलघोः स सारो
यद्दीयते लोकहितोन्मुखेन ।
निधानतां याति हि दीयमान-
मदीयमानं निधनैकनिष्ठम् ॥ ५० ॥

तदेवं दुष्करशतसमुदानीतोऽयमस्मदर्थं तेन भगवता सद्धर्म इति सत्कृत्य श्रोतव्यः । तथागतमाहात्म्ये पूर्ववच्च करुणावर्णेऽपि वाच्यम्—इहैव पुण्यफलप्रदर्शने चैवं सत्कृत्योपचितानि पुण्यानीहैव पुष्पमात्रमात्मप्रभावस्य कीर्तिसंततिमनोहरं प्रदर्शयन्तीति ॥

॥ इति शिबिजातकं द्वितीयम् ॥

३ कुल्माषपिण्डीजातकम् ।

चित्तप्रसादोद्गतं पात्रातिशयप्रतिपादितं च नाल्पकं नाम दानमस्ति विपाकमहत्त्वात् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवान् कोशलाधिपतिर्बभूव । तस्योत्साहमन्त्रप्रभुशक्तिसंपत्प्रभृतीनां प्रकर्षिणामपि राजगुणानां विभूतिमतिशिश्ये दैवसंपद्गुणशोभा ।

गुणास्तस्याधिकं रेजुर्दैवसंपद्विभूषणाः ।
किरणा इव चन्द्रस्य शरदुन्मीलितश्रियः ॥ १ ॥

तत्याज दृप्तानपि तस्य शत्रून्
रक्तेव रेमे तदपाश्रितेषु ।
इत्यास तस्यान्यनराधिपेषु
कोपप्रसादानुविधायिनी श्रीः ॥ २ ॥

K 15 धर्मात्मकत्वान्न च नाम तस्य
परोपतापाशिवमास चेतः ।
भृत्यानुरागस्तु तथा जजृम्भे
द्विषत्सु लक्ष्मीर्न यथास्य रेमे ॥ ३ ॥

सोऽनन्तरातीतां स्वजातिमनुसस्मार । तदनुस्मरणाच्च समुपजातसंवेगो विशेषवत्तरं श्रमणब्राह्मणकृपणवनीपकेभ्यः सुखहेतुनिदानं दानमदात्, शीलसंवरमनवरतं पुपोष, पोषधनियमं च पर्वदिवसेषु समाददे । अभीक्ष्णं च राजा पर्षदि स्वस्मिंश्चान्तःपुरे पुण्यप्रभावोद्भावनाल्लोकं श्रेयसि नियोक्तुकामः प्रतीतहृदयो गाथाद्वयमिति नियतार्थं बभाषे—

न सुगतपरिचर्या विद्यते स्वल्पिकापि
प्रतनुफलविभूतिर्यच्छ्रुतं केवलं प्राक् ।
तदिदमलवणायाः शुष्करूक्षारुणायाः
फलविभवमहत्त्वं पश्य कुल्माषपिण्ड्याः ॥ ४ ॥

रथतुरगविचित्रं मत्तनागेन्द्रनीलं
बलमकृशमिदं मे मेदिनी केवला च ।
बहु धनमनुरक्ता श्रीरुदाराश्च दाराः
फलसमुदयशोभां पश्य कुल्माषपिण्ड्याः ॥ ५ ॥

तममात्या ब्राह्मणवृद्धाः पौरमुख्याश्च कौतूहलाघूर्णितमनसोऽपि न प्रसहन्ते स्म पर्यनुयोक्तुम्—किमभिसमीक्ष्य महाराजो गाथाद्वयमिदमभीक्ष्णं भाषत इति । अथ तस्य राज्ञो वाम्भिल्य भाद्ल्याद्घनतरप्रणयप्रसरा देवी समुत्पन्नकौतूहला संकथाप्रस्तावागतं पर्षदि पर्यपृच्छदेनम्—

नियतमिति नरेन्द्र भाषसे हृदयगतां मुदमुद्गिरन्निव ।
भवति मम कुतूहलाकुलं हृदयमिदं कथितेन तेन ते ॥ ६ ॥

---

१ A वाम्भल्याद°; B वामल्याद°; P वागल्याद°.

तदर्हति श्रोतुमयं जनो यदि
प्रचक्ष्व तत्किं न्विति भाषसे नृप ।
रहस्यमेवं च न कीर्त्यते क्वचित्
प्रकाशमस्माच्च मयापि पृच्छ्यते ॥ ७ ॥

अथ स राजा प्रीत्यभिस्निग्धया दृष्ट्या समभिवीक्ष्य देवीं स्मितप्रविकसितवदन उवाच— K. 11

अविभाव्य निमित्तार्थं श्रुत्वोद्गारमिमं मम ।
न केवलं तवैवात्र कौतूहलचलं मनः ॥ ८ ॥

समन्तमप्येतदमात्यमण्डलं
कुतूहलाघूर्णितलोलमानसम् ।
पुरं च सान्तःपुरमत्र तेन मे
निशम्यतां येन मयैवमुच्यते ॥ ९ ॥

सुप्तप्रबुद्ध इव जातिमनुस्मरामि
यस्यामिहैव नगरे भृतकोऽहमासम् ।
शीलान्वितोऽपि धनमात्रसमुच्छ्रितेभ्यः
कर्माभिराधनसमर्जितदीनवृत्तिः ॥ १० ॥

सोऽहं भृतिं परिभवश्रमदैन्यशालां
त्राणाशयात्स्वयमवृत्तिभयाद्विविक्षुः ।
भिक्षार्थिनश्च चतुरः श्रमणानपश्यं
वश्येन्द्रियाननुगतानिव भिक्षुलक्ष्म्या ॥ ११ ॥

तेभ्यः प्रसादमृदुना मनसा प्रणम्य
कुल्माषमात्रकमदां प्रयतः स्वगेहे ।
तस्याङ्कुरोदय इवैष यदन्यराज-
चूडाप्रभाश्चरणरेणुषु मे निषक्ताः[१] ॥ १२ ॥

तदेतदभिसंधाय मयैवं देवि कथ्यते ।
पुण्येन च लभे तृप्तिमर्हतां दर्शनेन च ॥ १३ ॥

अथ सा देवी प्रहर्षविस्मयविशालाक्षी सबहुमानमुदीक्षमाणा राजानमित्युवाच— उपपन्नरूपः पुण्यानामयमेवंविधो विपाकाभ्युदयविशेषः । पुण्यफलप्रत्यक्षिणश्च महाराजस्य यदयं पुण्येष्वादरः । तदेवमेव पापप्रवृत्तिविमुखः[२] पितेव प्रजानां सम्यक्परिपालन[३]सुमुखः पुण्यगणा[४]र्जनाभिमुखः

१ A. B निषिक्ताः; P निविक्ताः. २ B प्रवृत्तिष्वपिमुखः; P प्रवृत्तिष्वविमुखः. ३ Mss. °पालना° for °पालन°. ४ Mss. °गुणा° for °गणा°.

K 17 यशःश्रिया दानसमृद्धया ज्वलन्
प्रतिष्ठिताज्ञः प्रतिराजमूर्धसु।
समीरणाकुञ्चितसागराम्बरां
चिरं महीं धर्मनयेन पालय ॥ १४ ॥

राजोवाच—किं ह्येतद्देवि न स्यात्?

सोऽहं तमेव पुनराश्रयितुं यतिष्ये
श्रेयःपथं समभिलक्षितरम्यचिह्नम्।
लोकः प्रदित्सति हि दानफलं निशम्य
दास्याम्यहं किमिति नात्मगतं निशम्य ॥ १५ ॥

अथ स राजा देवीं देवीमिव श्रिया ज्वलन्तीमभिस्निग्धमवेक्ष्य श्रीसंपत्तिहेतुकुतूहलहृदयः पुनरुवाच—

चन्द्रलेखेव ताराणां स्त्रीणां मध्ये विराजसे।
अकृथाः किं नु कल्याणि कर्मातिमधुरोदयम् ॥ १६ ॥

देव्युवाच—अस्ति देव किंचिदहमपि पूर्वजन्मवृत्तिं समनुस्मरामीति। कथय कथयेदानीमिति च सादरं राज्ञा पर्यनुयुक्तोवाच—

बाल्येऽनुभूतमिव तत्समनुस्मरामि
दासी सती यदहमुद्धृतभक्तमेकम्।
क्षीणास्रवाय मुनये विनयेन दत्त्वा
सुप्तेव तत्र समवापमिह प्रबोधम् ॥ १७ ॥
एतत्स्मरामि कुशलं नरदेव येन
त्वन्नाथतामुपगतास्मि समं पृथिव्या।
क्षीणास्रवेषु न कृतं तनु नाम किंचि-
दित्युक्तवानसि यथैव मुनिस्तथैव ॥ १८ ॥

अथ स राजा पुण्यफलप्रदर्शनात्पुण्येषु समुत्पादितबहुमानामभिप्रसन्नमनसं पर्षदं विस्मयैकाग्रामवेत्य नियतमीदृशं किंचित्समनुशशास—

K 18 अल्पस्यापि शुभस्य विस्तरमिमं[1] दृष्ट्वा विपाकश्रियः
स्यात्को नाम न दानशीलविधिना पुण्यक्रियातत्परः।
नैव द्रष्टुमपि क्षमः स पुरुषः पर्याप्तवित्तोऽपि सन्
यः कार्पण्यतमिस्रयावृतमतिर्नाप्नोति दानैर्यशः ॥ १९ ॥

1 Mss. इदं for इमं.

त्यक्तव्यं विवशेन यन्न च तथा कस्मैचिदर्थाय य-
त्तन्न्यायेन धनं त्यजन् यदि गुणं कंचित्समुद्भावयेत् ।
कोऽसौ तत्र भजेत मत्सरपथं जानन् गुणानां रसं
प्रीत्याद्या विविधाश्च कीर्त्यनुसृता दानप्रतिष्ठा गुणाः ॥ २० ॥

दानं[1] नाम महानिधानमनुगं चौराद्यसाधारणं
दानं मत्सरलोभदोषरजसः प्रक्षालनं चेतसः ।
संसाराध्वपरिश्रमापनयनं दानं सुखं वाहनं
दानं नैकसुखोपधानसुमुखं सन्मित्रमात्यन्तिकम् ॥ २१ ॥

विभवसमुदयं वा दीप्तमाज्ञागुणं वा
त्रिदशपुरनिवासं रूपशोभागुणं वा ।
यदभिलषति सर्वं तत्समाप्नोति दाना-
दिति परिगणितार्थः को न दानानि दद्यात् ॥ २२ ॥

सारादानं दानमाहुर्धनाना-
मैश्वर्याणां दानमाहुर्निदानम् ।
दानं श्रीमत्सज्जनत्वावदानं
बाल्यप्रज्ञैः पांसुदानं सुदानम् ॥ २३ ॥

अथ सा पर्षत्तस्य राज्ञस्तद्ग्राहकं वचनं सबहुमानमभिनन्द्य प्रदानादिप्रतिपत्त्यभिमुखी बभूव ॥

तदेवं चित्तप्रसादोद्गतं पात्रातिशयप्रतिपादितं च नाल्पकं नाम दानमस्ति विपाकमहत्त्वादिति प्रसन्नचित्तेनानुत्तरे पुण्यक्षेत्र आर्यसंघे दानं ददता परा प्रीतिरुत्पादयितव्या— अदूरे ममाप्येवंविधा अतो विशिष्टतराश्च संपत्तय इति ॥

॥ इति कुल्माषपिण्डीजातकं तृतीयम् ॥

———:o:———

1 Mss. om. दानं.

४ श्रेष्ठिजातकम् ।

K 19 अत्ययमप्यविगणय्य दित्सन्ति सत्पुरुषाः । केन नाम स्वस्थेन न दातव्यं स्यात् ? तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवान् भाग्यातिशयगुणादुत्थानसंपदा च अधिगतविपुलधनसमृद्धिरविषमव्यवहारशीलत्वाल्लोके बहुमाननिकेतभूत उदाराभिजनवाननेकविद्याकलाविकल्पाधिगमविमलतरमतिर्गुणमाहात्म्याद्राज्ञा समुपहृतसंमानः प्रदानशीलत्वाल्लोकसाधारणविभवः श्रेष्ठी बभूव ।

अर्थिभिः प्रीत[1]हृदयैः कीर्त्यमानमितस्ततः ।
त्यागशौर्योन्नतं नाम तस्य व्याप दिशो दश ॥ १ ॥

दद्यान्न दद्यादिति तत्र नासी-
द्विचार[2]दोलाचलमानसोऽर्थी ।
ख्यातावदाने हि बभूव तस्मिन्
विस्रम्भधृष्टप्रणयोऽर्थिवर्गः ॥ २ ॥

नासौ जुगोपात्मसुखार्थमर्थं
न स्पर्धया लोभपराभवाद्वा ।
सत्त्वार्थिदुःखं न शशाक सोढुं
नास्तीति वक्तुं च ततो जुगोप ॥ ३ ॥

अथ कदाचित्तस्य महासत्त्वस्य भोजनकाले स्नात[3]ानुलिप्तगात्रस्य कुशलोदारसूदोपकल्पिते समुपस्थिते वर्णगन्धरसस्पर्शादिगुणसमुदिते विचित्रे भक्ष्यभोज्यादिविधौ तत्पुण्यसंभाराभिवृद्धिकामो ज्ञानाग्निनिर्दग्धसर्वक्लेशेन्धनः प्रत्येकबुद्धस्तद्गृहमभिजगाम भिक्षार्थी । समुपेत्य च द्वारकोष्ठके व्यतिष्ठत ।

अशङ्किताचञ्चलधीरसौम्य-
मवेक्षमाणो युगमात्रमुर्व्याः ।
तत्रावतस्थे प्रशमाभिजातः
स पात्रसंसक्तकराग्रपद्मः ॥ ४ ॥

अथ मारः पापीयान् बोधिसत्त्वस्य तां दानसंपदममृष्यमाणस्तद्विघ्नार्थमन्तरा च तं भदन्तमन्तरा च द्वारदेहलीं प्रचलज्ज्वालाकरालोदरमनेकपौरुषमतिगम्भीरं भयानकदर्शनं सम्प्रतिभयनिर्घोषं नरकमभिनिर्ममे विस्फुरद्भिरनेकैर्जनशतैराचितम् । अथ बोधिसत्त्वः प्रत्येक-

१ Mss. प्रीति° for प्रीत°. २ Mss. विचाल° for विचार°. ३ A B स्नानानु°; P स्नानानु°.

बुद्धं भिक्षार्थिनमभिगतमालोक्य पत्नीमुवाच—भद्रे स्वयमार्याय पर्याप्तं पिण्डपातं[1] देहीति । सा
तथेति प्रतिश्रुत्य प्रणीतं भक्ष्यभोज्यमादाय प्रस्थिता । नरकमालोक्य द्वारकोष्ठकसमीपे भय- K 20
विषादचञ्चलाक्षी सहसा न्यवर्तत । किमेतदिति च भर्त्रा पर्यनुयुक्ता समापतितसाध्वसा-
पिहितकण्ठी तत्कथंचित्तस्मै कथयामास । अथ बोधिसत्त्वः कथमयमार्यो मद्गृहादनवाप्तभिक्ष
एव प्रतियास्यतीति ससंभ्रमं तत्तस्याः कथितमनादृत्य स्वयमेव च प्रणीतं भक्ष्यभोज्यमादाय
तस्य महात्मनः पिण्डपातं प्रतिपादयितुकामो द्वारकोष्ठकसमीपमभिगतस्तमतिभीषणमन्तरा
नरकं ददर्श । तस्य किं स्विदिदमिति समुत्पन्नवितर्कस्य मारः पापीयान् भवनभित्तेर्विनिः-
सृत्य संदृश्यमानदिव्याद्भुतवपुरन्तरिक्षे[2] स्थित्वा हितकाम इव नामाब्रवीत्—गृहपते महारौरव-
नामायं महानरकः ।

अर्थिप्रशंसावचनप्रलुब्धा
दित्सन्ति दानव्यसनेन येऽर्थान् ।
शरत्सहस्राणि बहूनि तेषा-
मस्मिन्निवासोऽसुलभप्रवासः ॥ ५ ॥

अर्थस्त्रिवर्गस्य विशेषहेतु-
स्तस्मिन् हृते केन हृतो न धर्मः ।
धर्मं च हृत्वार्थनिबर्हणेन
कथं नु न स्यान्नरकप्रतिष्ठः[3] ॥ ६ ॥

दानप्रसङ्गेन च धर्ममूलं
घ्नता त्वयार्थं यदकारि पापम् ।
त्वामत्तुमभ्युद्गतमेतदस्मा-
ज्ज्वालाप्रजिह्वं नरकान्तकास्यम् ॥ ७ ॥

तत्साधु दानाद्विनियच्छ बुद्धि-
मेवं हि सद्यः पतनं न ते स्यात् ।
विचेष्टमानैः करुणं रुदद्भि-
र्मा दातृभिर्गाः समतामभीभिः ॥ ८ ॥

प्रतिग्रहीता तु जनोऽभ्युपैति
निवृत्तदानापनयः सुरत्वम् ।
तत्स्वर्गमार्गावरणाद्विरम्य
दानोद्यमात्संयममाश्रयस्व ॥ ९ ॥

१ Mss. पिण्डपात्रं for °पातं almost everywhere. २ Mss. अन्तरीक्षे.
३ P °प्रविष्टः for °प्रतिष्ठः.

अथ बोधिसत्त्वो नूनमस्यैतद्दुरात्मनो मम दानविघ्नाय विचेष्टितमित्यवगम्य सत्त्वावष्टम्भधीरं विनयमधुराविच्छेदं नियतमित्यवोचदेनम्—

अस्मद्धितावेक्षणदक्षिणेन
विदर्शितोऽयं भवतार्यमार्गः ।
युक्ता विशेषेण च दैवतेषु
परानुकम्पानिपुणा प्रवृत्तिः ॥ १० ॥

दोषोदयात्पूर्वमनन्तरं वा
K 21 युक्तं तु तच्छान्तिपथेन[1] गन्तुम् ।
गते प्रयामं[2] ह्यपचारदोषै-
र्व्याधौ चिकित्साप्रणयो विघातः ॥ ११ ॥

इदं च दानव्यसनं मदीयं
शङ्के चिकित्साविषयव्यतीतम् ।
तथा ह्यनादृत्य हितैषितां ते
न मे मनः संकुचति प्रदानात् ॥ १२ ॥

दानादधर्मं च यदूचिवांस्त्व-
मर्थं च धर्मस्य विशेषहेतुम् ।
तन्मानुषी नेयमवैति बुद्धि-
र्दानादृते धर्मपथो यथार्थः ॥ १३ ॥

निधीयमानः स तु धर्महेतु-
श्चौरैः प्रसह्याथ विलुप्यमानः ।
ओघोदरान्तर्विनिमग्नमूर्ति-
र्हुताशनस्याशनतां गतो वा ॥ १४ ॥

यच्चात्थ दाता नरकं प्रयाति
प्रतिग्रहीता तु सुरेन्द्रलोकम् ।
विवर्धितस्तेन च मे त्वयायं
दानोद्यमः संयमयिष्यतापि ॥ १५ ॥

अनन्यथा चास्तु वचस्तवेदं
स्वर्गं च मे याचनका व्रजन्तु ।
दानं हि मे लोकहितार्थमिष्टं
नेदं स्वसौख्योदयसाधनाय ॥ १६ ॥

---

1 Mss. यच्छान्ति°. 2 Mss. प्रयासं for °मं.

अथ स मारः पापीयान् पुनरपि बोधिसत्त्वं हितैषीव धीरहस्तेनोवाच—

हितोक्तिमेतां[1] मम चापलं वा
समीक्ष्य येनेच्छसि तेन गच्छ ।
सुखान्वितो वा बहुमानपूर्वं
स्मर्तासि मां विप्रतिसारवान् वा ॥ १७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—मार्ष मर्षयतु भवान् ।

कामं पतामि नरकं स्फुरदुग्रवह्निं
ज्वालावलीढशिथिलावनतेन मूर्ध्ना ।
न त्वर्थिनां प्रणयदर्शितसौहृदानां
संमान[2]कालमवमाननया हरिष्ये ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा बोधिसत्त्वः स्वभाग्यबलावष्टम्भाज्जानानश्च निरत्ययतां दानस्य निवारणैकरसमवधूय स्वजनपरिजनं साध्वसानभिभूतमतिरभिवृद्धदानाभिलाषो नरकमध्येन प्रायात् ।

पुण्यानुभावादथ तस्य तस्मिन्
अपङ्कजं पङ्कजमुद्बभूव ।
अवज्ञयेवावजहास मारं
यच्छुक्लया केसरदन्तपङ्क्त्या ॥ १९ ॥

अथ बोधिसत्त्वः पद्मसंक्रमेण स्वपुण्यातिशयनिर्जातेनाभिगम्य प्रत्येकबुद्धं प्रसाद- K 22
संहर्षापूर्णहृदयः पिण्डपातमस्मै प्रायच्छत् ।

मनःप्रसादप्रतिबोधनार्थं
तस्याथ भिक्षुर्वियदुत्पपात ।
वर्षञ्ज्वलंश्चैव स तत्र रेजे
स[3]विद्युदुद्द्योतपयोदलक्ष्म्या ॥ २० ॥

अवमृदितमनोरथस्तु मारो
द्युतिपरिमोषमवाप्य वैमनस्यात् ।
तमभिमुखमुदीक्षितुं न सेहे
सह नरकेण ततस्तिरोबभूव ॥ २१ ॥

तत्किमिदमुपनीतम्? एवमत्ययमप्यविगणय्य दित्सन्ति सत्पुरुषाः । केन नाम स्वस्थेन न दातव्यं स्यात्? न सत्त्ववन्तः शक्यन्ते भयादप्यगतिं गमयितुमित्येवमप्युन्नेयम् ॥

॥ इति श्रेष्ठिजातकं चतुर्थम् ॥

---

1 Mss. एनां for एतां. 2 Mss. सन्मान° for संमान°. 3 Mss. om. स°.

५ अविषह्यश्रेष्ठिजातकम् ।

न विभवक्षयावेक्षया समृद्ध्याशया वा प्रदानवैधुर्यमुपयान्ति सत्पुरुषाः । तद्यथ श्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवांस्त्यागशीलकुलविनयश्रुतज्ञानाविस्मयादिगुणसमुदि धनदायमानो विभवसंपदा सर्वातिथित्वादनुपरतदानसत्त्वो लोकहितार्थप्रवृत्तो दायकश्रे श्रेष्ठी बभूव मात्सर्यादिदोषाविषह्योऽविषह्य इति प्रकाशनामा ।

इष्टार्थसंपत्तिविमर्शनाशा-
त्प्रीतिप्रबोधस्य विशेषहेतुः ।
यथार्थिनां दर्शनमास तस्य
तथार्थिनां दर्शनमास तस्य ॥ १ ॥

देहीति याच्ञानियतार्थमुक्तो
नास्तीति नासौ गदितुं शशाक ।
ह्यनावकाशा हि बभूव चित्ते
तस्यार्थसक्तिः कृपया महत्या ॥ २ ॥

तस्यार्थिभिर्निर्ह्रियमाणसारे
गृहे बभूवाभ्यधिकप्रहर्षः ।
विवेद स ह्युग्रधनानर्था-
नकारणक्षिप्रविरागिणोऽर्थान् ॥ ३ ॥

भवन्ति लोकस्य हि भूयसार्था
लोभाश्रयाद्दुर्गतिमार्गसार्थाः ।
परात्मनोरभ्युदयावहत्वा-
दर्थास्तदीयास्तु बभुर्यथार्थाः ॥ ४ ॥

K. 25 अथ तस्य महासत्त्वस्य यथाभिलषितैरक्लिष्टैः शिष्टोपचारविभूषणैर्विपुलैरर्थविसर्गैर्याच नकजनं समन्ततः संतर्पयतः प्रदानौदार्यश्रवणाद्विस्मयावर्जितमनाः शक्रो देवेन्द्रः प्रदा स्थिरनिश्चयमस्य जिज्ञासमानः प्रत्यहं धनधान्यरत्नपरिच्छदजातं तत्तदन्तर्धापयामास—अ नामायं विभवपरिक्षयाशङ्कयापि मात्सर्याय प्रतार्येतेति। प्रदानाधिमुक्तस्य तु पुनर्महासत्त्वस्य

यथा यथा तस्य विनेशुरर्थाः
सूर्याभिसृष्टा इव तोयलेशाः ।
तथा तथैनान् विपुलैः प्रदानै-
र्गृहात्प्रदीप्तादिव निर्जहार ॥ ५ ॥

---

1 Mss. °ज्ञानविस्मया° for ज्ञानाविस्म°.

अथ शक्रो देवेन्द्रस्त्यागपरायणमेव तं महासत्त्वमवेत्य प्रक्षीयमाणविभवसारमपि विस्मिततरमतिस्तस्यैकरात्रेण सर्वं विभवसारमन्तर्धापयामासान्यत्र रज्जु[1]कुण्डलाद्दात्राच्चैकस्मात् । अथ बोधिसत्त्वः प्रभातायां रजन्यां यथोचितं प्रतिविबुद्धः पश्यति स्म धनधान्यपरिच्छदपरिजनविभवशून्यं निष्कूजदीनं स्वभवनं राक्षसैरिवोद्वासितमनभिरामदर्शनीयम् । किमिति च समुत्थितवितर्कः समनुविचरंस्तद्रज्जुकुण्डलकं दात्रं च केवलमत्र ददर्श । तस्य चिन्ता प्रादुरभवत्—यदि तावत्केनचिद्याचितमनुचितवचसा स्वविक्रमोपार्जितोपजीविना मद्गृहे प्रणय एवं दर्शितः, सूपयुक्ता एवमर्थाः । अथ त्विदानीं मद्भाग्यदोषादुच्छ्रयमसहमानेन केनचिदनुपयुक्ता एव विद्रुतास्तत्कष्टम् ।

चलं सौहृदमर्थानां विदितं पूर्वमेव मे ।
अर्थिनामेव पीडा तु दहत्यत्र मनो मम ॥ ६ ॥

प्रदानसत्कारसुखोचिताश्चिरं
विविक्तमर्थैरभिगम्य मद्गृहम् ।
कथं भविष्यन्ति नु ते ममार्थिनः
पिपासिताः शुष्कमिवागता ह्रदम् ॥ ७ ॥

अथ स बोधिसत्त्वः स्वधैर्यावष्टम्भादनास्वादितविषाददैन्यस्तस्यामप्यवस्थायामनभ्यस्त- K 24
याच्ञाक्रमत्वात्परान् याचितुं परिचितानपि न प्रसेहे । एवं दुष्करं याचितुमिति च तस्य भूयसी याचनकेष्वनुकम्पा बभूव । अथ स महात्मा याचनकजनस्वागतादिक्रियावेक्षया स्वयमेव तद्रज्जुकुण्डलकं दात्रं च प्रतिगृह्य प्रत्यहं तृणविक्रयोपलब्धया विभवमात्रयार्थिजनप्रणयसंमाननतां चकार । अथ शक्रो देवेन्द्रस्तस्येमामविषादितां परमेऽपि दारिद्र्ये प्रदानाभिमुखतां चावेक्ष्य सविस्मयबहुमानः संदृश्यमानदिव्याद्भुतवपुरन्तरिक्षे स्थित्वा दानाद्विच्छन्दयंस्तं महासत्त्वमुवाच—गृहपते ।

सुहृन्मनस्तापकरीमवस्था-
मिमामुपेतस्त्वमतिप्रदानैः ।
न दस्युभिर्नैव जलानलाभ्यां
न राजभिः संह्रियमाणवित्तः ॥ ८ ॥

तत्त्वां हितावेक्षितया ब्रवीमि
नियच्छ दाने व्यसनानुरागम् ।
इत्थंगतः सन्नपि चेन्न दद्या
यायाः पुनः पूर्वसमृद्धिशोभाम् ॥ ९ ॥

---

१ Mss. रज्वा दात्रा° for रज्जुकुण्डलाद्दात्रा°.

शश्वत्कृशेनापि परिव्ययेन
कालेन दृष्ट्वा क्षयमर्जनानाम् ।
चयेन वल्मीकसमुच्छ्रयांश्च
वृद्ध्यर्थिनः संयम एव पन्थाः ॥ १० ॥

अथ बोधिसत्त्वः प्रदानाभ्यासमाहात्म्यं विदर्शयञ्छक्रमुवाच—

अनार्यमार्येण सहस्रनेत्र
सुदुष्करं सुष्ठ्वपि दुर्गतेन ।
मा चैव तद्भून्मम शक्र वित्तं
यत्प्राप्तिहेतोः कृपणाशयः स्याम् ॥ ११ ॥

इच्छन्ति याच्ञामरणेन गन्तुं
दुःखस्य यस्य प्रतिकारमार्गम् ।
तेनातुरान् कः कुलपुत्रमानी
नास्तीति शुष्काशनिनाभ्यहन्यात् ॥ १२ ॥

तन्मद्विधः किंस्विदुपाददीत
रत्नं धनं वा दिवि वापि राज्यम् ।
याच्ञाभितापेन विवर्णितानि
प्रसादयेन्नार्थिमुखानि येन ॥ १३ ॥

मात्सर्यदोषोपचयाय यः स्या-
न्न त्यागचित्तं परिबृंहयेद्वा ।
स त्यागमेवार्हति मद्विधेभ्यः
परिग्रहच्छद्ममयो विघातः ॥ १४ ॥

विद्युल्लतानृत्तचले धने च
साधारणे नैकविघातहेतौ ।
दाने निदाने च सुखोदयानां
K 23 मात्सर्यमार्यः क इवाश्रयेत ॥ १५ ॥

तद्दर्शिता शक्र मयि स्वतेयं
हिताभिधानादनुकम्पितोऽस्मि ।
स्वभ्यस्तहर्षं[1] तु मनः प्रदानै-
स्तदुत्पथे केन धृतिं लभेत ॥ १६ ॥

---

१ Mss. स्वत्वस्तु हर्षं तु for स्वभ्यस्तहर्षं तु.

न चात्र मन्योरनुवृत्तिमार्गे[1]
चित्तं भवानर्हति संनियोक्तुम् ।
न हि स्वभावस्य विपक्षदुर्ग-
मारोढुमल्पेन बलेन शक्यम् ॥ १७ ॥

शक्र उवाच—गृहपते । पर्याप्तविभवस्य परिपूर्णकोशकोष्ठागारस्य सम्यक्प्रवृत्तविविध-विपुलकर्मान्तस्य विरूढायतेर्लोके वशीकृतैश्वर्यस्यायं क्रमो नेमां दशामभिप्रपन्नस्य । पश्य ।

स्वबुद्धिविस्पन्दसमाहितेन वा
यशोनुकूलेन कुलोचितेन वा ।
समृद्धिमाकृष्य शुभेन कर्मणा
सपत्नतेजांस्यभिभूय भानुवत् ॥ १८ ॥[2]

जने प्रसङ्गेन वितत्य सद्गतिं
प्रबोध्य हर्षं ससुहृत्सु बन्धुषु ।
अवाप्तसंमानविधिर्नृपादपि
श्रिया परिष्वक्त इवाभिकामया ॥ १९ ॥[3]

अथ प्रदाने प्रविजृम्भितक्रमः
सुखेषु वा नैति जनस्य वाच्यताम् ।
अजातपक्षः खमिवारुरुक्षया
विघातभाक्केवलया तु दित्सया ॥ २० ॥

यतो धनं संयमनैभृताश्रया-
दुपार्ज्यतां तावदलं प्रदित्सया ।
अनार्यताप्यत्र च नाम का भवे-
न्न यत्प्रदद्या विभवेष्वभाविषु ॥ २१ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अलमतिनिर्बन्धेनात्रभवतः ।

आत्मार्थः स्याद्यस्य गरीयान् परकार्या-
त्तेनापि स्याद्देयमनादृत्य समृद्धिम् ।
नैति प्रीतिं तां हि महत्यापि विभूत्या
दानैस्तुष्टिं लोभजयाद्यामुपभुङ्क्ते ॥ २२ ॥

---

१ Mss. प्रवृत्ति° for अनुवृत्ति°. २ Mss. सपत्न° or संपत्न° for सपत्न°. ३ Mss. °काम्यया for °कामया.

नैति स्वर्गं केवलया यच्च समृद्ध्या
दानेनैव ख्यातिमवाप्नोति च पुण्याम् ।
मात्सर्यादीनाभिभवत्येव च दोषां-
स्तस्या हेतोर्दानमतः को न भजेत ॥ २३ ॥

K 26 त्रातुं लोकान् यस्तु जरामृत्युपरीता-
नप्यात्मानं दित्सति कारुण्यवशेन ।
यो नास्वादं वेत्ति सुखानां परदुःखैः
कस्तस्यार्थस्त्वद्गतया स्यादपि लक्ष्म्या ॥ २४ ॥

अपि च देवेन्द्र ।

संपत्तिरिव वित्तानामध्रुवा स्थितिरायुषः ।
इति याचनकं लब्ध्वा न समृद्धिरवेक्ष्यते ॥ २५ ॥

एको रथश्च भुवि यद्विद्[1]धाति वर्त्म
तेनापरो व्रजति धृष्टतरं तथान्यः ।
कल्याणमाद्यमिममित्यवधूय मार्गं
नासत्पथप्रणयने रमते मनो मे ॥ २६ ॥

अर्थश्च विस्तरमुपैष्यति चेत्पुनर्मे
हर्ता मनांसि नियमेन स याचकानाम् ।
एवंगतेऽपि च यथाविभवं प्रदास्ये
मा चैव दाननियमे प्रमदिष्म शक्र ॥ २७ ॥

इत्युक्ते शक्रो देवेन्द्रः समभिप्रसादितमनाः साधु साध्वित्येनमभिसंराध्य सबहुमानस्निग्धमवेक्षमाण उवाच—

यशःसपत्नैरपि कर्मभिर्जनः
समृद्धिमन्विच्छति नीचदारुणैः ।
स्वसौख्यसङ्गादनवेक्षितात्ययः
प्रतार्यमाणश्चपलेन चेतसा ॥ २८ ॥

अचिन्तयित्वा तु धनक्षयं त्वया
स्वसौख्यहानिं मम च प्रतारणाम् ।
परार्थसंपादनधीरचेतसा
महत्त्वमुद्भावितमात्मसंपदः ॥ २९ ॥

---

१ Mss. यं विदधाति for यद्विद°.

अहो बतौदार्यविशेषभास्वतः
प्रमृष्टमात्सर्यतमिस्रता हृदः ।
प्रदानसंकोचविरूपतां गतं
धने प्रनष्टेऽपि न यत्तदाशया ॥ ३० ॥

न चात्र चित्रं परदुःखदुःखिनः
कृपावशाल्लोकहितैषिणस्तव ।
हिमावदातः शिखरीव वायुना
न यत्प्रदानादसि कम्पितो मया ॥ ३१ ॥

यशः समुद्भावयितुं परीक्षया K. 27
धनं तवेदं तु निगूढवानहम् ।
मणिर्हि शोभानुगतोऽप्यतोऽन्यथा
न संस्पृशेद्रत्नयशोमहार्घताम् ॥ ३२ ॥

यतः प्रदानैरभिवर्ष याचकान्
हृदान् महामेघ इवाभिपूरयन् ।
धनक्षयं नाप्स्यसि मत्परिग्रहा-
दिदं क्षमेथाश्च विचेष्टितं मम ॥ ३३ ॥

इत्येनमभिसंराध्य शक्रस्तच्चास्य विभवसारमुपसंहृत्य क्षमयित्वा च तत्रैवान्तर्दधे ॥

तदेवं न विभवक्षयावेक्षया समृद्ध्याशया वा प्रदानवैधुर्यमुपयान्ति सत्पुरुषा इति ॥

॥ इत्यविषह्यश्रेष्ठिजातकं पञ्चमम् ॥

६ शशजातकम् ।

तिर्यग्गतानामपि सतां महात्मनां शक्त्यनुरूपा दानप्रवृत्तिर्दृष्टा । केन नाम मनुष्यभूतेन न दातव्यं स्यात्? तद्यथानुश्रूयते—

कस्मिंश्चिदरण्यायतनप्रदेशे मनोज्ञवीरुत्तृणतरुगहननिचिते पुष्पफलवति वैडूर्यनीलशुचिवाहिन्या सरिता विभूषितपर्यन्ते मृदुशाद्वलास्तरणसुखसंस्पर्शदर्शनीयधरणीतले तपस्विजनविचरिते बोधिसत्त्वः शशो बभूव ।

स सत्त्वयोगाद्वपुषश्च संपदा
बलप्रकर्षाद्विपुलेन चौजसा ।
अतर्कितः क्षुद्रमृगैरशङ्कित-
श्चचार तस्मिन् मृगराजलीलया ॥ १ ॥

स्वचर्माजिनसंवीतः स्वतनूरुहवल्कलः ।
मुनिवत्तत्र शुशुभे तुष्टचित्तस्तृणाङ्कुरैः ॥ २ ॥

तस्य मैत्र्यवदातेन[1] मनोवाक्कायकर्मणा ।
आसुर्जृम्भितदौरात्म्याः प्रायः शिष्यसुखा मृगाः ॥ ३ ॥

K 28 तस्य गुणातिशयसंभृतेन स्नेहगौरवेण विशेषवत्तरमवबद्धहृदयास्तु ये[2] सहाया बभूवुरुद्रः शृगालो वानरश्च, ते परस्परसंबन्धनिबद्धस्नेहा इव बान्धवा अन्योन्यप्रणय[3]संमाननाविरूढसौहार्दा इव च सुहृदः संमोदमानास्तत्र विहरन्ति स्म । तिर्यक्स्वभावविमुखाश्च प्राणिषु दयानुवृत्त्या लौल्यप्रशमाद्विस्मृतस्तेयप्रवृत्त्या धर्माविरोधिन्या च यशोनुवृत्त्या पटुविज्ञानत्वाद्विनियमधीरया च सज्जनेष्टया चेष्टया देवतानामपि विस्मयनीया बभूवुः ।

सुखानुलोमे गुर्ण[4]बाधिनि क्रमे
गुणानुकूले च सुखोपरोधिनि ।
नरोऽपि तावद्गुणपक्षसंश्रया-
द्विराजते किम्वथ[5] तिर्यगाकृतिः ॥ ४ ॥

अभूत्स तेषां तु शशाकृतिः कृती
परानुकम्पाप्रतिपत्तिगुरुर्गुरुः ।
स्वभावसंपच्च गुणक्रमानुगा
यशो यदेषां सुरलोकमप्यगात् ॥ ५ ॥

---

१ Mss. मैत्र्यवदानेन for °दातेन. २ Mss. यः for ये. ३ Mss. °प्रणयमानना° for °प्रणयसंमानना°. ४ A P गुणबोधिनि for °बाधिनि. ५ A किम्वितः; B P किम्वतः.

अथ कदाचित्स महात्मा सायाह्नसमये धर्मश्रवणार्थमभिगतैः सबहुमानमुपास्यमानस्तैः सहायैः परिपूर्णप्रायमण्डलमादित्यविप्रकर्षाद्व्यवदायमानशोभं रूप्यदर्पणमिव त्सरुविरहितमीषत्पार्श्वापवृत्तबिम्बं शुक्लपक्षचतुर्दशीचन्द्रमसमुदितमभिसमीक्ष्य सहायानुवाच—

असावापूर्णशोभेन मण्डलेन हसन्निव ।
निवेदयति साधूनां चन्द्रमाः पोषधोत्सवम् ॥ ६ ॥

तद्व्यक्तं श्वः पञ्चदशी । यतो भवद्भिः पोषधनियममभिसंपादयद्भिर्न्यायोपलब्धेनाहारविशेषेण कालोपनतमतिथिजनं प्रतिपूज्य प्राणसंधारणमनुष्ठेयम् । पश्यन्तु भवन्तः ।

यत्संप्रयोगा विरहावसानाः
　समुच्छ्रयाः पातविरूपनिष्ठाः ।
विद्युल्लताभङ्गुरलोलमायु-
　स्तेनैव कार्यो दृढमप्रमादः ॥ ७ ॥

दानेन शीलाभरणेन तस्मा-
　त्पुण्यानि संवर्धयितुं यतध्वम् ।
विवर्तमानस्य हि जन्मदुर्गे
　लोकस्य पुण्यानि परा प्रतिष्ठा ॥ ८ ॥

तारागणानामभिभूय लक्ष्मीं
　विभाति यत्कान्तिगुणेन सोमः ।
ज्योतींषि चाक्रम्य सहस्ररश्मि-
　र्यद्दीप्यते पुण्यगुणोच्छ्रयः सः ॥ ९ ॥

दृप्तस्वभावाः सचिवा नृपाश्च
　पुण्यप्रभावात्पृथिवीश्वराणाम् ।
सदश्ववृत्त्या हृतसर्वगर्वाः
　प्रीता इवाज्ञाधुरमुद्वहन्ति ॥ १० ॥

पुण्यैर्विहीनाननुयात्यलक्ष्मी-
　र्विस्पन्दमानानपि नीतिमार्गे । K 2
पुण्याधिकैः सा ह्यवभर्त्स्यमाना
　पर्येत्यमर्षादिव तद्विपक्षान् ॥ ११ ॥

दुःखप्रतिष्ठादयशोनुबद्धा-
　दपुण्यमार्गादुपरम्य तस्मात् ।
श्रीमत्सु सौख्योदयसाधनेषु
　पुण्यप्रसङ्गेषु मतिं कुरुध्वम् ॥ १२ ॥

ते तथेत्यस्यानुशासनं[1] प्रतिगृह्याभिवाद्य प्रदक्षिणीकृत्य चैनं स्वान् स्वानालयानभिजग्मुः। अचिरगतेषु च तेषु सहायेषु स महात्मा चिन्तामापेदे—

अतिथेरभ्युपेतस्य संमानं येन तेन वा।
विधातुं शक्तिरस्त्येषामत्र शोच्योऽहमेव तु॥ १३॥

अस्मद्दन्ताग्रविच्छिन्नाः परितिक्तास्तृणाङ्कुराः।
शक्या नातिथये दातुं सर्वथा धिगशक्तिताम्॥ १४॥

इत्यसामर्थ्यदीनेन को न्वर्थो जीवितेन मे।
आनन्दः शोकतां यायाद्यस्यैवमतिथिर्मम॥ १५॥

तत्कुत्रेदानीमिदमतिथिपरिचर्यावैगुण्ये निःसारं शरीरकमुत्सृज्यमानं कस्यचिदुपयोगाय स्यादिति विमृशन्[2] स महात्मा स्मृतिं प्रतिलेभे—अये।

स्वाधीनसुलभमेतन्निरवद्यं विद्यते ममैव खलु।
अतिथिजनप्रतिपूजनसमर्थरूपं शरीरधनम्॥ १६॥

तत्किमहं विषीदामि?

समधिगतमिदं मयातिथेयं
हृदय विमुञ्च यतो विषाददैन्यम्।
समुपनतमनेन सत्करिष्या-
म्यहमतिथिप्रणयं शरीरकेण॥ १७॥

इति विनिश्चित्य स महासत्त्वः परममिव लाभमधिगम्य परमप्रीत[3]मनास्तत्रावतस्थे।

वितर्कातिशये[4] तस्य हृदये[5] प्रविजृम्भिते[6]।
आविश्चक्रे प्रसादश्च प्रभावश्च दिवौकसाम्॥ १८॥

ततः प्रहर्षादिव साचला चला
मही बभूवानिभृतार्णवांशुका।
वितस्तनुः[7] खे सुरदुन्दुभिस्वना
दिशः प्रसादाभरणाश्चकाशिरे॥ १९॥

प्रसक्तमन्दस्तनिताः प्रहासिन-
स्तडित्पिनद्धाश्च घनाः समन्ततः।
परस्पराश्लेषविकीर्णरेणुभिः
प्रसक्तमेनं कुसुमैरवाकिरन्॥ २०॥

---

१ K अनुशासनं against Mss. २ Mss. विमृषन्. ३ Mss. °प्रीति° for °प्रीत°. ४ A °तिशायस्तस्य; P °तिशयः तस्य for °तिशये तस्य. ५ Mss. हृदयः for हृदये. ६ Mss. °जृम्भितः for °जृम्भिते. ७ Mss. वितस्तरुः.

समुद्वहन् धीरगतिः समीरणः
सुगन्धि नानाद्रुमपुष्पजं रजः ।
मुदा प्रविद्धैरविभक्तभक्तिभि-
स्तमर्चयामास कृशांशुकैरिव ॥ २१ ॥

तदुपलभ्य प्रमुदितविस्मितमनोभिर्देवताभिः समन्ततः परिकीर्त्यमानं तस्य वितर्काद्भुतं शक्रो देवेन्द्रः समापूर्यमाणविस्मयकौतूहलेन मनसा तस्य महासत्त्वस्य भावजिज्ञासया द्वितीयेऽहनि गगनतलमध्यमभिलङ्घमाने पटुतरकिरणप्रभावे सवितरि प्रस्फुलितमरीचिजालवसनासु भास्वरातपविसरावगुण्ठितास्वनालोकनक्षमासु दिक्षु संक्षिप्यमाणच्छायेष्वभिवृद्धचीरीविरावोन्नादितेषु वनान्तरेषु विच्छिद्यमानपक्षिसंपातेषु घर्मक्लमापीतोत्साहेष्वध्वगेषु शक्रो देवानामधिपतिर्ब्राह्मणरूपो भूत्वा मार्गप्रनष्ट इव क्षुत्तर्षश्रमविषाददीनकण्ठः सस्वरं प्ररुदन्नातिदूरे तेषां विचुक्रोश—

एकं सार्थात्परिभ्रष्टं भ्रमन्तं गहने वने ।
क्षुच्छ्रमक्लान्तदेहं मां त्रातुमर्हन्ति साधवः ॥ २२ ॥
मार्गामार्गज्ञाननिश्चेतनं मां
दिक्संमोहात्क्वापि गच्छन्तमेकम् ।
कान्तारेऽस्मिन् घर्मतर्षक्लमार्तं
माभैःशब्दैः को नु मां ह्लादयेत ॥ २३ ॥

अथ ते महासत्त्वास्तस्य तेन करुणेनाक्रन्दितशब्देन समाकम्पितहृदयाः ससंभ्रमा द्रुततरगतयस्तं देशमभिजग्मुः । मार्गप्रनष्टाध्वगदीनदर्शनं चैनमभिसमीक्ष्य समभिगम्योपचारपुरःसरं समाश्वासयन्त ऊचुः—

कान्तारे विप्रनष्टोऽहमित्यलं विभ्रमेण ते ।
स्वस्य शिष्यगणस्येव समीपे वर्तसे हि नः ॥ २४ ॥
तदद्य तावदस्माकं परिचर्यापरिग्रहात् ।
विधायानुग्रहं सौम्य श्वो गन्तासि यथेप्सितम् ॥ २५ ॥ K 31

अथोद्रस्तस्य तूष्णींभावादनुमतमुपनिमन्त्रणमवेत्य हर्षसंभ्रमत्वरितगतिः सप्त रोहितमत्स्यान् समुपनीयावोचदेनम्—

मीनारिभिर्विस्मरणोज्झिता वा
त्रासोत्प्लुता वा स्थलमभ्युपेताः ।
खेदप्रसुप्ता इव सप्त मत्स्या
लब्धा मयैतान्निवसेह भुक्त्वा ॥ २६ ॥

अथ शृगालोऽप्येनं यथोपलब्धमन्नजातमुपसंहृत्य प्रणामपुरःसरं सादरमित्युवाच—

१ Mss. घर्माक्लमा° for घर्मक्लमा°. २ A कोऽत्र; P कोऽत्र नु for को नु. ३ Mss. तूष्णी°.

एका[1] च गोधा दधिभाजनं च
केनापि संत्यक्तमिहाध्यगच्छम् ।
तन्मे हितावेक्षितयोपयुज्य
वनेऽस्तु तेऽस्मिन् गुणवास वासः ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा परमप्रीत[2]मनास्तदस्मै समुपजहार ॥

अथ वानरः परिपाकगुणादुपजातमार्दवानि मनःशिलाचूर्णरञ्जितानीवातिपिञ्जराण्यतिरक्तबन्धनमूलानि पिण्डीगतान्याम्रफलान्यादाय साञ्जलिप्रग्रहमेनमुवाच—

आम्राणि पक्वान्युदकं मनोज्ञं
छाया च सत्संगमसौख्यशीता[3] ।
इत्यस्ति मे ब्रह्मविदां वरिष्ठ
भुक्त्वैतदत्रैव तवास्तु वासः ॥ २८ ॥

अथ शशः समुपसृत्यैनमुपचारक्रियानन्तरं सबहुमानमुदीक्षमाणः स्वेन शरीरेणोपनिमन्त्रयामास—

न[4] सन्ति मुद्गा न तिला न तण्डुला
वने विवृद्धस्य शशस्य केचन ।
शरीरमेतत्त्वनलाभिसंस्कृतं
ममोपयुज्याद्य तपोवने वस ॥ २९ ॥
यदस्ति यस्येप्सितसाधनं धनं
स तन्नियुङ्क्तेऽर्थिसमागमोत्सवे ।
न चास्ति देहादधिकं च मे धनं
प्रतीच्छ सर्वस्वमिदं यतो मम ॥ ३० ॥

शक्र उवाच—

अन्यस्यापि वधं तावत्कुर्यादस्मद्विधः कथम् ।
इति दर्शितसौहार्दे कथा कैव भवद्विधे ॥ ३१ ॥

K 32 शश उवाच—उपपन्नरूपमिदमासन्नानुक्रोशे ब्राह्मणे । तदिहैव तावद्भवानास्तामस्मदनुग्रहापेक्षया यावत्कुतश्चिदात्मानुग्रहोपायमासादयामीति ॥

अथ शक्रो देवानामिन्द्रस्तस्य भावमवेत्य तप्ततपनीयवर्णं स्फुरत्प्रतनुज्वालं विकीर्यमाणविस्फुलिङ्गप्रकरं निर्धूममङ्गारराशिमभिनिर्ममे । अथ शशः समन्ततोऽनुविलोकयंस्तमग्निस्कन्धं ददर्श । दृष्ट्वा च प्रीतमनाः शक्रमुवाच—समधिगतोऽयं मयात्मानुग्रहोपायः । तदस्मच्छरीरोपयोगात्सफलामनुग्रहाशां मे कर्तुमर्हसि । पश्य महाब्राह्मण ।

देयं च दित्साप्रवणं च चित्तं
भवद्विधेनातिथिना च योगः ।

---

१ Mss. एकां च गोधां for एका च गोधा. २ Mss. °प्रीति° for °प्रीत°. ३ Mss. °शीताः for °शीता. ४ Also cited in *Avadānaśataka* (37) page 94.

नावाप्तुमेतद्धि[1] सुखेन शक्यं
तत्स्यादमोघं भवदाश्रयान्मे ॥ ३२ ॥

इत्यनुनीय स महात्मा संमाननादरादतिथिप्रियतया चैनमभिवाद्य

ततः स तं वह्निमभिज्वलन्तं
निधिं धनार्थी सहसेव[2] दृष्ट्वा ।
परेण हर्षेण समारुरोह
तोयं ह्रसत्पद्ममिवैकहंसः ॥ ३३ ॥

तद्दृष्ट्वा[3] परमविस्मयावर्जितमतिर्देवानामधिपतिः स्वमेव[4] वपुरास्थाय दिव्यकुसुमवर्षपुरःसरीभिर्मनःश्रुतिसुखाभिर्वाग्भिरभिपूज्य तं महासत्त्वं कमलपलाशलक्ष्मीसमृद्धाभ्यां भासुराङ्गुलीभूषणालंकृताभ्यां पाणिभ्यां स्वयमेव चैनं परिगृह्य त्रिदशेभ्यः संदर्शयामास — पश्यन्त्वत्रभवन्तस्त्रिदशालयनिवासिनो देवाः। समनुमोदन्तां चेदमतिविस्मयनीयं कर्मावदानमस्य महासत्त्वस्य ।

त्यक्तं बतानेन यथा शरीरं
निःशङ्कमद्यातिथिवत्सलेन ।
निर्माल्यमप्येवमकम्पमाना
नालं परित्यक्तुमधीरसत्त्वाः ॥ ३४ ॥

जातिः क्वेयं तद्विरोधि क्व चेदं
त्यागौदार्यं चेतसः पाटवं च ।
विस्पष्टोऽयं पुण्यमन्दादराणां
प्रत्यादेशो देवतानां नृणां च ॥ ३५ ॥

अहो बत गुणाभ्यासवासितास्य यथा मतिः ।
अहो सद्वृत्तवात्सल्यं क्रियौदार्येण दर्शितम् ॥ ३६ ॥

अथ शक्रस्तत्कर्मातिशयविख्यापनार्थं लोकहितावेक्षी शशबिम्बलक्षणेन वैजयन्तस्य K 33
प्रासादवरस्य सुधर्मायाश्च देवसभायाः कूटागारकर्णिके चन्द्रमण्डलं चाभ्यलंचकार ।

संपूर्णेऽद्यापि तदिदं शशबिम्बं निशाकरे ।
छायामयमिवादर्शे राजते दिवि राजते ॥ ३७ ॥
ततःप्रभृति लोकेन कुमुदाकरहासनः ।
क्षणदातिलकश्चन्द्रः शशाङ्क इति कीर्त्यते ॥ ३८ ॥

तेऽप्युद्रशृगालवानरास्ततश्च्युत्वा देवलोक उपपन्नाः कल्याणमित्रं समासाद्य ॥

तदेवं तिर्यग्गतानामपि महासत्त्वानां शक्त्यनुरूपा दानप्रवृत्तिर्दृष्टा । केन नाम मनुष्यभूतेन न दातव्यं स्यात् ? तथा तिर्यग्गता अपि गुणवात्सल्यात्संपूज्यन्ते सद्भिरिति गुणेष्वादरः कार्य इत्येवमप्युन्नेयम् ॥

॥ इति शशजातकं षष्ठम् ॥

---

[1] Mss. नावास्तु° for नावाप्तु°. [2] Mss. सहसैव. [3] Mss. तं दृष्ट्वा. [4] Mss. स्वयमेव.

७ अगस्त्यजातकम् ।

तपोवनस्थानामप्यलंकारस्त्यागशौर्यं प्रागेव गृहस्थानामिति । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवाँल्लोकहितार्थं संसाराध्वनि वर्तमानश्चारित्रगुणविशुद्ध्यभिलक्षितं क्षितितलतिलकभूतमन्यतमं महद्ब्राह्मणकुलं गगनतलमिव शरदमलपरिपूर्णमण्डलश्चन्द्रमाः समुत्पतन्नेवाभ्यलंचकार[1] । स यथाक्रमं श्रुतिस्मृतिविहितानवाप्य जातकर्मादीन् संस्कारानधीत्य साङ्गान् वेदान् कृत्स्नं च कल्पं व्याप्य विद्यायशसा मनुष्यलोकं गुणप्रियैर्दातृभिरभ्यर्थ्य प्रतिगृह्यमाणविभवत्वात्परां धनसमृद्धिमभिजगाम ।

स बन्धुमित्राश्रितदीनवर्गान्
संमाननीयानतिथीन् गुरूंश्च ।
प्रह्लादयामास तथा समृद्ध्या
देशान् महामेघ इवाभिवर्षन् ॥ १ ॥

K 34 विद्वत्तया तस्य यशः प्रकाशं
तत्त्यागशौर्यादधिकं चकाशे ।
निशाकरस्येव[2] शरद्विशुद्धं
समग्रशोभाधिककान्ति बिम्बम् ॥ २ ॥

अथ स महात्मा कुकार्यव्यासङ्गदोषसंबाधं प्रमादास्पदभूतं धनार्जनरक्षणप्रसङ्गव्याकुलमुपशमविरोधि[3]व्यसनशरशतलक्ष्यभूतमपर्यन्तकर्मान्तानुष्ठानपरिग्रहश्रममतृप्तिजनकं कृशास्वादं गार्हस्थ्यमवेत्य तद्दोषविविक्तसुखां च धर्मप्रतिपत्त्यनुकूलां मोक्षधर्मारम्भाधिष्ठानभूतां प्रव्रज्यामनुपश्यन् महतीमपि तां धनसमृद्धिमपरिक्लेशाधिगतां लोकसंनतिमनोहरां तृणवदपास्य तापसप्रव्रज्याविनयनियमपरो बभूव । प्रव्रजितमपि तं महासत्त्वं यशःप्रकाशत्वात्पूर्वसंस्तवानुस्मरणात्संभावितगुणत्वात्प्रशमाभिलक्षितत्वाच्च श्रेयोर्थी जनस्तद्गुणगणावर्जितमतिस्तथैवाभिजगाम । स तं गृहिजनसंसर्गं प्रविवेकसुखप्रमाथिनं व्यासङ्गविक्षेपान्तरायकरमबहुमन्यमानः प्रविवेकाभिरामतया दक्षिणसमुद्रमध्यावगाढमिन्द्रनीलभेदाभिनीलवर्णैरनिलबलाकलितैरूर्मिमालाविलासैराच्छुरितपर्यन्तं सितसिकतास्तीर्णभूमिभागं पुष्पफलपल्लवालंकृतविटपैर्नानातरुभिरुपशोभितं विमलसलिलाशयप्रतीरं काराद्वीपमध्यासनादाश्रमपदश्रिया संयोजयामास ।

सुतनुस्तपसा तत्र स रेजे तपसातनुः ।
नवचन्द्र इव व्योम्नि कान्तत्वेना[4]कृशः कृशः ॥ ३ ॥

---

१ A समुत्पतन्निव; B P समुपन्नेव for समुत्पतन्निव. २ Mss. °स्यैव for °स्येव.
३ Mss. विरोध° for °विरोधि°. ४ Mss. कान्तित्वेन for कान्त°.

प्रशमनिभृतचेष्टितेन्द्रियो
व्रतनियमैकरसो वने वसन् ।
मुनिरिति तनुबुद्धिशक्तिभि-
र्मृगविहगैरपि सोऽन्वगम्यत ॥ ४ ॥

अथ स महात्मा प्रदानोचितत्वात्तपोवनेऽपि निवसन् कालोपनतमतिथिजनं यथासंनिहितेन मूलफलेन शुचिना सलिलेन हृद्याभिश्च स्वागताशीर्वादपेशलाभिस्तपस्विजनयोग्याभिर्वाग्भिः संपूजयति स्म । अतिथिजनोपयुक्तशेषेण च यात्रामात्रार्थमभ्यवहृतेन तेन वन्येनाहारेण वर्तयामास ॥

तस्य तपःप्रकर्षात्प्रविसृतेन यशसा समावर्जितहृदयः शक्रो देवेन्द्रः स्थैर्यजिज्ञासया K 35
तस्य महासत्त्वस्य तस्मिन्नरण्यायतने तापसजनोपभोगयोग्यं मूलफलमनुपूर्वेण सर्वमन्तर्धापयामास । बोधिसत्त्वोऽपि ध्यानप्रसृतमानसतया संतोषपरिचियादनधिमूर्च्छितत्वादाहारे स्वशरीरे चानभिष्वङ्गान्न तमन्तर्धानहेतुं मनसि चकार । स तरुणानि तरुपर्णान्यधिश्राय तैराहारप्रयोजनमभिनिष्पाद्यातृष्यमाण आहारविशेषानुत्सुकः स्वस्थमतिस्तथैव विजहार ।

न क्वचिद्दुर्लभा वृत्तिः संतोषनियतात्मनाम् ।
कुत्र नाम न विद्यन्ते तृणपर्णजलाशयाः ॥ ५ ॥

विस्मिततरमनास्तु शक्रो देवेन्द्रस्तस्य तेनावस्थानेन स्थिरतरगुणसंभावनस्तत्परीक्षानिमित्तं तस्मिन्नरण्यवनप्रदेशे निदाघकालानिलवत्समग्रं वीरुत्तृणतरुगणं पर्णसमृद्ध्या वियोजयामास । अथ बोधिसत्त्वः प्रत्यार्द्रतराणि शीर्णपर्णानि समाहृत्य तैरुदकस्विन्नैरनुत्कण्ठितमतिर्वर्तमानो ध्यानसुखप्रीणितमनास्तत्रामृततृप्त इव विजहार ।

अविस्मयः श्रुतवतां समृद्धानाममत्सरः ।
संतोषश्च वनस्थानां गुणशोभाविधिः परः ॥ ६ ॥

अथ शक्रस्तेन तस्याद्भुतरूपेण संतोषस्थैर्येण समभिवृद्धविस्मयः सामर्ष इव तस्य महासत्त्वस्य व्रतकाले हुताग्निहोत्रस्य परिसमाप्तजप्यस्यातिथिजनदिदृक्षया व्यवलोकयतो ब्राह्मणरूपमास्थायातिथिरिव नाम भूत्वा पुरस्तात्प्रादुरभूत् । स प्रीतमनाः समभिगम्य चैनं बोधिसत्त्वः स्वागतादिप्रियवचनपुरःसरेणाहारकालनिवेदनेनोपनिमन्त्रयामास । तूष्णींभावात्तु[1] तस्याभिमतमुपनिमन्त्रणमवेत्य स महात्मा

दित्साप्रहर्षविकसन्नयनास्यशोभः
स्निग्धैर्मनःश्रुतिसुखैरभिनन्द्य वाक्यैः ।
कृच्छ्रोपलब्धमपि तच्छ्रपणं समस्तं K 36
तस्मै ददौ स्वयमभूच्च मुदेव तृप्तः ॥ ७ ॥

१ Mss. तूष्णी° throughout.

स तथैव प्रविश्य ध्यानागारं तेनैव प्रीतिप्रामोद्येन तमहोरात्रमतिनामयामास ॥

अथ शक्रस्तस्य द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमेऽपि चाहनि तथैव व्रतकाले पुरतः प्रादुरभूत्। सोऽपि चैनं प्रमुदिततरमनास्तथैव प्रतिपूजयामास।

दानाभिलाषः साधूनां कृपाभ्यासविवर्धितः।
नैति संकोचदीनत्वं दुःखैः प्राणान्तिकैरपि ॥ ८ ॥

अथ शक्रः परमविस्मयाविष्टहृदयस्तपःप्रकर्षादस्य प्रार्थनामात्रापेक्षं त्रिदशपतिलक्ष्मीसंपर्कमवगम्य समुत्पतितभयाशङ्कः स्वमेव[1] वपुर्दिव्याद्भुतशोभमभिप्रपद्य तपःप्रयोजनमेनं पर्यपृच्छत्—

बन्धून् प्रियानश्रुमुखान् विहाय
परिग्रहान् सौख्यपरिग्रहांश्च।
आशाङ्कुशं नु व्यवसृज्य कुत्र
तपःपरिक्लेशमिमं श्रितोऽसि ॥ ९ ॥

सुखोपपन्नान् परिभूय भोगा-
ञ्छोकाकुलं बन्धुजनं च हित्वा।
न हेतुनाल्पेन हि यान्ति धीराः
सुखोपरोधीनि तपोवनानि ॥ १० ॥

वक्तव्यमेतन्मयि मन्यसे चे-
त्कौतूहलं नोऽर्हसि तद्विनेतुम्।
किं नाम तद्यस्य गुणप्रवेश-
वशीकृतैवं भवतोऽपि बुद्धिः ॥ ११ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—श्रूयतां मार्ष यन्निमित्तोऽयं मम प्रयत्नः।

पुनःपुनर्जातिरतीव दुःखं
जराविपद्व्याधिविरूपतोश्च[2]।
मर्तव्यमित्याकुलता च बुद्धे-
र्लोकानतस्त्रातुमिति स्थितोऽस्मि ॥ १२ ॥

अथ शक्रो देवेन्द्रो नायमस्मद्गतां श्रियमभिकामयत इति समाश्वासितहृदयः सुभाषितेन तेन चाभिप्रसादितमतिर्युक्तमित्यभिपूज्य तदस्य वचनं वरप्रदानेन बोधिसत्त्वमुपनिमन्त्रयामास—

---

१ Mss. स्वयमेव. २ Mss. °रूपता च.

अत्र ते तापसजन प्रतिरूपे सुभाषिते।
ददामि काश्यप वरं तद्वृणीष्व यदिच्छसि॥ १३॥

अथ बोधिसत्त्वो भवभोगसुखेष्वनास्थः प्रार्थनामेव दुःखमवगच्छन् सात्मीभूतसंतोषः K 37
शक्रमुवाच—

दातुमिच्छसि चेन्मह्यमनुग्रहकरं वरम्।
वृणे तस्मादहमिमं देवानां प्रवरं वरम्॥ १४॥

दारान् मनोभिलषितांस्तनयान् प्रभुत्व-
मर्थानभीप्सितविशालतरांश्च लब्ध्वा।
येनाभितप्तमतिरेति न जातु तृप्तिं
लोभानलः स हृदयं मम नाभ्युपेयात्॥ १५॥

अथ शक्रस्तया तस्य संतोषप्रवणमानसतया सुभाषिताभिव्यञ्जितया भूयस्या मात्रया संप्रसादितमतिः पुनर्बोधिसत्त्वं साधु साध्विति प्रशस्य वरेणोपच्छन्दयामास—

अत्रापि ते मुनिजन प्रतिरूपे सुभाषिते।
प्रतिप्राभृतवत्प्रीत्या प्रयच्छाम्यपरं वरम्॥ १६॥

अथ बोधिसत्त्वः क्लेशवियोगस्यैव दुर्लभतामस्य प्रदर्शयन् वरयाच्ञापदेशेन पुनरप्यस्मै धर्मं देशयामास—

ददासि मे यदि वरं सद्गुणावास वासव।
वृणे तेनेमम[1]परं देवेन्द्रानवरं वरम्॥ १७॥

अर्थादपि भ्रंशं समाप्नुवन्ति
वर्णप्रसादाद्यशसः सुखाच्च।
येनाभिभूता द्विषतेव सत्त्वाः
स द्वेषवह्निर्मम दूरतः स्यात्॥ १८॥

तच्छ्रुत्वा शक्रो देवानामधिपतिर्विस्मयवशात्साधु साध्वित्येनमभिप्रशस्य पुनरुवाच—

स्थाने प्रव्रजितान् कीर्तिरनुरक्तेव सेवते।
तद्वरं प्रतिगृह्णीष्व मदत्रापि सुभाषिते॥ १९॥

अथ बोधिसत्त्वः क्लेशप्रातिकूल्यात्क्लिष्टसत्त्वसंपर्कविगर्हां व्रतिसंप्रतिग्रहापदेशेन कुर्वन्नित्युवाच—

शृणुयामपि नैव जातु बालं K 38
न च वीक्षेय न चैने[2]मालपेयम्।
न च तेन निवासखेददुःखं
समुपेयां वरमित्यहं वृणे त्वाम्॥ २०॥

१ Mss. तेनेदमपरं. २ Mss. चैवमाल° for चैनमाल°.

शक्र उवाच--

अनुकम्प्यो विशेषेण सतामापद्गतो ननु।
आपदां मूलभूतत्वाद्बाल्यं चाधममिष्यते ॥ २१ ॥
करुणाश्रयभूतस्य बालस्यास्य विशेषतः।
कृपालुरपि सन् कस्मान्न दर्शनमपीच्छसि ॥ २२ ॥

बोधिसत्त्व उवाच--अगत्या मार्ष। पश्यत्वत्रभवान्।

कथंचिदपि शक्येत यदि बालश्चिकित्सितुम्।
तद्धितोद्योगनिर्यत्नः कथं स्यादिति मद्विधः ॥ २३ ॥

इत्थं चैष चिकित्साप्रयोगस्यापात्रमिति गृह्यताम्।

सुनयवदनयं नयत्ययं
परमपि चात्र नियोक्तुमिच्छति।
अनुचितविनयार्जवक्रमो
हितमपि चाभिहितः प्रकुप्यति ॥ २४ ॥
इति पण्डितमानमोहदग्धे
हितवादिष्वपि रोषरूक्षभावे।
रभसे विनयाभियोगमान्द्या-
द्वद कस्तत्र हितार्पणाभ्युपायः ॥ २५ ॥
इत्यगत्या सुरश्रेष्ठ करुणाप्रवणैरपि।
बालस्याद्रव्यभूतस्य न दर्शनमपीष्यते ॥ २६ ॥

तच्छ्रुत्वा शक्रः साधु साध्विवेनमभिनन्द्य सुभाषिताभिप्रसादितमतिः पुनरुवाच--

न सुभाषितरत्नानामर्घः[1] कश्चन विद्यते।
कुसुमाञ्जलिवत्प्रीत्या ददाम्यत्रापि ते वरम् ॥ २७ ॥

अथ बोधिसत्त्वः सर्वावस्थासुखतां सज्जनस्य प्रदर्शयञ्छक्रमुवाच--

वीक्षेय धीरं शृणुयां च धीरं
स्यान्मे निवासः सह तेन शक्र।
संभाषणं तेन सहैव भूया-
देतं वरं देववर प्रयच्छ ॥ २८ ॥

K 39 शक्र उवाच--अतिपक्षपात इव खलु ते धीरं प्रति। तदुच्यतां तावत्।

किं नु धीरस्तवाकार्षीद्वद काश्यप कारणम्।
अधीर इव येनासि धीरदर्शनलालसः ॥ २९ ॥

---

1 Mss. अनर्थः for अर्घः.

अथ बोधिसत्त्वः सज्जनमाहात्म्यमस्य प्रदर्शयन्नुवाच—श्रूयतां मार्ष येन मे धीरदर्शनमेवाभिलषते मतिः ।

व्रजति गुणपथेन च स्वयं
नयति परानपि तेन वर्त्मना ।
वचनमपि न रूक्षमक्षमां
जनयति तस्य हितोपसंहितम् ॥ ३० ॥

अशठविनयभूषणः सदा
हितमिति लम्भयितुं स शक्यते ।
इति मम गुणपक्षपातिनी
नमति मतिर्गुणपक्षपातिनि ॥ ३१ ॥

अथैनं शक्रः साधूपपन्नरूपमिदमिति चाभिनन्द्य समभिवृद्धप्रसादः पुनर्वरेणोपनिमन्त्रयामास—

कामं संतोषसात्मत्वात्सर्वत्र कृतमेव ते ।
मदनुग्रहबुद्ध्या तु ग्रहीतुं वरमर्हसि ॥ ३२ ॥

उपकाराशया भक्त्या शक्त्या चैव समस्तया ।
प्रयुक्तस्यातिदुःखो हि प्रणयस्याप्रतिग्रहः ॥ ३३ ॥

अथ तस्य परामुपकर्तुकामतामवेक्ष्य बोधिसत्त्वस्तत्प्रियहितकामतया प्रदानानुतर्षप्राबल्यमस्मै प्रकाशयन्नुवाच—

त्वदीयमन्नं क्षयदोषवर्जितं
मनश्च दित्साप्रतिपत्तिपेशलम् ।
विशुद्धशीलाभरणाश्च याचका
मम स्युरेतां वरसंपदं वृणे ॥ ३४ ॥

शक्र उवाच—सुभाषितरत्नाकरः खल्वत्रभवान् । अपि च ।

यदभिप्रार्थितं सर्वं तत्तथैव भविष्यति ।
ददामि च पुनस्तुभ्यं वरमस्मिन् सुभाषिते ॥ ३५ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

वरं ममानुग्रहसंपदाकरं
ददासि चेत्सर्वदिवौकसां वर ।
न माभ्युपेयाः पुनरित्यभिज्वल-
न्निमं वरं दैन्यनिसूदनं वृणे ॥ ३६ ॥

अथ शक्रः सामर्षवदेनमतिविस्मयमान उवाच—मा तावद्भोः ।

जपव्रतेज्याविधिना तपःश्रमै-
र्जनोऽयमन्विच्छति दर्शनं मम ।
भवान् पुनर्नेच्छति केन हेतुना
वरप्रदित्साभिगतस्य मे सतः ॥ ३७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अलं ते मन्युप्रणयेन । समनुनेष्याम्यहमत्रभवन्तं देवराज । न ह्यसावदाक्षिण्यानुवृत्तिर्न चाप्यबहुमानविचेष्टितमसमवधानकाम्यता वा भवति भवताम् । किं तु—

निरीक्ष्य ते रूपममानुषाद्भुतं
प्रसन्नकान्ति ज्वलितं च तेजसा ।
भवेत्प्रमादस्तपसीति मे भयं
प्रसादसौम्यादपि दर्शनात्तव ॥ ३८ ॥

अथ शक्रः प्रणम्य प्रक्षिणीकृत्य चैनं तत्रैवान्तर्दधे । प्रभातायां च रजन्यां बोधिसत्त्वः शक्रप्रभावोपहृतं प्रभूतं दिव्यमन्नपानं ददर्श । शक्रोपनिमन्त्रणाहूतानि चानेकानि प्रत्येकबुद्धशतानि व्यायताबद्धपरिकरांश्च परिवेषणसज्जाननेकांश्च देवकुमारान् ।

तेनान्नपानविधिना स मुनिर्महर्षीन्
संतर्पयन् मुदमुदारतरामवाप ।
वृत्त्या च तापसजनोचितयाभिरेमे
ध्यानाप्रमाणनियमेन शमेन[1] चैव ॥ ३९ ॥

तदेवं तपोवनस्थानामप्यलंकारस्त्यागशौर्यं प्रागेव गृहस्थानामिति त्यागशौर्येणालंकर्तव्य एवात्मा सत्पुरुषेणेति । दानपतिसंप्रहर्षणायामप्युन्नेयं लोभद्वेषमोहबाल्यविगर्ह्यायां कल्याणमित्रसंपर्कगुणे संतोषकथायां तथागतमाहात्म्ये च । एवं पूर्वजन्मस्वपि सुभाषितरत्नातिशयाकरः स भगवान् प्रागेव संबुद्ध इति ॥

॥ इत्यगस्त्यजातकं सप्तमम् ॥

१ Mss. समेन for शमेन.

८ मैत्रीबलजातकम् ।

न परदुःखातुराः स्वसुखमवेक्षन्ते महाकारुणिकाः । तद्यथानुश्रूयते— K 41

बोधिसत्त्वः किल स्वमाहात्म्यकारुण्याभिप्रपन्नो[1] जगत्परित्राणाध्याशयः प्रदानदमनियमसौरत्यादिभिर्लोकानुग्रहानुकूलैर्गुणातिशयैरभिवर्धमानः सर्वसत्त्वमैत्रमना मैत्रबलो नाम राजा बभूव ।

दुःखं सुखं वा यदभूत्प्रजानां
तस्यापि राज्ञस्तदभूत्तथैव ।
अतः प्रजारक्षणदक्षिणोऽसौ
शस्त्रं च शास्त्रं च परामम्रर्श ॥ १ ॥

नरेन्द्रचूडाधृतशासनस्य
तस्य त्वलंकारवदास शस्त्रम् ।
विस्पष्टरूपं ददृशे च शास्त्रं
नयेषु लोकस्य हितोदयेषु ॥ २ ॥

विनिग्रहप्रग्रहयोः प्रवृत्ति-
र्धर्मोपरोधं न चकार तस्य ।
हिताशयत्वान्नयनैपुणाच्च
परीक्षकस्येव पितुः प्रजासु ॥ ३ ॥

तस्यैवं धर्मेण प्रजाः पालयतः सत्यत्यागोपशमप्रज्ञादिभिश्च परहितपरिणामनात्सविशेषोदात्तक्रमैर्बोधिसंभारविधिभिरभिवर्धमानस्य कदाचित्कस्मिंश्चिदपराधे यक्षाणामधिपतिना स्वविषयात्प्रव्राजिता ओजोहाराः पञ्च यक्षाः परवधदक्षास्तद्विषयमभिजग्मुः । व्यपगतसर्वोपद्रवत्वाच्च नित्यप्रवृत्तविविधोत्सवं परया संपदा समुपेतरूपं प्रमुदिततुष्टपुष्टजनमभिसमीक्ष्य तद्विषयं तन्निवासिनां पुरुषाणामोजांस्यपहर्तुं तेषामभिलाषो बभूव ।

ते परेणापि यत्नेन संप्रवृत्ताः स्वकर्मणि ।
नैव तद्विषयस्थानां हर्तुमोजः प्रसेहिरे ॥ ४ ॥

तस्य प्रभावातिशयान्नृपस्य
ममेति यत्रैव बभूव बुद्धिः ।
सैवास्य रक्षा परमास तस्मा-
दोजांसि हर्तुं न विषेहिरे ते ॥ ५ ॥

---

१ A °प्रसन्नो for °प्रपन्नो.

यदा च परमपि प्रयत्नं कुर्वन्तो नैव शक्नुवन्ति स्म कस्यचिद्विषयनिवासिनो जनस्यौजोऽपहर्तुमथ तेषां परस्परमवेक्ष्यैतदभूत्—किं नु खल्विदं मार्षाः ।

K 42 अस्मत्प्रभावप्रतिघातयोग्या
विद्यातपःसिद्धिमया विशेषाः ।
न सन्ति चैषामथ चाद्य[१] सर्वे
व्यर्थाभिधानत्वमुपागताः स्मः ॥ ६ ॥

अथ ते यक्षा ब्राह्मणवर्णमात्मानमभिनिर्माय समनुचरन्तो ददृशुः प्रत्यरण्यचरमन्यतमं गोपालकं सशाद्वले छायाद्रुममूले सोपानत्कं संनिषण्णं सपल्लवैर्वनतरुकुसुमैर्विरचितां मालामुद्वहन्तं दक्षिणतो विन्यस्तदण्डपरशुमेकाकिनं रज्जुवर्तनव्यापृतं[२] प्रक्ष्वेडितविलासेन गायन्तमासीनम् । समुपेत्य चैनमूचुः—थथथददकाकाकाका । भो गवां संरक्षाधिकृत । एवं विविक्ते निर्जनसंपातेऽस्मिन्नरण्ये विचरन्नेवमेकाकी कथं न बिभेषीति । स तानालोक्याब्रवीत्—कुतो वा भेतव्यमिति । यक्षा ऊचुः—किं त्वया न श्रुतपूर्वा यक्षराक्षसानां पिशाचानां वा निसर्गरौद्रा प्रकृतिरिति ?

सहायमध्येऽपि हि वर्तमानो
विद्यातपःस्वस्त्ययनैरुपेतः ।
येभ्यः कथंचित्परिमोक्षमेति
शौर्यादवज्ञातभयोऽपि लोकः ॥ ७ ॥

तेभ्यो नृमेदःपिशिताशनेभ्यः
कथं भयं तेऽस्ति न राक्षसेभ्यः ।
विविक्तगम्भीरभयानकेषु
सहायहीनस्य वनान्तरेषु ॥ ८ ॥

इत्युक्ते स गोपालकः प्रहस्यैनानुवाच—

जनः स्वस्त्ययनेनायं महता परिपाल्यते ।
देवेन्द्रेणाप्यशक्योऽयं[३] किं पुनः पिशिताशनैः ॥ ९ ॥

तेन गेह इवारण्ये रात्रावपि यथा दिवा ।
जनान्त इव चैकोऽपि निर्भयो विचराम्यहम् ॥ १० ॥

अथैनं ते यक्षाः कुतूहलप्राबल्यात्सादरमुत्साहयन्त इवोचुः—तत्कथय कथय तावद्भद्र कीदृशोऽयं युष्माकं स्वस्त्ययनविशेष इति । स तान् प्रहसन्नुवाच—श्रूयतां यादृशोऽयमस्माकमत्यद्भुतः स्वस्त्ययनविशेषः ।

---

१ Mss. वाद्य for चाद्य. २ Mss. °व्यावृतं for °व्यापृतं. ३ Mss. देवेन्द्रैरप्य° for देवेन्द्रेणाप्य°.

कनकगिरिशिलाविशालवक्षाः
शरदमलेन्दुमनोज्ञवक्त्रशोभः ।
कनकपरिघपीनलम्बबाहु-
र्वृषभनिभेक्षणविक्रमो नरेन्द्रः ॥ ११ ॥

ईदृशोऽस्माकं स्वस्त्ययनविशेषः । इत्युक्त्वा सामर्षविस्मयस्तान् यक्षानवेक्षमाणः K 43
पुनरुवाच—आश्चर्यं बतेदम् ।

एवं प्रकाशो नृपतिप्रभावः
कथं नु वः श्रोत्रपथं न यातः ।
अत्यद्भुतत्वादथवा श्रुतोऽपि
भवत्सु विप्रत्ययतो न रूढः ॥ १२ ॥

शङ्के गुणान्वेषणविक्लवो वा
देशी[1] जनोऽसावकुतूहलो वा ।
विवर्जितो भाग्यपरिक्षयाद्वा
कीर्त्या नरेन्द्रस्य यतोऽभ्युपैते[2] ॥ १३ ॥

तदस्ति वो भाग्यशेषं यत्तादृशादेशकान्तारादिहागताः स्थ । यक्षा ऊचुः—भद्रमुख कथय किंकृतोऽयमस्य राज्ञः प्रभावो यदस्यामानुषा न प्रसहन्ते विषयवासिनं जनं हिंसितुमिति । गोपालक उवाच—स्वमाहात्म्याधिगतः प्रभावोऽयमस्माकं महाराजस्य । पश्यत महाब्राह्मणाः ।

मैत्री तस्य बलं ध्वजाग्रशबलं त्वाचारमात्रं बलं
नासौ वेत्ति रुषं न चाह परुषं सम्यक् च गां रक्षति ।
धर्मस्तस्य नयो न नीतिनिकृतिः पूजार्थमर्थः सता-
मित्याश्चर्यमयोऽपि दुर्जनधनं गर्वं च नालम्बते ॥ १४ ॥

एवमादिगुणशतसमुदितोऽयमस्माकं स्वामी । तेनास्य न प्रसहन्ते विषयनिवासिनं जनं हिंसितुमुपद्रवाः । अपि च । कियदहं वः शक्ष्यामि वक्तुम्? नृपतिगुणश्रवणकौतूहलैस्तु भवद्भिर्नगरमेव युक्तं प्रवेष्टुं स्यात् । तत्र हि भवन्तः स्वधर्मानुरागाद्व्यवस्थितार्यमर्यादं नित्यक्षेमसुभिक्षत्वात्प्रमुदितसमृद्धमनुद्धतोदात्तवेषमभ्यागतातिथिजनविशेषवत्सलं नृपतिगुणाक्षिप्तहृदयं तत्कीर्त्याश्रयाः स्तुतीर्म[3]ङ्गलमिव स्वस्त्ययनमिव च प्रहर्षादभ्यस्यन्तं जनं दृष्ट्वा राज्ञो गुणविस्तरमनुमास्यन्ते । सत्यां च गुणबहुमानोद्भावनायां तद्दिदृक्षया यूयमवश्यं तद्गुणप्रत्यक्षिणो भविष्यथेति ॥

१ Mss. देशे (?). २ Mss. °भ्युपेताः for °भ्युपैत. ३ Mss. स्तुतिमङ्गल° for स्तुतीर्म°.

K 44 अथ ते यक्षाः स्वप्रभावप्रतिघातात्तस्मिन् राजनि सामर्षहृदया भावप्रयुक्तयापि युक्तया तया तद्गुणकथया नैव मार्दवमुपजग्मुः ।

प्रायेण खलु मन्दानाममर्षज्वलितं मनः ।
यस्मिन् वस्तुनि तत्कीर्त्या तद्विशेषेण दह्यते ॥ १५ ॥

प्रदानप्रियतां तु समभिवीक्ष्य तस्य राज्ञस्ते यक्षास्तदपकारचिकीर्षवः समभिगम्य राजानं संदर्शनकाले भोजनमयाचन्त । अथ स राजा प्रमुदितमनास्तदधिकृतान् पुरुषान् समादिदेश—क्षिप्रमभिरुचितं भोजनं ब्राह्मणेभ्यो दीयतामिति । अथ ते यक्षाः समुपहृतं राजार्हमपि भोजनं हरिततृणमिव व्याघ्रा नैव प्रत्यगृह्णन्—नैवंविधं[१] भोजनं वयमश्नीम इति । तच्छ्रुत्वा स राजा समभिगम्यैनानब्रवीत्—अथ कीदृशं भोजनं युष्माकमुपशेते ? यावत्तादृशमन्विष्यतामिति । यक्षा ऊचुः—

प्रत्यग्रोष्माणि मांसानि नराणां रुधिराणि च ।
इत्यन्नपानं[२] पद्माक्ष यक्षाणामक्षतव्रत ॥ १६ ॥

इत्युक्त्वा दंष्ट्राकरालवदनानि दीप्तपिङ्गलकेकररौद्रनयनानि स्फुटितचिपिटविरूपघोणानि ज्वलदनलकपिलकेशश्मश्रूणि सजलजलधरान्धकाराणि विकृतभीषणानि स्वान्येव वपूंषि प्रत्यपद्यन्त । समभिवीक्ष्य चैनान् स राजा—पिशाचाः खल्विमे न मानुषाः, तेनास्मदीयमन्नपानं नाभिलषन्तीति निश्चयमुपजगाम ॥

अथ तस्य नरेन्द्रस्य प्रकृत्या करुणात्मनः ।
भूयसी करुणा तेषु समभूच्छुद्धचेतसः ॥ १७ ॥

करुणैकतानहृदयश्च तान् यक्षाननुशोचन्नियतमीदृशमर्थं चिन्तयामास—

दयावतस्तावदिदमन्नपानं सुदुर्लभम् ।
प्रत्यहं च तदन्वेष्यं किं नु दुःखमतः परम्[३] ॥ १८ ॥

K 45 निर्दयस्याप्यशक्तस्य विघातैकरसः श्रमः ।
शक्तस्याप्यहिताभ्यासात्किंस्वित्कष्टतरं ततः ॥ १९ ॥

एवंविधाहारपरायणानां
कारुण्यशून्याशिवमानसानाम् ।
प्रत्याहमेषां[४] दहतां स्वमर्थं
दुःखानि यास्यन्ति कदा नु नाशम् ॥ २० ॥

---

१ Mss. नैवंविधं च for नैवंविधं. २ Mss. अत्यन्न° for इत्यन्न°. ३ Mss. परः. ४ Mss. प्रत्यहं but K प्रत्याहं for metre.

तत्कथमिदानीमहमेषामीदृशाहारसंपादनादेकाहमपि तावत्परहिंसाप्राणविघातं कुर्याम् ?

न हि स्मराम्यर्थितयागताना-
माशाविपर्याससहतप्रभाणि ।
हिमानिलम्लापितपङ्कजानां
समानदैन्यानि मुखानि कर्तुम् ॥ २१ ॥

भवतु । दृष्टम् ।

स्वतः शरीरात्स्थिरपीवराणि
दास्यामि मांसानि सशोणितानि ।
अतोऽन्यथा को हि मम क्रमः स्या-
दित्यागतेष्वर्थिषु युक्तरूपः ॥ २२ ॥

स्वयंमृतानां हि निरुष्मकाणि
भवन्ति मांसानि विशोणितानि ।
प्रियाणि चैषां न हि तानि सम्य-
ग्बुभुक्षया पीडितविग्रहाणाम् ॥ २३ ॥

जीवतोऽपि च कुतोऽहमन्यस्मान्मांसमादास्ये मामभिगम्य चैते तथैव क्षुत्तर्षपरिक्षाम-नयनवदना निष्फलाशाप्रणयत्वादधिकतरविघातातुरमनसः कथं नाम प्रतियास्यन्ति ? तदिदमत्र प्राप्तकालम् ।

दुष्टव्रणस्येव सदातुरस्य
कडे(ले)वरस्यास्य रुजाकरस्य ।
करोमि कार्यातिशयोपयोगा-
दत्यर्थरम्यं प्रतिकारखेदम् ॥ २४ ॥

इति विनिश्चित्य स महात्मा प्रहर्षोद्गमस्फीतीकृतनयनवदनशोभः स्वं शरीरमुपदर्शयंस्तान् यक्षानुवाच—

अमूनि मांसानि सशोणितानि
धृतानि लोकस्य हितार्थमेव ।
यद्यातिथेयत्वमुपेयुरद्य
महोदयः सोऽभ्युदयो मम स्यात् ॥ २५ ॥

अथ ते यक्षा जानन्तोऽपि तस्य राज्ञस्तमध्याशयमत्यद्भुतत्वादश्रद्दधाना राजानमूचुः—

अर्थिनात्मगते दुःखे याञ्चादैन्येन दर्शिते । K 46
ज्ञातुमर्हति दातैव प्राप्तकालमतः परम् ॥ २६ ॥

---

१ Mss. स्वयं.

अथ राजा—अनुमतमिदमेषामिति प्रमुदितमनाः सिरामोक्षणार्थं वैद्या आज्ञाप्यन्तामिति समादिदेश। अथ तस्य राज्ञोऽमात्याः स्वमांसशोणितप्रदानव्यवसायमवेत्य संभ्रमामर्षव्याकुलहृदया व्यक्तमीदृशं कंचिदर्थं स्नेहवशादूचुः—नार्हति देवः प्रदानहर्षातिशयादनुरक्तानां प्रजानां हिताहितक्रममनवेक्षितुम्। न चैतदविदितं देवस्य यथा—

यद्यत्प्रजानामहितोदयाय
तत्तत्प्रियं मानद राक्षसानाम्।
परोपरोधार्जितवृत्तितुष्टि-
रेवंस्वभावानघ जातिरेषाम्॥ २७॥

सुखेष्वसक्तश्च बिभर्षि देव
राज्यश्रमं लोकहितार्थमेव।
स्वमांसदानव्यवसायमस्मा-
त्स्वनिश्चयोन्मार्गमिमं विमुञ्च॥ २८॥

असंशयं न प्रसहन्त एते
त्वद्वीर्यगुप्तं नरदेव लोकम्।
अनर्थपाण्डित्यहतास्तथा हि
नयेन वाञ्छन्त्यनयं प्रजानाम्॥ २९॥

मेदोवसाद्यैस्त्रिदशा मखेषु
प्रीतिं हुताशाभिहुतैर्व्रजन्ति।
सत्कारपूतं भवदीयमन्नं
संपन्नमेषां किल नैव रुच्यम्॥ ३०॥

कामं नास्मद्विधजनाधेयबुद्धयो देवपादाः। स्वकार्यानुरागस्त्वयमस्मानेवमुपचारपथाद्भ्रंशयति। पञ्चानाममीषामर्थे सकलं जगदनर्थीकर्तव्यमिति कोऽयं धर्ममार्गो देवस्य? अपि च। किंकृतेयमस्मास्वेवं निष्प्रणयता, केन वास्माकं स्वाम्यर्थे विनियोज्यमानानि विनिगूढपूर्वाणि मांसशोणितानि यदपरिक्षीणेष्वेवामीषु स्वानि देवो दातुमिच्छतीति। अथ स राजा तानमात्यानुवाच—

संविद्यमानं नास्तीति ब्रूयादस्मद्विधः कथम्।
न दास्यामीत्यसत्यं वा विस्पष्टमपि याचितः॥ ३१॥

धर्मव्यवस्थासु पुरःसरः सन्
स्वयं व्रजेयं यदि कापथेन।
अस्मद्गताचारपथानुगानां
भवेदवस्था मम का प्रजानाम्॥ ३२॥

यतः प्रजा एव स[1]मीक्षमाणः
सारं शरीरादहमुद्धरिष्ये ।
कश्च प्रभावो जगदर्थसाधु-
र्मात्सर्यहार्यात्पहृदो मम स्यात् ॥ ३३ ॥

यदपि चास्मत्प्रेमबहुमानावर्जितं प्रणयविस्रम्भगर्भमभिधीयते भवद्भिः—किंकृतेयमस्मास्वेवं निष्प्रणयता यदपरिक्षीणेष्वेव नो मांसशोणितेषु स्वानि देवो दातुमिच्छतीति, अत्र वोऽनुनेष्यामि । न खलु मे युष्मासु प्रतिहतविषयः प्रणयमार्गो विस्रम्भविरहात्परिशङ्कागहनदुरवगाहो वा । किं तु

धने तनुत्वं क्रमशो गते वा
भाग्यानुवृत्त्या क्षयमागते वा ।
विजृम्भमाणप्रणयः सुहृत्सु
शोभेत न स्फीतधनः कृशेषु ॥ ३४ ॥

विवर्धितेष्वर्थिजनार्थमेव
संविद्यमानेषु च मे बृहत्सु ।
गात्रेषु मांसोपचयोन्नतेषु
युष्मास्वपि स्यात्प्रणयो विरूपः ॥ ३५ ॥

असंस्तुतानामपि न क्षमे[2]यं
पीडां कथं कैव कथा भवत्सु ।
स्वान्येव मांसानि यतोऽस्मि दित्सु-
र्मां चैव याचन्त इमे न युष्मान् ॥ ३६ ॥

तदलमस्मदतिस्नेहाद्धर्मविघ्ननिःसाध्वसतया । अनुचितः खल्वयमत्रभवतामस्मदर्थिषु समुदाचारः । मीमांसितव्यमपि च तावदेतत्स्यात्—

स्वार्थमन्नादि दित्सन्तं कथं स्यात्प्रतिषेधयन् ।
साधुवृत्तिरसाधुर्वा प्रागेवैवंविधं विधिम् ॥ ३७ ॥

तदलमनेनात्र वो निर्बन्धेन । न्यायोपपरीक्षया क्रियतामस्मत्साचिव्यादशगुणागां-वरणं मनसः । अनुमोदनानुगुणवचसः खल्वत्रभवन्तः शोभेरन्नेवमधीरनयनाः । कुतः ?

नैकोपयोगस्य धनस्य ताव-
न्न प्रत्यहं याचनका भवन्ति ।
एवंविधस्त्वर्थिजनोऽधिगन्तुं
न देवताराधनयापि शक्यः ॥ ३८ ॥

---

१ Mss. समीक्ष्यमाणः. २ Mss. क्षमेयं.

एवंविधे चार्थिजनेऽभ्युपेते
　　देहे विनाशिन्यसुखास्पदे च ।
विमर्शमार्गोऽप्यनुदात्तता स्या-
　　न्मात्सर्यदैन्यं तु परा तमिस्रा ॥ ३९ ॥

K. 48 तन्न मा वारयितुमर्हन्त्यत्रभवन्तः। इत्यनुनीय स राजा स्वां पर्षदमाहूय वैद्यान् पञ्च सिराः स्वशरीरे मोक्षयित्वा तान् यक्षानुवाच—

धर्मकर्मणि साचिव्यं प्रीतिं च परमां मम ।
भवन्तः कर्तुमर्हन्ति देयस्यास्य प्रतिग्रहात् ॥ ४० ॥

ते तथेत्युक्त्वाञ्जलिपुटैरेव राज्ञो रक्तचन्दनरसाभिताम्रं रुधिरं पातुमुपचक्रमिरे ।

स पीयमानक्षतजः क्षितीशः
　　क्षपाचरैर्हेमवपुश्चकाशे ।
संध्यानुरक्तैर्जलभारनम्रैः
　　पयोधरैर्मेरुरिवोपगूढः ॥ ४१ ॥

प्रीतिप्रकर्षाद्धृतिसंपदा च
　　वपुर्गुणादेव च तस्य राज्ञः ।
मम्लौ न गात्रं न मुमूर्च्छ चेतः
　　संचिक्षिपे न क्षतजं क्षरद्वा ॥ ४२ ॥

विनीततर्षक्लमास्तु ते यक्षाः पर्याप्तमनेनेति राजानमूचुः ।

अनेकदुःखायतने शरीरे
　　सदा कृतघ्नेऽपि नराधिपस्य ।
गतेऽर्थिसंमाननसाधनत्वं
　　हर्षानुकूलं ग्रहणं बभूव ॥ ४३ ॥

अथ स राजा हर्षप्रबोधादधिकतरनयनवदनप्रसादो नीलोत्पलदलनीलविमलपत्रं रत्नप्रभोद्भासुररुचिरत्सरुं निशितं निस्त्रिंशमादाय स्वमांसानि छित्त्वा तेभ्यः प्रायच्छत् ।

ह्रियमाणावकाशं तु दानप्रीत्या पुनः पुनः ।
न प्रसेहे मनस्तस्य च्छेददुःखं विगाहितुम् ॥ ४४ ॥

आकृष्यमाणं शितशस्त्रपातैः
　　प्रीत्या पुनर्दूरमपास्यमानम् ।
खेदालसत्वादिव तस्य दुःखं
　　मनःसमुत्सर्पणमन्दमासीत् ॥ ४५ ॥

स प्रीतिमानेव निशाचरांस्तान्
संतर्पयन् स्वैः पिशितैस्तथासीत् ।
क्रूराणि तेषामपि मानसानि
येनासुराविष्कृतमार्दवानि ॥ ४६ ॥

धर्मप्रियत्वात्करुणावशाद्वा
त्यजन् परार्थे प्रियमात्मदेहम् ।
द्वेषाग्निदग्धान्यपि मानसानि
प्रसादसौवर्ण्य[1]नवानि कुर्यात् ॥ ४७ ॥

अथ ते यक्षास्तं राजानं स्वमांसोत्कर्तनपरं तथैवास्खलितवदनप्रसादमविकम्प्यमानं मांसच्छेदवेदनाभिरभिवीक्ष्य परं प्रसादं विस्मयं चोपजग्मुः । K 49

आश्चर्यमद्भुतमहो बत किंस्विदेत-
त्सत्यं न वेति समुदीर्णविचारहर्षाः ।
राजन्यमर्षमुपमृद्य मनःप्रसादं
तत्संस्तुतिप्रणतिभिः प्रथयांबभूवुः ॥ ४८ ॥

अलमलं देव । विरम्यतां स्वशरीरपीडाप्रसङ्गात् । संतर्पिताः स्मः[2] स्त्वयानयाद्भुतया याचनकजनमनोहरया प्रतिपत्त्येति ससंभ्रमाः सप्रणामं विनिवार्य राजानं प्रसादाश्रुपरिषिक्तवदनाः सबहुमानमुदीक्षमाणाः पुनरूचुः—

स्थाने भक्तिवशेन गच्छति जनस्त्वत्कीर्तिवाचालतां
स्थाने श्रीः परिभूय पङ्कजवनं त्वत्संश्रयश्लाघिनी ।
व्यक्तं शक्रसनाथतामपि गता त्वद्वीर्यगुप्तामिमां
द्यौः पश्यत्युदितस्पृहा वसुमतीं नो चेदहो वञ्च्यते ॥ ४९ ॥

किं बहुना ? एवंविधजनाभ्युपपन्नः सभाग्यः खलु मनुष्यलोकः । युष्मदायासाभ्यनुमोदनात्तु वयमेवात्र दग्धाः । भवद्विधजनापश्रयाच्छक्यमित्थंगतैरप्यात्मानं समुद्धर्तुमिति स्वदुष्करप्रतीघाताशया भवन्तं पृच्छामः—

अनादृत्य सुखप्राप्तामनुरक्तां नृपश्रियम् ।
किं तदत्यद्भुतं स्थानं यथानेन यदीप्ससि ॥ ५० ॥

सार्वक्षितिपतित्वं नु धनेशत्वमथैन्द्रताम् ।
ब्रह्मभूयं विमोक्षं वा तपसानेन वाञ्छसि ॥ ५१ ॥

१ Mss. °सावर्ण्य° for °सौवर्ण्य°.   २ Mss. स्म for स्मः.

अस्य हि व्यवसायस्य न दूरतरमीप्सितम् ।
श्रोतव्यं चैतदस्माभिर्वक्तुमर्हसि नो भवान् ॥ ५२ ॥

राजोवाच—श्रूयतां यदर्थोऽयं ममाभ्युद्यमः ।

K. 50 प्रयत्नलभ्या यदयत्ननाशिनी
न तृप्तिसौख्याय कुतः प्रशान्तये ।
भवाश्रया संपदतो न कामये
सुरेन्द्रलक्ष्मीमपि किम्[1]वथेतराम् ॥ ५३ ॥

न चात्मदुःखक्षयमात्रकेण मे
प्रयाति संतोषपथेन मानसम् ।
अमूननाथानभिवीक्ष्य देहिनः
प्रसक्ततीव्रव्यसनश्रमातुरान् ॥ ५४ ॥

अनेन पुण्येन तु सर्वदर्शिता-
मवाप्य निर्जित्य च दोषविद्विषः ।
जरारुजामृत्युमहोर्मिसंकुला-
त्समुद्धरेयं भवसागराज्जगत् ॥ ५५ ॥

अथ ते यक्षाः प्रसादसंहर्षिततनुरुहाः प्रणम्य राजानमूचुः—उपपन्नरूपमेवंविधर व्यवसायातिशयस्येदं कर्म । तन्न दूरे भवद्विधानामभिप्रायसंपद इति निश्चितमनर विज्ञापयामः—

कामं लोकहितायैव तव सर्वोऽयमुद्यमः ।
स्वहितात्त्वादरं[2] त्वेषां स्मर्तुमर्हसि नस्तदा ॥ ५६ ॥

अज्ञानाच्च यदस्माभिरेवमायासितो भवान् ।
स्वमप्यर्थमपश्यद्भिर्मृष्यतामेव तच्च नः ॥ ५७ ॥

आज्ञामपि च तावन्नस्त्वमनुग्रहपद्धतिम् ।
सचिवानामिव स्वेषां विस्रब्धं दातुमर्हसि ॥ ५८ ॥

अथ स राजा प्रसादमृदूकृतहृदयान् मत्वैनानुवाच—उपकारः खल्वयं नायासे ममेत्यलमत्र वोऽक्षमाशङ्कया । अपि च ।

एवंविधे धर्मपथे सहायान्
किं विस्मरिष्याम्यधिगम्य बोधिम् ।

---

१ Mss. किम्वते° for किम्वथे°. २ A B °त्वादरस्त्वेष for °त्वादरं त्वेषां.

युष्माकमेव प्रथमं करिष्ये
विमोक्षधर्मामृतसंविभागम् ॥ ५९ ॥

अस्मत्प्रियं चाभिसमीक्षमाणै-
र्हिंसा भवद्भिर्विषवद्विवर्ज्या ।
लोभः परद्रव्यपरिग्रहेषु
वाग्गर्हिता मद्यमयश्च पाप्मा ॥ ६० ॥

अथ ते यक्षास्तथेत्यस्मै प्रतिश्रुत्य प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य चैनं तत्रैवान्तर्दधिरे। स्वमांसशोणितप्रदाननिश्चयसमकालमेव तु तस्य महासत्त्वस्य

K 51

विकम्पमाना बहुधा वसुंधरा
विघूर्णयामास सुवर्णपर्वतम् ।
प्रसस्वनुर्दुन्दुभयश्च तद्गता
द्रुमाश्च पुष्पं ससृजुर्विकम्पनात् ॥ ६१ ॥

तदभ्रवद्व्योमनि मारुतेरितं
पतत्त्रिसेनेव[1] वितानवत्क्वचित् ।
विसृत्य माला ग्रथितेव कुत्रचि-
त्समं समन्तान्नृपतेर्व्यकीर्यत ॥ ६२ ॥

निवारयिष्यन्निव मेदिनीपतिं
समुद्धतावेगतया महार्णवः ।
जलैः प्रकृत्यभ्यधिकक्रमस्वनैः
प्रयाणसौजस्कवपुर्व्यरोचत ॥ ६३ ॥

किमेतदित्यागतसंभ्रमस्ततः
सुराधिपस्तत्र विचिन्त्य कारणम् ।
नृपाख्ययाशङ्किततूर्णमाययौ
नृपालयं शोकभयाकुलाकुलम् ॥ ६४ ॥

तथागतस्यापि तु तस्य भूपते-
र्मुखप्रसादात्सविशेषविस्मयः ।
उपेत्य तत्कर्म मनोज्ञया गिरा
प्रसादसंहर्षवशेन तुष्टुवे ॥ ६५ ॥

---

१ Mss. पतत्रसेनेव.

अहो प्रकर्षो बत सज्जनस्थिते-
रहो गुणाभ्यासनिधेरुदारता ।
अहो परानुग्रहपेशला मति-
स्त्वदर्पणान्नाथवती बत क्षितिः ॥ ६६ ॥

इत्यभिप्रशस्य[1]ैनं शक्रो देवेन्द्रः सद्यःक्षतरोहणसमर्थैर्दिव्यैर्मानुष्यकैरोषधिविशेषैर्निर्वेदनं यथापौराणं शरीरं कृत्वा दाक्षिण्यविनयोपचारमधुरं प्रतिपूजितस्तेन राज्ञा स्वमावासं प्रतिजगाम[2] ॥

तदेवं परदुःखातुरा नात्मसुखमवेक्षन्ते महाकारुणिका इति को नाम धनमात्रकेऽप्यपेक्षां नोत्स्रष्टुमर्हतीति दायकजनसमुत्तेजनायां वाच्यम् । करुणावर्णेऽपि तथागतमाहात्म्ये सत्कृत्य धर्मश्रवणे च । यच्चोक्तं भगवता—बहुकराः खल्वेते पञ्चका भिक्षव इति स्यादेतत्संधाय । तेन हि समयेन ते पञ्च यक्षा बभूवुः । तेषां भगवता यथाप्रतिज्ञातमेव प्रथमं धर्मामृतसंविभागः कृत इति ॥

॥ इति मैत्रीबलजातकमष्टमम् ॥

१ Mss. इत्यभिप्रशंस्यैनं. २ Mss. °जगामेति.

९ विश्वंतरजातकम् ।

न बोधिसत्त्वचरितं सुखमनुमोदितुमप्यल्पसत्त्वैः प्रागेवाचरितुम् । तद्यथानुश्रूयते—

सात्मीभूतेन्द्रियजयः पराक्रमनयविनयसंपदा समधिगतविजयश्रीर्वृद्धोपासननियमात्त्रय्यान्वीक्षिक्योरुपलब्धार्थतत्त्वः स्वधर्मकर्मानुरक्ताभिरनुद्विग्नसुखोचिताभिरनुरक्ताभिः प्रकृतिभिः प्रकाश्यमानदण्डनीतिशोभः सम्यक्प्रवृत्तवार्ताविधिः संजयो नाम शिबीनां राजा बभूव । K 52

गुणोदयैर्यस्य निबद्धभावा
कुलाङ्गनेवास नराधिपश्रीः ।
अतर्कणीयान्यमहीपतीनां
सिंहाभिगुप्तेव गुहा मृगाणाम् ॥ १ ॥

तपस्सु विद्यासु कलासु चैव
कृतश्रमा यस्य सदाभ्युपेताः ।
विशेषयुक्तं बहुमानमीयुः
पूजाभिराविष्क्रियमाणसाराः ॥ २ ॥

तस्य राज्ञः प्रतिपत्त्यनन्तरं प्रथितगुणगणनिरन्तरो विश्वंतरो नाम पुत्रो युवराजो बभूव । [अयमेव भगवाञ्छाक्यमुनिस्तेन समयेन ।]

युवापि वृद्धोपशमाभिराम-
स्तेजस्व्यपि क्षान्तिसुखस्वभावः ।
विद्वानपि ज्ञानमदानभिज्ञः
श्रिया समृद्धोऽप्यवलेपशून्यः ॥ ३ ॥

दृष्टप्रयामासु[1] च दिक्षु तस्य
व्याप्ते च लोकत्रितये यशोभिः ।
बभूव नैवान्ययशोलवानां
प्रसर्तुमुत्साह इवावकाशः ॥ ४ ॥

अमृष्यमाणः स जगद्गतानां
दुःखोदयानां प्रसृतावलेपम्[2] ।
दानेषुवर्षी करुणोरुचाप-
स्तैर्युद्धसंरम्भमिवाजगाम ॥ ५ ॥

स प्रत्यहमभिगतमर्थिजनमभिलषिताधिकैरक्लिष्टैरर्थविसर्गैः प्रियवचनोपचारमनोहरैरतीव प्रह्लादयामास । पर्वदिवसेषु च पोषधनियमप्रशमविभूषणः शिरःस्नातः शुक्लक्षौमवासा

१ K °प्रयाणासु for °प्रयामासु. २ Mss. प्रभुतावलेपम्.

हिमगिरिशिखरसंनिकाशं मदलेखाभ्यलंकृतमुखं लक्षणविनयजवै[१]सत्त्वसंपन्नं गन्धहस्तिनं समाज्ञातमौपवाह्यं द्विरदवरमभिरुह्य समन्ततो नगरस्याभिनिविष्टान्यर्थिजननिपानभूतानि स्वानि सत्रागाराणि प्रत्यवेक्षते स्म । तथा च प्रीतिविशेषमभिजगाम ।

न हि तां कुरुते प्रीतिं विभूतिर्भवनाश्रिता ।
संक्रम्यमाणार्थिजने सैव दानप्रियस्य याम् ॥ ६ ॥

K 53 अथ कदाचित्तस्यैवंविधं दानप्रसङ्गं प्रमुदितहृदयैरर्थिभिः समन्ततो विकीर्यमाणमुपलभ्यान्यतमो भूम्यनन्तरस्तस्य राजा शक्यमयमभिसंधातुं दानानुरागवशगत्वादिति प्रतर्क्य द्विरदवरापहरणार्थं ब्राह्मणांस्तत्र प्रणिदधे । अथ ते ब्राह्मणा विश्वंतरस्य स्वानि सत्रागाराणि प्रत्यवेक्षमाणस्य प्रमोदादधिकतरनयनवदनशोभस्य जयाशीर्वादमुखराः समुच्छ्रिताभिप्रसारितदक्षिणाग्रपाणयः पुरस्तात्समतिष्ठन्त । स तै[२]तो विनिगृह्य द्विरदवरमुपचारपुरःसरमभिगमनप्रयोजनमेनान् पर्यपृच्छत्—आज्ञाप्यतां केनार्थ इति । ब्राह्मणा ऊचुः—

अमुष्य तव नागस्य गतिलीलाविलम्बिनः ।
गुणैरर्थित्वमायाता दानशौर्याच्च ते वयम् ॥ ७ ॥
कैलासशिखराभस्य प्रदानादस्य दन्तिनः ।
कुरुष्व तावल्लोकानां विस्मयैकरसं मनः ॥ ८ ॥

इत्युक्ते बोधिसत्त्वः प्रीत्या समापूर्णहृदयश्चिन्तामापेदे—चिरस्य खल्वुदारप्रणयसुमुखमर्थिजनं पश्यामि । कः पुनरर्थ एवंविधेन द्विरदपतिनैषां ब्राह्मणानाम् ? व्यक्तमयं लोभेर्ष्याद्वेषपर्याकुलमनसः कस्यापि राज्ञः कार्पण्यप्रयोगः ।

आशाविघातदीनत्वं तन्मा भूत्तस्य भूपतेः ।
अनादृत्य यशोधर्मौ योऽस्मद्धित इवोद्यतः ॥ ९ ॥

इति विनिश्चित्य स महात्मा त्वरितमवतीर्य द्विरदवरात् प्रतिगृह्यतामिति समुद्यतकाञ्चनभृङ्गारस्तेषां पुरस्तादवतस्थे ।

ततः स विद्वानपि राजशास्त्र-
मर्थानुवृत्त्या गतधर्ममार्गम् ।
धर्मानुरागेण ददौ गजेन्द्रं
नीतिव्यलीकेन न संचकम्पे ॥ १० ॥
तं हेमजालरुचिराभरणं गजेन्द्रं
विद्युत्पिनद्धमिव शारदमभ्रराशिम् ।
K 54 दत्त्वा परां मुदमवाप नरेन्द्रसूनुः
संचुक्षुभे च नगरं नयपक्षपातात् ॥ ११ ॥

---

१ B °व्यग° for वेग ?. २ A B तान् ; P तां for ततो.

अथ द्विरदपतिप्रदानश्रवणात्समुदीर्णक्रोधसंरम्भाः शिबयो ब्राह्मणवृद्धा मन्त्रिणो योधाः पौरमुख्याश्च कोलाहलमुपजनयन्तः संजयं राजानमभिगम्य ससंभ्रमामर्षसंरम्भात्परिशिथिलोपचारयन्त्रणमूचुः—किमियं देव राज्यश्रीर्विलुप्यमानैवमुपेक्ष्यते ? नार्हति देवः स्वराज्योपप्लवमेवमभिवर्धमानमुपेक्षितुम् । किमेतदिति च सावेगमुक्ता राज्ञा पुनरेवमूचुः—कस्माद्देवो न जानीते ?

निषेव्य मत्तभ्रमरोपगीतं
यस्याननं दानसुगन्धि वायुः ।
मदावलेपं परवारणाना-
मायासदुःखेन विना प्रमार्ष्टि ॥ १२ ॥

यत्तेजसाक्रान्तबलप्रभावाः
संसुप्तदर्पा इव विद्विषस्ते ।
विश्वंतरेणैष गजः स दत्तो
रूपी जयस्ते ह्रियतेऽन्यदेशम् ॥ १३ ॥

गावः सुवर्णं वसनानि भोज्य-
मिति द्विजेभ्यो नृप देयरूपम् ।
यस्मिञ्जयश्रीर्नियता द्विपेन्द्रे
देयः स नामेत्यतिदानशौर्यम् ॥ १४ ॥

नयोत्पथेनैनमिति[1] व्रजन्तं
कथं समन्वेष्यति राजलक्ष्मीः ।
नोपेक्षणं देव तवात्र युक्तं
पुरायमानन्दयति द्विषस्ते ॥ १५ ॥

तच्छ्रुत्वा स राजा पुत्रप्रियत्वात्किंचित्तानेव प्रत्यप्रीतमनाः कार्यानुरोधात्सावेगवदेवमित्युक्त्वा समनुनेष्यञ्छिबीनुवाच—जाने दानप्रसङ्गव्यसनितां नीतिक्रमानपेक्षां विश्वंतरस्य । न चैष क्रमो राज्यधुरि संनियुक्तस्य । दत्तं त्वनेन स्वं हस्तिनं वान्तकल्पं कः प्रत्याहरिष्यति ? अपि तु तथाहमेव[2] करिष्ये यथा दाने मात्रां ज्ञास्यति विश्वंतरः । तदलमत्र वः संरम्भेणेति । शिबय ऊचुः—न खलु महाराज परिभाषामात्रसाध्योऽस्मिन्नर्थे विश्वंतर इति । संजय उवाच—अथ किमन्यदत्र मया शक्यं कर्तुम् ?

दोषप्रवृत्तेर्विमुखस्य यस्य
गुणप्रसङ्गा व्यसनीक्रियन्ते ।
बन्धो वधो वात्मसुतस्य तस्य
किं निष्क्रियः[3] स्याद्विरदस्य तस्य ॥ १६ ॥ K 55

१ A एनम् for एवम्. २ Mss. °हमेनं for °हमेव. ३ Mss. निष्क्रियः.

तदलमत्र वः संरम्भेण । निवारयिष्याम्यहमतो विश्वंतरमिति । अथ शिबयः समुदीर्णमन्यवो राजानमूचुः–

को वा वधं बन्धनताडनं वा
सुतस्य ते रोचयते नरेन्द्र ।
धर्मात्मकस्त्वेष न राज्यभार-
क्षोभस्य सोढा करुणामृदुत्वात् ॥ १७ ॥

सिंहासनं तेजसि लब्धशब्दा-
स्त्रिवर्गसेवानिपुणा भजन्ते ।
धर्मानुरागात्त्वयनिर्व्यपेक्ष-
स्तपोवनाध्यासनयोग्य एषः ॥ १८ ॥

फलन्ति कामं वसुधाधिपानां
दुर्नीतिदोषास्तदुपाश्रितेषु ।
सह्यास्त एषां तु तथापि दृष्टा
मूलोपरोधान्न तु पार्थिवानाम् ॥ १९ ॥

किमत्र वा बह्वभिधाय निश्चय-
स्त्वयं शिबीनां त्वदभूत्समर्षिणाम् ।
प्रयातु वङ्कं तपसोऽभिवृद्धये
नृपात्मजः सिद्धनिषेवितं गिरिम् ॥ २० ॥

अथ स राजा स्नेहप्रणयविस्रम्भवशादनयापायदर्शिना हितोद्यतेन तेन जनेन परिनिष्ठुरमित्यभिधीयमानः प्रकृतिकोपाद्व्रीडावनतवदनः पुत्रवियोगचिन्तापरिगतहृदयः सायासमभिनिश्वस्य शिबीनुवाच–यद्येष भवतां निर्बन्धस्तदेकमप्यहोरात्रमस्य मृष्यताम् । प्रभातायां रजन्यामभिप्रेतं वोऽनुष्ठाता विश्वंतर इति । एवमस्त्विति च प्रतिगृहीतानुनयः शिबिभिः स राजा क्षत्तारमुवाच–गच्छेमं वृत्तान्तं विश्वंतराय निवेदयेति । स तथेति प्रतिश्रुत्य शोकाश्रुपरिषिक्तवदनो विश्वंतरं स्वभवनगतमुपेत्य शोकदुःखावेगात्सस्वरं रुदन् पादयोरस्य न्यपतत् । अपि कुशलं राजकुलस्येति च ससंभ्रमं विश्वंतरेणानुयुक्तः समवसीदन्नविशदपदाक्षरमेनमुवाच–कुशलं राजकुलस्येति[2] । अथ कस्मादेवमधीरोऽसीति च पुनरनुयुक्तो विश्वंतरेण क्षत्ता बाष्पवेगोपरुध्यमानगद्गदकण्ठः श्वासविस्खलितलुलिताक्षरं शनैरित्युवाच–

K 56

सान्त्वगर्भामनादृत्य नृपाज्ञामप्यदक्षिणाः ।
राष्ट्रात्प्रव्राजयन्ति त्वां कुपिताः शिबयो नृप ॥ २१ ॥

विश्वंतर उवाच–मां शिबयः प्रव्राजयन्ति कुपिता इति कः संबन्धः ?

---

१ K °निरपेक्ष°. २ Mss. राजकुलायेति.

रमे[1] न विनयोन्मार्गे द्वेष्मि चाहं प्रमादिताम्।
कुत्र मे शिबयः क्रुद्धा यन्न पश्यामि दुष्कृतम्॥ २२ ॥

क्षत्तोवाच—अत्युदारतायाम्।

अलोभशुभ्रा त्वयि तुष्टिरासी-
छोभाकुला याचकमानसेषु।
दत्ते त्वया मानद वारणेन्द्रे
धैर्याणि कोपस्त्वहरच्छिबीनाम्॥ २३ ॥

इत्यतीताः स्वमर्यादां रभसाः शिबयस्त्वयि।
येन प्रव्राजिता यान्ति पथा तेन किल व्रज॥ २४ ॥

अथ बोधिसत्त्वः कृपाभ्यासरूढां याचनकजनवत्सलतां धैर्यातिशयसंपदं च स्वामुद्भावयन्नुवाच—चपलस्वभावाः खलु शिबयोऽनभिज्ञा इव चास्मत्स्वभावस्य।

द्रव्येषु बाह्येषु क एव वादो
दद्यामहं स्वे नयने शिरो वा।
इमं हि लोकार्थमहं बिभर्मि
समुच्छ्रयं किम्वेथ[2] वस्त्रवाह्यम्॥ २५ ॥

यस्य स्वगात्रैरपि याचकानां
वचांसि संपूजयितुं[3] मनीषा।
भयान्न दद्यात्स इति प्रतर्कः
प्रकाशना बालिशचापलस्य॥ २६ ॥

कामं मां शिबयः सर्वे घ्नन्तु प्रव्राजयन्तु वा।
न त्वेवाहं न दास्यामि गच्छाम्येष तपोवनम्॥ २७ ॥

अथ बोधिसत्त्वो विप्रियश्रवणविक्लवमुखीं पत्नीमुवाच—श्रुतोऽत्रभवत्या शिबीनां निश्चयः? मद्युवाच—श्रुतोऽयं देव। विश्वंतर उवाच—

यद्यदस्ति धनं किंचिदस्मत्तोऽधिगतं त्वया।
निधेहि तदनिन्द्याक्षि यच्च ते पैतृकं धनम्॥ २८ ॥

मद्युवाच—कुत्रैतद्देव निदधामीति? विश्वंतर उवाच—

शीलवद्भ्यः सदा दद्या दानं सत्कारशोभनम्।
तथा हि निहितं द्रव्यमहार्यमनुगामि च॥ २९ ॥

---

[1] K रेमे. [2] Mss. किम्वतः for किम्वथ. [3] Mss. संपूजितुं.

प्रियं श्वशुरयोः कुयाः पुत्रयोः परिपालनम् ।
धर्ममेवाप्रमादं च शोकं मद्विरहात्तु मा ॥ ३० ॥

तच्छ्रुत्वा मद्री संतप्तहृदयापि भर्तुरधृतिपरिहारार्थमनादृत्य शोकदैन्यमित्युवाच—

नैष धर्मो महाराज यद्याया वनमेककः ।
तेनाहमपि यास्यामि[1] येन क्षत्रिय यास्यसि ॥ ३१ ॥

त्वदङ्गपरिवर्तिन्या मृत्युरुत्सव एव मे ।
मृत्योर्दुःखतरं तत्स्याज्जीवेयं यत्त्वया विना ॥ ३२ ॥

नैव च खलु मे देव वनवासो दुःख इति प्रतिभाति । तथा हि ।

निर्दुर्जनान्यनुपभुक्तसरित्तरूणि
　　नानाविहंगविरुतानि मृगाकुलानि ।
वैडूर्यकुट्टिममनोहरशाद्वलानि
　　क्रीडावनाधिकसुखानि तपोवनानि ॥ ३३ ॥

अपि च देव ।

अलंकृताविमौ पश्यन् कुमारौ मालभारिणौ ।
क्रीडन्तौ वनगुल्मेषु न राज्यस्य स्मरिष्यसि ॥ ३४ ॥

ऋतुप्रयत्नरचिता वनशोभा नवा नवाः ।
वने त्वां रमयिष्यन्ति सरित्कुञ्जाश्च सोदकाः ॥ ३५ ॥

चित्रं विरुतवादित्रं पक्षिणां रतिकाङ्क्षिणाम् ।
मदाचार्योपदिष्टानि नृत्तानि च शिखण्डिनाम् ॥ ३६ ॥
माधुर्यानवगीतं च गीतं मधुपयोषिताम् ।
P. 54 वनेषु कृतसंगीतं हर्षयिष्यति ते मनः ॥ ३७ ॥

आस्तीर्यमाणानि च शर्वरीषु
　　ज्योत्स्नादुकूलेन शिलातलानि ।
संवाह्यमानो वनमारुतश्च
　　लब्धाधिवासः कुसुमद्रुमेभ्यः ॥ ३८ ॥

चलोपलप्रस्खलितोदकानां
　　कला विरावाश्च सरिद्वधूनाम् ।
विभूषणानामिव संनिनादाः
　　प्रमोदयिष्यन्ति वने मनस्ते ॥ ३९ ॥

---
१ Mss. यास्यसि for यास्यामि.

इत्यनुनीयमानः स दयितया वनप्रयाणपर्युत्सुकमतिरर्थिजनापेक्षया महाप्रदानं दातुमुपचक्रमे ॥

अथेमां विश्वंतरप्रव्राजनप्रवृत्तिमुपलभ्य राजकुले तुमुल आक्रन्दशब्दः प्रादुरभूत् । शोकदुःखावेगान्मूर्च्छापरीत इवार्थिजनो मत्तोन्मत्त इव च तत्तद्बहुविधं विललाप ।

छायातरोः स्वादुफलप्रदस्य
च्छेदार्थमागूर्णपरश्वधानाम् ।
धात्री न लज्जां यदुपैति भूमि-
र्व्यक्तं तदस्या हतचेतनत्वम् ॥ ४० ॥

शीतामलस्वादुजलं निपानं
बिभित्सतामस्ति न चेन्निषेद्धा ।
व्यर्थाभिधाना बत लोकपाला
विप्रोषिता वा श्रुतिमात्रकं वा ॥ ४१ ॥

अधर्मो बत जागर्ति धर्मः सुप्तोऽथवा मृतः ।
यत्र विश्वंतरो राजा स्वस्माद्राज्यान्निरस्यते ॥ ४२ ॥

कोऽनर्थपटुसामर्थ्यो याच्ञानूर्जितवृत्तिषु ।
अस्मास्वनपराधेषु वधाभ्युद्यमनिष्ठुरः ॥ ४३ ॥

अथ बोधिसत्त्वो नैकशतसहस्रसंख्यं मणिकनकरजतपरिपूर्णकोशं विविधधनधान्यनिचयवन्ति कोशकोष्ठागाराणि दासीदासयानवाहनवसनपरिच्छदादि च सर्वमर्थिभ्यो यथार्हमतिसृज्य शोकदुःखाभिभूतधैर्ययोर्मातापित्रोश्चरणावभिप्रणम्य सपुत्रदारः स्यन्दनवरमभिरुह्य पुण्याहघोषेणैव महतो जनकायस्याक्रन्दितशब्देन पुरवरान्निरगच्छत् । अनुरागवशगमनुयायिनं च जनं शोकाश्रुपरिक्लिन्नवदनं प्रयत्नाद्विनिवर्त्य स्वयमेव रथप्रग्रहान् प्रतिगृह्य येन वङ्कः पर्वतस्तेन प्रायात् । व्यतीत्य चाविक्लवमतिरुद्यानवनरुचिरमालिनं पुरवरोपचारमनुपूर्वेण प्रविरलच्छायद्रुमं विच्छिद्यमानजनसंपातं प्रविचरितमृगगणसंबाधदिगालोकं चीरीविरावोन्नादितमरण्यं प्रत्यपद्यत ॥ K

अथैनं यदृच्छयाभिगता ब्राह्मणा रथवाहांस्तुरगानयाचन्त ।

स वर्तमानोऽध्वनि नैकयोजने
सहायहीनोऽपि कलत्रवानपि ।
प्रदानहर्षादनपेक्षितायति-
र्ददौ द्विजेभ्यश्चतुरस्तुरंगमान् ॥ ४४ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य स्वयमेव रथधुर्यतामुपगन्तुकामस्य गाढतरं परिकरमभिसंयच्छमानस्य रोहितमृगरूपिणश्चत्वारो यक्षकुमाराः सुविनीता इव सदश्वाः स्वयमेव रथयुगं स्कन्धप्रदेशैः प्रत्यपद्यत । तांस्तु दृष्ट्वा हर्षविस्मयविशालतराक्षीं मद्रीं बोधिसत्त्व उवाच—

तपोधना[1]ध्यासनसत्कृतानां
पश्य प्रभावातिशयं वनानाम् ।
यत्रैवमभ्यागतवत्सलत्वं
संरूढमूलं मृगपुंगवेषु ॥ ४५ ॥

मद्र्युवाच—

तवैवाहमिमं मन्ये प्रभावमतिमानुषम् ।
रूढोऽपि हि गुणाभ्यासः सर्वत्र न समः सताम् ॥ ४६ ॥

तोयेषु ताराप्रतिबिम्बशोभा
विशेष्यते यत्कुमुदप्रहासैः ।
कौतूहलाभिप्रसृता इवेन्दो-
र्हेतुत्वमत्राग्रकराः प्रयान्ति ॥ ४७ ॥

इति तयोर[2]न्योन्यानुकूल्यात्परस्परं प्रियं वदतो[3]रध्वानं गच्छतो[4]रथापरो ब्राह्मणः समभिगम्य बोधिसत्त्वं रथवरमयाचत—

ततः स्वसुखनिःसङ्गो याचकप्रियबान्धवः ।
पूरयामास विप्रस्य स रथेन मनोरथम् ॥ ४८ ॥

अथ बोधिसत्त्वः प्रीतमना रथादवतार्य स्वजनान्निर्यात्य रथवरं ब्राह्मणाय जालिनं कुमारमङ्केनादाय पद्भ्यामेवाध्वानं प्रत्यपद्यत । अविमनस्कैव च मद्री कृष्णाजिनां कुमारीमङ्केनादाय पृष्ठतोऽन्वगच्छदेनम् ॥

निमन्त्रयामासुरिव द्रुमास्तं
हृद्यैः फलैरानमिताग्रशाखाः ।
पुण्यानुभावादभिवीक्षमाणाः
शिष्या विनीता इव च प्रणेमुः ॥ ४९ ॥

हंसांसविक्षोभितपङ्कजानि
किञ्जल्करेणुस्फुटपिञ्जराणि ।
प्रादुर्बभूवुश्च सरांसि तस्य
तत्रैव यत्राभिचकाङ्क्ष वारि ॥ ५० ॥

वितानशोभां दधिरे पयोदाः
सुखः सुगन्धिः प्रववौ नभस्वान् ।
परिश्रमक्लेशममृष्यमाणा
यक्षाश्च संचिक्षिपुरस्य मार्गम् ॥ ५१ ॥

---

१ Mss. तपोवना° for तपोधना°. २ A B तयोस्तेषामानु° for तयोरन्योन्यानु°. ३ A B वदताम् for वदतोः. ४ A गच्छतः अथ; B गच्छतस्तां; P गच्छतस्ताम् । अथ.

इति बोधिसत्त्व उद्यानगत इव पादचारविनोदनसुखमनुभवन् मार्गपरिखेदरसमनास्वाद्य सपुत्रदारः प्रान्त[1] एव तु वङ्कपर्वतमपश्यत् । तत्र च पुष्पफलपल्लवालंकृतस्निग्धविविधरुचिरतरुवरनिचितं मदमुदितविहंगबहुविधरुतविनदं प्रवृत्तनृत्तबर्हिगणोपशोभितं प्रविचरितनैकमृगकुलं कृतपरिकरमिव विमलनीलसलिलया सरिता कुसुमरजोरुणसुखपवनं तपोवनं वनचरकादेशितमार्गः प्रविश्य विश्वकर्मणा शक्रसंदेशात्स्वयमभिनिर्मितां मनोज्ञदर्शनां सर्वर्तुसुखां तत्र प्रविविक्तां पर्णशालामध्यावसत् ।

तस्मिन् वने दयितया परिचर्यमाणः
शृण्वन्नयत्नमधुरांश्च सुतप्रलापान् ।
उद्यानसंस्थ इव विस्मृतराज्यचिन्तः
संवत्सरार्धमधिकं स तपश्चचार ॥ ५२ ॥

अथ कदाचिन्मूलफलार्थं गतायां राजपुत्र्यां पुत्रयोः परिपालननिमित्तमाश्रमपदमशून्यं कुर्वाणे राजपुत्रे मार्गरेणुपरुषीकृतचरणप्रजङ्घः परिश्रमक्षामनयनवदनो दण्डकाष्ठावबद्धस्कन्धावसक्तकमण्डलुर्ब्राह्मणः पत्न्या परिचारकानयनार्थं समर्पितदृढसंदेशस्तं देशमुपजगाम । अथ बोधिसत्त्वश्चिरस्यार्थिजनं दृष्ट्वाभिगतं मनःप्रहर्षात्समुपजायमाननयनवदनप्रसादः प्रत्युद्गम्य स्वागतादिप्रियवचनपुरःसरं प्रवेश्य चैनमाश्रमपदं कृतातिथिसत्कारमागमनप्रयोजनमपृच्छत् । अथ स ब्राह्मणो भार्यानुरागादुत्सारितधैर्यलज्जः प्रतिग्रहमात्रसज्जो नियतमर्थमीदृशमुवाच—

आलोको भवति यतः समश्च मार्गो K 61
लोकोऽयं व्रजति ततो न दुर्गमेण ।
प्रायोऽस्मिञ्जगति तु मत्सरान्धकारे-
णान्ये न प्रणयपदानि मे वहन्ति ॥ ५३ ॥

प्रदानशौर्योदितया यशःश्रिया
गतं च गन्तव्यमशेषतस्तव ।
अतोऽस्मि याच्ञाश्रममभ्युपेयिवान्
प्रयच्छ तन्मे परिचारकौ सुतौ ॥ ५४ ॥

इत्युक्ते बोधिसत्त्वो महासत्त्वः
दानप्रीतौ कृताभ्यासः प्रत्याख्यातुमशिक्षितः ।
ददामीत्यवदद्धृष्टं दयितौ तनयावपि ॥ ५५ ॥

स्वस्त्यस्तु । तत्किमिदानीमास्यत इति च ब्राह्मणेनाभिहितः स महासत्त्वः प्रदानकथाश्रवणोत्पतितविषादविप्लुताक्षयोः सुतयोः स्नेहावेगा[2]दवलम्ब्यमानहृदयो बोधिसत्त्व उवाच—

१ Mss. प्राप्त for प्रान्त. २ Mss. स्नेहवेगा° for स्नेहावेगा°.

दत्तावेतौ मया तुभ्यं किं तु मातानयोर्गता ।
वनं मूलफलस्यार्थे सायमद्यागमिष्यति ॥ ५६ ॥

तया दृष्टावुपाघ्रातौ मालिनावभ्यलंकृतौ ।
इहैकरात्रं विश्रम्य श्वो नेतासि सुतौ मम ॥ ५७ ॥

ब्राह्मण उवाच—अलमनेनात्रभवतो निर्बन्धेन ।

गौणमेतद्धि नारीणां नाम वामा इति स्थितम् ।
स्याच्चैव दानविघ्नस्ते तेन वासं न रोचये ॥ ५८ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अलं दानविघ्नशङ्कया । सहधर्मचारिणी मम सा । यथा वात्रभवते[1] रोचते । अपि च महाब्राह्मण ।

सुकुमारतया बाल्यात्परिचर्यास्वकौशलात् ।
कीदृशीं नाम कुर्यातां दासप्रीतिमिमौ तव ॥ ५९ ॥

दृष्ट्वा त्वित्थंगतावेतौ शिबिराजः पितामहः ।
अद्धा दद्याद्यदिष्टं ते धनं निष्क्रयमेतयोः ॥ ६० ॥

K 62 यतस्तद्विषयं साधु त्वमिमौ नेतुमर्हसि ।
एवं ह्यर्थेन महता धर्मेण च समेष्यसि ॥ ६१ ॥

(ब्राह्मण उवाच—) न शक्ष्याम्यहमाशीविषदुरासदं विप्रियोपायनेन राजानमभिगन्तुम् ।

आच्छिन्द्यान्मदिमौ राजा दण्डं वा प्रणयेन्मयि ।
यतो नेष्याम्यहमिमौ ब्राह्मण्याः परिचारकौ ॥ ६२ ॥

अथ बोधिसत्त्वो यथेष्टमिदानीमित्यपरिसमाप्तार्थमुक्त्वा सानुनयमनुशिष्य तनयौ परिचर्यानुकूल्ये प्रतिग्रहार्थमभिप्रसारिते ब्राह्मणस्य पाणौ कमण्डलुमावर्जयामास ।

तस्य यत्नानुरोधेन पपाताम्बु कमण्डलोः ।
पद्मपत्राभिताम्राभ्यां नेत्राभ्यां स्वयमेव तु ॥ ६३ ॥

अथ स ब्राह्मणो लाभातिहर्षात्संभ्रमाकुलितमतिर्बोधिसत्त्वतनयापहरणत्वरया संक्षिप्तपदमाशीर्वचनमुक्त्वा निर्गम्यतामित्याज्ञाकर्कशेन वचसा कुमारावाश्रमपदान्निष्काशयितुमारेभे । अथ कुमारौ वियोगदुःखातिभारव्यथितहृदयौ पितरमभिप्रणम्य बाष्पोपरुध्यमाननयनावूचतुः—

अम्बा च तात निष्क्रान्ता त्वं च नौ दातुमिच्छसि ।
यावत्तामपि पश्यावस्ततो दास्यति नौ भवान् ॥ ६४ ॥

१ Mss. अत्रभवतो for °भवते. २ Mss. ससंभ्रमा° for संभ्रमा°. ३ K. [illegible]मयितु°.

अथ स ब्राह्मणः पुरा मातानयोरागच्छति, अस्य वा पुत्रस्नेहात्पश्चात्तापः संभवतीति विचिन्त्य पद्मकलापमिवानयोर्हस्तानाबध्य लतया संतर्जयन् विचेष्टमानौ पितरं प्रति व्यावर्तितवदनौ प्रकृतिसुकुमारौ कुमारौ प्रचकर्ष । अथ कृष्णाजिना कुमार्यपूर्वदुःखोपनिपातात्सस्वरं रुदती पितरमुवाच—

अयं मां ब्राह्मणस्तात लतया हन्ति निर्दयः ।
न चायं ब्राह्मणो व्यक्तं धार्मिका ब्राह्मणाः किल ॥ ६५ ॥ K 63
यक्षोऽयं ब्राह्मणच्छद्मा नूनं हरति खादितुम् ।
नीयमानौ पिशाचेन तात किं नावुपेक्षसे ॥ ६६ ॥

अथ जाली[1] कुमारो मातरमनुशोचयन्नुवाच—

नैवेदं मे तथा दुःखं यदयं हन्ति मां द्विजः ।
नापश्यमम्बां यत्त्वद्य तद्विदारयतीव[2] माम् ॥ ६७ ॥
रोदिष्यति चिरं नूनमम्बा शून्ये तपोवने ।
पुत्रशोकेन कृपणा हतशावेव चातकी ॥ ६८ ॥
अस्मदर्थे समाहृत्य वनान्मूलफलं बहु ।
भविष्यति कथं न्वम्बा दृष्ट्वा शून्यं तपोवनम् ॥ ६९ ॥
इमे नावश्वकास्तात हस्तिका रथकाश्च मे ।
अतोऽर्धं देयमम्बायै शोकं तेन विनेष्यति ॥ ७० ॥
वन्द्यास्मद्वचनादम्बा वार्या शोकाच्च सर्वथा ।
दुर्लभं हि पुनस्तात तव तस्याश्च दर्शनम् ॥ ७१ ॥
एहि कृष्णे मरिष्यावः को न्वर्थो जीवितेन नौ ।
दत्तावावां नरेन्द्रेण ब्राह्मणाय धनैषिणे ॥ ७२ ॥

इत्युक्त्वा जग्मतुः ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तेनातिकरुणेन तनयप्रलापेनाकम्पितमतिरपि क इदानीं दत्त्वानुतापं करिष्यतीति निष्प्रतीकारेण शोकाग्निना विनिर्दह्यमानहृदयो विषवेगमूर्च्छापरिगत इव समुपरुध्यमानचेतास्तत्रैव निषसाद । शीतला[3]निलव्यजनप्रतिलब्धसंज्ञश्च निष्कूजमिवाश्रमपदं तनयशून्यमभिवीक्ष्य बाष्पगद्गदसंनिरुद्धकण्ठ इत्यात्मगतमुवाच—

पुत्राभिधाने हृदये समक्षं प्रहरन्मम ।
नाशङ्कत कथं नाम धिगलज्जो बत द्विजः ॥ ७३ ॥

---

१ Mss. जालिनीकुमारो. २ Mss. °दारयतीति for °दारयतीव. ३ B शीतानिल°; P शीलानिल° for शीतलानिल°.

पत्तिकावनुपानत्कौ सौकुमार्यात्क्रमासहौ ।
यास्यतः कथमध्वानं तस्य च प्रेष्यतां गतौ ॥ ७४ ॥

K 64 मार्गश्रमपरिम्लानौ कोऽद्य विश्रामयिष्यति ।
क्षुत्तर्षदुःखाभिहतौ याचिष्येते कमेत्य वा ॥ ७५ ॥

मम तावदिदं दुःखं धीरतां कर्तुमिच्छतः ।
का त्ववस्था मम तयोः सुतयोः सुखवृद्धयोः ॥ ७६ ॥

अहो पुत्रवियोगाग्निर्निर्दहत्येव मे मनः ।
सतां तु[1] धर्मं संस्मृत्य कोऽनुतापं करिष्यति ॥ ७७ ॥

अथ मद्री विप्रियोपनिपातशंसिभिरनिष्टैर्निमित्तैरुपजनितवैमनस्या मूलफलान्यादाय क्षिप्रतरमागन्तुकामापि व्यालमृगोपरुध्यमानमार्गा चिरतरेणाश्रमपदमुपजगाम । उचितायां च प्रत्युद्गमनभूमावाक्रीडास्थाने च तनयावपश्यन्ती भृशतरमरतिवशमगात् ॥

अनीप्सिताशङ्कितजातसंभ्रमा
ततः सुतान्वेषणचञ्चलेक्षणा ।
प्रसक्तमाह्वानमसंपरिग्रहं
तयोर्विदित्वा व्यलपच्छुचातुरा ॥ ७८ ॥

समाजवद्यत्प्रतिभाति मे पुरा
सुतप्रलापप्रतिनादितं वनम् ।
अदर्शनादद्य तयोस्तदेव मे
प्रयाति कान्तारमिवाशरण्यताम् ॥ ७९ ॥

किं नु खलु तौ कुमारौ—

क्रीडाप्रसङ्गश्रमजातनिद्रौ
सुप्तौ नु नष्टौ गहने वने वा ।
चिरान्मदभ्यागमनादतुष्टौ
स्यातां क्वचिद्बालतया निलीनौ ॥ ८० ॥

रुवन्ति[2] कस्माच्च न पक्षिणोऽप्यमी
समाकुलास्तद्वधसाक्षिणो यदि ।
तरंगभङ्गैरविनीतकोपया
हृतौ नु किं निम्नगयातिवेगया ॥ ८१ ॥

१ Mss. नु for तु. २ Mss. रुदन्ति for रुवन्ति.

अपीदानीं मे वितथा मिथ्याविकल्पाः भवेयुः । अपि राजपुत्राय सपुत्राय स्वस्ति स्यात् । अप्यनिष्टनिवेदिनां[1] निमित्तानां मच्छरीर एव विपाको भवेत् । किं नु खल्विदमनिमित्तापवृत्तप्रहर्षमरतितमिस्रयावच्छाद्यमानं विद्रवतीव हृदयम् । विस्रस्यन्त इव मे गात्राणि । व्याकुला इव दिग्विभागाः । भ्रमतीव चेदं परिध्वस्तलक्ष्मीकं वनमिति ॥

अथानुप्रविश्याश्रमपदमेकान्ते निक्षिप्य मूलफलं यथोपचारपुरःसरं भर्तारमभिगम्य K 65 क्व दारकाविति पप्रच्छ । अथ बोधिसत्त्वो जानानः स्नेहदुर्बलतां मातृहृदयस्य दुर्निवेद्यत्वाच्च विप्रियस्य नैनां किंचिद्वक्तुं शशाक ।

जनस्य हि प्रियार्हस्य विप्रियाख्यानवह्निना ।
उपेत्य मनसस्तापः सघृणेन सुदुष्करः ॥ ८२ ॥

अथ मद्री व्यक्तमकुशलं मे पुत्रयोः, यदयमेवं तूष्णींभूतः शोकदैन्यानुवृत्त्यैवेत्यवधार्य समन्ततः क्षिप्तचित्तेव विलोक्याश्रमपदं तनयावपश्यन्ती सबाष्पगद्गदं पुनरुवाच—

दारकौ च न पश्यामि त्वं च मां नाभिभाषसे ।
हता खल्वहं कृपणा विप्रियं हि न कथ्यते ॥ ८३ ॥

इत्युक्त्वा शोकाग्निना परिगतहृदया छिन्नमूलेव लता निपपात । पतन्तीमेव चैनां परिगृह्य बोधिसत्त्वस्तृणशयनमानीय शीताभिरद्भिः परिषिच्य प्रत्यागतप्राणां समाश्वासयन्नुवाच—

सहसैव न ते मद्रि दुःखमाख्यातवानहम् ।
न हि संभाव्यते धैर्यं मनसि स्नेहदुर्बले ॥ ८४ ॥
जरादारिद्र्यदुःखार्तो ब्राह्मणो मामुपागमत् ।
तस्मै दत्तौ मया पुत्रौ समाश्वसिहि मा शुचः ॥ ८५ ॥
मां पश्य मद्रि मा पुत्रौ परिदेवीश्च देवि मा ।
पुत्रशोकसशल्ये मे प्रहार्षीरिव मा हृदि ॥ ८६ ॥
याचितेन कथं शक्यं न दातुमपि जीवितम् ।
अनुमोदस्व तद्भद्रे पुत्रदानमिदं मम ॥ ८७ ॥

तच्छ्रुत्वा मद्री पुत्रविनाशशङ्काव्यथितहृदया पुत्रयोर्जीवितप्रवृत्तिश्रवणात्प्रतनूभूतशोकक्लमा भर्तुरधृतिपरिहारार्थं प्रमृज्य नयने सविस्मयमुदीक्षमाणा भर्तारमुवाच—आश्चर्यम् । किं बहुना ?

नूनं विस्मयवक्तव्यचेतसोऽपि दिवौकसः । K 66
यदित्थलब्धप्रसरस्तव चेतसि मत्सरः ॥ ८८ ॥

---

१ Mss. °निवेदितानां for °निवेदिनां.

तथा हि दिक्षु प्रसृतप्रतिस्वनैः
समन्ततो दैवतदुन्दुभिस्वनैः।
प्रसक्तविस्पष्टपदाक्षरं नभ-
स्तवैव कीर्तिप्रथनादरादभूत्॥ ८९॥

प्रकम्पिशैलेन्द्रपयोधरा धरा
मदादिवाभूदभिवृद्धवेपथुः।
दिवः पतद्भिः कुसुमैश्च काञ्चनैः
सविद्युदुद्द्योतमिवाभवन्नभः॥ ९०॥

तदलं शोकदैन्येन दत्वा चित्तं प्रसादय।
निपानभूतो लोकानां दातैव च पुनर्भव॥ ९१॥

अथ शक्रो देवेन्द्रः क्षितितलचलनादाकम्पिते विविधरत्नप्रभोद्भासिनि सुमेरौ पर्वतराजे किमिदमिति समुत्पन्नविमर्शो विस्मयोत्फुल्लनयनेभ्यो लोकपालेभ्यः पृथिवीकम्पकारणं विश्वंतरपुत्रदानमुपलभ्य प्रहर्षविस्मयाघूर्णितमनाः प्रभातायां तस्यां रजन्यां ब्राह्मणरूपी विश्वंतरमर्थिवदभ्यगच्छत्। कृतातिथिसत्कारश्च बोधिसत्त्वेन केनार्थ इत्युपनिमन्त्रितो भार्यामेनमयाचत—

महाह्रदेष्वम्भ इवोपशोषं
न दानधर्मः समुपैति सत्सु।
याचे ततस्त्वां सुरसंनिभां या
भार्यामिमामर्हसि तत्प्रदातुम्॥ ९२॥

अविमना एव तु बोधिसत्त्वस्तथेत्यस्मै प्रतिशुश्राव।

ततः स वामेन करेण मद्री-
मादाय सव्येन कमण्डलुं च।
न्यपातयत्तस्य जलं कराग्रे
मनोभुवश्चेतसि शोकवह्निम्॥ ९३॥

चुकोप मद्री न तु नो रुरोद
विवेद सा तस्य हि तं स्वभावम्।
अपूर्वदुःखातिभरातुरा तु
तं प्रेक्षमाणा लिखितैव तस्थौ॥ ९४॥

तद्दृष्ट्वा परमविस्मयाक्रान्तहृदयः शक्रो देवानामिन्द्रस्तं महासत्त्वमभिष्टुवन्नुवाच—

---

१ A °संनिभा यां; B °संनिभां यां for संनिभा या.

अहो विकृष्टान्तरता[1] सदसद्धर्मयोर्यथा ।
श्रद्धातुमपि कर्मेदं का शक्तिरकृतात्मनाम् ॥ ९५ ॥

अवीतरागेण सता पुत्रदारमतिप्रियम् । K 67
निःसङ्गमिति दातव्यं का नामेयमुदात्तता ॥ ९६ ॥

असंशयं त्वद्गुणरक्तसंकथैः
प्रकीर्यमाणेषु यशस्सु दिक्षु ते ।
तिरोभविष्यन्त्यपरा यशःश्रियः
पतंगतेजस्सु यथान्यदीप्तयः ॥ ९७ ॥

तस्य तेऽभ्यनुमोदन्ते कर्मेदमतिमानुषम् ।
यक्षगन्धर्वभुजगास्त्रिदशाश्च सवासवाः ॥ ९८ ॥

इत्युक्त्वा शक्रः स्वमेव[2] वपुरभिज्वलदास्थाय शक्रोऽहमस्मीति च निवेद्यात्मानं बोधिसत्त्वमुवाच—

तुभ्यमेव प्रयच्छामि मद्रीं भार्यामिमामहम् ।
व्यतीत्य न हि शीतांशुं चन्द्रिका स्थातुमर्हति ॥ ९९ ॥

तन्मा चिन्तां पुत्रयोर्विप्रयोगा-
द्राज्यभ्रंशान्मा च संतापमागाः ।
सार्धं ताभ्यामभ्युपेतः पिता ते
कर्ता राज्यं त्वत्सनाथं सनाथम् ॥ १०० ॥

इत्युक्त्वा शक्रस्तत्रैवान्तर्दधे । शक्रानुभावाच्च स ब्राह्मणो बोधिसत्त्वतनयौ शिबिविषयमेव संप्रापयामास । अथ शिबयः संजयश्च शिबिराजस्तदतिकरुणमतिदुष्करं च बोधिसत्त्वस्य कर्म श्रुत्वा समाक्लेदितहृदया ब्राह्मणहस्तान्निष्क्रीय बोधिसत्त्वतनयौ प्रसाद्यानीय च विश्वंतरं राज्य एव प्रतिष्ठापयामासुः ॥

तदेवमत्यद्भुता बोधिसत्त्वचर्येति तदुन्मुखेषु सत्त्वविशेषेषु नावज्ञा प्रतीघातो वा करणीयः । तथागतवर्णे सत्कृत्य धर्मश्रवणे चोपनेयम् ।

॥ इति विश्वंतरजातकं नवमम् ॥

---

१ Mss. विप्रकृष्टान्तरता. २ Mss. स्वयमेव for स्वमेव.

१० यज्ञजातकम् ।

न कल्याणाशयाः पापप्रतारणामनुविधीयन्त इत्याशयशुद्धौ प्रयतितव्यम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल स्वपुण्यप्रभावोपनतामानतसर्वसामन्तां प्रशान्तस्वपरचक्राद्युपद्रवत्वादकण्टकामसपत्नामेकातपत्रां दायाद्यक्रमागतां पृथिवीं पालयामास ।

K 68 नाथः पृथिव्याः स जितेन्द्रियारि-
भुक्तावगीतेषु फलेष्वसक्तः ।
प्रजाहिते ष्वाहितसर्वभावो
धर्मैककार्यो मुनिवद्बभूव ॥ १ ॥

विवेद लोकस्य हि स स्वभावं
प्रधानचर्यानुकृतिप्रधानम् ।
श्रेयः समाधित्सुरतः प्रजासु
विशेषतो धर्मविधौ ससञ्जे ॥ २ ॥

ददौ धनं शीलविधिं समाददे
क्षमां निषेवे जगदर्थमैहत ।
प्रजाहिताध्याशयसौम्यदर्शनः
स मूर्तिमान् धर्म इव व्यरोचत ॥ ३ ॥

अथ कदाचित्तद्भुजाभिगुप्तमपि तं विषयं सत्त्वानां कर्मवैगुण्यात्प्रमादवशगत्वाच्च वर्षकर्माधिकृतानां देवपुत्राणां दुर्वृष्टिपर्याकुलता क्वचित्क्वचिदभिदुद्राव । अथ स राजा व्यक्तमयं मम प्रजानां वा धर्मापचारात्समुपनतोऽनर्थ इति निश्चितमतिः संरूढहिताध्याशयत्वात्प्रजासु तद्दुःखममृष्यमाणो धर्मतत्त्वज्ञसंमतान् पुरोहितप्रमुखान् ब्राह्मणवृद्धान् मतिसचिवांश्च तदुद्धरणोपायं पप्रच्छ । अथ ते वेदविहितमनेकप्राणिशतवधारम्भभीषणं यज्ञविधिं सुवृष्टिहेतुं मन्यमानास्तस्मै संवर्णयामासुः । विदितवृत्तान्तस्तु स राजा यज्ञविहितानां प्राणिवैशसानां करुणात्मकत्वान्न तेषां तद्वचनं भावेनाभ्यनन्दत् । विनयानुवृत्त्या चैनान् प्रत्याख्यानरूक्षाक्षरमनुक्त्वा प्रस्तावान्तरेणैषां तां कथां तिरश्चकार । ते पुनरपि तं राजानं धर्मसंकथाप्रस्तावलब्धावसरा गाम्भीर्यावगूढं तस्य भावमजानाना यज्ञप्रवृत्तये समनुशशासुः—

कार्याणि राज्ञां नियतानि यानि
लाभे पृथिव्याः परिपालने च ।
नात्येति कालस्तव तानि नित्यं
तेषां क्रमो धर्मसुखानि यद्वत् ॥ ४ ॥

1 A सर्वभावं for स स्वभावं,

त्रिवर्गसेवानिपुणस्य तस्य
प्रजाहितार्थं धृतकार्मुकस्य ।
यज्ञाभिधाने सुरलोकसेतौ
प्रमादतन्द्रेव कथं मतिस्ते ॥ ५ ॥

भृत्यैरिवाज्ञा बहु मन्यते ते
साक्षादियं सिद्धिरिति क्षितीशैः ।
श्रेयांसि कीर्तिज्वलितानि चेतुं
यज्ञैरयं ते रिपुकाल कालः ॥ ६ ॥

कामं सदा दीक्षित एव च त्वं
दानप्रसङ्गान्नियमादराच्च । K 69
वेदप्रसिद्धैः क्रतुभिस्तथापि
युक्तं भवेन्मोक्तुमृणं सुराणाम् ॥ ७ ॥

स्विष्टयाभितुष्टानि हि दैवतानि
भूतानि वृष्टया प्रतिमानयन्ति ।
इति प्रजानां हितमात्मनश्च
यशस्करं यज्ञविधिं जुषस्व ॥ ८ ॥

तस्य चिन्ता प्रादुरभवत्—अतिदुर्न्यस्तो बतायं परप्रत्ययहार्यपेलवमतिरमीमांसको धर्मप्रियः श्रद्धानो जनो यत्र हि नाम—

य एव लोकेषु शरण्यसंमता-
स्त एव हिंसामपि धर्मतो गताः ।
विवर्तते कष्टमपायसंकटे
जनस्तदादेशितकापथानुगः ॥ ९ ॥

को हि नामाभिसंबन्धो धर्मस्य पशुहिंसया ।
सुरलोकाधिवासस्य दैवतप्रीणनस्य वा ॥ १० ॥

विशस्यमानः किल मन्त्रशक्तिभिः
पशुर्दिवं गच्छति तेन तद्वधः ।
उपैति धर्मत्वमितीदमप्यसत्
परैः कृतं को हि परत्र लप्स्यते ॥ ११ ॥

---

१ Mss. प्रमादतन्त्रेव.

[1]असत्प्रवृत्तेर[2]निवृत्तमानसः
शुभेषु कर्मस्वविरूढनिश्चयः ।
पशुर्दिवं यास्यति केन हेतुना
हतोऽपि यज्ञे स्वकृताश्रयाद्विना ॥ १२ ॥

हतश्च यज्ञे त्रिदिवं यदि व्रजे-
न्ननु व्रजेयुः पशुतां स्वयं द्विजाः ।
यतस्तु नायं विधिरीक्ष्यते क्वचि-
द्वचस्तदेषां क इव ग्रहीष्यति ॥ १३ ॥

अतुल्यगन्धर्द्धिरसौजसं शुभां
सुधां किलोत्सृज्य वराप्सरोधृताम् ।
मुदं प्रयास्यन्ति वपादिकारणा-
द्वधेन शोच्यस्य पशोर्दिवौकसः ॥ १४ ॥

तदिदमत्र प्राप्तकालमिति विनिश्चित्य स राजा यज्ञारम्भसमुत्सुक इव नाम तत्तेषां वचनं प्रतिगृह्यावोचदेनान्—सनाथः खल्वहमनुग्रहवांश्च यदेवं मे हितावहितमनसोऽत्रभवन्तः। तदिच्छामि पुरुषमेधसहस्रेण यष्टुम् । अन्विष्यतां तदुपयोग्यसंभारसमुदानयनार्थं यथाधिकारमम[3]ात्यैः । परीक्ष्यतां सत्रागारनिवे[4]शनयोग्यो भूमिप्रदेशस्तदनुगुणश्च तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रयोग इति ॥

अथैनं पुरोहित उवाच—ईप्सितार्थसिद्धये स्नातु तावन्महाराज एकस्य यज्ञस्य
K 70
समा[5]प्ताववभृथे । अथोत्तरेषामारम्भः करिष्यते क्रमेण । युगपत्पुरुषपशवः सहस्रशो हि परिगृह्यमाणा व्यक्तमुद्वेगदोषाय प्रजानां ते स्युरिति । अस्त्येतदिति ब्राह्मणैरुक्तः स राजा तानुवाच—अलमत्रभवतां प्रकृतिकोपाशङ्कया । तथा हि संविधास्ये यथोद्वेगं मे प्रजा न यास्यन्तीति । अथ स राजा पौरजानपदान् संनिपात्याब्रवीत्—इच्छामि पुरुषमेधसहस्रेण यष्टुम् । न च मया[6]र्हैः कश्चिदकामः पुरुषः पशुत्वे नियोक्तुमदुष्टः । तद्यं यमतः प्रभृति वो द्रक्ष्यामि व्यवधूतप्रमादनिद्रेण विमलेन चारचक्षुषा शीलमर्यादातिवर्तिनमस्मदाज्ञां परिभवन्तम्, तं तं स्वकुलपांसनं देशकण्टकमहं यज्ञपशुनिमित्तमादास्ये इत्येतद्वो विदितमस्त्विति । अथ तेषां मुख्यतमाः प्राञ्जलयो भूत्वैनमूचुः—

---

१ B असत्यवृत्तेः; P असत्त्ववृत्तेः for असत्प्रवृत्तेः. २ Mss. अनिवर्त°. ३ Mss. अमात्याः परीक्षन्ताम् for अमात्यैः । परीक्ष्यतां. ४ Mss. °निषेवन° for °निवेशन°. ५ A om. समाप्तौ. ६ Mss. मया for मयार्हैः.

सर्वाः क्रियास्तव हितप्रवणाः प्रजानां
तत्रावमाननविधेर्नरदेव कोऽर्थः ।
अत्रापि ते चरितमभ्यनुमन्तुमर्हः
साधुप्रमाणः परमत्र भवान् प्रमाणम् ॥ १५ ॥

प्रियं यदेव देवस्य तदस्माकमपि प्रियम् ।
अस्मत्प्रियहितादन्यद्दृश्यते न हि ते प्रियम् ॥ १६ ॥

इति प्रतिगृहीतवचनः पौरजानपदैः स राजा जनप्रकाशेनाडम्बरेण प्रत्ययितानमात्यान् पापजनोपग्रहणार्थं जनपदं नगराणि च प्रेषयामास समन्ततश्च प्रत्यहमिति घोषणाः कारयामास—

अभयमभयदो ददाति राजा
स्थिरशुचिशीलधनाय सज्जनाय ।
अविनयनिरतैः प्रजाहितार्थं
नरपशुभिस्तु सहस्रशो यियक्षुः ॥ १७ ॥

तद्यः कश्चिदतःप्रभृत्यविनयश्लाघानुवृत्त्युद्धवा-
त्सामन्तक्षितिपार्चितामपि नृपस्याज्ञामवज्ञास्यति ।
स स्वैरेव विषह्य यज्ञपशुतामापादितः कर्मभि-
र्यूपाबद्धतनुर्विषादकृपणः शुष्यञ्जनैर्द्रक्ष्यते ॥ १८ ॥

अथ तद्विषयनिवासिनः पुरुषा यज्ञपशुनिमित्तं दुःशीलपुरुषान्वेषणादरं तमन्ववेक्ष्य[1] K 71
राज्ञस्तां च घोषणामतिभीषणां प्रत्यहमुपशृण्वन्तः पापजनोपग्रहावहितांश्च राजपुरुषान् समन्ततः समापततोऽभिवीक्ष्य त्यक्तदौःशील्यानुरागाः शीलसंवरसमादानपरा वैरप्रसङ्गपराङ्मुखाः परस्परप्रेमगौरवसुमुखाः प्रशान्तविग्रहविवादा गुरुजनवचनानुवर्तिनः संविभागविशारदाः प्रियातिथयो विनयनैभृत्यश्लाघिनः कृत इव युगे बभूवुः ।

भयेन मृत्योः परलोकचिन्तया
कुलाभिमानेन यशोनुरक्षया ।
सुशुक्लभावाच्च विरूढया ह्रिया
जनः स शीलामलभूषणोऽभवत् ॥ १९ ॥

यथा यथा धर्मपरोऽभवज्जन-
स्तथा तथा रक्षिजनो विशेषतः ।
चकार दुःशीलजनाभिमार्गणा-
मतश्च धर्मान्न चचाल कश्चन ॥ २० ॥

1 Mss. तमन्वेक्ष्य for तमन्ववेक्ष्य.

स्वदेशवृत्तान्तमथोपशुश्रुवा-
निमं नृपः प्रीतिविशेषभूषणः।
वरान् प्रियाख्यानकदानविस्तरैः
संतर्पयित्वा सचिवान् समन्वशात्॥ २१॥

परा मनीषा मम रक्षितुं प्रजा
गताश्च ताः संप्रति दक्षिणीयताम्।
इदं च यज्ञाय धनं प्रतर्कितं
यियक्षुरस्मीति यथाप्रतर्कितम्॥ २२॥

यदीप्सितं यस्य सुखेन्धनं धनं
प्रकाममाप्नोतु स तन्मदन्तिकात्।
इतीयमस्मद्विषयोपतापिनी
दरिद्रता निर्विषयी यथा भवेत्॥ २३॥

मयि प्रजारक्षणनिश्चयस्थिते
सहायसंपत्परिवृद्धसाधने।
इयं जनार्तिर्मदमर्षदीपनी
मुहुर्मुहुर्मे ज्वलतीव चेतसि॥ २४॥

अथ ते तस्य राज्ञः सचिवाः परममिति प्रतिगृह्य तद्वचनं सर्वेषु ग्रामनगरनिगमेषु मार्गविश्रामप्रदेशेषु च दानशालाः कारयित्वा यथासंदिष्टं राज्ञा प्रत्यहमर्थिजनमभिलषितै-र्थविसर्गैः संतर्पयामासुः।

अथ विहाय जनः स दरिद्रतां
सममवाप्तवसुर्वसुधाधिपात्।
विविधचित्रपरिच्छदभूषणः
प्रविततोत्सवशोभ इवाभवत्॥ २५॥

K 72 प्रमुदितार्थिजनस्तुतिसंचितं
प्रविततान नृपस्य दिशो यशः[1]।
तनुतरंगविवर्धितविस्तरं
सर इवाम्बुजकेसरजं रजः॥ २६॥

इति नृपस्य सुनीतिगुणाश्रया-
त्सुचरिताभिमुखे निखिले जने[2]।

---

१ Mss. दशः for यशः. २ K om. जने.

समभिभूतबलाः कुशलोच्छ्रयै-
विलयमीयुरसङ्गमुपद्रवाः ॥ २७ ॥

अविषमत्वसुखा ऋतवोऽभव-
न्नवनृपा इव धर्मपरायणाः ।
विविधसस्यधरा च वसुंधरा
सकमलामलनीलजलाशया ॥ २८ ॥

न जनमभ्यरुजन् प्रबला रुजः
पटुतरं गुणमोषधयो दधुः ।
ऋतुवशेन ववौ नियतोऽनिलः
परिययुश्च शुभेन पथा ग्रहाः ॥ २९ ॥

न परचक्रकृतं समभूद्भयं
न च परस्परजं न च दैविकम् ।
नियमधर्मपरे निभृते जने
कृतमिवात्र युगं समपद्यत ॥ ३० ॥

अथैवं प्रवृत्तेन धर्मयज्ञेन राज्ञा प्रशमितेष्वर्थिजनदुःखेषु सार्धमुपद्रवैः प्रमुदितजनसंबाधायामभ्युदयरम्यदर्शनायां वसुंधरायां नृपतेराशीर्वचनाध्ययनसंख्यापारे[1] लोके वितन्यमाने समन्ततो राजयशसि प्रसादावर्जितमतिः कश्चिदमात्यमुख्यो राजानमित्युवाच—सुष्ठु खल्विदमुच्यते—

उत्तमाधममध्यानां कार्याणां नित्यदर्शनात् ।
उपर्युपरि बुद्धीनां चरन्तीश्वरबुद्धयः ॥ ३१ ॥

इति । देवेन हि पशुवैशसवाच्यदोषविरहितेन धर्मयज्ञेन प्रजानामुभयलोकहितं संपादितमुपद्रवाश्च प्रशमं नीताः,[2] दारिद्र्यदुःखानि च शीले प्रतिष्ठापितानाम् । किं बहुना? सभाग्यास्ता प्रजाः ।

लक्ष्मेव क्षणदाकरस्य विततं गात्रे न[3] कृष्णाजिनं
दीक्षायन्त्रणया निसर्गललिता चेष्टा न मन्दोद्यमः[4] ।
मूर्ध्नश्छत्रनिभस्य केशरचना शोभा तथैवाथ च
त्यागैस्ते शतयज्वनोऽप्यपहृतः कीर्त्याश्रयो विस्मयः ॥ ३२ ॥

---

१ Mss. संध्यापारे for सख्या°. २ A. प्रशमितानीता; B प्रशमितानित; P प्रशमितानीलगा for प्रशमं नीताः. ३ Mss. गात्रेण for गात्रे न. ४ Mss. मन्दोद्यमाः.

K 73

हिंसाविषक्तः कृपणः फलेप्सोः
प्रायेण लोकस्य नयज्ञ यज्ञः।
यज्ञस्तु कीर्त्याभरणः समस्ते
शीलस्य निर्दोषमनोहरस्य ॥ ३३ ॥

अहो प्रजानां भाग्यानि यासां गोपायिता भवान्।
प्रजानामपि हि व्यक्तं नैवं स्याद्गोपिता पिता ॥ ३४ ॥

अपर उवाच—

दानं नाम धनोदये सति जनो दत्ते तदाशावशः
स्याच्छीलेऽपि च[1] लोकपक्त्यभिमुखः स्वर्गे च जातस्पृहः।
या त्वेषा परकार्यदक्षिणतया तद्वत्प्रवृत्तिस्तयो-
र्नाविद्वत्सु न सत्त्वयोगविधुरेष्वेषा समालक्ष्यते ॥ ३५ ॥

तदेवं कल्याणाशया न पापप्रतारणामनुविधीयन्त इत्याशयशुद्धौ प्रयतितव्यम् ॥

इति प्रजाहितोद्योगः श्रेयःकीर्तिसुखावहः।
यन्नृपाणामतो नालं तमनादृत्य वर्तितुम् ॥ ३६ ॥

एवं राजाववादेऽपि वाच्यम्। धर्माभ्यासः प्रजानां भूतिमावहतीति भूतिकामेन धर्मानुवर्तिना भवितव्यमित्येवमप्युन्नेयम्। न पशुहिंसा कदाचिदभ्युदयाय, दानदमसंयमादयस्त्वभ्युदयायेति तदर्थिना दानादिपरेण भवितव्यमित्येवमपि वाच्यम्। लोकार्थचर्याप्रवणमतिरेवं पूर्वजन्मस्वपि भगवानिति तथागतवर्णेऽपि वाच्यम् ॥

॥ इति यज्ञजातकं दशमम् ॥

---

१ K om. च.

११ शक्रजातकम् ।

आपदपि महात्मनामैश्वर्यसंपद्वा सत्त्वेष्वनुकम्पां न शिथिलीकरोति । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलानल्पकालसमभ्यस्तपुण्यकर्मा सात्मीभूतप्रदानदमसंयमकरुणः परहितनियतक्रियातिशयः कदाचिच्छक्रो देवानामिन्द्रो बभूव ॥

सुरेन्द्रलक्ष्मीरधिकं रराज K 74
तत्संश्रयात्स्फीततरप्रभावा ।
हर्म्ये सुधासेकनवाङ्गरागे
नि[1]षक्तरूपा शशिनः प्रभेव ॥ १ ॥

यस्याः कृते दितिसुता रभसागतानि
दिङ्नागदन्तमुसलान्युरसाभिजग्मुः ।
सौभाग्यविस्तरसुखोपनतापि तस्य
लक्ष्मीर्न दर्पमलिनं हृदयं चकार ॥ २ ॥

तस्य दिवस्पृथिव्योः सम्यक्परिपालनोपार्जितां सर्वलोकानुव्यापिनीं कीर्तिसंपदं तां च लक्ष्मीमत्यद्भुताममृ[2]ष्यमाणा दैत्यगणाः कल्पनाटोपभीषणतरद्विरदरथतुरगपदातिना क्षुभितसागरघोरनिर्घोषेण जाज्वल्यमानविविधप्रहरणावरणदुर्निरीक्ष्येण[3] महता बलकायेन युद्धायैनमभिजग्मुः ।

धर्मात्मनोऽपि तु स तस्य परावलेपः
क्रीडाविघातविरसं च भयं जनस्य ।
तेजस्विता नयपथोपनतः क्रमश्च
युद्धोद्भवाभिमुखतां हृदयस्य चक्रुः ॥ ३ ॥

अथ स महासत्त्वस्तुरगवरसहस्रयुक्तमभ्युच्छ्रिताईद्वसनचिह्नरुचिरध्वजं विविधमणिरत्नदीप्तिव्यवभासितमतिज्वलद्वपुषं कल्पनाविभागोपनियतनिशितज्वलितविविधायुधविराजितोभयपार्श्वं पाण्डुकम्बलिनं हैमं रथवरमभिरुह्य महता हस्त्यश्वरथपदातिविचित्रेण देवानीकेन परिवृतस्तदसुरसैन्यं समुद्रतीरान्त एव प्रत्युज्जगाम ॥

अथ प्रववृते तत्र भीरूणां धृतिर्दारणः[4] ।
अन्योन्यायुधनिष्पेषजर्जरावरणो रणः ॥ ४ ॥
तिष्ठ नैवमितः पश्य क्वेदानीं मन्न[5] मोक्ष्यसे ।
प्रहरायं न भवसीत्येवं तेऽन्योन्यमार्दयन् ॥ ५ ॥
ततः प्रवृत्ते तुमुले स्फूर्जत्प्रहरणे रणे ।
पटहध्व[6]निनोत्क्रुष्टैः स्फुटतीव नभस्तलम् ॥ ६ ॥ K 75

---

१ Mss. निषिक्त° for निषक्त°. २ Mss. अमृश्यमाणा. ३ Mss. दुर्निरीक्षेण. ४ Mss. °दारुणा for °दारणः. ५ B P मम for मन्न. ६ B °ध्वनितो° for °ध्वनिनो°.

दानगन्धोद्धतामर्षेष्वापतत्सु परस्परम्।
युगान्तवाताकलितशैलभीमेषु दन्तिषु ॥ ७ ॥
विद्युल्लोलपताकेषु प्रसृतेषु समन्ततः।
रथेषु पटुनिर्घोषेषूत्पाताम्बुधरेष्विव ॥ ८ ॥
पाल्यमानध्वजच्छत्रशस्त्रावरणमौलिषु।
देवदानववीरेषु शितैरन्योन्यसायकैः ॥ ९ ॥

अथ प्रतप्तासुरशस्त्रसायकै-
भयात्प्रदुद्राव सुरेन्द्रवाहिनी।
रथेन विष्टभ्य बलं तु विद्विषां
सुरेन्द्र एकः समरे व्यतिष्ठत ॥ १० ॥

अभ्युदीर्णं त्वासुरं बलमतिहर्षोत्पटुतरोत्क्रुष्टक्ष्वेडितसिंहनादमभिपतितमभिसमीक्ष्य मातलिर्देवेन्द्रसारथिः स्वं च बलं पलायनपरमवेत्य अपयानमत्र प्राप्तकालमिति मत्वा देवाधिपतेः स्यन्दनमावर्तयामास। अथ शक्रो देवेन्द्रः समुत्पततो रथेषाग्राभिमुखान्यभिघातपथागतानि शाल्मलीवृक्षे गरुडनीडान्यपश्यत्। दृष्ट्वैव च करुणया समालम्ब्यमानहृदयो मातलिं संग्राहकमित्युवाच—

अजातपक्षद्विजपोतसंकुला
द्विजालयाः शाल्मलिपादपाश्रयाः।
अमी पतेयुर्न यथा रथेषया
विचूर्णिता वाहय मे रथं तथा ॥ ११ ॥

मातलिरुवाच—अमी तावन्मार्ष समभियान्ति नो दैत्यसंघा इति। शक्र उवाच—ततः किम्? परिहरैतानि सम्यग्गरुडनीडानीति। अथैनं मातलिः पुनरुवाच—

निवर्तनादस्य रथस्य केवलं
शिवं भवेदम्बुरुहाक्ष पक्षिणाम्।
चिरस्य लब्धप्रसरा सुरेष्वसा-
वभिद्रवत्येव तु नो द्विषच्चमूः ॥ १२ ॥

K 76 अथ शक्रो देवेन्द्रः स्वमध्याशयातिशयं सत्त्वविशेषं च कारुण्यविशेषात्प्रकाशयन्नुवाच—

तस्मान्निवर्तय रथं वरमेव मृत्यु-
र्दैत्याधिपप्रहितभीमगदाभिघातैः।
धिग्वाददग्धयशसो न तु जीवितं मे
सत्त्वान्यमूनि भयदीनमुखानि हत्वा ॥ १३ ॥

अथ मातलिस्तथेति प्रतिश्रुत्य तुरगसहस्रयुक्तं स्यन्दनमस्य निवर्तयामास ।

दृष्टावदाना[1] रिपवस्तु तस्य
युद्धे समालोक्य रथं निवृत्तम् ।
भयद्रुताः[2] प्रस्खलिताः प्रणेशु-
र्वाताभिनुन्ना इव कालमेघाः ॥ १४ ॥

भग्ने स्वसैन्ये विनिवर्तमानः
पन्थानमावृत्य रिपुध्वजिन्याः ।
संकोचयत्येव मदावलेप-
मेकोऽप्यसंभाव्य[3]पराक्रमत्वात् ॥ १५ ॥

निरीक्ष्य भग्नं तु तदासुरं बलं
सुरेन्द्रसेनाप्यथ सा न्यवर्तत ।
बभूव नैव प्रणयः सुरद्विषां
भयद्रुतानां विनिवर्तितुं यतः ॥ १६ ॥

सहर्षलज्जैस्त्रिदशैः सुराधिपः
सभाज्यमानोऽथ रणाजिराच्छनैः ।
अभिज्वलच्चारुवपुर्जयश्रिया
समुत्सुकान्तःपुरमागमत्पुरम् ॥ १७ ॥

एवं स एव तस्य संग्रामस्य विजयो बभूव । तस्मादुच्यते—

पापं समाचरति वीतघृणो जघन्यः
प्राप्यापदं सघृण एव[4] तु मध्यबुद्धिः ।
प्राणात्ययेऽपि तु न साधुजनः स्ववृत्तिं
वेलां समुद्र इव लङ्घयितुं समर्थः ॥ १८ ॥

तदेवं देवराज्यं प्राणानपि परित्यज्य दीर्घरात्रं परिपालितानि भगवता सत्त्वानि । तेष्विह प्राज्ञस्याघातो न युक्तरूपः प्रागेव विप्रतिपत्तिरिति प्राणिषु दयायत्तेनार्येण भवितव्यम् । तथा हि धर्मो ह[5] वै रक्षति धर्मचारिणमित्यत्राप्युन्नेयम् । तथागतवर्णे सत्कृत्य धर्मश्रवणे चेति ॥

॥ इति शक्रजातकमेकादशम् ॥

---

१ A दृष्टापदाना; P दृष्ट्वाध्ययाना for दृष्टावदाना. २ Mss. °द्रुतस्खलिताः for °द्रुताः प्रस्ख°. ३ Mss. °पि संभाव्य° for °प्यसंभाव्य°. ४ Mss. एवंविधं for एव तु. ५ Mss. हि for ह.

१२ ब्राह्मणजातकम् ।

K 77 आत्मलज्जयैव सत्पुरुषा नाचारवेलां लङ्घयन्ति । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल कस्मिंश्चिदनु[1]पक्रुष्टगोत्रचारित्रे स्वधर्मानुवृत्तिप्रकाशयशसि विनयाचारश्लाघिनि महति ब्राह्मणकुले जन्मपरिग्रहं चकार । स यथाक्रमं गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मादिभिः कृतसंस्कारक्रमो वेदाध्ययननिमित्तं श्रुताभिजनाचारसंपन्ने गुरौ प्रतिवसति स्म ।

तस्य श्रुतग्रहणधारणपाटवं च
भक्त्यन्वयश्च सततं[2] स्वकुलप्रसिद्धः ।
पूर्वे वयस्यपि शमाभरणा स्थितिश्च
प्रेमप्रसादसुमुखं गुरुमस्य चक्रुः ॥ १ ॥

वशीकरणमन्त्रा हि नित्यमव्याहता गुणाः ।
अपि द्वेषाग्नितप्तानां किं पुनः स्वस्थचेतसाम् ॥ २ ॥

अथ तस्याध्यापकः सर्वेषामेव शिष्याणां शीलपरीक्षानिमित्तं स्वाध्यायविश्रामकालेष्वात्मनो दारिद्र्यदुःखान्यभीक्ष्णमुपवर्णयामास—

स्वजनेऽपि निराक्रन्दमुत्सवेऽपि हतानन्दम् ।
धिक्प्रदानकथामन्दं दारिद्र्यमफलच्छन्दम् ॥ ३ ॥

परिभवभवनं श्रमास्पदं
सुखपरिवर्जितमत्यनूर्जितम् ।
व्यसनमिव सदैव शोचनं
धनविकलत्वमतीव दारुणम् ॥ ४ ॥

अथ ते तस्य शिष्याः प्रतोदसंचोदिता इव सदश्वा गुरुस्नेहात्समुपजातसंवेगाः संपन्नतरं प्रभूततरं च भैक्षमुपसंहरन्ति स्म । स तानुवाच—अलमनेनात्रभवतां परिश्रमेण । न भैक्षोपहाराः कस्यचिद्दारिद्र्यक्षामतां क्षपयन्ति । अस्मत्परिक्लेशामर्षिभिस्तु भवद्भिरयमेव यत्नो धनाहरणं प्रति युक्तः कर्तुं स्यात् । कुतः ?

क्षुधमन्नं जलं तर्षं मन्त्रवाक्सागदा गदान् ।
हन्ति दारिद्र्यदुःखं तु संतत्याराधनं धनम् ॥ ५ ॥

K 78 शिष्या ऊचुः—किं करिष्यामो मन्दभाग्या वयं यदेतावान्नः शक्तिप्रयामः । अपि च ।

भैक्षवद्यदि लभ्येरन्नुपाध्याय धनान्यपि ।
नेदं दारिद्र्यदुःखं ते वयमेवं सहेमहि ॥ ६ ॥

---

१ Mss. अनुपा° for अनुप°. २ Mss. om. सततं which K has added.

प्रतिग्रहकृशोपायं विप्राणां हि धनार्जनम्।
अप्रदाता जनश्चायमित्यगत्या हता वयम् ॥ ७ ॥

अध्यापक उवाच—सन्त्यन्येऽपि शास्त्रपरिदृष्टा धनार्जनोपायाः। जरानिष्पीतसामर्थ्यास्तु वयमयोग्यरूपास्तत्प्रतिपत्तौ। शिष्या ऊचुः—वयमुपाध्याय जरयानुपहतपराक्रमाः। तद्यदि नस्तेषां शास्त्रविहितानामुपायानां प्रतिपत्तिसहतां मन्यसे, तदुच्यताम्। यावदध्यापनपरिश्रमस्यानृण्यं ते गच्छाम इति। अध्यापक उवाच—तरुणैरपि व्यवसायशिथिलहृदयैर्दुरभिसंभवाः खल्वेवंविधा धनार्जनोपायाः। यदि त्वयमत्रभवतां निर्बन्धः, तच्छ्रूयतां साधुः कतम एको धनोपार्जनक्रमः—

आपद्धर्मः स्तेयमिष्टं द्विजाना-
मापच्चान्त्या निःस्वता नाम लोके।
तस्माद्भोज्यं स्वं परेषामदुष्टैः[1]
सर्वं चैतद्ब्राह्मणानां[2] स्वमेव ॥ ८ ॥

कामं प्रसह्यापि धनानि हर्तुं
शक्तिर्भवेदेव भवद्विधानाम्।
न त्वेष योगः स्वयशो हि रक्ष्यं
शून्येषु तस्माद्व्यवसेयमेव ॥ ९ ॥

इति मुक्तप्रग्रहास्तेन ते छात्राः परममिति तत्तस्य वचनमयुक्तमपि युक्तमिव प्रत्यश्रौषुरन्यत्र बोधिसत्त्वात्।

स हि प्रकृतिभद्रत्वात्तन्नोत्सेहेऽनुमोदितुम्।
कृत्यवत्प्रतिपन्नं तैर्व्याहन्तुं सहसैव तु ॥ १० ॥

व्रीडावनतवदनस्तु बोधिसत्त्वो मृदु विनिश्वस्य तूष्णीमभूत्।

अथ स तेषामध्यापको बोधिसत्त्वमवेक्ष्य तं विधिमनभिनन्दन्तमप्रतिक्रोशन्तं निविष्टगुणसंभावनस्तस्मिन् महासत्त्वे किं नु खल्वयमव्यवसितत्वान्निःस्नेहतया वा मयि स्तेयं न K 70 प्रतिपद्यते, उताधर्मसंज्ञयेति समुत्पन्नविमर्शस्तत्स्वभावव्यक्तीकरणार्थं बोधिसत्त्वमुवाच—भो महाब्राह्मण।

अमी द्विजा मद्व्यसनासहिष्णवः
समाश्रिता वीरमनुष्यपद्धतिम्।
भवाननुत्साहजडस्तु लक्ष्यते
न नूनमस्मद्व्यसनेन तप्यते ॥ ११ ॥

---

१ Mss. अदष्टैः for अदुष्टैः. २ Mss. ब्राह्मण्यं for ब्राह्मणानां.

परि[1]प्रकाशेऽप्यनिगूढविस्तरे
मयात्मदुःखे वचसा विदर्शिते।
कथं नु निःसंभ्रमदीनमानसो
भवानिति स्वस्थ[2]वदेव तिष्ठति॥ १२॥

अथ बोधिसत्त्वः ससंभ्रमोऽभिवाद्योपाध्यायमुवाच—शान्तं पापम्। न खल्वहं निःस्नेहकठिनहृदयत्वादपरितप्यमानो गुरुदुःखैरेवमवस्थितः, किं त्वसंभवादुपाध्यायप्रदर्शितस्य क्रमस्य। न हि शक्यमदृश्यमानेन क्वचित्पापमाचरितुम्। कुतः? रहोऽनुपपत्तेः।

नास्ति लोके रहो नाम पापं कर्म प्रकुर्वतः।
अदृश्यानि हि पश्यन्ति ननु भूतानि मानुषान्॥ १३॥

कृतात्मानश्च मुनयो दिव्योन्मिषितचक्षुषः।
तानपश्यन् रहोमानी बालः पापे प्रवर्तते॥ १४॥

अहं पुनर्न पश्यामि शून्यं क्वचन किंचन।
यत्राप्यन्यं न पश्यामि नन्वशून्यं मयैव तत्॥ १५॥

परेण यच्च दृश्येत दुष्कृतं स्वयमेव वा।
सुदृष्टतरमेतत्स्याद्दृश्यते स्वयमेव यत्॥ १६॥

स्वकार्यपर्याकुलमानसत्वा-
त्पश्येन्न वान्यश्चरितं परस्य।
रागार्पितैकाग्रमतिः स्वयं तु
पापं प्रकुर्वन्नियमेन वेत्ति॥ १७॥

तदनेन कारणेनाहमेवं व्यवस्थित इति। अथ बोधिसत्त्वः समभिप्रसादितमनस-मुपाध्यायमवेत्य पुनरुवाच—

न चात्र मे निश्चयमेति मानसं
धनार्थमेवं प्रतरेद्भवानपि।
अवेत्य को नाम गुणागुणान्तरं
गुणोपमर्दं धनमूल्यतां नयेत्॥ १८॥

K 80 स्वाभिप्रायं खलु निवेदयामि—

कपालमादाय विवर्णवाससा
वरं द्विषद्वेश्मसमृद्धिरीक्षिता।

1 Mss. परिक्रोशे for परिप्रकाशे. 2 Mss. स्वस्थवदिव for °वेव.

व्यतीत्य लज्जां न तु धर्मवैशसे
सुरेन्द्रतार्थेऽप्युपसंहृतं मनः ॥ १९ ॥

अथ तस्योपाध्यायः प्रहर्षविस्मयाक्षिप्तहृदय उत्थायासनात्संपरिष्वज्यैनमुवाच—साधु साधु पुत्रक। साधु साधु महाब्राह्मण। प्रतिरूपमेतत्ते प्रशमालंकृतस्यास्य मेधाविकस्य।

निमित्तमासाद्य यदेव किंचन
स्वधर्ममार्गं विसृजन्ति बालिशाः।
तपःश्रुतज्ञानधनास्तु साधवो
न यान्ति कृच्छ्रे परमेऽपि विक्रियाम्॥ २० ॥

त्वया कुलं सममलमभ्यलंकृतं
समुद्यता नभ इव शारदेन्दुना।
तवार्थवत्सुचरितविश्रुतं श्रुतं
सुखोदयः सफलतया श्रमश्च मे ॥ २१ ॥

तदेवमात्मलज्जयैव सत्पुरुषा नाचारवेलां लङ्घयन्तीति ह्रीबलेनार्येण भवितव्यम्। एवं ह्रीपरिखासंपन्न आर्यश्रावकोऽकुशलं प्रजहाति कुशलं च भावयतीत्येवमादिषु सूत्रेषूपनेयम्। ह्रीवर्णप्रतिसंयुक्तेषु लोकाधिपतेयेषु चेति ॥

॥ इति ब्राह्मणजातकं द्वादशम् ॥

१३ उन्मादयन्तीजातकम् ।

तीव्रदुःखातुराणामपि सतां नीचमार्गनिष्प्रणयता भवति स्वधैर्यावष्टम्भात् । तद्यथानुश्रूयते—

सत्यत्यागोपशमप्रज्ञादिभिर्गुणातिशयैर्लोकहितार्थमुद्यच्छमानः किल बोधिसत्त्वः कदाचिच्छिबीनां राजा बभूव साक्षाद्धर्म इव विनय इव पितेव प्रजानामुपकारप्रवृत्तः ।

दोषप्रवृत्तेर्विनियम्यमानो
निवेश्यमानश्च गुणाभिजात्ये ।
पित्रेव पुत्रः क्षितिपेन तेन
ननन्द लोकद्वितयेऽपि लोकः ॥ १ ॥

समप्रभावा स्वजने जने च
धर्मानुगा तस्य हि दण्डनीतिः ।
[1]अधर्म्यमावृत्य जनस्य मार्गं
सोपानमालेव दिवो बभूव ॥ २ ॥

K 81 धर्मान्वयं लोकहितं स पश्यं-
स्तदेककार्यो नरलोकपालः ।
सर्वात्मना धर्मपथेऽभिरेमे
तस्योपमर्दं च परैर्न सेहे ॥ ३ ॥

अथ तस्य राज्ञः पौरमुख्यस्य दुहिता श्रीरिव विग्रहवती साक्षाद्रतिरिवाप्सरसामन्यतमेव परया रूपलावण्यसंपदोपेता परमदर्शनीया स्त्रीरत्नसंमता बभूव ।

अवीतरागस्य जनस्य याव-
त्सा लोचनप्राप्यवपुर्बभूव ।
तावत्स तद्रूपगुणावबद्धां
न दृष्टिमुत्कम्पयितुं शशाक ॥ ४ ॥

अतश्च तस्या उन्मादयन्तीत्येव बान्धवा नाम चक्रुः ॥

अथ तस्याः पिता राज्ञः संविदितं कारयामास—स्त्रीरत्नं ते देव विषये प्रादुर्भूतम् । यतस्तत्प्रतिग्रहं विसर्जनं वा प्रति देवः प्रमाणमिति । अथ स राजा स्त्रीलक्षणविदो ब्राह्मणान् समादिदेश—पश्यन्त्वेनां तत्रभवन्तः किमसावस्मद्योग्या न वेति । अथ तस्याः पिता तान् ब्राह्मणान् स्वभवनमभिनीयोन्मादयन्तीमुवाच—भद्रे स्वयमेव ब्राह्मणान् परिवेषयेति । सा तथेति प्रतिश्रुत्य यथाक्रमं ब्राह्मणान् परिवेषयितुमुपचक्रमे । अथ ते ब्राह्मणाः—

---

१ A अधर्मं°; B P अधर्म्म° for अधर्म्य°.

तदाननोद्वीक्षणनिश्चलाक्षा
मनोभुवा संह्रियमाणधैर्याः ।
अनीश्वरा लोचनमानसाना-
मासुर्मदेनेव विलुप्तसंज्ञाः ॥ ५ ॥

यदा च नैव शक्नुवन्ति स्म प्रतिसंख्यानधीरनिभृतमवस्थातुं कुत एव भोक्तुम् । अथैषां चक्षुष्पथादुत्सार्य स्वां दुहितरं स गृहपतिः स्वयमेव ब्राह्मणान् परिवेष्य विसर्जयामास। अथ तेषां बुद्धिरभवत्—कृत्यारूपमिव खल्विदमतिमनोहरमस्या दारिकाया रूपचातुर्यम् । यतो नैनां राजा द्रष्टुमप्यर्हति, कुतः पुनः पत्नीत्वं गमयितुम् । अनया हि रूपशोभया नियतमस्योन्मादितहृदयस्य धर्मार्थकार्यप्रवृत्तेर्विस्रस्यमानोत्साहस्य राजकार्यकालातिक्रमाः प्रजानां हितसुखोदयपथमुपपीडयन्तः पराभवाय स्युः ।

K 82

इयं हि संदर्शनमात्रकेण
कुर्यान्मुनीनामपि सिद्धिविघ्नम् ।
प्रागेव भावार्पितदृष्टिवृष्टे-
र्यूनः क्षितीशस्य सुखे स्थितस्य ॥ ६ ॥

तस्मादिदमत्र प्राप्तकालमिति यथाप्रस्तावमुपेत्य राज्ञे निवेदयामासुः—दृष्टास्माभिर्महाराज सा कन्यका । अस्ति तस्या रूपचातुर्यमात्रकमपलक्षणोपघातनिःश्रीकं तु । यतो नैनां द्रष्टुमप्यर्हति देवः, किं पुनः पत्नीत्वं गमयितुम् ।

कुलद्वयस्यापि हि निन्दिता स्त्री
यशो विभूतिं च तिरस्करोति ।
निमग्नचन्द्रेव निशा समेघा
शोभां विभागं च दिवस्पृथिव्योः ॥ ७ ॥

इति श्रुतार्थः स राजा—अपलक्षणा किलासौ, न च मे कुलानुरूपेति तस्यां विनिवृत्ताभिलाषो बभूव । अनर्थितां तु विज्ञाय राज्ञः स गृहपतिस्तां दारिकां तस्यैव राज्ञोऽमात्यायाभिपारगाय प्रायच्छत् ॥

अथ कदाचित्स राजा क्रमागतां कौमुदीं स्वस्मिन् पुरवरे निषक्तशोभां[1] द्रष्टुमुत्सुकमना रथवरगतः सिक्तसंमृष्टरथ्यान्तरापणमुच्छ्रितविचित्रध्वजपताकं समन्ततः पुष्पोपहारशबलभूमिभागधवलं प्रवृत्तनृत्तगीतहास्यलास्यवादित्रं पुष्पधूपचूर्णवासमाल्यासवस्नानानुलेपनामोदप्रसृतसुरभिगन्धि प्रसारितविविधरुचिरपण्यं तुष्टपुष्टोज्ज्वलतरवेषपौरजानपदसंबाधराजमार्गं पुरवरमनुविचरंस्तस्यामात्यस्य भवनसमीपमुपजगाम । अथोन्मादयन्ती—अपलक्षणा किलाहमित्यनेन राज्ञावधूतेति समुत्पन्नामर्षा राजदर्शनकुतूहलेन नाम संदृश्यमानरूपशोभा विद्युदिव घन-

1 Mss. विषक्त° for निषक्त°.

शिखरं हर्म्यतलमवभासयन्ती व्यतिष्ठत । शक्तिरस्येदानीमस्तु अपलक्षणादर्शनादविचलितधृतिस्मृतिमात्मानं धारयितुमिति । अथ तस्य राज्ञः पुरवरविभूतिदर्शनकुतूहलप्रसृता दृष्टिरभिमुखस्थितायां सहसैव तस्यामपतत् । अथ स राजा

प्रकाममन्तःपुरसुन्दरीणां
वपुर्विलासैः कलितेक्षणोऽपि ।
अनुद्धतो धर्मपथानुरागा-
दुद्योगवानिन्द्रियनिर्जयेऽपि ॥ ८ ॥

K 83 विपुलधृतिगुणोऽप्यपत्रपिष्णुः
परयुवतीक्षणविक्लवेक्षणोऽपि ।
उदितमदनविस्मयः स्त्रियं तां
चिरमनिमेष[1]विलोचनो ददर्श ॥ ९ ॥

कौमुदी किं न्वियं साक्षाद्भवनस्यास्य देवता ।
स्वर्गस्त्री दैत्ययोषिद्वा न ह्येतन्मानुषं वपुः ॥ १० ॥

इति विचारयत एव तस्य राज्ञस्तद्दर्शनावितृप्तनयनस्य स रथस्तं देशमतिवर्तमानो न मनोरथानुकूलो बभूव । अथ स राजा शून्यहृदय इव तद्गतैकाग्रमनाः स्वभवनमुपेत्य मन्मथाक्षिप्तधृतिः सुनन्दं सारथिं रहसि पर्यपृच्छत्—

सितप्राकारसंवीतं वेत्सि कस्य नु तद्गृहम् ।
का सा तत्र व्यरोचिष्ट विद्युत्सित इवाम्बुदे ॥ ११ ॥

सारथिरुवाच—अस्ति देवस्याभिपारगो नामामात्यमुख्यः । तस्य तद्गृहं तस्यैव च सा भार्या किरीटवत्सस्य दुहिता उन्मादयन्ती नामेति । तदुपश्रुत्य स राजा परभार्येति वितानीभूतहृदयश्चिन्तास्तिमितनयनो दीर्घमुष्णमभिनिश्वस्य तदर्पितमनाः शनैरात्मगतमुवाच—

अन्वर्थरम्याक्षरसौकुमार्य-
महो कृतं नाम यथेदमस्याः ।
उन्मादयन्तीति शुचिस्मिताया-
स्तथा हि सोन्मादमिवाकरोन्माम् ॥ १२ ॥

विस्मर्तुमेनामिच्छामि पश्यामीव च[2] चेतसा ।
स्थितं तस्यां हि मे चेतः सा प्रभुत्वेन तत्र वा ॥ १३ ॥

परस्य नाम भार्यायां ममाप्येवमधीरता ।
तदुन्मत्तोऽस्मि संत्यक्तो लज्जयेवाद्य निद्रया ॥ १४ ॥

---

१ Mss. अनिमिषलोचनो. २ Mss. om. च.

तस्या वपुर्विलसितस्मितवीक्षितेषु
संरागनिश्चलमतेः सहसा खनन्ती ।
कार्यान्तरक्रमनिवेदनधृष्टशब्दा
विद्वेषमुत्तुदति चेतसि नालिका मे ॥ १५ ॥

इति स राजा मदबलविचलितधृतिर्व्यवस्थापयन्नप्यात्मानमापाण्डुकृशतनुः प्रध्यान- K 84 विनिश्वसितविजृम्भणपरः प्रव्यक्तमदनाकारो बभूव ॥

धृत्या महत्यापि निगुह्यमानः
स भूपतेस्तस्य मनोविकारः ।
मुखेन चिन्तास्तिमितेक्षणेन
कार्श्येन[1] च व्यक्तिमुपाजगाम ॥ १६ ॥

अथेङ्गिताकारग्रहणनिपुणमतिरभिपारगोऽमात्यस्तं राज्ञो वृत्तान्तं सकारणमुपलभ्य स्नेहासदत्ययाशङ्को जानानश्चातिबलतां मदनस्य रहसि राजानं संविदितं समुपेत्य कृताभ्यनुज्ञो विज्ञापयामास—

अद्यार्चयन्तं नरदेव देवान्
साक्षादुपेत्याम्बुरुहाक्ष यक्षः ।
मामाह नावैषि नृपस्य कस्मा-
दुन्मादयन्त्यां हृदयं निविष्टम् ॥ १७ ॥

इत्येवमुक्त्वा सहसा तिरोऽभू-
द्विमर्शवानित्यहमभ्युपेतः ।
तच्चेत्तथा देव किमेतदेव-
मस्मासु ते निष्प्रणयत्वमौनम् ॥ १८ ॥

तत्प्रतिग्रहीतुमेनामर्हति मदनुग्रहार्थं देव इति । अथ राजा प्रत्यादेशाल्लज्जावनतवदनो मदनवशगतोऽपि स्वभ्यस्तधर्मसंज्ञत्वादविक्लवीभूतधैर्यः प्रत्याख्यानविशदाक्षरमेनमुवाच—नैतदस्ति । कुतः ?

पुण्याच्च्युतः स्याममरो न चास्मि
विद्याच्च नः पापमिदं जनोऽपि ।
तद्विप्रयोगाच्च मनो ज्वलंस्त्वां
वह्निः पुरा कक्षमिव क्षिणोति ॥ १९ ॥

1 Mss. कार्शेन.

यच्चोभयोरित्यहितावहं स्या-
ल्लोके परस्मिन्निह चैव कर्म ।
तद्यस्य हेतोरबुधा भजन्ते
तस्यैव हेतोर्न बुधा भजन्ते ॥ २० ॥

अभिपारग उवाच—अलमत्र देवस्य धर्मातिक्रमाशङ्कया ।

दाने साहाय्यदानेन धर्म एव भवेत्तव ।
दानविघ्नात्त्वधर्मः स्यात्तां मत्तोऽप्रतिगृह्णतः ॥ २१ ॥

कीर्त्युपरोधावकाशमपि चात्र देवस्य न पश्यामि । कुतः ?

आवाभ्यामिदमन्यश्च क एव ज्ञातुमर्हति ।
जनापवादादाशङ्कामतो मनसि मा कृथाः ॥ २२ ॥

अनुग्रहश्चैष मम स्यान्न पीडा । कुतः ?

K 85 स्वाम्यर्थचर्यार्जितया हि तुष्ट्या
निरन्तरे चेतसि को विघातः[1] ।
यतः सुकामं कुरु देव काम-
मलं मदुत्पीडनशङ्कया ते ॥ २३ ॥

राजोवाच—शान्तं पापम् ।

व्यक्तमस्मदतिस्नेहान्न त्वयैतदपेक्षितम्[2] ।
यथा दाने न सर्वस्मिन् साचिव्यं धर्मसाधनम् ॥ २४ ॥

यो मदर्थमतिस्नेहात्स्वान् प्राणानपि नेक्षते ।
तस्य बन्धुविशिष्टस्य सख्युर्भार्या सखी मम ॥ २५ ॥

तदयुक्तं मामतीर्थे प्रतारयितुम् । यदपि चेष्टं नैतदन्यः कश्चिज्ज्ञास्यतीति किमेवमिदमपापं स्यात् ?

अदृश्यमानोऽपि हि पापमाचरन्
विषं निषेव्येव कथं समृध्नुयात् ।
न तं न पश्यन्ति विशुद्धचक्षुषो
दिवौकसश्चैव नराश्च योगिनः ॥ २६ ॥

किं च भूयः ।

श्रद्दधीत क एतच्च यथासौ तव न प्रिया ।
तां परित्यज्य सद्यो वा विघातं न समाप्नुयाः[3] ॥ २७ ॥

---

१ Mss. विघातैः. २ Mss. उपेक्षितम् for अपे°. ३ Mss. समाप्नुयात्.

अभिपारग उवाच–

सपुत्रदारो दासोऽहं स्वामी त्वं दैवतं च मे ।
दास्यामस्यां यतो देव कस्ते धर्मव्यतिक्रमः ॥ २८ ॥

यदपि चेष्टं प्रिया ममेयमिति किम्?

मम प्रिया कामद काममेषा
तेनैव दित्सामि च तुभ्यमेनाम् ।
प्रियं हि दत्त्वा लभते परत्र
प्रकर्षरम्याणि जनः प्रियाणि ॥ २९ ॥

यतः प्रतिगृह्णात्वेवैनां देव इति । राजोवाच–मा मैवम् । अक्रम एषः । कुतः?

अहं हि शस्त्रं निशितं विशेयं
हुताशनं विस्फुरदर्चिषं वा ।
न त्वेव धर्मादधिगम्य लक्ष्मीं
शक्ष्यामि तत्रैव पुनः प्रहर्तुम् ॥ ३० ॥

अभिपारग उवाच–यद्येनं मद्भार्येति देवो न प्रतिग्रहीतुमिच्छति, अयमहमस्याः K 86 सर्वजनप्रार्थनाविरुद्धवेश्याव्रतमादिशामि । तत एनां देवः प्रतिगृह्णीयादिति । राजोवाच–किमुन्मत्तोऽसि?

अदुष्टां संत्यजन् भार्यां मत्तो दण्डमवाप्नुयाः ।
स धिग्वादास्पदीभूतः परत्रेह च धक्ष्यसे ॥ ३१ ॥

तदलमकार्यनिर्बन्धितया । न्यायाभिनिवेशी भवेति[1] । अभिपारग उवाच–

धर्मात्ययो मे यदि कश्चिदेवं
जनापवादः सुखविप्लवो वा ।
प्रत्युद्गमिष्याम्युरसा तु तत्त-
त्त्वत्सौख्यलब्धेन मनःसुखेन ॥ ३२ ॥

त्वत्तः परं चाहवनीयमन्यं[2]
लोके न पश्यामि महीमहेन्द्र ।
उन्मादयन्तीं मम पुण्यवृद्ध्यै
तां दक्षिणामृत्विगिव प्रतीच्छ ॥ ३३ ॥

राजोवाच–काममस्मदतिस्नेहादनवेक्षितात्महिताहितक्रमो मदर्थचर्यासमुद्योगस्तवायम् । अत एव तु त्वां विशेषतो नोपेक्षितुमर्हामि । नैव खलु लोकापवादनिःशङ्केन भवितव्यम् । पश्य ।

---

१ Mss. भवति for भवेति. २ Mss. अन्यल्लोके for अन्यं लोके.

लोकस्य यो नाद्रियतेऽपवादं
धर्मानपेक्षः परतः फलं वा।
जनो न विश्वासमुपैति तस्मिन्
ध्रुवं च लक्ष्म्यापि विवर्ज्यते सः॥ ३४॥

यतस्त्वां ब्रवीमि—

मा ते रोचिष्ट धर्मस्य जीवितार्थे व्यतिक्रमः।
निःसंदिग्धमहादोषः ससंदेहकृशोदयः॥ ३५॥

किं च भूयः।

निन्दादिदुःखेषु परान्निपात्य
नेष्टा सतामात्मसुखप्रवृत्तिः।
एकोऽप्यनुत्पीड्य परानतोऽहं
धर्मे स्थितः स्वार्थधुरं प्रपत्स्ये॥ ३६॥

अभिपारग उवाच—स्वाम्यर्थं भक्तिवशेन चरतो मम तावदत्र क एवाधर्मावकाशः स्याद्देवस्य वा दीयमानामेनां प्रतिगृह्णतः[1]? यतः सनैगमजानपदाः शिबयः किमत्राधर्म इति ब्रूयुः? तत्प्रतिगृह्णात्वेवैनां देव इति। राजोवाच—अद्धा मदर्थचर्याप्रणयिमतिर्भवान्। इदं
K 87 त्वत्र चिन्तयितव्यम्—सनैगमजानपदानां वा शिबीनां तव[2] मम वा कोऽस्माकं धर्मवित्तम इति। अथाभिपारगः ससंभ्रमो राजानमुवाच—

वृद्धोपसेवासु कृतश्रमत्वा-
च्छ्रुताधिकारान्मतिपाटवाच्च।
त्रिवर्गविद्यातिशयार्थतत्त्वं
त्वयि स्थितं देव बृहस्पतौ च॥ ३७॥

राजोवाच—तेन हि न मामत्र प्रतारयितुमर्हसि। कुतः?

नराधिपानां चरितेष्वधीनं
लोकस्य यस्मादहितं हितं च।
भक्तिं प्रजानामनुचिन्त्य तस्मा-
त्कीर्तिक्षमे सत्पथ एव रंस्ये[3]॥ ३८॥

जिह्मं शुभं वा वृषभप्रचारं
गावोऽनुगा यद्वदनुप्रयान्ति।
उत्क्षिप्तशङ्काङ्कुशनिर्विघट्टं
प्रजास्तथैव क्षितिपस्य वृत्तिम्॥ ३९॥

१ Mss. add स्यात् after प्रतिगृह्णतः. २ Mss. च तव for तव. ३ AB रम्ये for रंस्ये.

अपि पश्यतु तावद्भवान्।

आत्मानमपि चेच्छक्तिर्न स्यात्पालयितुं मम।
का न्ववस्था जनस्यास्य मत्तो रक्षाभिकाङ्क्षिणः॥ ४०॥

इति प्रजानां हितमीक्षमाणः
स्वं चैव धर्मं विमलं यशश्च।
नेच्छामि चित्तस्य वशेन गन्तु-
महं हि नेता वृषवत्प्रजानाम्॥ ४१॥

अथाभिपारगोऽमात्यस्तेन राज्ञोऽवस्थानेन प्रसादितमनाः प्रणम्य राजानं प्राञ्जलिरित्युवाच—

अहो प्रजानामतिभाग्यसंप-
द्यासां त्वमेवं नरदेव गोप्ता।
धर्मानुरागो हि सुखानपेक्ष-
स्तपोवनस्थेष्वपि मृग्य एव॥ ४२॥

महच्छब्दो महाराज त्वय्येवायं विराजते।
विगुणेषु गुणोक्तिर्हि क्षेपरूक्षतराक्षरा॥ ४३॥

विस्मयोऽनिभृतत्वं वा किं ममैतावता त्वयि।
समुद्र इव रत्नानां गुणानां यस्त्वमाकरः॥ ४४॥

तदेवं तीव्रदुःखातुराणामपि सतां नीचमार्गनिष्प्रणयता भवति स्वधैर्यावष्टम्भात्स्वभ्यस्तधर्मसंज्ञत्वाच्चेति धैर्यधर्माभ्यासे च योगः कार्य इति॥

॥ इत्युन्मादयन्तीजातकं त्रयोदशम्॥

१४ सुपारगजातकम् ।

K 88 धर्माश्रयं सत्यवचनमप्यापदं नुदति प्रागेव तत्फलमिति धर्मानुवर्तिना भवितव्यम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किल महासत्त्वः परमनिपुणमतिर्नौसारथिर्बभूव । धर्मता ह्येषा[1] बोधिसत्त्वानां प्रकृतिमेधावित्वाद्यदुत यं यं शास्त्रातिशयं जिज्ञासन्ते कलाविशेषं वा, तस्मिंस्तस्मिन्नधिकतरा भवन्ति मेधाविनो जगतः । अथ स महात्मा विदितज्योतिर्गतित्वाद्दिग्विभागेष्वसंमूढमतिः परिविदितै[2]र्नियतागन्तुकौत्पातिकै[3]र्निमित्तः कालाकालक्रमकुशलो मीनतोयवर्णभौमप्रकारशकुनिपर्वतादिभिश्चिह्नैः सूपलक्षितसमुद्रदेशः स्मृतिमान् विजिततन्द्रीनिद्रः शीतोष्णवर्षादिपरिखेदसहिष्णुरप्रमादी धृतिमानाहरणापहरणकुशलत्वादीप्सितं देशं प्रापयिता वणिजामासीत् । तस्य परमसिद्धयात्रत्वात्सुपारग इत्येवं[4] नाम बभूव । तदध्युषितं च पत्तनं सुपारगमित्येवाख्यातमासीत्, यदेतर्हि सूपारगमिति ज्ञायते । सोऽपि मङ्गलसंमतत्वाद्वृद्धत्वेऽपि सांयात्रिकैर्यात्रासिद्धिकामैर्वहनमभ्यर्थनसत्कारपुरःसरमारोप्यते स्म ॥

अथ कदाचिद्भरुकच्छादभिप्रयाताः सुवर्णभूमिवणिजो यात्रासिद्धिकामाः सुपारगं पत्तनमुपेत्य तं महासत्त्वं वहनारोहणार्थमभ्यर्थयामासुः । स तानुवाच—

जराज्ञया संह्रियमाणदर्शने
श्रमाभिपातैः प्रतनूकृतस्मृतौ ।
स्वदेहकृत्येऽप्यवसन्नविक्रमे
सहायता का परिशङ्क्यते मयि ॥ १ ॥

वणिज ऊचुः—विदितेयमस्माकं युष्मच्छरीरावस्था । सत्यपि च वः पराक्रमासहत्वे नैव वयं कर्मविनियोगेन युष्मानायासयितुमिच्छामः । किं तर्हि—

त्वत्पादपङ्कजसमाश्रयसत्कृतेन
मङ्गल्यतामुपगता रजसा त्वियं नौः ।
दुर्गे महत्यपि च तोयनिधावमुष्मिन्
स्वस्ति व्रजेदिति भवन्तमुपागताः स्मः ॥ २ ॥

K 89 अथ स महात्मा तेषामनुकम्पया जराशिथिलशरीरोऽपि तद्वहनमारुरोह । तदधिरोहणाच्च प्रमुदितमनसः सर्व एव ते वणिजो बभूवुर्नियतमस्माकमुत्तमा यात्रासिद्धिरिति । क्रमेण चावजगाहिरे विविधमीनकुलविचरितमनिभृतजलकलकलारावमनिलबलविलासप्रविचलिततरंगं बहुविधरत्नैर्भूमिविशेषैरर्पितरङ्गं फेनावलीकुसुमदामविचित्रमसुरबलभुजगभवनं दुरापपातालमप्रमेयतोयं महासमुद्रम् ।

---

१ Mss. ह्येषां for ह्येषा. २ Mss. °विदितानिय°. ३ Mss. °कानिमित्तः. ४ Mss. इत्येवं.

अथेन्द्रनीलप्रकराभिनीलं
सूर्यांशुतापादिव खं विलीनम्।
समन्ततोऽन्तर्हिततीरलेख-
मगाधमम्भोनिधिमध्यमीयुः॥ ३॥

तेषां तत्रानुप्राप्तानां सायाह्नसमये मृदुभूतकिरणचक्रप्रभावे सवितरि महदौत्पातिकं परमभीषणं प्रादुरभूत्।

विभिद्यमानोर्मिविकीर्णफेन-
श्चण्डानिलास्फालनभीमनादः।
नैभृत्यनिर्मुक्तसमग्रतोयः
क्षणेन रौद्रः समभूत्समुद्रः॥ ४॥

उत्पातवाताकलितैर्महद्भि-
स्तोयस्थलैर्भीमरयैर्भ्रमद्भिः।
युगान्तकालप्रचलाचलेव
भूमिर्बभूवोग्रवपुः समुद्रः॥ ५॥

विद्युल्लतोद्भासुरलोलजिह्वा
नीला भुजंगा इव नैकशीर्षाः।
आवव्रुरादित्यपथं पयोदाः
प्रसक्तभीमस्तनितानुनादाः॥ ६॥

घनैर्घनैरावृतरश्मिजालः
सूर्यः क्रमेणास्तमुपारुरोह।
दिनान्तलब्धप्रसरं समन्ता-
त्तमो घनीभावमिवाजगाम॥ ७॥

धाराशरैराच्छुरितोर्मिचक्रे
महोदधावुत्पततीव रोषात्।
भीतेव नौरभ्यधिकं चकम्पे
विषादयन्ती हृदयानि तेषाम्॥ ८॥

ते त्रासदीनाश्च विषादमूका
धीराः प्रतीकारससंभ्रमाश्च।
स्वदेवतायाचनतत्पराश्च
भावान् यथासत्त्वगुणं विवव्रुः॥ ९॥

अथ ते सांयात्रिकाः पवनबलशलितसलिलवेगवशगया नावा परिभ्रम्यमाणा बहुK 90 भिरप्यहोभिर्नैव कुतश्चित्तीरं ददृशुर्न च यथेप्सितानि समुद्रचिह्नानि । अपूर्वैरेव तु समुद्रचिह्नैरभिवर्धमानवैमनस्या भयविषादव्याकुलतामुपजग्मुः । अथैतान् सुपारगो बोधिसत्त्वो व्यवस्थापयन्नुवाच—अनाश्चर्यं खलु महासमुद्रमध्यमवगाढानामौत्पातिकक्षोभपरिक्लेशः । तदलमत्र भवतां विषादानुवृत्त्या । कुतः ?

नापत्प्रतीकारविधिर्विषाद-
स्तस्मादलं दैन्यपरिग्रहेण ।
धैर्यात्तु कार्यप्रतिपत्तिदक्षाः
कृच्छ्राण्यकृच्छ्रेण समुत्तिरन्ति ॥ १० ॥

विषाददैन्यं व्यवधूय तस्मा-
त्कार्यावकाशं क्रियया भजध्वम् ।
प्राज्ञस्य धैर्यज्वलितं हि तेजः
सर्वार्थसिद्धिग्रहणाग्रहस्तः ॥ ११ ॥

तद्यथाधिकारावहिता भवन्तु भवन्तः । इति ते सांयात्रिकास्तेन महात्मना धीरीकृतमनसः कूलदर्शनोत्सुकमतयः समुद्रमवलोकयन्तो ददृशुः पुरुषविग्रहानामुक्तरूप्यकवचानिवोन्मज्जतो निमज्जतश्च । सम्यक्चैषामाकृतिनिमित्तमुपधार्य[1] सविस्मयाः सुपारगाय न्यवेदयन्त—अपूर्वं खल्विदमिह महासमुद्रे चिह्नमुपलभ्यते । एते खलु

आमुक्तरूप्यकवचा इव दैत्ययोधा
घोरेक्षणाः खुरनिकाशविरूपघोणाः ।
उन्मज्जनावतरणस्फुरणप्रसङ्गा-
त्क्रीडामिवार्णवजलेऽनुभवन्ति केऽपि ॥ १२ ॥

सुपारग उवाच—नैते मानुषा अमानुषा वा । मीनाः खल्वेते । यतो न भेतव्यमेभ्यः । किं तु

सदूरमपकृष्टाः स्मः पत्तनद्वितयादपि ।
खुरमाली समुद्रोऽयं तद्यतध्वं निवर्तितुम् ॥ १३ ॥

चण्डवेगवाहिना सलिलनिवहेनैकान्तहरेण च पाश्चात्येन वायुना समाक्षिप्तया नावा न ते सांयात्रिकाः शेकुर्विनिवर्तितुम् । अथावगाहमानाः क्रमेण रूप्यप्रभावभासितमनील[2]फेननिचयपाण्डुरमपरं समुद्रमालोक्य सविस्मयाः सुपारगमूचुः—

१ Mss. अपधार्य for उप° or अव°. २ Mss. अनिल° for अनील°.

K 91

खफेनमग्नैरिव कोऽयमम्बुभि-
महार्णवः शुक्लदुकूलवानिव।
द्रवानिवेन्दोः किरणान् समुद्वहन्
समन्ततो हास इव प्रसर्पति ॥ १४ ॥

सुपारग उवाच—कष्टम्। अतिदूरं खल्ववगाह्यते।

क्षीरार्णव इति ख्यात उदधिर्दधिमाल्यसौ।
क्षमं नातः परं गन्तुं शक्यते चेन्निवर्तितुम् ॥ १५ ॥

वणिज ऊचुः—न खलु शक्यते विलम्बयितुमपि वहनं कुत एव संनिवर्तयितुमतिशीघ्रवाहित्वाद्वहनस्य प्रतिकूलत्वाच्च मारुतस्येति। अथ व्यतीत्य तमपि समुद्रं सुवर्णप्रभानुरञ्जितप्रचलोर्मिमालमग्निज्वालकपिलसलिलमपरं समुद्रमालोक्य संविस्मयकौतूहलास्ते वणिजः सुपारगं पप्रच्छुः—

बालार्कलक्ष्म्येव कृताङ्गरागैः
समुन्नमद्भिः सलिलैरनीलैः।
ज्वलन् महानग्निरिवावभाति
को नाम तस्माच्च महार्णवोऽयम् ॥ १६ ॥

सुपारग उवाच—

अग्निमालीति विख्यातः समुद्रोऽयं प्रकाशते।
अतीव खलु साधु स्यान्निवर्तेमहि यत्नतः ॥ १७ ॥

इति स महात्मा नाममात्रमकथयत्तस्य सरित्पतेर्न तोयवैवर्ण्यकारणं दीर्घदर्शित्वात्। अथ ते सांयात्रिकास्तमपि समुद्रमतीत्य पुष्परागेन्द्रनीलप्रभोद्योतितसलिलं परिपक्वकुशवननिकाशवर्णं समुद्रमालोक्य कौतूहलजाताः सुपारगं पप्रच्छुः—

परिणतकुशपर्णवर्णतोयः
सलिलनिधिः कतमो न्वयं विभाति।
सकुसुम इव फेनभक्तिचित्रै-
रनिलजवाकलितैस्तरंगभङ्गैः ॥ १८ ॥

सुपारग उवाच—भोः सार्थवाहा निवर्तनं प्रति यत्नः क्रियताम्। न खल्वतः क्षमते परं गन्तुम्।

कुशमाली समुद्रोऽयमलङ्कुश इव द्विपः।
प्रसह्यासह्यसलिलो हरन् हरति नो रतिम् ॥ १९ ॥

१ K om. स°. २ Mss. साधुः.

K 92 अथ ते वाणिजकाः परेणापि यत्नेन निवर्तयितुमशक्नुवन्तस्तमपि समुद्रमतीत्य वंशराग[1]-वैडूर्यप्रभाव्यतिकरहरितसलिलमपरं समुद्रमालोक्य सुपारगमपृच्छन्—

मरकतहरितप्रभैर्जलै-
र्वहति नवामिव शाद्वलश्रियम्।
कुमुदरुचिरफेनभूषणः
सलिलनिधिः कतमोऽयमीक्ष्यते ॥ २० ॥

अथ स महात्मा तेन वणिग्जनस्य व्यसनोपनिपातेन दह्यमानहृदयो दीर्घमुष्णमभिनिश्वस्य शनैरुवाच—

अतिदूरमुपेताः स्थ दुःखमस्मान्निवर्तितुम्।
पर्यन्त इव लोकस्य नलमाल्येष सागरः ॥ २१ ॥

तच्छ्रुत्वा ते वाणिजका विषादोपरुध्यमानमनसो विस्रस्यमानगात्रोत्साहा निश्वसितमात्रपरायणास्तत्रैव निषेदुः। व्यतीत्य च तमपि समुद्रं सायाह्नसमये विलम्बमानरश्मिमण्डले सलिलनिधिमिव प्रवेष्टुकामे दिवसकरे समुद्रवर्तमानस्येव[2] सलिलनिधेरशनीनामिव च संपततां वेणुवनानामिव चाग्निपरिगतानां विस्फुटतां तुमुलमतिभीषणं श्रुतिहृदयविदारणं समुद्रध्वनिमश्रौषुः। श्रुत्वा च संत्रासवशगाः स्फुरन्मनसः सहसैवोत्थाय समन्ततोऽनुविलोकयन्तो ददृशुः प्रपात इव श्वभ्र इव च महति तमुदकौघं निपतन्तम्। दृष्ट्वा च परमभयविषादविह्वलाः सुपारगमुपेत्योचुः—

निर्भिन्दन्निव नः श्रुतीः प्रतिभयश्चेतांसि मथ्नन्निव
क्रुद्धस्येव सरित्पतेर्ध्वनिरयं दूरादपि श्रूयते।
भीमे श्वभ्र इवार्णवस्य निपतत्येतत्समग्रं जलं
तत्कोऽसावुदधिः किमत्र च परं कृत्यं भवान् मन्यते ॥ २२ ॥

अथ स महात्मा ससंभ्रमः कष्टं कष्टमित्युक्त्वा समुद्रमालोकयन्नुवाच—

यत्प्राप्य न निवर्तन्ते मृत्योर्मुखमिवासुखम्।
अशिवं समुपेताः स्थ तदेतद्वडवामुखम् ॥ २३ ॥

K 93 तदुपश्रुत्य ते वाणिजका वडवामुखमुपेता वयमिति त्यक्तजीविताशा मरणभयविक्लवीभूतमनसः

सस्वरं रुरुदुः केचिद्विलेपुरथ चुक्रुशुः।
न किंचित्प्रत्यपद्यन्त केचित्त्रासविचेतसः ॥ २४ ॥

---

१ A वज्रराग° for वंश°. २ A P समुपवृत्तमान्येव; B समुपक्रतमान्येव for समुद्रवर्तमानस्येव.

विशेषतः केचिदभिप्रणेमु-
दैवेन्द्रमार्तिप्रहतैर्मनोभिः ।
आदित्यरुद्रांश्च मरुद्वसूंश्च
प्रपेदिरे सागरमेव चान्ये ॥ २५ ॥

जेपुश्च मन्त्रानपरे विचित्रा-
नन्ये तु देवीं विधिवत्प्रणेमुः ।
सुपारगं केचिदुपेत्य तत्त-
द्विचेष्टमानाः करुणं विलेपुः ॥ २६ ॥

आपद्गतत्राससहस्य नित्यं
परानुकम्पागुणसंभृतस्य ।
अयं प्रभावातिशयस्य तस्य
तवाभ्युपेतो विनियोगकालः ॥ २७ ॥

आर्ताननाथाञ्छरणागतान्न-
स्त्वं त्रातुमावर्जय धीर चेतः ।
अयं हि कोपाद्वडवामुखेन
चिकीर्षति ग्रासमिवार्णवोऽस्मान् ॥ २८ ॥

नोपेक्षितुं युक्तमयं जनस्ते
विपद्यमानः सलिलौघमध्ये ।
नाज्ञां तवात्येति महासमुद्र-
स्तद्वार्यतामप्रशमोऽयमस्य ॥ २९ ॥

अथ स महात्मा महत्या करुणया समापीड्यमानहृदयस्तान् वाणिजकान् व्यवस्थापयन्नुवाच—अस्त्यत्रापि नः कश्चित्प्रतीकारविधिः प्रतिभाति । तत्तावत्प्रयोक्ष्ये । यतो मुहूर्तं धीरास्तावद्भवन्तु भवन्त इति । अथ ते वाणिजका अस्त्यत्रापि किल प्रतीकारविधिरित्याशया समुपस्तम्भितधैर्यास्तदवहितमनसस्तूष्णींबभूवुः ॥

अथ सुपारगो बोधिसत्त्व एकांसमुत्तरासङ्गं कृत्वा दक्षिणेन जानुमण्डलेनाधिष्ठाय नावं समावर्जितसर्वभावः प्रणम्य तथागतेभ्यस्तान् सांयात्रिकानामन्त्रयते स्म—शृण्वन्त्वत्रभवन्तः सांयात्रिकाः सलिलनिधिव्योमाश्रयाश्च देवविशेषाः ।

स्मरामि यत आत्मानं यतः प्राप्तोऽस्मि विज्ञताम् ।
नाभिजानामि संचिन्त्य प्राणिनं हिंसितुं क्वचित् ॥ ३० ॥
अनेन सत्यवाक्येन मम पुण्यबलेन च ।
वडवामुखमप्राप्य स्वस्ति नौर्विनिवर्तताम् ॥ ३१ ॥

K 94 अथ तस्य महात्मनः सत्याधिष्ठानबलात्पुण्यतेजसा सह सलिलजवेन स मारुतो व्यावर्तमानस्तां नावं निवर्तयामास । निवृत्तां तु तां नावमभिसमीक्ष्य ते वाणिजकाः परमविस्मयप्रहर्षोद्धतमानसा निवृत्ता नौरिति प्रणामसभाजनपुरःसरं सुपारगाय न्यवेदयन्त । अथ स महात्मा तान् वाणिजकानुवाच—स्थिरीभवन्तु भवन्तः । शीघ्रमारोप्यन्तां[१] शीतानि । इति च तेन समादिष्टाः प्रमोदादुद्भूतबलोत्साहास्ते तदधिकृतास्तथा चक्रुः ॥

अथ मुदितजनप्रहासनादा
प्रविततपाण्डुरशीतचारुपक्षा ।
सलिलनिधिगता रराज सा नौ-
र्गतजलदे नभसीव राजहंसी ॥ ३२ ॥

निवृत्तायां तु तस्यां नाव्यनुकूलसलिलमारुतायां विमानलीलया स्वेच्छयैव चाभिप्रयातायां नातिश्यामीभूतसंध्याङ्गरागासु प्रवितन्यमानतमोवितानाखालक्षितनक्षत्रभूषणासु दिक्षु किंचिदवशेषप्रभे दिवसकरमार्गे प्रवृत्तक्षणदाधिकारे सुपारगस्तान् वाणिजकानुवाच—भोः सार्थवाहाः, नलमालिप्रभृतिभ्यो यथादृष्टेभ्यः समुद्रेभ्यो वालुकाः[२] पाषाणाश्च वहनमारोप्यन्तां यावत्सहते । एवमिदं यानपात्रं निर्घातभराक्रान्तं न च पार्श्वानि दास्यति, मङ्गलसंमताश्चैते वालुकापाषाणा नियतं लाभसिद्धये वो भविष्यन्तीति । अथ ते सांयात्रिकाः सुपारगप्रेमबहुमानावर्जितमतिभिर्देवताभिरनुप्रदर्शितेभ्यः स्थलेभ्य आदाय वालुकापाषाणबुद्ध्या वैडूर्यादीनि रत्नानि वहनमारोपयामासुः । तेनैव चैकरात्रेण सा नौर्भरुकच्छमुपजगाम ॥

अथ प्रभाते रजतेन्द्रनील-
वैडूर्यहेमप्रतिपूर्णनौकाः ।
स्वदेशतीरान्तमुपागतास्ते
प्रीत्या तमानर्चुरुदीर्णहर्षाः ॥ ३३ ॥

तदेवं धर्माश्रयं सत्यवचनमप्यापदं नुदति प्रागेव तत्फलमिति धर्मानुवर्तिना भवितव्यम् । कल्याणमित्राश्रयवर्णेऽपि वाच्यमेवं कल्याणमित्राश्रिताः श्रेयः प्राप्नुवन्तीति ॥

K 95 ॥ इति सुपारगजातकं चतुर्दशम् ॥

———:०:———

१ Mss, आरोप्यतां. २ Mss, वालिका for वालुका which emendation is not necessary in Buddhist Sanskrit.

१५ मत्स्यजातकम् ।

शीलवतामिहैवाभिप्रायाः कल्याणाः समृध्यन्ति प्रागेव परत्रेति शीलविशुद्धौ प्रयतितव्यम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल कस्मिंश्चिन्नातिमहति कह्लारतामरसकमलकुवलयविभूषितरुचिरसलिले हंसकारण्डव[1]चक्रवाकमिथुनोपशोभिते तीरान्तरुहतरुकुसुमावकीर्णे सरसि मत्स्याधिपतिर्बभूव । स्वभ्यस्तभावाच्च बहुषु जन्मान्तरेषु परार्थ[2]चर्यायास्तत्रस्थोऽपि परहितसुखप्रतिपादनव्यापारो बभूव ।

अभ्यासयोगाद्धि शुभाशुभानि
कर्माणि सात्म्येव भवन्ति पुंसाम् ।
तथाविधान्येव यदप्रयत्ना-
ज्जन्मान्तरे स्वप्न इवाचरन्ति ॥ १ ॥

इष्टानामिव च स्वेषामपत्यानामुपरि निविष्टहार्दो महासत्त्वस्तेषां मीनानां दानप्रियवचनार्थचर्यादिक्रमैः परमनुग्रहं चकार ।

अन्योन्यहिंसाप्रणयं नियच्छन्
परस्परप्रेम विवर्धयंश्च ।
योगादुपायज्ञतया च तेषां
विस्मारयामास स मत्स्यवृत्तम् ॥ २ ॥

तत्तेन सम्यक्परिपाल्यमानं
वृद्धिं परां मीनकुलं जगाम ।
पुरं विनिर्मुक्तमिवोपसर्गै-
र्न्यायप्रवृत्तेन नराधिपेन ॥ ३ ॥

अथ कदाचित्सत्त्वानां भाग्यसंपद्वैकल्यात्[3]प्रमादाच्च वर्षाधिकृतानां देवपुत्राणां न सम्यग्देवो ववर्ष । अथासम्यग्वर्षिणि देवे तत्सरः फुल्लकदम्बकुसुमगौरेण नवसलिलेन न यथापुरमापुपूरे । क्रमेण चोपगते निदाघकालसमये पटुतरदीप्तिभिः खेदालसगतिभिरिव च दिनकरकिरणैस्तदभितप्तया च धरण्या ज्वालानुगतेनेव च ह्लादाभिलाषिणा मारुतेन तर्षवशादिव प्रत्यहमापीयमानं तत्सरः पल्वलीबभूव ।

निदाघकाले ज्वलितो विवस्वा- K 96
ञ्ज्वालाभिवर्षीव पटुश्च वायुः ।
ज्वरातुरेवाशिशिरा च भूमि-
स्तोयानि रोषादिव शोषयन्ति ॥ ४ ॥

---

१ Mss. °कारण्ड° for °कारण्डव°. २ Mss. परमार्थ° for परार्थ°. ३ Mss. °संपद्विकल्पात् for °द्वैकल्यात्.

अथ बोधिसत्त्वो वायसगणैरपि परितर्क्यमाणं प्रागेव सलिलतीरान्तचारिभिः पक्षिगणैर्विवाददैन्यवशगं विस्पन्दितमात्रपरायणं मीनकुलमवेक्ष्य करुणायमानश्चिन्तामापेदे। कष्टा बतेयमापदापतिता मीनानाम्।

प्रत्यहं क्षीयते तोयं स्पर्धमानमिवायुषा।
अद्यापि च चिरेणैव लक्ष्यते जलदागमः॥ ५॥
अपयानक्रमो नास्ति नेताप्यन्यत्र को भवेत्।
अस्मद्व्यसनसंकृष्टाः समायान्ति च नो द्विषः॥ ६॥
अस्य निःसंशयमिमे तोयशेषस्य संक्षयात्।
स्फुरन्तो भक्षयिष्यन्ते शत्रुभिर्मम पश्यतः॥ ७॥

तत्किमत्र प्राप्तकालं स्यादिति विमृशन् स महात्मा सत्याधिष्ठानमेकमार्तायनं ददर्श। करुणया च समापीड्यमानहृदयो दीर्घमुष्णमभिनिश्वस्य नभः समुल्लोकयन्नुवाच—

स्मरामि न प्राणिवधं यथाहं
संचिन्त्य कृच्छ्रे परमेऽपि कर्तुम्।
अनेन सत्येन सरांसि तोयै-
रापूरयन् वर्षतु देवराजः॥ ८॥

अथ तस्य महात्मनः पुण्योपचयगुणात्सत्याधिष्ठानबलात्तदभिप्रसादितदेवनागयक्षानुभावाच्च समन्ततस्तोयावलम्बिबिम्बा गम्भीरमधुरनिर्घोषा विद्युल्लतालंकृतनीलविपुलशिखरा विजृम्भमाणा इव प्रविसर्पिभिः शिखरभुजैः परिष्वजमाना इव चान्योन्यमकालमेघाः कालमेघाः प्रादुरभवन्।

दिशां प्रमिण्वन्त इव प्रयामं
शृङ्गैर्वितन्वन्त इवान्धकारम्।
नभस्तलादर्शगता विरेजु-
श्छाया गिरीणामिव कालमेघाः॥ ९॥
K 97 संसक्तकेकैः शिखिभिः प्रहृष्टैः
संस्तूयमाना इव नृत्तचित्रैः।
प्रसक्तमन्द्रस्तनिता विरेजु-
र्धीरप्रहासादिव ते घनौघाः॥ १०॥
मुक्ता विमुक्ता इव तैर्विमुक्ता
धारा निपेतुः प्रशशाम रेणुः।
गन्धश्चचारानिभृतो धरण्यां[1]
विकीर्यमाणो जलदानिलेन॥ ११॥

---

१ Mss. धरण्या for °ण्यां.

निदाघसंपर्कविवर्धितोऽपि
तिरोबभूवार्ककरप्रभावः।
फेनावलीव्याकुलमेखलानि
तोयानि निम्नाभिमुखानि सस्रुः॥ १२॥
मुहुर्मुहुः काञ्चनपिञ्जराभि-
र्भाभिर्दिगन्ताननुरञ्जयन्ती।
पयोदतूर्यस्वनलब्धहर्षा
विद्युल्लता नृत्तमिवाचचार॥ १३॥

अथ बोधिसत्त्वः समन्ततोऽभिप्रसृतैरापाण्डुभिः सलिलप्रवाहैरापूर्यमाणे सरसि धारा-निपातसमकालमेव विद्रुते वायसाद्ये पक्षिगणे प्रतिलब्धजीविताशे च प्रमुदिते मीनगणे प्रीत्याभिसार्यमाणहृदयो वर्षनिवृत्तिसाशङ्कः पुनः पुनः पर्जन्यमाबभाषे—

उद्गर्ज पर्जन्य गभीरधीरं
प्रमोदमुद्वासय वायसानाम्।
रत्नायमानानि पयांसि वर्षन्
संसक्तविद्युज्ज्वलितद्युतीनि॥ १४॥

तदुपश्रुत्य शक्रो देवानामिन्द्रः परमविस्मितमनाः साक्षादभिगम्यैनमभिसंराधयन्नुवाच—

तवैव खल्वेष महानुभाव
मत्स्येन्द्र सत्यातिशयप्रभावः।
आवर्जिता यत्कलशा इवेमे
क्षरन्ति रम्यस्तनिताः पयोदाः॥ १५॥
महत्प्रमादस्खलितं त्विदं मे
यन्नाम कृत्येषु भवद्विधानाम्।
लोकार्थमभ्युद्यतमानसानां
व्यापारयोगं न समभ्युपैमि॥ १६॥
चिन्तां कृथा मा तदतः परं त्वं
सतां हि कृत्योद्वहनेऽस्मि धुर्यः।
देशोऽप्ययं त्वद्गुणसंश्रयेण
भूयश्च नैवं भवितार्तिवश्यः॥ १७॥

इत्येवं प्रियवचनैः संराध्य तत्रैवान्तर्दधे। तच्च सरः परां तोयसमृद्धिमवाप॥

तदेवं शीलवतामिहैवाभिप्रायाः कल्याणाः समृध्यन्ति प्रागेव परत्रेति शीलविशुद्धौ K 98 प्रयतितव्यम्॥

॥ इति मत्स्यजातकं पञ्चदशम्॥

१६ वर्तकापोतकजातकम् ।

सत्यपरिभावितां वाचमग्निरपि न प्रसहते लङ्घयितुमिति सत्यवचनेऽभियोगः करणीयः । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलान्यतमस्मिन्नरण्यायतने वर्तकापोतको भवति स्म । स कतिपयरात्रोद्भिन्नाण्डकोशः प्रविरोक्ष्यमाणतरुणपक्षः परिदुर्बलत्वाद[1]लक्ष्यमाणाङ्गप्रत्यङ्गप्रदेशः स्वमाता[2]पितृप्रयत्नरचिते तृणगहनोपगूढे[3] गुल्मलतासंनिश्रिते नीडे संबहुलैर्भ्रातृभिः सार्धं प्रतिवसति स्म । तदवस्थोऽपि चापरिप्लुतधर्मसंज्ञत्वान्मातापितृभ्यामुपहृतान् प्राणिनो नेच्छति स्माभ्यवहर्तुम् । यदेव त्वस्य तृणबीजन्यग्रोधफलाद्युपजह्रतुर्मातापितरौ तेनैव वर्तयामास । तस्य तस्य रूक्षाल्पाहारतया न कायः पुष्टिमुपययौ । नापि पक्षौ सम्यक्प्रविरुरोहतुः । इतरे तु वर्तकापोतका यथोपनीतमाहारमभ्यवहरन्तो बलवन्तः संजातपक्षाश्च बभूवुः । धर्मता ह्येषा यदुत—

धर्माधर्मनिराशङ्कः सर्वाशी सुखमेधते ।
धर्म्यां तु वृत्तिमन्विच्छन् विचिताशीह दुःखितः ॥ १ ॥

[अपि चोक्तं भगवता—सुजीवितमह्रीकेणेति गाथाद्वयम् ।

सुजीवितमह्रीकेण ध्वाङ्क्षेणाशुचिकर्मणा ।
प्रस्कन्दिना प्रगल्भेन सुसंक्लिष्टं तु जीवितम् ॥ २ ॥

ह्रीमता त्विह दुर्जीवं नित्यं शुचिगवेषिणा ।
संलीनेनाप्रगल्भेन शुद्धाजीवेन जीवता ॥ ३ ॥

इति गाथाद्वयमेतदार्यस्थाविरीयकनिकाये पठ्यते ।] तेषामेवमवस्थानां नातिदूरे महान्
K 99 वनदावः प्रतिभयप्रसक्तनिनदो विजृम्भमाणधूमराशिर्विकीर्यमाणज्वालावलीलोलविस्फुलिङ्गः संत्रासनो वनचराणामनयो वनगहनानां प्रादुरभवत् ।

स मारुताघूर्णितविप्रकीर्णै-
ज्वालाभुजैर्नृत्तविशेषचित्रैः ।
वल्गन्निव व्याकुलधूमकेशः
सत्त्वान तेषां धृतिमाददानः ॥ ४ ॥

चण्डानिलास्फालनचञ्चलानि
भयद्रुतानीव वने तृणानि ।
सोऽग्निः ससंरम्भ इवाभिपत्य
स्फुरत्स्फुलिङ्गप्रकरो ददाह ॥ ५ ॥

---

१ Mss. आलक्ष्य° for अलक्ष्य°. २ Mss. समाता°. ३ Mss. °पगूढ° for °गूढे.

भयद्रुतोद्भ्रान्तविहंगसार्थं
परिभ्रमद्भीतमृगं समन्तात् ।
धूमौघमग्नं पटुवह्निशब्दं
वनं तदार्तेव भृशं रारास ॥ ६ ॥

क्रमेण चोत्पीड्यमान इव स वह्निः पटुना मारुतेन तृणगहनानुसारी तेषां नीडसमीपमुपजगाम । अथ ते वर्तकापोतका भयविरसव्याकुलविरावाः परस्परनिरपेक्षाः सहसा समुत्पेतुः । परिदुर्बलत्वादसंजातपक्षत्वाच्च बोधिसत्त्वस्तु नोत्पतितुं प्रयत्नं चकार । विदितात्मप्रभावस्त्वसंभ्रान्त एव स महासत्त्वः सरभसमिवोपसर्पन्तमग्निं सानुनयमित्युवाच—

व्यर्थाभिधानचरणोऽस्म्यविरूढपक्ष-
स्त्वत्संभ्रमाच्च पितरावपि मे प्रडीनौ ।
त्वद्योग्यमस्ति न च किंचिदिहातिथेय-
मस्मान्निवर्तितुमतस्तव युक्तमग्ने ॥ ७ ॥

इत्युक्ते सत्यपरिभावितवचसा तेन महासत्त्वेन

उदीर्यमाणोऽप्यनिलेन सोऽग्नि-
र्विशुष्कसंसक्ततृणेऽपि कक्षे ।
नदीमिव प्राप्य विवृद्ध[1]तोयां
तद्वाचमासाद्य शशाम सद्यः ॥ ८ ॥

अद्यापि तं हिमवति प्रथितं प्रदेशं
दावाग्निरुद्धतशिखोऽपि समीरणेन ।
मन्त्राभिशप्त इव नैकशिरा भुजंगः
संकोचमन्दलुलितार्चिरुपैति शान्तिम् ॥ ९ ॥

तत्किमिदमुपनीतमिति ? उच्यते— K 190

वेलामिव प्रचलितोर्मिफणः समुद्रः
शिक्षां मुनीन्द्रविहितामिव सत्यकामः ।
सत्यात्मनामिति न लङ्घयितुं यदाज्ञां
शक्तः कृशानुरपि सत्यमतो न जह्यात् ॥ १० ॥

तदेवं सत्यवचनपरिभावितां वाचमग्निरपि न प्रसहते लङ्घयितुमिति सत्यवचनेऽभियोगः करणीयः । तथागतवर्णेऽपि वाच्यमिति ॥

॥ इति वर्तकापोतकजातकं षोडशम् ॥

---

1 Mss. विवर्द्ध° for विवृद्ध°.

१७ कुम्भ[1]जातकम् ।

अनेकदोषोपसृष्टमतिकष्टं मद्यपानमिति साधवः परमप्यस्माद्वारयन्ति प्रागेवात्मानमिति ॥ तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल करुणातिशयपरिभावितमतिः परहितसुखोपपादनपरः पुण्यां प्रतिपदमुद्भावयन् दानदमसंयमादिभिः कदाचिच्छक्रो देवानामिन्द्रो बभूव । स प्रकर्षिणामपि दिव्यानां विषयसुखानां निकामलाभी सन्नपि करुणावशगत्वान्नैव लोकार्थचर्यासमुद्योगशिथिलं मनश्चकार ।

प्रायेण लक्ष्मीमदिरोपयोगा-
ज्जागर्ति नैवात्महितेऽपि लोकः ।
सुरेन्द्रलक्ष्म्यापि तु निर्मदोऽसा-
वभूत्परार्थेष्वपि जागरूकः ॥ १ ॥

अनेकतीव्रव्यसनातुरेषु
सत्त्वेषु बन्धुष्विव जातहार्दः ।
धैर्यात्स्वभावज्ञतयाश्रितश्च
नासौ विसस्मार परार्थचर्याम् ॥ २ ॥

अथ कदाचित्स महात्मा मनुष्यलोकमवलोकयन्ननुकम्पासमावर्जितेन मैत्रस्निग्धेन स्वभावमहता चक्षुषा ददर्श सर्वमित्रं नाम राजानमकल्याणमित्रसंपर्कदोषात्सपौरजानपदं मद्यपानप्रसङ्गाभिमुखम् । तत्र चास्यादोषदर्शितामवेक्ष्य महादोषतां च मद्यपानस्य स महात्मा महत्या करुणया समापीड्यमानहृदयश्चिन्तामापेदे—कष्टा बतेयमापदापतिता लोकस्य ।

K 101 प्रमुखस्वादु पानं[2] हि दोषदर्शनविक्लवान् ।
श्रेयसोऽपहरत्येव रमणीयमिवापथम् ॥ ३ ॥

तत्किमत्र प्राप्तकालं स्यात् ? भवतु दृष्टम् ।

प्रधानभूतस्य विचेष्टितानि
जनोऽनुकर्तुं नियतस्वभावः ।
इत्यत्र राजैव चिकित्सनीयः
शुभाशुभं तत्प्रभवं हि लोके ॥ ४ ॥

इति विनिश्चित्य स महासत्त्वस्तप्तकाञ्चनवर्णमापरुषोद्ग्रथितजटाविटपधरं वल्कलाजिनसंवीतमोजस्वि ब्राह्मं वपुरभिनिर्माय सुरापूर्णं च वामपार्श्वस्थं नातिबृहन्तं कुम्भं सर्वमित्रस्य राज्ञः

---

१ In P, कच्छपजातक, given in App. I., is inserted before कुम्भजातक.
२ B पार्थ; P पापा for पानं.

परिषदि संनिषण्णस्य प्रस्तावोपनतासु प्रवृत्तासु सुरासवशीधुमैरेयमधुकथासु पुरतोऽन्तरिक्षे प्रादुरभूत् । विस्मयबहुमानावर्जितेन च प्राञ्जलिना तेन जनेनाभ्युत्थाय प्रत्यर्च्यमानः सजल इव जलधरो गम्भीरमभिनदन्नुच्चैरुवाच—

पुष्पमालाहसत्कण्ठमिमं भरितमाकण्ठम् ।
अवतंसकृताकुम्भं क्रेतुमिच्छति कः कुम्भम् ॥ ५ ॥

सवलयमिव पुष्पमालया
प्रविततयानिलकम्पलीलया ।
किसलयरचनासमुत्कटं
घटमिममिच्छति कः क्रयेण वः ॥ ६ ॥

अथैनं स राजा विस्मयावर्जितकौतूहलः सबहुमानमीक्षमाणः कृताञ्जलिरुवाच—

दीप्त्या नवार्क इव चारुतया शशीव
संलक्ष्यसे च वपुषान्यतमो मुनीनाम् ।
तद्वक्तुमर्हसि यथा विदितोऽसि लोके
संभावना हि गुणतस्त्वयि नो विचित्रा ॥ ७ ॥

शक्र उवाच—

पश्चादपि ज्ञास्यसि योऽहमस्मि
घटं त्विदं क्रेतुमितो घटस्व ।
न चेद्भयं ते परलोकदुःखा-
दिहैव तीव्रव्यसनागमाद्वा ॥ ८ ॥

राजोवाच—अपूर्वः खल्वयमत्रभवतः पण्यविक्रयारम्भः । K 102

गुणसंवर्णनं नाम दोषाणां च निगूहनम् ।
प्रसिद्ध इति लोकस्य पण्यानां विक्रयक्रमः ॥ ९ ॥
युक्तो वानृतभीरूणां त्वद्विधानामयं विधिः ।
न हि कृच्छ्रेऽपि संत्यक्तुं सत्यमिच्छन्ति साधवः ॥ १० ॥
तदाचक्ष्व महाभाग पूर्णः कस्य घटो न्वयम् ।
किं वा विनिमये[1] प्राप्यमस्मत्तस्त्वादृशैरपि ॥ ११ ॥

शक्र उवाच—श्रूयतां महाराज ।

नायं तोयदविच्युतस्य पयसः पूर्णो न तीर्थाम्भसः
कैञ्जल्कस्य सुगन्धिनो न मधुनः सर्पिर्विशेषस्य वा ।

---

1 Mss. विनिमयं.

न क्षीरस्य विजृम्भमाणकुमुदव्यभ्रेन्दुपादच्छवेः
पूर्णः पापमयस्य यस्य तु घटस्तस्य प्रभावं शृणु ॥ १२ ॥
यत्पीत्वा मददोषविह्वलतयास्वतन्त्रश्चरन्
देशेष्वप्रपतेष्वपि प्रपतितो मन्दप्रभावस्मृतिः ।
भक्ष्याभक्ष्यविचारणाविरहितस्तत्तत्समास्वादये-
त्तत्संपूर्णमिमं गतं क्रयपथं क्रीणीत कुम्भाधमम् ॥ १३ ॥
अनीशः स्वे चित्ते विचरति यया संहृतमति-
र्द्विषां हासायासं समुपजनयन् गौरिव जडः ।
सदोमध्ये नृत्येत्[1]स्वमुखपटहेनापि च यया
क्रयार्हा सेयं वः शुभविरहिता कुम्भनिहिता ॥ १४ ॥
पीत्वोचितामपि जहाति यथात्मलज्जां
निर्ग्रन्थवद्वसनसंयमखेदमुक्तः ।
धीरं चरेत्पथिषु पौरजनाकुलेषु
सा पश्य तामुपगता निहितात्र कुम्भे ॥ १५ ॥
K 103 यत्पीत्वा वमथुसमुद्गतान्नलिप्ता
निःशङ्कैः श्वभिरवलिह्यमानवक्त्राः ।
निःसंज्ञा नृपतिपथिष्वपि स्वपन्ति
प्रक्षिप्तं क्रयसुभगं तदत्र कुम्भे ॥ १६ ॥
उपयुज्य यन्मदबलादबला
विनिबन्धयेदपि तरौ पितरौ ।
गणयेच्च सा धनपतिं न पतिं
तदिदं घटे विनिहितं निहितम् ॥ १७ ॥
यां पीतवन्तो मदलुप्तसंज्ञा
वृष्ण्यन्धका[2] विस्मृतबन्धुभावाः ।
परस्परं निष्पिपिषुर्गदाभि-
रुन्मादनी सा निहितेह कुम्भे ॥ १८ ॥
यत्र प्रसक्तानि कुलानि नेशु-
र्लक्ष्मीनिकेतान्युदितोदितानि ।
उच्छेदनी वित्तवतां कुलानां
सेयं घटे क्रय्यतयाधिरूढा ॥ १९ ॥

१ Mss. नृत्तेत्. २ A. दृष्ट्वान्धका; B विचन्धका; P कृष्णान्धका for वृष्ण्यन्धका.

अनियतरुदितस्थितविहसितवाग्
जड[1]गुरुनयनो ग्रहवशग इव ।
परिभवभवनं भवति च नियतं
यदुपहतमतिस्तदिदमिह घटे ॥ २० ॥

प्रवयसोऽपि यदाकुलचेतनाः
स्वहितमार्गसमाश्रयकातराः ।
बहु वदन्त्यसमीक्षितनिश्चयं
क्रयपथेन गतं तदिदं घटे ॥ २१ ॥

यस्या दोषात्पूर्वदेवाः प्रमत्ता
लक्ष्मीमोषं देवराजादवाप्य ।
त्राणापेक्षास्तोयराशौ ममज्जु-
स्तस्याः पूर्णं कुम्भ[2]मेतं वृणीत ॥ २२ ॥

ब्रूयादसत्यमपि सत्यमिव प्रतीतः
कुर्यादकार्यमपि कार्यमिव प्रहृष्टः ।
यस्या गुणेन सदसत्सदसच्च विद्या-
च्छापस्य मूर्तिरिव सा निहितेह कुम्भे ॥ २३ ॥

उन्मादविद्यां व्यसनप्रतिष्ठां
साक्षादलक्ष्मीं जननीमघानाम् ।
अद्वैतसिद्धां कलिप[3]द्धतिं तां
क्रीणीत घोरां मनसस्तमिस्राम् ॥ २४ ॥

परिमुषितमतिर्यया निहन्या- K 104
दपि पितरं जननीमनागसं वा ।
अविगणितसुखायतिर्यतिं वा
क्रयविधिना नृप तामितो गृहाण ॥ २५ ॥

एवंविधं मद्यमिदं नरेन्द्र
सुरेति लोके प्रथितं सुराभ ।
न पक्षपातोऽस्ति गुणेषु यस्य
स क्रेतुमुद्योगमिदं करोतु ॥ २६ ॥

---

1 Mss. °जल° for °जड°. 2 Mss. कुम्भमिमं for °मेतं. 3 Mss. °पद्धतीं.

निषेव्य यद्दुश्चरितप्रसक्ताः
पतन्ति भीमान्नरकप्रपातान्।
तिर्यग्गतिं प्रेतदरिद्रतां च
को नाम तद्द्रष्टुमपि व्यवस्येत्॥ २७॥
लघुरपि च विपाको मद्यपानस्य यः स्या-
न्मनुजगतिगतानां शीलदृष्टीः स हन्ति।
ज्वलितदहनरौद्रे येन भूयोऽप्यवीचौ
निवसति पितृलोके हीनतिर्यक्षु चैव॥ २८॥
शीलं निमीलयति हन्ति यशः प्रसह्य
लज्जां निरस्यति मतिं मलिनीकरोति।
यन्नाम पीतमुपहन्ति गुणांश्च तांस्तां-
स्तत्पातुमर्हसि कथं नृप मद्यमद्य॥ २९॥

अथ स राजा तैस्तस्य हृदयग्राहकैर्हेतुमद्भिर्वचोभिरवगमितमद्यपानदोषो मद्यप्रसङ्गा-दपवृत्ताभिलाषः शक्रमित्युवाच—

स्निग्धः पिता विनयभक्तिगुणाद्गुरुर्वा
यद्वक्तुमर्हति नयानयविन्मुनिर्वा।
तावत्त्वया स्वभिहितं हितकाम्यया मे
तत्कर्मणा विधिवदर्चयितुं यतिष्ये॥ ३०॥

इदं च तावत्सुभाषितप्रतिपूजनमर्हति नोऽत्रभवान् प्रतिग्रहीतुम्।

ददामि ते ग्रामवरांश्च पञ्च
दासीशतं पञ्च गवां शतानि।
सदश्वयुक्तांश्च रथान् दशेमान्
हितस्य वक्ता हि गुरुर्ममासि॥ ३१॥

यद्वा मयान्यत्करणीयं तत्संदेशादर्हत्यत्रभवान् भूयोऽपि ममानुग्रहीतुम्।

शक्र उवाच—

K 105 अर्थोऽस्ति न ग्रामवरादिना मे
सुराधिपं मामभिगच्छ राजन्।
संपूजनीयस्तु हितस्य वक्ता
वाक्प्रग्रहेण प्रतिपन्नयेन॥ ३२॥

अयं हि पन्था यशसः श्रियश्च
परत्र सौख्यस्य च तस्य तस्य ।
अपास्य तस्मान्मदिराप्रसङ्गं
धर्माश्रयान्मद्विषयं भजस्व ॥ ३३ ॥

इत्युक्त्वा शक्रस्तत्रैवान्तर्दधे । स च राजा सपौरजानपदो मद्यपानाद्विरराम ॥

तदेवमनेकदोषोपसृष्टमतिकष्टं मद्यपानमिति साधवः परमस्माद्वारयन्ति प्रागेवात्मानमिति । एवं लोकहितः[1] पूर्वजन्मस्वपि स भगवानिति तथागतवर्णेऽपि वाच्यम् ॥

॥ इति कुम्भजातकं सप्तदशम् ॥

---

१ A P लोकावहितः for लोकहितः.

१८ अपुत्रजातकम् ।

शीलप्रशमप्रतिपक्षसंबाधं गार्हस्थ्यमित्येवमात्मकामा न रोचयन्ते । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल कस्मिंश्चिदिभ्यकुले श्लाघनीयवृत्तचारित्रसंपन्ने प्रार्थनीयसंबन्धे कुलोद्भवानां निपानभूते श्रमणब्राह्मणानां कोशकोष्ठागारनिर्विशेषे मित्रस्वजनानामभिगमनीये कृपणवनीपकानामुपजीव्ये शिल्पिजनस्यास्पदभूते लक्ष्म्या दत्तानुग्रहसत्कारे राज्ञो लोकाभिसंमते जन्म प्रतिलेभे । स कालानामत्ययेनाभिवृद्धः कृतश्रमो लोकाभिमतेषु विद्यास्थानेष्वपरोक्षबुद्धिर्विविधविकल्पाश्रयासु कलासु जननयनकान्तेन च वपुषा धर्माविरोधिन्या च लोकज्ञतया स्वजन इव लोकस्य हृदयेषु पर्यवर्तत ।

न हि स्वजन इत्येव स्वजनो बहु मन्यते ।
जनो वा जन इत्येव स्वजनाद्दृश्यतेऽन्यथा ॥ १ ॥
गुणदोषाभिमर्शात्तु[1] बहुमानावमानयोः ।
व्रजत्यास्पदतां लोकः स्वजनस्य जनस्य वा ॥ २ ॥

कृतप्रव्रज्यापरिचयत्वात्तु तस्य महासत्त्वस्य

K 106 पर्येष्टिदुःखानुगतां विदित्वा
गृहस्थतां धर्मविरोधिनीं च ।
सुखोदयत्वं च तपोवनानां
न गेहसौख्येषु मनः ससञ्जे ॥ ३ ॥

स मातापित्रोः कालक्रियया संविग्नहृदयस्तमनेकशतसहस्रसंख्यं गृहविभवसारं मित्रस्वजनकृपणश्रमणब्राह्मणेभ्यो यथार्हमतिसृज्य प्रवव्राज । सोऽनुपूर्वेण ग्रामनगरनिगमराष्ट्रराजधानीष्वनुविचरन्नन्यतमनगरमुपश्रित्य कस्मिंश्चिद्वनप्रस्थे निवसति स्म । स ध्यानगुणाभ्यासात्सात्मीभूतेनाकृतकेनेन्द्रियप्रसादेन श्रुतिहृदयाह्लादिना च विद्वत्तासूचकेनानुत्सिक्तेन विगतलाभाशाकार्पण्यदैन्येन विनयौजस्विना यथार्हमधुरोपचारसौष्ठवेन धर्माधर्मविभागनिपुणेन च वचसा प्रव्रजिताचारशीभरया (च) सज्जनेष्टया चेष्टया तत्राभिलक्षितो बभूव । कौतूहलिना च जनेन समुपलब्धकुलप्रव्रज्याक्रमः सुष्ठुतरं लोकसंमतस्तत्राभूत् ।

आदेयतरतां यान्ति कुलरूपगुणाद्गुणाः ।
आश्रयातिशयेनेव[2] चन्द्रस्य किरणाङ्कुराः ॥ ४ ॥

अथास्य तत्राभिगमनमुपलभ्य पितृवयस्यः समभिगम्य चैनं गुणबहुमानात्कुशलपरिप्रश्नपूर्वकं चास्मै निवेद्यात्मानं पितृवयस्यतां च संकथाप्रस्तावागतमेनं स्नेहादुवाच—चापलमिव खल्विदमनुवर्तितं भदन्तेनानपेक्ष्य कुलवंशमस्मिन् वयसि प्रव्रजता ।

---

१ Mss. °मर्षात्तु. २ Mss. °शयेनैव.

आराध्यते सत्प्रतिपत्तिमद्भि-
धर्मो यदायं भवने वने वा ।
श्रीमन्ति हित्वा भवनान्यतस्त्वं
कस्मादरण्येषु मतिं करोषि ॥ ५ ॥

परप्रसादार्जितभैक्षवृत्ति-
रगण्यमानः खलवज्जनेन ।
कुचेलभृद्बन्धुसुहृद्विहीनो
वनान्तभूमावपविद्धकायः ॥ ६ ॥

मूर्तं दरिद्रत्वमिवोपगुह्य
कथं नु शोकस्य वशं प्रयासि ।
इमामवस्थां हि तवेक्षमाणा[1]
द्विषोऽपि बाष्पापिहितेक्षणाः स्युः ॥ ७ ॥

तदेहि पित्र्यं भवनं तवेदं K 107
श्रुतार्थसारं भवतापि नूनम् ।
संपादयेथा निर्वसं[2]स्त्वमत्र
धर्मं च सत्पुत्रमनोरथं च ॥ ८ ॥

लोकप्रवादः खल्वपि चैषः—

परकर्मकरस्यापि स्वे निपानसुखा गृहाः ।
किं पुनः सुखसंप्राप्ताः समृद्धिज्वलितश्रियः ॥ ९ ॥

अथ बोधिसत्त्वः प्रविवेकसुखामृतरसपरिभावितमतिस्तत्प्रवणहृदयः समुपलब्धविशेषो गृहवनवासयोः कामोपभोगनिमन्त्रणायां तृप्त इव भोजनकथायामसुखायमान उवाच—

इदं स्नेहोद्गतत्वात्ते काममल्पात्ययं वचः ।
सुखसंज्ञां तु मा कार्षीः कदाचिद्गृहचारके ॥ १० ॥

गार्हस्थ्यं महदस्वास्थ्यं सधनस्याधनस्य वा ।
एकस्य रक्षणायासादितरस्यार्जनश्रमात् ॥ ११ ॥

यत्र नाम सुखं नैव सधनस्याधनस्य वा ।
तत्राभिरतिसंमोहः पापस्यैव फलोदयः ॥ १२ ॥

यदपि चेष्टं गृहस्थेनापि शक्यमयमाराधयितुं धर्म इति काममेवमेतत् । अतिदुष्करं तु मे प्रतिभाति धर्मप्रतिपक्षसंबाधत्वाच्छ्रमबाहुल्याच्च गृहस्य । पश्यतु भवान् ।

---

1 Mss. तवेक्ष्यमाणा. 2 Mss. निरसंस्त्व°.

गृहा नानीहमानस्य न चैवावदतो मृषा ।
न चानिक्षिप्तदण्डस्य परेषामनिकुर्वतः ॥ १३ ॥

तदयं गृहसुखावबद्धहृदयस्तत्साधनोद्यतमतिर्जनः ।

यदि धर्ममुपैति नास्ति गेह-
मथ गेहाभिमुखः कुतोऽस्य धर्मः ।
प्रशमैकरसो हि धर्ममार्गो
गृहसिद्धिश्च पराक्रमक्रमेण ॥ १४ ॥

इति धर्मविरोधदूषितत्वा-
द्गृहवासं क इवात्मवान् भजेत ।
परिभूय सुखाशया हि धर्मं
नियमो नास्ति सुखोदयप्रसिद्धौ ॥ १५ ॥

K 108 नियतं च यशःपराभवः स्या-
दनुतापो मनसश्च दुर्गतिश्च ।
इति धर्मविरोधिनं भजन्ते
न सुखोपायमपायवन्नयज्ञाः ॥ १६ ॥

अपि च । सुखो गृहवास इति श्रद्धागम्यमिदं मे प्रतिभाति ।

नियतार्जनरक्षणादिदुःखे
वधबन्धव्यसनैकलक्ष्यभूते ।
नृपतेरपि यत्र नास्ति तृप्ति-
र्विभवैस्तोयनिधेरिवाम्बुवर्षैः ॥ १७ ॥

सुखमत्र कुतः कथं कदा वा
परिकल्पप्रणयं न चेदुपैति ।
विषयोपनिवेशनेऽपि मोहा-
द्व्रणकण्डूयनवत्सुखाभिमानः ॥ १८ ॥

बाहुल्येन च खलु ब्रवीमि—

प्रायः समृद्ध्या मदमेति गेहे
मानं कुलेनापि बलेन दर्पम् ।
दुःखेन रोषं व्यसनेन दैन्यं
तस्मिन् कदा स्यात्प्रशमावकाशः ॥ १९ ॥

अतश्च खल्वहमत्रभवन्तमनुनयामि—

मदमानमोहभुजगोपलयं
प्रशमाभिरामसुखविप्रलयम् ।
क इवाश्रयेदभिमुखं विलयं
बहुतीव्रदुःखनिलयं निलयम् ॥ २० ॥

संतुष्टजनगेहे तु प्रविविक्तसुखे वने ।
प्रसीदति यथा चेतस्त्रिदिवेऽपि तथा कुतः ॥ २१ ॥

परप्रसादार्जितवृत्तिरप्यतो[1]
रमे वनान्तेषु कुचेलसंवृतः ।
अधर्ममिश्रं तु सुखं न कामये
विषेण संपृक्तमिवान्नमात्मवान् ॥ २२ ॥

इत्यवगमितमतिः स तेन पितृवयस्यो हृदयग्राहकेण वचसा सबहुमानमेव तस्मिन् महासत्त्वे सत्कारप्रयोगविशेषेण प्रवेदयामास ॥

तदेवं शीलप्रशमप्रतिपक्षसंबाधं गार्हस्थ्यमित्येवमात्मकामाः परित्यजन्तीति । लब्धास्वादाः प्रविवेके, न कामेष्वावर्तन्त इति प्रविवेकगुणकथायामप्युपनेयम् ॥

॥ इत्यपुत्रजातकमष्टादशम् ॥

---

१ A °प्यत्रोरने; B °प्यत्रावने; P °प्यतो रमेहं for °प्यतो रमे. Mss. सबहुमानं; K बहुमानं.

१९ बिसजातकम् ।

प्रविवेकसुखरसज्ञानां विडम्बनेव विहिंसेव च कामाः प्रतिकूला भवन्ति । तद्यथानुश्रूयते—

K 109 बोधिसत्त्वः किल कस्मिंश्चिन्महति गुणप्रकाशयशसि वाच्यदोषविरहिते ब्राह्मणकुले जन्मपरिग्रहं चकार । तस्य यत्र कनीयांसः षडपरे भ्रातरस्तदनुरूपगुणाः स्नेहबहुमानगुणान्नित्यानुगुणा बभूवुः, सप्तमी च भगिनी । स कृतश्रमः साङ्गेषु सोपवेदेषु वेदेषु समधिगतविद्यायशाः संमतो जगति दैवतवन्मातापितरौ परया भक्त्या परिचरन्नाचार्य इव पितेव तान् भ्रातॄन् विद्यासु विनयन्नयविनयकुशलो गृहमावसति स्म । स कालक्रमान्मातापित्रोः कालक्रियया संविग्नहृदयः कृत्वा तयोः प्रेतकृत्यानि व्यतीतेषु शोकमयेष्विव केषुचिदेव दिवसेषु तान् भ्रातॄन् संनिपात्योवाच—

एष लोकस्य नियतः शोकातिविरसः क्रमः ।
सह स्थित्वापि सुचिरं मृत्युना यद्वियोज्यते ॥ १ ॥
तत्प्रव्रजितुमिच्छामि श्रेयः श्लाघ्येन वर्त्मना ।
पुरा मृत्युरिपुर्हन्ति गृहसंरक्तमेव माम् ॥ २ ॥

यतः सर्वानेव भवतः संबोधयामि । अस्त्यत्र ब्राह्मणकुले धर्मेण यथाधिगता विभवमात्रा । शक्यमनया वर्तितुम् । तत्सर्वैरेव भवद्भिः परस्परं स्नेहगौरवाभिमुखैः शीलसमुदाचारेष्वशिथिलादरैर्वेदाध्ययनपरैर्मित्रातिथिस्वजनप्रणयवत्सलैर्धर्मपरायणैर्भूत्वा सम्यग्गृहमध्यावर्स्तव्यम्[1] ।

विनयश्लाघिभिर्नित्यं स्वाध्यायाध्ययनोद्यतैः ।
प्रदानाभिरतैः सम्यक्परिपाल्यो गृहाश्रमः ॥ ३ ॥
एवं हि वः स्याद्यशसः समृद्धि-
धर्मस्य चार्थस्य सुखास्पदस्य ।
सुखावगाहश्च परोऽपि लोक-
स्तदप्रमत्ता गृहमावसेत ॥ ४ ॥

अथास्य भ्रातरः प्रव्रज्यासंकीर्तनाद्वियोगाशङ्काव्यथितमनसः शोकाश्रुदुर्दिनमुखाः प्रणम्यैनमूचुः—नार्हत्यत्रभवान् पितृवियोगशोकशल्यव्रणमसंरूढमेव नो घट्टयितुमपरेण दुःखाभिनिपातक्षारेण[2] ।

K 110 अद्यापि तावत्पितृशोकशल्य-
क्षतानि रोहन्ति न नो मनांसि ।

---

१ Mss. अध्यावसितव्यं for °वस्तव्यम्. २ AP °निपाताक्षरेण; B °निपाताक्षारेण for °निपातक्षारेण.

तत्साध्विमां संहर धीर बुद्धिं
मा नः क्षते क्षारमिवोपहार्षीः ॥ ५ ॥

अथाक्षमं वेत्सि गृहानुरागं
श्रेयःपथं वा वनवाससौख्यम्।
अस्माननाथानपहाय गेहे
कस्माद्वनं वाञ्छसि गन्तुमेकः ॥ ६ ॥

तद्यात्रभवतो गतिः, सास्माकम्। वयमपि प्रव्रजाम[1] इति ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

अनभ्यासाद्विवेकस्य कामरागानुवर्तिनः।
प्रपातमिव मन्यन्ते प्रव्रज्यां प्रायशो जनाः ॥ ७ ॥

इति मया निगृह्य नाभिहिताः स्थ प्रव्रज्याश्रयं प्रति जानतापि गृहवनवासविशेषम्। तदेतच्चेदभिरुचितं भवतामेव प्रव्रजाम इति। ते सप्तापि भ्रातरो भगिन्यष्टमाः स्फीतं गृहविभवसारमश्रुमुखं च मित्रस्वजनबन्धुवर्गं विहाय तापसप्रव्रज्यया प्रव्रजिताः। तदनुरक्तहृदयश्चैनान् सहाय एको दासी दासश्चानुप्रव्रजिताः। तेऽन्यतरस्मिन् महत्यरण्यायतने ज्वलितमिव विकसितकमलवनशोभया विहसदिव च फुल्लकुमुदैर्वनैरनि[2]भृतमधुकरगणममलनीलसलिलं महत्सरः संनिश्रित्य[3] प्रविविक्तमनोज्ञासु च्छायाद्रुमसमुपगूढास्वसंनिकृष्टविनिविष्टासु पृथक्पृथक् पर्णशालासु व्रतनियमपरा ध्यानानुयुक्तमनसो विजह्रुः। पञ्चमे पञ्चमे दिवसे बोधिसत्त्वसमीपं धर्मश्रवणार्थमुपजग्मुः। स चैषां ध्यानोपदेशप्रवृत्तां कामादीनवदर्शनीं संवेजनीयां प्रविवेकसंतोषवर्णबहुलां कुहनलपनकौसीद्यादिदोषविगर्हणीमुपशमप्रसादपद्धतिं तां तां धर्म्यां कथां चकार। सा चैनान् दासी बहुमानानुरागवशा तथैव परिचचार। सा तस्मात्सरसो बिसान्युद्धृत्य महत्सु पद्मिनीपर्णेषु शुचौ तीरप्रदेशे समान् विन्यस्य च भागान् काष्ठसंघट्टनशब्देन कालं निवेद्यापक्रामति स्म। ततस्तेषामृषीणां कृतजपहोमविधीनां यथावृद्धमेकैकोऽभिगम्य ततो बिसभागमेकैकं यथाक्रममादाय स्वस्यां स्वस्यां पर्णशालायां K 111 विधिवत्परिभुज्य ध्यानाभियुक्तमतिर्विजहार। त एवंप्रवृत्ता नैव परस्परं ददृशुरन्यत्र धर्मश्रवणकालात् ॥

तेषामेवंविधेन निरवद्येन शीलवृत्तसमुदाचारेण प्रविवेकाभिरत्या ध्यानप्रवणमानसतया च सर्वत्र यशः समुपश्रुत्य शक्रो देवानामिन्द्रस्तत्परीक्षानिमित्तं तत्राभिजगाम। तच्चैषां ध्यानाभिमुखत्वं कुकार्येष्वप्रसङ्गमनुत्कण्ठां प्रशमाभिरामं चावस्थानमवेक्ष्य स्थिरतरगुणसंभावनस्तत्परीक्षानिमित्तमवहितमना बभूव।

---

१ Mss. प्रव्रज्याम for प्रव्रजाम. २ Mss. °कुमुदवनमनि° for °वनैरनि°. ३ Mss. सन्निःसृत्य.

अनुत्सुको वनान्तेषु वसञ्छमपरायणः ।
आरोपयति साधूनां गुणसंभावनां हृदि ॥ ८ ॥

अथ द्विपकलभदशनपाण्डुकोमलानि समुद्धृत्य प्रक्षाल्य च बिसानि मरकतहरितप्रभेषु पद्मिनीपत्रेषु कमलदलकेसरोपहारालंकृतान् विरचय्य समान् भागान् काष्ठसंघट्टनशब्देन निवेद्य कालं तेषामृषीणामपसृतायां तस्यां दास्यां बोधिसत्त्वपरीक्षार्थं शक्रो देवानामिन्द्रः प्रथममेव बिसभागमन्तर्धापयामास ।

प्रवर्तने हि दुःखस्य तिरस्कारे सुखस्य च ।
धैर्यप्रयासः साधूनां विस्फुरन्निव गृह्यते ॥ ९ ॥

अथ बोधिसत्त्वोऽभिगतः प्रथमे बिसभागस्थाने बिसभागविरहितं पद्मिनीपत्रं परिव्याकुलीकृतोपहारमभिसमीक्ष्य गृहीतः केनापि मे बिसप्रत्यंश इत्यवधृतमतिरपेतचेतःसंक्षोभसंरम्भस्तत एव प्रतिनिवृत्य प्रविश्य पर्णशालायां यथोचितं ध्यानविधिमारेभे । वैमनस्यपरिहारार्थं चेतरेषामृषीणां तमर्थं न निवेदयामास । इतरे त्वस्य भ्रातरो नूनमनेन गृहीतः प्रत्यंश इति मन्यमाना यथोचितानेव स्वान् स्वाननुक्रमेण बिसभागानादाय यथास्वं पर्णशालासु
K 112 परिभुज्य ध्यायन्ति स्म। एवं द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे च दिवसे शक्रस्तस्य तं बिसप्रत्यंशमुपनिदधे । बोधिसत्त्वोऽपि च महासत्त्वस्तथैव निःसंक्षोभप्रशान्तचित्तो बभूव ।

मनःसंक्षोभ एवेष्टो मृत्युर्नायुःक्षयः सताम् ।
जीवितार्थेऽपि नायान्ति मनःक्षोभमतो बुधाः ॥ १० ॥

अथापराण्हसमये धर्मश्रवणार्थमृषयस्ते यथोचितं बोधिसत्त्वस्य पर्णशालां समभिगताः । ददृशुश्चैनं[1] कृशतरशरीरं परिक्षामकपोलनयनं परिम्लानवदनशोभमसंपूर्णस्वरगाम्भीर्यं परिक्षीणमप्यपरिक्षीणधैर्यप्रशमगुणमभिनवेन्दुप्रियदर्शनम् । उपेत्योपचारपुरःसरं ससंभ्रमाः किमिदमिति कार्श्यनिमित्तमेनमपृच्छन् । तेभ्यो बोधिसत्त्वस्तमर्थं यथानुभूतं निवेदयामास । अथ ते तापसाः परस्परमीदृशमनाचारमसंभावयन्तस्तत्पीडया च समुपजातसंवेगाः कष्टं कष्टमित्युक्त्वा व्रीडावनतवदनाः समतिष्ठन्त । शक्रप्रभावाच्च समावृतज्ञानगतिविषयाः कुत इदमिति न निश्चयमुपजग्मुः । अथ बोधिसत्त्वस्यानुजो भ्राता स्वमावेगमात्मविशुद्धिं च प्रदर्शयञ्छपथातिशयमिमं चकार—

समृद्धिचिह्नाभरणं स गेहं
प्राप्नोतु भार्यां च मनोभिरामाम् ।
समग्रतामेतु च पुत्रपौत्रै-
र्बिसानि ते ब्राह्मण यो ह्यहार्षीत् ॥ ११ ॥

---

1 Kern's emendation ददृश्वांसः for ददृशुः is unnecessary.

अपर उवाच—

माला[1]: स्रजश्चन्दनमंशुकानि
बिभ्रद्विभूषाश्च सुताभिमृष्टाः[2] ।
कामेषु तीव्रां स करोत्वपेक्षां
बिसान्यहार्षीद्द्विजमुख्य यस्ते ॥ १२ ॥

अपर उवाच—

कृष्याश्रयावाप्तधनः कुटुम्बी
प्रमोदमानस्तनयप्रलापैः ।
वयोऽप्यपश्यन् रमतां स गेहे
बिसानि यस्ते सकृदप्यहार्षीत् ॥ १३ ॥

अपर उवाच—

नराधिपैर्भृत्यविनीतचेष्टै-
रभ्यर्च्यमानो नतलोलचूडैः ।
कृत्स्नां महीं पातु स राजवृत्त्या
लोभादहार्षीत्तव यो बिसानि ॥ १४ ॥

अपर उवाच— K 113

पुरोहितः सोऽस्तु नराधिपस्य
मन्त्रादिना स्वस्त्ययनेन युक्तः ।
सत्कारमाप्नोतु तथा च राज्ञ-
स्तवापि यो नाम बिसान्यहार्षीत् ॥ १५ ॥

अपर उवाच—

अध्यापकं सम्यगधीतवेदं
तपस्विसंभावनया महत्या ।
अर्चन्तु तं जानपदाः समेत्य
बिसेषु लुब्धो न गुणेषु यस्ते ॥ १६ ॥

सहाय उवाच—

चतुः[3]शतं ग्रामवरं समृद्धं
लब्ध्वा नरेन्द्रादुपयातु भोक्तुम् ।
अवीतरागो मरणं स चैतु
लोभं बिसेष्वप्यजयन्न यस्ते ॥ १७ ॥

---

१ Mss. माला for मालाः. २ Mss. °मृष्टा for °मृष्टाः. ३ K recommends चतुरुस्सदं; Pali चतुरस्सदं for चतुःशतं.

दास उवाच–

स ग्रामणीरस्तु सहायमध्ये
स्त्रीनृत्तगीतैरुपलाप्यमानः।
मा राजतश्च व्यसनानि लब्ध
बिसार्थमात्मार्थमशीशमद्यः॥ १८॥

भगिन्युवाच–

विद्योतमानां वपुषा श्रिया च
पत्नीत्वमानीय नराधिपस्ताम्।
योषित्सहस्राग्रसरीं करोतु
यस्त्वद्विधस्यापि बिसान्यहार्षीत्॥ १९॥

दास्युवाच–

एकाकिनी सा समतीत्य साधून्
स्वादूपभोगे प्रणयं करोतु।
सत्कारलब्धां मुदमुद्वहन्ती
बिसान्यपश्यत्तव या न धर्मम्॥ २०॥

अथ तत्र धर्मश्रवणार्थं समागतास्तद्वनाध्युषिता यक्षद्विरदवानरास्तां कथामुपश्रुत्य परां व्रीडां संवेगं चोपजग्मुः। अथ यक्ष आत्मविशुद्धिप्रदर्शनार्थमिति शपथमेषां पुरतश्चकार–

आवासिकः सोऽस्तु महाविहारे
कचङ्गलायां नवकर्मिकश्च।
आलोकसंधिं दिवसैः करोतु
यस्त्वय्यपि प्रस्खलितो बिसार्थम्॥ २१॥

हस्त्युवाच–

K 114 षड्भिर्दृढैः पाशशतैः[1] स बन्धं
प्राप्नोतु रम्याच्च वनाज्जनान्तम्।
तीक्ष्णाङ्कुशाकर्षणजा रुजश्च
यस्ते मुनिश्रेष्ठ बिसान्यहार्षीत्॥ २२॥

वानर उवाच–

स पुष्पमाली त्रपुघृष्टकण्ठो
यष्ट्या हतः सर्पमुखं परैतु।

---

१ A प्राणशतैः for पाश°.

वैकक्ष्यबद्धश्च वसेद्गृहेषु
लौल्यादहार्षीत्तव यो बिसानि ॥ २३ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तान् सर्वानेवानुनयविनीताक्षरं शान्तिगाम्भीर्यसूचकमित्युवाच—

यो नष्टमित्याह न चास्य नष्ट-
मिष्टान् स कामानधिगम्य कामम् ।
उपैतु गेहाश्रित एव मृत्युं
भवत्तु यः शङ्कत ईदृशं वा ॥ २४ ॥

अथ शक्रो देवेन्द्रस्तेन तेषां कामोपभोगप्रातिकूल्यसूचकेन शपथातिशयेन समुत्पादितविस्मयबहुमानः स्वेनैव वपुषाभिज्वलता तानृषीनभिगम्य सामर्षवदुवाच—मा तावद्भोः ।

यत्प्राप्तिपर्युत्सुकमानसानां
सुखार्थिनां नैति मनांसि निद्रा ।
यत्प्राप्तुमिच्छन्ति तपःश्रमैश्च
तान् केन कामानिति कुत्सयध्वे[1] ॥ २५ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अनन्तादीनवा मार्ष कामाः । संक्षेपतस्तु श्रूयतां यदभिसमीक्ष्य कामान्न प्रशंसन्ति मुनयः ।

कामेषु बन्धमुपयाति वधं च लोकः
शोकं क्लमं भयमनेकविधं च दुःखम् ।
कामार्थमेव च महीपतयः पतन्ति
धर्मोपमर्दरभसा नरकं परत्र ॥ २६ ॥

यत्सौहृदानि सहसा विरसीभवन्ति
यन्नीतिशाठ्यमलिनेन पथा प्रयान्ति ।
कीर्त्या वियोगमसुखैः परतश्च योगं
यत्प्राप्नुवन्ति ननु कारणमत्र कामाः ॥ २७ ॥

इति हीनविमध्यमोत्तमाना- K 115
मिह चामुत्र च यद्वधाय कामाः ।
कुपितान् भुजगानिवात्मकामा
मुनयस्तानिति शक्र नाश्रयन्ते ॥ २८ ॥

अथ शक्रो देवानामिन्द्रस्तस्य तद्वचनं युक्तमित्यभिनन्द्य तेन चैतेषामृषीणां माहात्म्येनाभिप्रसादितमनास्तेभ्यः स्वमपराधमाविश्चकार—

---

१ Mss. कुत्सयध्वं for °यध्वे.

गुणसंभावनाव्यक्तिर्यत्परीक्ष्योपलभ्यते ।
मया विनिहितान्यस्मात्परीक्षार्थं बिसानि वः ॥ २९ ॥

तत्सनाथं जगद्दिष्ट्या मुनिभिस्तथ्यकीर्तिभिः ।
विशुद्धिः स्थिरचारित्रे तदेतानि बिसानि ते ॥ ३० ॥

इत्युक्त्वा तानि बिसानि बोधिसत्त्वस्य समुपजहार । अथ बोधिसत्त्वस्तदस्यासमुदाचारधाष्टर्यं तेजस्विनिभृतेन वचसा प्रत्यादिदेश—

न बान्धवा नैव वयं सहाया
न ते नटा नापि विडम्बकाः स्मः ।
कस्मिन्नवष्टभ्य नु देवराज
क्रीडापथेनैवमृषीनुपैषि ॥ ३१ ॥

इत्युक्ते शक्रो देवेन्द्रः ससंभ्रमापास्तकुण्डलकिरीटविद्युद्भासुरवदनः सबहुमानमभिप्रणम्यैनं क्षमयामास[1]—

उक्तप्रयोजनमिदं चापलं मम निर्मम ।
पितेवाचार्य इव च क्षन्तुमर्हति तद्भवान्[2] ॥ ३२ ॥

निमीलितज्ञानविलोचनानां
स्वभाव एष स्खलितुं[3] समेऽपि ।
क्षमां च तत्रात्मवतां प्रपत्तु-
मतोऽप्यदश्चेतसि मा स्म कार्षीः ॥ ३३ ॥

इति क्षमयित्वा शक्रस्तत्रैवान्तर्दधे ॥

तदेवं प्रविवेकसुखरसज्ञानां[4] विडम्बनेव विहिंसेव च कामाः प्रतिकूला भवन्ति ॥ [तेनेदं[5] जातकं भगवान् व्याकार्षीत्—

अहं शारद्वतीपुत्रो मौद्गल्यायनकाश्यपौ ।
पूर्णानिरुद्धावानन्द इत्यासुर्भ्रातरस्तदा ॥ ३४ ॥

भगिन्युत्पलवर्णासीद्दासी कुब्जोत्तराभवत् ।
चित्रो गृहपतिर्दासो यक्षः सातागिरिस्तदा ॥ ३५ ॥

K 116 पारिलेयोऽभवन्नागो मधुदातैव वानरः ।
कालोदायी च शक्रोऽभूद्बुद्धार्यतामिति जातकम् ॥ ३६ ॥]

॥ इति बिसजातकमेकोनविंशतितमम् ॥

---

१ Mss. क्षमापयामास. २ Mss. नो and मे for तद्. ३ Mss. स्खलितं for °तुं. ४ Mss. विवेक° for प्रविवेक°. ५ K thinks that words in brackets are interpolated on the strength of a Pali version.

२० श्रेष्ठिजातकम् ।

अभूतगुणसंभावना प्रतोदसंचोदनेव भवति साधूनामिति गुणसंपादने प्रयतितव्यम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल श्रुतकुलविनयमहानक्षुद्रनिपुणमतिरविषमव्यवहाररतिरनेकशास्त्राभ्यासादालक्षितवचनसौष्ठवः करुणानुवृत्त्या समन्ततो विस्यन्दमानधनसमृद्धिर्महाप्रदानैर्महाधनत्वाद्गृहपतिरत्नसंमतोऽन्यतमस्य राज्ञः श्रेष्ठी बभूव ।

स प्रकृत्यैव धर्मात्मा श्रुतादिगुणभूषणः ।
अभूत्प्रायेण लोकस्य बहुमानैकभाजनम् ॥ १ ॥

अथ कदाचित्तस्मिन् महासत्त्वे राजकुलमभिगते केनचिदेव करणीयेन तस्य श्वश्रूर्दुहितरमवलोकयितुं तद्गृहमभिजगाम । कृताभ्यागमनसत्कारा च संकथाप्रस्तावागतं स्वां दुहितरं बोधिसत्त्वभार्यां रहसि कुशलपरिप्रश्नपूर्वकं पर्यपृच्छत्—कच्चित्त्वां तात भर्ता नावमन्यते, कच्चिद्वा वेत्ति परिचर्यागुणम्, न वा दुःखशीलतया प्रबाधत इति । सा व्रीडावनतवदना लज्जाप्रगल्भं शनकैरुवाच—यादृशोऽयं शीलगुणसमुदाचारेण प्रव्रजितोऽपि दुर्लभो य[१] इदानीं तादृशः । अथ सा तस्या माता जरोपहतश्रुतिस्मृतित्वाल्लज्जासंकुचिताक्षरं तनयया तद्वचनमभिधीयमानं न सम्यगुपधारयामास । प्रव्रजितसंकीर्तनात्तु प्रव्रजितो मे जामातेति निश्चयमुपजगाम । सा सस्वरमभिरुदिता स्वां दुहितरमनुशोचन्ती दुःखावेगवशात्परिदेवनपरा बभूव । कीदृशस्तस्य शीलगुणसमुदाचारो य एवमनुरक्तं स्वं जनमपहाय प्रव्रजितः ? किं वा तस्य प्रव्रज्यया ?

तरुणस्य वपुष्मतः सतः K 117
सुकुमारस्य सुखोचितात्मनः ।
क्षितिपाभिमतस्य तस्य[२] वै
वनवासे प्रणता मतिः कथम्[३] ॥ २ ॥

स्वजनादनवाप्य विप्रियं
जरया वोपहृतां[४] विरूपताम् ।
कथमेकपदे रुजं विना
विभवोद्गारि गृहं स मुक्तवान् ॥ ३ ॥

विनयाभरणेन धीमता
प्रियधर्मेण परानुकम्पिना ।

---

१ K. दुर्लभः । क for दुर्लभो य. २ A. तस्यैव; BP तस्य मे for तस्य वै. ३ A. कुतः.
४ Mss, चोप° for वोप°.

कथमभ्युपपन्नमीदृशं
स्वजने निष्करुणत्वचापलम् ॥ ४ ॥

श्रमणद्विजमित्रसंश्रितान्
स्वजनं दीनजनं च मानयन्।
शुचिशीलधनः किमामुया-
न्न स गेहेषु वने यदीप्सति ॥ ५ ॥

अपराधविवर्जितां त्यज-
न्ननुकूलां सहधर्मचारिणीम्।
य[1]तिधर्मपरः स नेक्षते
किमिमं धर्मपथव्यतिक्रमम्[2] ॥ ६ ॥

धिगहो बत दैवदुर्नया-
द्यदि भक्तं जनमेवमुज्झताम्
न घृणापथमेति मानसं
यदि वा धर्मलवोऽपि सिध्यति ॥ ७ ॥

अथ सा बोधिसत्त्वस्य पत्नी तेन मातुः करुणेनाकृतकेन परिदेवितेन पतिप्रव्रज्याभिसंबन्धेन स्त्रीस्वभावाद्व्यथितहृदया ससंभ्रमा विषादविक्लवमुखी शोकदुःखाभिनिपातसंक्षोभाद्विस्मृतकथाप्रस्तावसंबन्धौ[3] प्रव्रजितो मे भर्तेति मद्व्यवस्थापनार्थमम्बा गृहमिदमभिगता विप्रियश्रवणादिति निश्चयमुपेत्य सपरिदेवितं सस्वरं रुदती मोहमुपजगाम बाला। तदुपश्रुत्य गृहजनः परिजनवर्गश्च शोकदुःखावेगादाक्रन्दनं चकार। तच्छ्रुत्वा प्रातिवेश्यमित्रस्वजनबन्धुवर्गः संश्रितजनो ब्राह्मणगृहपतयश्च तस्य गृहपतेरनुरागवशानुगाः प्रायशश्च पौरास्तद्गृहमभिजग्मुः।

प्रायेण लोकस्य बभूव यस्मा-
त्तुल्यक्रमोऽसौ सुखदुःखयोगे।
अतोऽस्य लोकोऽप्यनुशिक्षयेव
तुल्यक्रमोऽभूत्सुखदुःखयोगे ॥ ८ ॥

अथ बोधिसत्त्वो राजकुलात्स्वभवनसमीपमुपगतः साक्रन्दशब्दं स्वभवनमवेत्य महतश्च
K 118 जनकायस्य संनिपातं स्वं पुरुषमन्वादिदेश ज्ञायतां किमेतदिति। स तं वृत्तान्तमुपलभ्य समुपेत्यास्मै निवेदयामास—

उत्सृज्य भवनं स्फीतमार्यः प्रव्रजितः किल।
इति श्रुत्वा कुतोऽप्येष स्नेहादेवंगतो जनः ॥ ९ ॥

१ K अति° for यति°. २ Mss. °क्रमः for °क्रमम्. ३ Mss. °संबन्धात् for °संबन्धौ.

अथ स महासत्त्वः प्रकृत्या शुद्धाशयः प्रत्यादिष्ट इव तेन वचसा समुपजातव्रीडसंवेगश्चिन्तामापेदे—भद्रा बत मयि जनस्य संभावना ।

श्लाघनीयामवाप्यैतां[1] गुणसंभावनां जनात् ।
गृहाभिमुख एव स्यां यदि किं मम पौरुषम् ॥ १० ॥

स्यादोषभक्तिः प्रथिता मयैवं
गुणेष्ववज्ञाविरसा च वृत्तिः ।
यायामतः साधुजने लघुत्वं
किं जीवितं स्याच्च तथाविधस्य ॥ ११ ॥

संभावनामस्य जनस्य तस्मा-
त्क्रियागुणेन प्रतिपूजयामि ।
असत्परिक्लेशमयं विमुच्य-
स्तपोवनप्रेमगुणेन गेहम् ॥ १२ ॥

इति विचिन्त्य स महात्मा तत एव प्रतिनिवृत्य राज्ञः प्रतिहारयामास—श्रेष्ठी पुनर्द्रष्टुमिच्छति देवमिति । कृताभ्यनुज्ञश्च प्रविश्य यथोपचारं राजसमीपमुपजगाम । किमिदमिति च राज्ञा पर्यनुयुक्तोऽब्रवीत्—इच्छामि प्रव्रजितुम् । तदभ्यनुज्ञातुमर्हति मां देव इति ॥

अथैनं स राजा ससंभ्रमावेगः स्नेहादित्युवाच—

मयि स्थिते बन्धुसुहृद्विशिष्टे
त्वं केन दुःखेन वनं प्रयासि ।
यन्नापहर्तुं प्रभुता मम स्या-
द्धनेन नीत्या बलसंपदा वा ॥ १३ ॥

अर्थो धनैर्यदि गृहाण धनानि मत्तः
पीडा कुतश्चिदथ तां प्रतिषेधयामि ।
मां याचमानमिति बन्धुजनं च हित्वा
किं वा त्वमन्यदभिवीक्ष्य वनं प्रयासि ॥ १४ ॥

इति स महात्मा सस्नेहबहुमानमभिहितो राज्ञा सानुनयमेनमुवाच—

पीडा कुतस्त्वद्भुजसंश्रितानां K 119
धनोदयावेक्षणदीनता वा ।
अतो न दुःखेन वनं प्रयामि
यमर्थमुद्दिश्य तु तं निबोध ॥ १५ ॥

---

1 Mss. एनां for एतां.

दीक्षामुपाश्रित इति प्रथितोऽस्मि देव
शोकाश्रुदुर्दिनमुखेन महाजनेन ।
इच्छामि तेन विजनेषु वनेषु वस्तुं
श्रद्धेयतामुपगतोऽस्मि गुणाभिपत्तौ ॥ १६ ॥

राजोवाच—नार्हति भवाञ्जनप्रवादमात्रकेणास्मान् परित्यक्तुम् । न हि भवद्विधानां जनप्रवादसंपादनाभिराध्या गुणविभूतिस्तादसंपादनविराध्या वा ।

स्वेच्छाविकल्पप्रथिताश्च तास्ता
निरङ्कुशा लोककथा भ्रमन्ति ।
कुर्वीत यस्ता हृदयेऽपि ताव-
त्स्यात्सोपहास्यः किमुत प्रपत्ता[1] ॥ १७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—मा मैवं महाराज । न हि कल्याणो जनप्रवादो नानुविधेयः । पश्यतु देवः ।

कल्याणधर्मेति यदा नरेन्द्र
संभावनामेति मनुष्यधर्मा ।
तस्या न हीयेत नरः सधर्मा
ह्रियापि तावद्धुरमुद्वहेत्ताम् ॥ १८ ॥
संभावनायां गुणभावनायां
संदृश्यमानो हि यथा तथा वा ।
विशेषतो भाति यशःप्रसिद्ध्या
स्यात्त्वन्यथा शुष्क इवोदपानः ॥ १९ ॥
गुणप्रवादैरयथार्थवृद्धै-
र्विमर्शपाताकुलितैः[2] पतद्भिः ।
विचूर्णिता कीर्तितनुर्नराणां
दुःखेन शक्नोति पुनः प्रसर्तुम् ॥ २० ॥
तद्वर्जनीयान् परिवर्जयन्तं
परिग्रहान् विग्रहहेतुभूतान् ।
क्रोधोच्छिरस्कानिव कृष्णसर्पान्
युक्तो[3]ऽसि मां देव न संनिषेद्धुम् ॥ २१ ॥
स्नेहेन भक्तिज्ञतया च कामं
युक्तो विधिर्भृत्यजने तवायम् ।

---

१ A. प्रयत्ना; B प्रयस्ता for प्रपत्ता. २ Mss. विमर्ष° for विमर्श°. ३ A. अर्हो for युक्तो.

वित्तेन तु प्रव्रजितस्य किं मे
परिग्रहक्लेशपरिग्रहेण ॥ २२ ॥

इत्यनुनीय स महात्मा तं राजानं कृताभ्यनुज्ञस्तेन तत[1] एव वनाय[2] प्रतस्थे ॥

अथैनं सुहृदो ज्ञातयः संश्रिताश्चाभिगम्य शोकाश्रुपरिप्लुतनयनाः पादयोः संपरिष्वज्य K 12 निवारयितुमीषुः । केचिदञ्जलिप्रग्रहपुरःसरं मार्गमस्यावृत्य समवातिष्ठन्त । सपरिष्वङ्गसंगतानुनयमपरे गृहाभिमुखमेनं नेतुमीषुः[3] । यत्किंचनकारिताक्षेपकर्कशाक्षरमन्ये प्रणयादेनमूचुः । मित्रस्वजनापेक्षाकारुण्यप्रदर्शनमपरेऽस्य प्रचक्रुः । गृहाश्रम एव पुण्यतम इत्येवमन्ये श्रुतियुक्तिसंग्रथितं ग्राहयितुमीहां चक्रिरे । तपोवनवासदुःखतासंकीर्तनैः कार्यशेषपरिसमाप्त्या याञ्चया परलोकफलसंदेहकथाभिस्तैस्तैश्च वार्ताविशेषैर्निवर्तयितुमेनं व्यायच्छन्त[4] । तस्य तान् प्रव्रज्याश्रयविमुखान् वनगमननिवारणधीरमुखान् नयनजलार्द्रमुखान् सुहृदोऽभिवीक्ष्य व्यक्तमिति चिन्ता बभूव—

सुहृत्प्रतिज्ञैः सुहृदि प्रमत्ते
न्याय्यं हितं रूक्षमपि प्रयोक्तुम् ।
रूढः सतामेष हि धर्ममार्गः
प्रागेव रुच्यं च हितं च यत्स्यात् ॥ २३ ॥

वनाद्गृहं श्रेय इदं त्वमीषां
स्वस्थेषु चित्तेषु कथं नु रूढम् ।
यन्निर्विशङ्का वनसंश्रयान्मां
पापप्रसङ्गादिव वारयन्ति ॥ २४ ॥

मृतो मरिष्यन्नपि वा मनुष्य-
श्च्युतश्च धर्मादिति रोदितव्यम् ।
कया नु बुद्ध्या वनवासकामं
मामेव जीवन्तममी रुदन्ति ॥ २५ ॥

मद्विप्रयोगस्त्वथ शोकहेतु-
र्मया समं किं न वने वसन्ति ।
गेहानि चेत्कान्ततराणि मत्तः
को न्वादरो बाष्पपरिव्ययेन ॥ २६ ॥

अथ त्विदानीं स्वजनानुरागः
करोति नैषां तपसेऽभ्यनुज्ञाम् ।

१ A. तत्र for तत. २ B तपोवनाय for वनाय. ३ Mss. ईयुः for ईषुः. ४ Mss. प्रायच्छन्त; A. in marg. प्रायतन्त for व्यायच्छन्त.

सामर्थ्यमासीत्कथमस्य नैव
व्यूढेष्वनीकेष्वपि तत्र तत्र ॥ २७ ॥
दृष्टावदानो व्यसनोदयेषु
बाष्पोद्गमान्मूर्त इवोपलब्धः।
संरूढमूलोऽपि सुहृत्स्वभावः
शाठ्यं प्रयात्यत्र विनानुवृत्त्या ॥ २८ ॥

निवारणार्थानि सगद्गदानि
वाक्यानि साश्रूणि च लोचनानि।
प्रणामलोलानि शिरांसि चैषां
मानं समानस्य यथा करोति ॥ २९ ॥
स्नेहस्तथैवार्हति कर्तुमेषां
श्लाघ्यामनुप्रव्रजनेऽपि बुद्धिम्।
मा भून्नटानामिव वृत्तमेत-
त्क्रीडाकरं सज्जनमानसानाम् ॥ ३० ॥
K 121 द्वित्राणि मित्राणि भवन्त्यवश्य-
मापद्गतस्यापि सुनिर्गुणस्य।
सहाय एकोऽप्यतिदुर्लभस्तु
गुणोदितस्यापि वनप्रयाणे ॥ ३१ ॥

ये मे हरन्ति स्म पुरःसरत्वं
रणेषु मत्तद्विपसंकटेषु।
नानुव्रजन्त्यद्य वनाय ते मां
किंस्वित्स एवास्मि त एव चेमे ॥ ३२ ॥
स्मरामि नैषां विगुणं प्रयातुं
स्नेहस्य यत्संक्षयकारणं स्यात्।
सुहृज्जनस्यैवमियं [1]स्थितिर्मे
कच्चिद्भवेत्स्वस्ति निमित्ततोऽस्मात् ॥ ३३ ॥
ममैव वा निर्गुणभाव एष
नानुव्रजन्त्यद्य वनाय यन्माम्।
गुणावबद्धानि हि मानसानि
कस्यापि विश्लेषयितुं प्रभुत्वम् ॥ ३४ ॥

---

१ Mss. अयं स्थितो for इयं स्थितिः.

ये वा प्रकाशानपि गेहदोषान्
गुणान्न पश्यन्ति तपोवने वा ।
निमीलितज्ञानविलोचनांस्तान्
किमन्यथाहं परितर्कयामि ॥ ३५ ॥

परत्र चैवेह च दुःखहेतून्
कामान् विहातुं न समुत्सहन्ते ।
तपोवनं तद्विपरीतमेते
त्यजन्ति मां चाद्य धिगस्तु मोहम् ॥ ३६ ॥

यैर्विप्रलब्धाः सुहृदो ममैते
न यान्ति शान्तिं निखिलाश्च लोकाः ।
तपोवनोपार्जितसत्प्रभाव-
स्तानेव दोषान् प्रसभं[1] निहन्मि ॥ ३७ ॥

इति स परिगणय्य निश्चितात्मा
प्रणयमयानि सुहृद्विचेष्टितानि ।
अनुनयमधुराक्षरैर्वचोभि-
र्विशदमपास्य तपोवनं जगाम ॥ ३८ ॥

तदेवमभूतगुणसंभावना प्रतोदसंचोदनेव भवति साधूनामिति गुणसंपादने प्रयतितव्यम् । यतो भिक्षुरित्युपासक इति गुणतः संभाव्यमानेन साधुना तद्भावसाधुभिर्गुणैरभ्यलंकर्तव्य एवात्मा । एवं दुर्लभा धर्मप्रतिपत्तिसहाया इत्येवमप्युपनेयम्[2] ॥

॥ इति श्रेष्ठिजातकं विंशतितमम् ॥

---

१ Mss. प्रसह्य. २ Mss. उपेक्षेयं for उपनेयम् or उन्नेयम्.

२१ चुड्डबोधिजाकतम् ।

क्रोधविनयाच्छत्रूनुपशमयति, वर्धयत्येव त्वन्यथा । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल महासत्त्वः कस्मिंश्चिन्महति ब्राह्मणकुले गुणाभ्यासमाहात्म्याददति-
K 122 वृद्धयशसि प्रतिनियतसमृद्धिगुणे राजसत्कृते दैवतसंमते लोकस्य जन्म प्रतिलेभे । कालानामत्य- येनाभिवृद्धः कृतसंस्कारकर्मा श्रुतगुणाभ्यासादचिरेणैव विद्वत्सदस्सु प्रकाशनामा बभूव ।

कीर्तिर्विद्वत्सदस्स्वेव विदुषां प्रविजृम्भते ।
रत्नज्ञेष्विव रत्नानां शूराणां समरेष्विव ॥ १ ॥

अथ स महात्मा प्रव्रज्याकृतपरिचयत्वात्पूर्वजन्मसु स्वभ्यस्तधर्मसंज्ञत्वात्प्रज्ञावदातमतित्वाच्च न गेहे रतिमुपलेभे । स कामान् विग्रहविवादमदवैरस्यप्राचुर्याद्राजचौरोदकदहनविप्रियदायादसाधारणत्वादतृप्तिजनकत्वादनेकदोषायतनत्वाच्च सविषमिवान्नमात्मकामः परित्यज्य संहृतकेशश्मश्रुशोभः काषायविवर्णवासाः परित्यक्तगृहवेषविभ्रमः प्रव्रज्याविनयनियमश्रियमशिश्रियत् । तदनुरागवशगा चास्य पत्नी केशानवतार्याहार्यविभूषणोद्वहननिर्व्यापारशरीरा स्वरूपगुणशोभाविभूषिता काषायवस्त्रसंवीततनुरनुप्रवव्राज । अथ बोधिसत्त्वस्तपोवनानुगमनव्यवसायमस्या विदित्वा तपोवनाध्यासनायोग्यतां च स्त्रीसौकुमार्यस्यावोचदेनाम्—भद्रे दर्शितस्त्वयायमस्मदनुरागस्वभावः । तदलमस्मदनुगमनं प्रत्यनेन व्यवसायेन ते । यत्रैव त्वन्याः प्रव्रजिताः प्रतिवसन्ति तत्र भवत्या[1]स्ताभिरेव सार्धं प्रतिरूपं वस्तुं स्यात् । दुरभिसंभवानि ह्यरण्यायतनानि । पश्य—

श्मशानशून्यालयपर्वतेषु
वनेषु च व्यालमृगाकुलेषु ।
निकेतहीना यतयो वसन्ति
यत्रैव चास्तं रविरभ्युपैति ॥ २ ॥

ध्यानोद्यमादेकचराश्च नित्यं
स्त्रीदर्शनादप्यपवृत्तभावाः ।
निवर्तितुं तेन मतिं कुरुष्व
कोऽर्थस्तवानेन परिश्रमेण ॥ ३ ॥

सा नियतमेनमनुगमनकृतनिश्चया बाष्पोपरुध्यमाननयना किंचिदीदृशं प्रत्युवाच—

यदि मे श्रमबुद्धिः स्यात्तवानुगमनोत्सवे ।
किमित्येवं प्रपद्येय दुःखं तव च विप्रियम् ॥ ४ ॥

---

1 Mss. भवत्या for भवत्याः.

यत्तु नैव समर्थास्मि वर्तितुं रहिता त्वया । K 123
इत्याज्ञातिक्रममिमं त्वं मम क्षन्तुमर्हसि ॥ ५ ॥

इति सा द्विस्त्रिरप्युच्यमाना यदा नेच्छति स्म निवर्तितुम्, ततो बोधिसत्त्व उपेक्षानिभृतमतिरस्यां बभूव ॥

स तयानुगम्यमानश्चक्रवाक इव चक्रवाक्या ग्रामनगरनिगमाननुविचरन् कदाचित्कृतभक्तकृत्यः कस्मिंश्चित्प्रविविक्ते श्रीमति नानातरुगहनोपशोभिते घनप्रच्छाये कृतोपकार इव क्वचित्क्वचिद्दिनकरकिरणचन्द्रकैर्नानाकुसुमरजोवकीर्णधरणीतले शुचौ वनोद्देशे ध्यानविधिमनुष्ठाय सायाह्नसमये व्युत्थाय समाधेः पांसुकूलानि सीव्यति स्म । सापि प्रव्रजिता तस्यैव नातिदूरे वृक्षमूलमुपशोभयमाना देवतेव स्वेन वपुषः प्रभावेण विराजमाना तदुपदिष्टेन मनस्कारविधिना ध्यायति स्म ॥

अथ तत्रत्यो राजा वसन्तकालजनिताभ्यधिककिसलयशोभानि भ्रमद्भ्रमरमधुकरीगणोपकूजितानि प्रमत्तकोकिलकुलकिलकिलानि प्रहसितकमलकुवलयालंकृताभिलषणीयजलाशयानि विविधकुसुमसंमोदगन्धाधिवासितसुखपवनान्युपवनानि समनुविचरंस्तं देशमुपजगाम ।

विचित्रपुष्पस्तबकोज्ज्वलानि
कृतच्छदानीव वसन्तलक्ष्म्या ।
वाचालपुंस्कोकिलबर्हिणानि
सरोरुहाकीर्णजलाशयानि ॥ ६ ॥
समुद्भवत्कोमलशाद्वलानि
वनानि मत्तभ्रमरारुतानि ।
आक्रीडभूतानि मनोभवस्य
द्रष्टुं भवत्येव मनःप्रहर्षः ॥ ७ ॥

अथ स राजा सविनयमभिगम्य बोधिसत्त्वं कृतप्रतिसंमोदनकथस्तत्रैकान्ते न्यषीदत् । स तां प्रव्रजितामतिमनोहरदर्शनामभिवीक्ष्य तस्या रूपशोभया समाक्षिप्यमाणहृदयो नूनमस्येयं सहधर्मचारिणीत्यवेत्य लोलस्वभावत्वात्तदपहरणोपायं विममर्श ।

श्रुतप्रभावः स तपोधनानां
शापार्चिषः क्रोधहुताशनस्य ।
संक्षिप्तधैर्योऽपि मनोभवेन
नास्मिन्नवज्ञारभसो बभूव ॥ ८ ॥

तस्य बुद्धिरभवत्—तपःप्रभावमस्य ज्ञात्वा शक्यमत्र तद्युक्तं प्रवर्तितुं नान्यथा । यद्ययमस्यां संरागवक्तव्यमतिर्व्यक्तमस्मिन्न तपःप्रभावोऽस्ति । अथ वीतरागः स्यान्मन्दापेक्षो वा, K 124

ततोऽस्मिन् संभाव्यं तपःप्रभावमाहात्म्यम्। इति विचिन्त्य स राजा तपःप्रभावजिज्ञासया बोधिसत्त्वं हितैषिवदुवाच—भोः प्रव्रजित, प्रचुरधूर्तसाहसिकपुरुषेऽस्मिँल्लोके न युक्तमत्रभवतो निराक्रन्देषु वनेष्वेवं प्रतिरूपयानया सहधर्मचारिण्या सह विचरितुम्। अस्यां हि ते कश्चिदपराध्यमानो नियतमस्मानप्युप[1]क्रोशभाजनीकुर्यात्। पश्य।

एवं विविक्तेषु तपःकृशं त्वां
धर्मेण सार्धं परिभूय कश्चित्।
इमां प्रसह्यापहरेद्यदा ते
शोकात्परं किं बत तत्र कुर्याः ॥ ९ ॥

रोषप्रसङ्गो हि मनःप्रमाथी
धर्मोपमर्दाद्यशसश्च हन्ता।
वसत्विय तेन जनान्त एव
स्त्रीसंनिकर्षेण च किं यतीनाम् ॥ १० ॥

बोधिसत्त्व उवाच—युक्तमाह महाराजः। अपि तु श्रूयतां यदेवंगतेऽर्थे प्र[2]पद्येय—

स्यादत्र मे यः प्रतिकूलवर्ती
दर्पोद्भवादप्रतिसंख्यया वा।
व्यक्तं न मुच्येत स जीवतो मे
धाराघनस्येव घनस्य रेणुः ॥ ११ ॥

अथ स राजा तीव्रापेक्षोऽयमस्यां तपःप्रभावहीन इत्यवज्ञाय तं महासत्त्वं तद[3]पाय-निराशङ्कः कामरागवशगः स्त्रीसंदर्शनाधिकृतान् पुरुषान् समादिदेश—गच्छ[4]तैतां प्रव्रजितामन्तःपुरं प्रवे[5]शयतेति। तदुपश्रुत्य सा प्रव्रजिता व्यालमृगाभिद्रुतेव वनमृगी भयविषादविक्लवमुखी बाष्पोपरुध्यमाननयना गद्गदायमानकण्ठी तत्तदार्तिवशाद्विललाप—

लोकस्य नामार्तिपराजितस्य
परायणं भूमिपतिः पितेव।
स एव यस्य त्वनयावहः स्या-
दाक्रन्दनं कस्य नु तेन कार्यम् ॥ १२ ॥

K 125 भ्रष्टाधिकारा बत लोकपाला
न सन्ति वा मृत्युवशं गता वा।
न त्रातुमार्तानिति ये सयत्ना
धर्मोऽपि मन्ये श्रुतिमात्रमेव ॥ १३ ॥

---

१ Mss. उपाक्रोश°. २ Mss. प्रपद्येयं. ३ B तदुपाय° for तदपाय°. ४ Mss. गच्छतैनां. ५ A. प्रवेशयेत्; BP प्रवेशयेत.

किं वा सुरैर्मे भगवान् यदेवं
मद्भागधेयैर्धृतमौन एव ।
परोऽपि तावन्ननु रक्षणीयः
पापात्मभिर्विप्रतिकृष्यमाणः ॥ १४ ॥

नश्येति शापाशनिनाभिमृष्टः
स्यादस्य शैलः स्मरणीयमूर्तिः ।
इत्थंगतायामपि तस्य मौनं
तथापि जीवामि च मन्दभाग्या ॥ १५ ॥

पापा कृपापात्रतरा न वाह-
मेवंविधामापदमभ्युपेता ।
आर्तेषु कारुण्यमयी प्रवृत्ति-
स्तपोधनानां किमयं न मार्गः ॥ १६ ॥

शङ्के तवाद्यापि तदेव चित्ते
निवर्त्स्यमानास्मि न यन्निवृत्ता ।
तवाप्रियेणापि मयेप्सितं य-
दात्मप्रियं हा तदिदं कथं मे ॥ १७ ॥

इति तां प्रव्रजितां करुणविलापाक्रन्दितरुदितमात्रपरायणां ते राजसमादिष्टाः पुरुषा यानमारोप्य पश्यत एव तस्य महासत्त्वस्यान्तःपुराय निन्युः । बोधिसत्त्वोऽपि प्रतिसंख्यानबलात्प्रतिनुद्य क्रोधबलं तथैव पांसुकूलानि निःसंक्षोभः प्रशान्तचेताः सीव्यति स्म । अथैनं स राजोवाच—

अमर्षरोषाभिनिपातिताक्षरं
तदुच्चकैर्गर्जितमूर्जितं त्वया ।
हृतां च पश्यन्नपि तां वरानना-
मशक्तिदीनप्रशमोऽस्यवस्थितः ॥ १८ ॥

तद्दर्शय स्वां भुजयो रुषं वा
तेजस्तपःसंश्रयसंभृतं वा ।
आत्मप्रमाणग्रहणानभिज्ञो
व्यर्थप्रतिज्ञो ह्यधिकं न भाति ॥ १९ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अव्यर्थप्रतिज्ञमेव मां विद्धि महाराज ।

योऽभून्ममात्र प्रतिकूलवर्ती
विस्पन्दमानोऽपि स मे न मुक्तः।
प्रसह्य नीतः प्रशमं मया तु
तस्माद्यथार्थैव मम प्रतिज्ञा॥ २०॥

अथ स राजा तेन बोधिसत्त्वस्य धैर्यातिशयव्यञ्जकेन प्रशमेन समुत्पादिततपस्वि-
K 126 गुणसंभावनश्चिन्तामापेदे—अन्यदेवानेन ब्राह्मणेनाभिसंधाय भाषितम्। तदपरिज्ञायास्माभिश्चापलकृतमिदमिति जातप्रत्ययमर्शो बोधिसत्त्वमुवाच—

कोऽन्यस्तवाभूत्प्रतिकूलवर्ती
यो विस्फुरन्नेव न ते विमुक्तः।
रेणुः समुद्यन्निव तोयदेन
कश्चोपनीतः प्रशमं त्वयात्र॥ २१॥

बोधिसत्त्व उवाच—शृणु महाराज।

जाते न दृश्यते यस्मिन्नजाते साधु दृश्यते।
अभून्मे स न मुक्तश्च क्रोधः स्वाश्रयबाधनः॥ २२॥
येन जातेन नन्दन्ति नराणामहितैषिणः।
सोऽभून्मे न विमुक्तश्च क्रोधः शात्रवनन्दनः॥ २३॥
उत्पद्यमाने यस्मिंश्च सदर्थं न प्रपद्यते।
तमन्धीकरणं राजन्नहं क्रोधमशीशमम्॥ २४॥
येनाभिभूतः कुशलं जहाति
प्राप्तादपि भ्रश्यत एव चार्थात्।
तं रोषमुग्रग्रहवैकृताभं
स्फुरन्तमेवानयमन्तमन्तः॥ २५॥
काष्ठाद्यथाग्निः परिमथ्यमाना-
दुदेति तस्यैव पराभवाय।
मिथ्याविकल्पैः समुदीर्यमाण-
स्तथा नरस्यात्मवधाय रोषः॥ २६॥
दहनमिव विजृम्भमाणरौद्रं
शमयति यो हृदयज्वरं न रोषम्।
लघुरयमिति हीयतेऽस्य कीर्तिः
कुमुदसखीव शशिप्रभा प्रभाते॥ २७॥

परजनदुरितान्यचिन्तयित्वा
रिपुमिव पश्यति यस्तु रोषमेव।
विकसति नियमेन तस्य कीर्तिः
शशिन इवाभिनवस्य मण्डलश्रीः ॥ २८ ॥

इयमपरा च रोषस्य महादोषता—

न भात्यलंकारगुणान्वितोऽपि
क्रोधाग्निना संहृतवर्णशोभः।
सरोषशल्ये हृदये च दुःखं
महार्हशय्याङ्कगतोऽपि शेते ॥ २९ ॥

विस्मृत्य चात्मक्षमसिद्धिपक्षं
रोषात्प्रयात्येव तदुत्पथेन।
निर्हीयते येन यशोऽर्थसिद्ध्या
तामिस्रपक्षेन्दुरिवात्मलक्ष्म्या ॥ ३० ॥

K 127

रोषेण गच्छत्यनयप्रपातं
निवार्यमाणोऽपि सुहृज्जनेन।
प्रायेण वैरस्य जडत्वमेति
हिताहितावेक्षणमन्दबुद्धिः ॥ ३१ ॥

क्रोधाच्च सात्मीकृतपापकर्मा
शोचत्यपायेषु समाशतानि।
अतः परं किं रिपवश्च कुर्यु-
स्तीव्रापकारोद्धतमन्यवोऽपि ॥ ३२ ॥

अन्तःसपत्नः कोपोऽयं तदेवं विदितं मम।
तस्यावलेपप्रसरं कः पुमान् मर्षयिष्यति ॥ ३३ ॥
अतो न मुक्तः कोपो मे विस्फुरन्नपि चेतसि।
इत्यनर्थकरं शत्रुं को ह्युपेक्षितुमर्हति ॥ ३४ ॥

अथ स राजा तेन तस्याद्भुतेन प्रशमगुणेन हृदयग्राहकेण च वचसाभिप्रसादितमतिरुवाच—

अनुरूपः शमस्यास्य तवायं वचनक्रमः।
बहुना तु किमुक्तेन वञ्चितास्त्वददर्शिनः ॥ ३५ ॥

इत्यभिप्रशस्यैनमभिसृत्यैवास्य पादयोर्न्यपतत्, अत्ययदेशनां च चक्रे। तां च प्रव्रजितां क्षमयित्वा व्यवसर्जयत्, परिचारकं चात्मानं बोधिसत्त्वस्य निर्यातयामास ॥

तदेवं क्रोधविनयाच्छत्रूनुपशमयति, वर्धयत्येव त्वन्यथा, इति क्रोधविनये यत्नः कार्यः। एवमवैरेण वैराणि शाम्यन्ति, संयमतश्च वैरं न चीयते। एवं चोभयोरर्थं चरत्यक्रोधन इत्येवमादिषु क्षमानु[1]शंसाप्रतिसंयुक्तेषु सूत्रेषु वाच्यम्। क्रोधादीनवकथायां तथागतमाहात्म्ये चेति ॥

॥ इति चुड्ड[2]बोधिजातकमेकाविंशतितमम् ॥

१ K °नुशंस° for °नुशंसा°. २ Mss. बुद्धबोधि°, but Kern emended it to चुड्ड° on the strength of Pali चुल्लबोधि.

२२ हंसजातकम् ।

विनिपातगतानामपि सतां वृत्तं नालमनुगन्तुमसत्पुरुषाः, प्रागेव सुगतिस्थानाम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल मानसे महासरसि नैकशतसहस्रसंख्यस्य महतो हंसयूथस्याधिपतिर्धृतराष्ट्रो नाम हंसराजो बभूव । तस्य नयानयपरिज्ञाननिपुणमतिर्विप्रकृष्टगोचरस्मृतिप्रभावः K 128 श्लाघनीयकुलतिलकभूतो दाक्ष्यदाक्षिण्यविनयभूषणः स्थिरशुचिशीलवृत्तचारित्रशूरः खेदसहिष्णुरप्रमादी समरवीवध[1]विशारदः स्वाम्यनुरागसुमुखः सुमुखो नाम सेनापतिर्बभूव [आर्यानन्दस्थविरस्तेन समयेन] । तौ परस्परप्रेमगुणाश्रयाज्ज्वलिततरप्रभावावाचार्यशिष्यमुख्याविव परिशेषं शिष्यगणं पितृज्येष्ठपुत्राविव च श्रेष्ठशेषं पुत्रगणं तद्धंसयूथमुभय[2]लोकहितोदयेष्वर्थेषु सम्यग्निवेशयमानौ तत्प्रत्यक्षिणां देवनागयक्षविद्याधरतपस्विनां परं विस्मयमुपजह्रतुः ।

तावासतुर्हंसगणस्य तस्य
श्रेयःशरीरोद्वहनैककार्यौ ।
नभोगतस्येव विहंगमस्य
पक्षौ शरीरोद्वहनैककार्यौ ॥ १ ॥

एवं ताभ्यां तदनुगृह्यमाणं हंसयूथं जगदिव धर्मार्थविस्तराभ्यां परां वृद्धिमवाप । तेन च तत्सरः परां शोभां बभार ।

कलनूपुरनादेन हंसयूथेन तेन तत् ।
पुण्डरीकवनेनेव रेजे संचारिणा सरः ॥ २ ॥
क्वचित्प्रविसृतैर्हंसैः क्वचिद्विषमसंहतैः ।
छिन्नाभ्रलवचित्रस्य जहार नभसः श्रियम् ॥ ३ ॥

अथ तस्य हंसाधिपतेः सर्वसत्त्वहितसुमुखस्य च सेनापतेर्गुणातिशयप्रभावविस्मितमनसः सिद्धर्षिविद्याधरदैवतगणास्तयोः कीर्त्याश्रयाभिः कथाभिस्तत्र तत्राभिरेमिरे ।

उत्तप्तचामीकरसंनिकाशं
श्रीमद्वपुर्व्यक्तपदाक्षरा वाक् ।
धर्माभिजातो विनयो नयश्च
कावप्यमू केवलहंसवेषौ ॥ ४ ॥
गुणप्रकाशैरपमत्सरैः सा
कीर्तिस्तयोर्दिक्षु वितन्यमाना ।

---

१ Mss. °विविध°. K °विवध°; A in marg adds भाव or भार; but it; would be better to read वीवध which means मार्ग. २ K अभय° for उभय°.

श्रद्धेयतामित्यगमन्नृपाणां
सदःसु यत्प्राभृतवच्चचार ॥ ५ ॥

K 129 तेन च समयेन ब्रह्मदत्तो नामान्यतमो वाराणस्यां राजा बभूव। स तां हंसाधिपतेः ससेनाधिपतेर्गुणातिशयाश्रयां कथां प्रात्ययिकामात्यद्विजवृद्धैः सदसि संस्तूयमानामसकृदुपश्रुत्य तयोर्दर्शनं प्रत्यभिवृद्धकौतूहलो नैकशास्त्राभ्यासनिपुणमतीन् सचिवानुवाच—परिमृश्यतां तावद्भोः प्रसृतनिपुणमतयः कश्चिदुपायो येन नस्तौ हंसवर्यौ दर्शनपथमपि तावदुपगच्छेतामिति। अथ तेऽमात्याः स्वैः स्वैर्मतिप्रभावैरनुसृत्य नीतिपथं राजानमूचुः—

सुखाशा देव भूतानि विकर्षति ततस्ततः।
सुखहेतुगुणोत्कर्षश्रुतिस्तावानयेद्यतः ॥ ६ ॥

तद्यादृशी सरसि तावभिरतरूपावनुश्रूयेते तदुत्कृष्टतरगुणशोभमिह सरः कस्मिंश्चिदरण्यप्रदेशे कारयितुमर्हति देवः, प्रत्यहं च सर्वपक्षिणामभयप्रदानघोषणाम्। अपि नाम कौतूहलोत्पादिन्या सुखहेतुगुणातिशयश्रुत्या ताविहाकृष्येयाताम्। पश्यतु देवः।

प्रायेण प्राप्तिविरसं सुखं देव न गण्यते।
परोक्षत्वात्तु हरति श्रुतिरम्यं सुखं मनः ॥ ७ ॥

अथ स राजा अस्त्वेतदित्यल्पेन कालेन नातिसंनिकृष्टं नगरोपवनस्य मानससरसः प्रतिस्पर्धिगुणविभवं पद्मोत्पलकुमुदपुण्डरीकसौगन्धिकतामरसकह्लारसमुपगूढं विमलसलिलमतिमनोहरं महत्सरः कारयामास।

द्रुमैः कुसुमसंछन्नैश्चलत्किसलयोज्ज्वलैः।
तत्प्रेक्षार्थमिवोत्पन्नैः कृततीरपरिग्रहम् ॥ ८ ॥

विहसद्भिरिवाम्भोजैस्तरंगोत्कम्पकम्पिभिः।
विलोभ्यमानाकुलितभ्रमद्भ्रमरसंकुलम् ॥ ९ ॥

ज्योत्स्नासंवाहनोन्निद्रैर्विचित्रकुमुदैः क्वचित्।
तरुच्छायापरिच्छिन्नैश्चन्द्रिकाशकलैरिव ॥ १० ॥

K 130 तरंगाङ्गुलिसंक्षिप्तैः कमलोत्पलरेणुभिः।
अभ्यलंकृततीरान्तं हेमसूत्रैरिव क्वचित् ॥ ११ ॥

चित्रैः पद्मोत्पलदलैस्तत्र तत्र सकेसरैः।
श्रियं प्रविततां बिभ्रदुपहारमयीमिव ॥ १२ ॥

प्रसन्नस्तिमिताम्बुत्वाद्व्यक्तचित्रवपुर्गुणैः।
व्योम्नीव परिधावद्भिर्मीनवृन्दैरलंकृतम् ॥ १३ ॥

---

१ B अतिरत °for अभिरत°. २ Mss. °कृष्येयेतां for °कृष्येयाताम्. ३ A इवोत्पत्तैः B इवोत्पतैः for इवोत्पन्नैः.

विच्छिन्नमुक्ताहाराभैः क्वचिद्द्विरदशीकरैः।
उपलास्फालनोत्कीर्णमूर्मिचूर्णमिवोद्वहत् ॥ १४ ॥
विद्याधरवधूस्नानैर्मदसेकैश्च दन्तिनाम्।
रजोभिः कुसुमानां च सवासमिव कुत्रचित् ॥ १५ ॥
ताराणां चन्द्रदाराणां सामान्यमिव दर्पणम्।
मुदितद्विजसंकीर्णं तद्रुतप्रतिनादितम् ॥ १६ ॥

तदेवंविधं सरः कारयित्वा सर्वपक्षिगणस्य चानावृतसुखोपभोग्यमेतद्दत्त्वा प्रत्यहं सर्वपक्षिणां विश्वासनार्थमित्यभयदानघोषणां कारयामास—

एष पद्मोत्पलदलच्छन्नतोयमिदं सरः।
ददाति राजा पक्षिभ्यः प्रीत्या साभयदक्षिणम् ॥ १७ ॥

अथ कदाचित्संहृतमेघान्धकारयवनिकासु शरद्गुणोपहृतशोभास्वालोकनक्षमासु दिक्षु प्रबुद्धकमलवनशोभेषु प्रसन्नसलिलमनोहरेषु सरस्सु परं कान्तियौवनमुपगते प्रचेयकिरण इव चन्द्रमसि विविधसस्यसंपद्विभूषणधरायां वसुंधरायां प्रवृत्ते हंसतरुणजनसंपाते मानसात्सरसः शरत्प्रसन्नानि दिगन्तराण्यनुविचरदनुपूर्वेणान्यतमं हंसमिथुनं तस्मादेव हंसयूथात्तस्य राज्ञो विषयमुपजगाम। तत्र च पक्षिगणकोलाहलोन्नादितमनिभृतमधुकरगणं तरंगमालाविचरणकृतव्यापारैः सुखशिशिरैर्मृदुभिरनिलैः समन्ततो विक्षिप्यमाणकमलकुवलयरेणुगन्धं ज्वलदिव विकचैः कमलैर्हसदिव विकसितैः कुमुदैस्तत्सरो ददर्श। तस्य मानससरःसमुं[1]चितस्यापि हंसमिथुनस्य तामतिमनोहरां सरसः श्रियमभिवीक्ष्य प्रादुरभूत्—अहो बत तदपि हंसयूथमिहागच्छेदिति। K 131

प्रायेण खलु लोकस्य प्राप्य साधारणं सुखम्।
स्मृतिः स्नेहानुसारेण पूर्वमेति सुहृज्जनम् ॥ १८ ॥

अथ तत्र तद्धंसमिथुनं यथाकामं विहृत्य प्रवृत्ते जलदसमये विद्युद्विस्फुरितशस्त्रविक्षेपेषु नातिघनविच्छिन्नान्धकाररूपेषु समभिवर्तमानेषु दैत्यानीकेष्विव जलधरवृन्देषु परिपूर्णबर्ह[2]कलापशोभेषु प्रसक्तकेकानिनादोत्क्रुष्टैर्जलधरविजयमिव संराधयत्सु नृत्तप्रवृत्तेषु चित्रेषु बर्हिगणेषु वाचालतामुपगतेषु स्तोकशकुनिषु प्रविचरत्सु कदम्बसर्जार्जुनकेतकीपुष्पगन्धाधिवासितेषु सुखशिशिरेषु काननविनिश्वसितेष्विवानिलेषु मेघदशनपङ्क्तिष्विवालक्ष्यमाणरूपासु बलाकायुवतिषु गमनौत्सुक्यमृदुनिकूजितेषु प्रयाणव्याकुलेषु हंसयूथेषु तद्धंसमिथुनं मानसमेव सरः प्रत्याजगाम। समु[3]पेत्य च हंसाधिपतिसमीपं प्रस्तुतासु दिग्देशकथासु तं तस्यै[4] सरसो गुणविशेषं वर्णयामास—अस्ति देव दक्षिणेन हिमवतो वाराणस्यां ब्रह्मदत्तो नाम नराधिपतिः। तेनात्यद्भुतरूपशोभमनिर्वर्ण्यगुणसौन्दर्यं महत्सरः पक्षिभ्यः स्वच्छन्दसुखोपभोग्यं दत्तम्।

१ Mss. °समुपचितस्य. २ B °बर्हि° for °बर्ह°. ३ Mss. समुत्पत्य. ४ Mss. तत्तस्य for तं तस्य.

अभयं च प्रत्यहमवघुष्यते। रमन्ते चात्र पक्षिणः स्वगृह इव प्रहीणभयाशङ्काः। तदर्हति देवो व्यतीतासु वर्षासु तत्र गन्तुमिति। तच्छ्रुत्वा सर्व एव ते हंसास्तत्संदर्शनसमुत्सुका बभूवुः॥

अथ बोधिसत्त्वः सुमुखं सेनापतिं प्रश्नव्यक्ताकारं[1] प्रततं ददर्श, कथं पश्यसीति चावोचत्। अथ सुमुखः प्रणम्यैनमुवाच—न प्राप्तं तत्र देवस्य गमनमिति पश्यामि।
K 132 कुतः? अमूनि तावल्लोभनीयानि मनोहराण्यामिषभूतानि रूपाणि। न च नः किंचिदिह[2] परिहीयते। कृतकमधुरोपचारवचनप्रच्छन्नतीक्ष्णदौरात्म्यानि च प्रायेण पेलवघृणानि शठानि मानुषहृदयानि। पश्यतु स्वामी।

वाञ्छितार्थ[3]स्वहृदयाः प्रायेण मृगपक्षिणः।
मनुष्याः पुनरेकीयास्तद्विपर्ययनैपुणाः॥ १९॥

उच्यते नाम मधुरं स्वनुबन्धि निरत्ययम्।
वणिजोऽपि हि कुर्वन्ति लाभसिद्ध्याशया व्ययम्॥ २०॥

यतो नैतावता देव विस्रम्भः क्षमते क्वचित्।
कार्यार्थमपि न श्रेयः सात्ययापनयः क्रमः॥ २१॥

यदि त्ववश्यमेव तत्र गन्तव्यम्, गत्वानुभूय च तस्य सरसो गुणविभूतिरसं न नस्तत्र चिरं विचरितुं क्षमं निवासाय वा[4] चित्तमभिनामयितुमिति पश्यामि। अथ बोधिसत्त्वः प्राप्तायां विमलचन्द्रनक्षत्रतारा[5]विभूषणायां[6] रजन्यां शरदि तेन हंसयूथेन वाराणसीसरःसंदर्शनं प्रत्यभिवृद्धकौतूहलेन तदभिगमनार्थं पुनः पुनर्विज्ञाप्यमानस्तेषां हंसानामनुवृत्त्या सुमुखप्रमुखेण महता हंसगणेन परिवृतश्चन्द्रमा इव शरदभ्रवृन्देन तत्राभिजगाम।

दृष्ट्वैव लक्ष्मीं सरसस्तु तस्य
तेषां प्रहर्षाकुलविस्मयानाम्।
चित्रप्रकारा रुचिसंनिवेशा-
स्तत्संश्रये तुल्यगुणा बभूवुः॥ २२॥

यन्मानसादभ्यधिकं बभूव
तैस्तैरवस्थातिशयैः सरस्तत्।
अतश्चिरं तद्गतमानसानां
न मानसे मानसमास तेषाम्॥ २३॥

तत्र ते तामभयघोषणामुपलभ्य स्वच्छन्दतां च पक्षिगणस्य तस्यां[7] च सरसो[8] विभूत्या प्रमुदितहृदयास्तत्रोद्यानयात्रामिवानुभवन्तः परां प्रीतिसंपदमुपजग्मुः॥

अथ तस्मिन् सरस्यधिकृताः पुरुषास्तेषां हंसानां तत्रागमनं राज्ञे प्रत्यवेदयन्त—यादृश-

१ K °कारः for °कारं. २ Mss. केचिदिह परिहीयन्ते. ३ Mss. वासितार्थं° for वाञ्छितार्थं°. ४ Mss. या for वा. ५ A om. °तारा°. ६ K thinks °विभूषणरजन्यां to be more correct. ७ B om. तस्य. ८ AP सरसि; B सरस.

गुणरूपौ देव तौ हंसवर्यावनुश्रूयेते तादृशावेव [हंसवर्यौ] कनकावदातरुचिरपत्रौ तपनीयोज्ज्वलतरवदनचरणशोभावधिकतरप्रमाणौ सुसंस्थितदेहौ नैकहंसशतसहस्रपरिवारौ देवस्य K 133 सरः शोभयितुमिवानुप्राप्ताविति। अथ स राजा शाकुनिककर्मणि प्रसिद्धप्रकाशनैपुणं शाकुनिकगणे[1] समन्विष्य तद्ग्रहणार्थं सादरमन्वादिदेश। स तथेति प्रतिश्रुत्य तयोर्हंसयोर्गोचरविहारप्रदेशं सम्यगुपलभ्य तत्र तत्र दृढान्निगूढान् पाशान् न्यदधात्। अथ तेषां हंसानां विश्वासादपायनिराशङ्कानां प्रमोदोद्धतमनसां विचरतां स हंसाधिपतिः पाशेन चरणे न्यबध्यत।

विस्मृतात्ययशङ्कानां सूक्ष्मैर्विश्वासनक्रमैः।
विकरोत्येव विस्रम्भः प्रमादापनयाकरः॥ २४॥

अथ बोधिसत्त्वो मा भूदन्यस्यापि कस्यचित्तत्रैवंविधो व्यसनोपनिपात इति रुतविशेषेण[2] सप्रतिभयतां सरसः प्रकाशयामास। अथ ते (हंसा) हंसाधिपतिबन्धाद्व्यथितहृदया भयविरसव्याकुलविरावाः परस्परनिरपेक्षा हतप्रवीरा इव सैनिका दिवं[3] समुत्पेतुः। सुमुखस्तु हंससेनाधिपतिर्हंसाधिपतिसमीपान्नैव विचचाल।

स्नेहावबद्धानि हि मानसानि
प्राणात्ययं स्वं न विचिन्तयन्ति।
प्राणात्ययाद्दुःखतरं यदेषां
सुहृज्जनस्य व्यसनार्तिदैन्यम्॥ २५॥

अथैनं बोधिसत्त्व उवाच—

गच्छ गच्छैव सुमुख क्षमं नेह विलम्बितुम्।
साहाय्यस्यावकाशो हि कस्तवेत्थंगते मयि॥ २६॥

सुमुख उवाच—

नैकान्तिको मृत्युरिह स्थितस्य
न गच्छतः स्यादजरामरत्वम्।
सुखेषु च त्वां समुपास्य नित्य-
मापद्गतं मानद केन जह्याम्॥ २७॥

स्वप्राणतन्तुमात्रार्थं त्यजतस्त्वां खगाधिप।
धिग्वादवृष्ट्यावरणं कतमन्मे भविष्यति॥ २८॥
नैष धर्मो महाराज त्यजेयं त्वां यदापदि। K 134
या गतिस्तव सा मह्यं रोचते विहगाधिप॥ २९॥

---

१ Mss. °गणं for °गणे.   २ B विरुत° for रुत°.   ३ Mss. दिवः.

बोधिसत्त्व उवाच—

का नु पाशेन बद्धस्य गतिरन्या महानसात् ।
सा कथं स्वस्थचित्तस्य मुक्तस्याभिमता तव ॥ ३० ॥

पश्यस्येवं कमर्थं वा त्वं ममात्मन एव वा ।
ज्ञातीनां वावशेषाणामुभयोर्जीवितक्षये ॥ ३१ ॥

लक्ष्यते च न यत्रार्थस्तमसीव समासमम् ।
तादृशे संत्यजन् प्राणान् कमर्थं द्योतयेद्भवान् ॥ ३२ ॥

सुमुख उवाच—

कथं नु पततां श्रेष्ठ धर्मेऽर्थं न समीक्षसे ।
धर्मो ह्युपचितः सम्यगावहत्यर्थमुत्तमम् ॥ ३३ ॥

सोऽहं धर्मं च संपश्यन् धर्माच्चार्थं समुत्थितम् ।
त्वत्र मानद भक्त्या च नाभिकाङ्क्षामि जीवितम् ॥ ३४ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

अद्धा धर्मः सतामेष यत्सखा मित्रमापदि ।
न त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोर्धर्ममनुस्मरन् ॥ ३५ ॥

तदर्चितस्त्वया धर्मो भक्तिर्मयि च दर्शिता ।
याच्ञामन्त्यां कुरुष्वेमां गच्छैवानुमतो मया ॥ ३६ ॥

अपि चैवंगते कार्ये यदूनं सुहृदां मया ।
तत्त्वया मतिसंपन्न भवेत्परमसंभृतम् ॥ ३७ ॥

परस्परप्रेमगुणादिति संजल्पतोस्तयोः ।
प्रत्यदृश्यत नैषादः साक्षान्मृत्युरिवापतन् ॥ ३८ ॥

अथ तौ हंसवर्यौ निषादमापतन्तमालोक्य तूष्णीं बभूवतुः । स च तद्धंसयू
K 135 विद्रुतमालोक्य नूनमत्र कश्चिद्बद्ध इति निश्चितमतिः पाशस्थानान्यनुविचरंस्तौ हंसवर
ददर्श । स तद्रूपशोभया विस्मितमना बद्धाविति मन्यमानस्तत्समापन्नौ पाशावुद्घट्टयामास
अथैकं बद्धमबद्धेनेतरेण स्वस्थेनोपास्यमानमवेक्ष्य विस्मिततरहृदयः सुमुखमुपेत्योवाच—

अयं पाशेन महता द्विजः संहतविक्रमः ।
व्योम नास्मात्प्रपद्येत मय्यप्यन्तिकमागते ॥ ३९ ॥

अबद्धस्त्वं पुनः स्वस्थः सज्जपत्ररथी बली ।
कस्मात्प्राप्तेऽपि मय्येवं वेगान्न भजसे नभः ॥ ४० ॥

तदुपश्रुत्य सुमुखः प्रव्यक्ताक्षरपदविन्यासेन स्वभाववर्णनाधैर्यगुणौजस्विना स्वरेण मानुषीं वाचमुवाच—

शक्तिस्थः सन्न गच्छामि यदिदं तत्र कारणम्।
अयं पाशपरिक्लेशं विहंगः प्राप्तवानिति ॥ ४१ ॥

अयं पाशेन महता संयतश्चरणे त्वया।
गुणैरस्य तु बद्धोऽहमतो दृढतरैर्हृदि ॥ ४२ ॥

अथ स नैषादः परमविस्मितमतिः संहर्षिततनूरुहः सुमुखं पुनरुवाच—

त्यक्त्वैनं मद्भयादन्ये दिशो हंसाः समाश्रिताः।
त्वं पुनर्न त्यजस्येनं को न्वयं भवतो द्विजः ॥ ४३ ॥

सुमुख उवाच—

राजा मम प्राणसमः सखा च
सुखस्य दाता विषमस्थितश्च।
नैवोत्सहे येन विहातुमेनं
स्वजीवितस्याप्यनुरक्षणार्थम् ॥ ४४ ॥

अथ सुमुखः प्रसादविस्मयावर्जितमानसं तं नैषादमवेत्य पुनरुवाच—

अप्यस्माकमियं भद्र संभाषा स्यात्सुखोदया।
अप्यस्मान् विसृजन्नद्य धर्म्यां कीर्तिमवाप्नुयाः ॥ ४५ ॥ K 130

नैषाद उवाच—

नैव ते[1] दुःखमिच्छामि न च बद्धो भवान् मया।
स त्वं गच्छ यथाकामं पश्य बन्धूंश्च नन्दय ॥ ४६ ॥

सुमुख उवाच—

नो चेदिच्छसि मे दुःखं तत्कुरुष्व ममार्थनाम्।
एकेन यदि तुष्टोऽसि तत्त्यजैनं गृहाण माम् ॥ ४७ ॥

तुल्यारोहपरीणाहौ समानौ वयसा च नौ।
विद्धि निष्क्रय इत्यस्य न तेऽहं लाभहानये ॥ ४८ ॥

तदङ्ग समवेक्षस्व गृद्धिर्भवतु ते मयि।
मां बध्नातु भवान् पूर्वं पश्चान्मुञ्चेद्द्विजाधिपम् ॥ ४९ ॥

तावानेव च लाभस्ते कृता स्यान्मम चार्थना।
हंसयूथस्य च प्रीतिर्मैत्री तेन तथैव च ॥ ५० ॥

---

१ Mss. om. ते.

पश्यन्तु तावद्भवता विमुक्तं
हंसाधिपं हंसगणाः प्रतीताः ।
विरोचमानं नभसि प्रसन्ने
दैत्येन्द्रनिर्मुक्तमिवोडुराजम् ॥ ५१ ॥

अथ स नैषादः क्रूरताभ्यासकठिनहृदयोऽपि तेन तस्य जीवितनिरपेक्षेण स्वाम्यनुरागश्लाघिना कृतज्ञतागुणौजस्विना धैर्यमाधुर्यालंकृतवचसा समावर्जितहृदयो विस्मयगौरववशात्समानीताञ्जलिः सुमुखमुवाच—साधु साधु महाभाग ।

मानुषेष्वप्ययं धर्म आश्चर्यो दैवतेषु वा ।
स्वाम्यर्थं त्यजता प्राणान् यस्त्वयात्र प्रदर्शितः ॥ ५२ ॥

तदेष ते विमुञ्चामि राजानमनुमानयन् ।
को हि प्राणप्रियतरे तवास्मिन् विप्रियं चरेत् ॥ ५३ ॥

इत्युक्त्वा स नैषादस्तस्य नृपतेः संदेशमनादृत्य हंसराजं समनुमानयन् दयासुमुखं पाशान्मुमोच ॥

अथ सुमुखः सेनापतिर्हंसराजविमोक्षात्परमानन्दितहृदयः प्रीत्यभिस्निग्धमुदीक्षमाणो नैषादमुवाच—

K 137

यथा सुहृन्नन्दन नन्दितोऽस्मि
त्वयाद्य हंसाधिपतेर्विमोक्षात् ।
एवं सुहृज्ज्ञातिगणेन भद्र
शरत्सहस्राणि बहूनि नन्द ॥ ५४ ॥

तन्मा तवायं विफलः श्रमो भू-
दादाय मां हंसगणाधिपं च ।
स्वस्थावबद्धावधिरोप्य काच-
मन्तःपुरे दर्शय भूमिपाय ॥ ५५ ॥

असंशयं प्रीतमनाः स राजा
हंसाधिपं सानुचरं समीक्ष्य ।
दास्यत्यसंभावितविस्तराणि
धनानि ते प्रीतिविवर्धनानि ॥ ५६ ॥

अथ नैषादस्तस्य निर्बन्धात्[1] पश्यतु तावदत्यद्भुतमिदं हंसयुगं[2] स राजेति कृत्वा तौ हंसमुख्यौ काचेनादाय स्वस्थावबद्धौ राज्ञे दर्शयामास ।

---

१ Mss. नैर्बन्धात्. २ Mss. हंसयूथं for °युगं.

उपायनाश्चर्यमिदं द्रष्टुमर्हसि मानद ।
ससेनापतिरानीतः सोऽयं हंसपतिर्मया ॥ ५७ ॥

अथ स राजा प्रहर्षविस्मयापूर्णमतिर्दृष्ट्वा तौ हंसप्रधानौ काञ्चनपुञ्जाविव श्रियाभिज्वलन्मनोहररूपौ तं नैषादमुवाच—

स्वस्थाववद्धावमुक्तौ विहंगौ भूमिचारिणः ।
तव हस्तमनुप्राप्तौ कथं कथय विस्तरम् ॥ ५८ ॥

इत्युक्ते स नैषादः प्रणम्य राजानमुवाच—

निहिता बहवः पाशा मया दारुणदारुणाः ।
विहगाक्रीडदेशेषु पल्वलेषु सरस्सु च ॥ ५९ ॥

अथ विस्रम्भनिःशङ्को हंसवर्यश्चरन्नयम् ।
परिच्छन्नेन पाशेन चरणे समबध्यत ॥ ६० ॥

अबद्धस्तमुपासीनो मामयं समयाचत ।
आत्मानं निष्क्रयं[1] कृत्वा हंसराजस्य जीवितम् ॥ ६१ ॥

विसृजन्मानुषीं वाचं विस्पष्टमधुराक्षराम् ।
स्वजीवितपरित्यागाद्याच्ञामप्यूर्जितक्रमाम् ॥ ६२ ॥ K 138

तेनास्य वाक्येन सुपेशलेन
स्वाम्यर्थधीरेण च चेष्टितेन ।
तथा प्रसन्नोऽस्मि यथास्य भर्ता
मया समं क्रूरतयैव मुक्तः ॥ ६३ ॥

अथ विहगपतेरयं[2] विमोक्षा-
न्मुदितमतिर्बहुधा वदन् प्रियाणि ।
त्वदभिगम इति न्ययोजयन्मां
विफलगुरुः किल मा मम श्रमो भूत् ॥ ६४ ॥

तदेवमतिधार्मिकः खगवराकृतिः कोऽप्यसौ
ममापि हृदि मार्दवं जनितवान् क्षणेनैव यः ।
खगाधिपतिमोक्षणं कृतमनुस्मरन् मत्कृते
सहाधिपतिनागतः स्वयमयं च तेऽन्तःपुरम् ॥ ६५ ॥

तदुपश्रुत्य स राजा सप्रमोदविस्मयेन मनसा विविधरत्नप्रभोद्भासुरसुरुचिरपादं परार्ध्यास्तरणरचनाभिरामं श्रीमत्सुखोपाश्रयसाटोपमुपहितपादपीठं राजाध्यासनयोग्यं काञ्चनमासनं हंसराजाय समादिदेश, अमात्यमुख्याध्यासनयोग्यं च वेत्रासनं सुमुखाय ॥

१ Mss. निष्क्रियं.　२ Mss. विहगाधिपतेः.

अथ बोधिसत्त्वः काल इदानीं प्रतिसंमोदितुमिति नूपुरारावमधुरेण स्वरेण राजानमाबभाषे—

द्युतिकान्तिनिकेतने शरीरे
कुशलं ते कुशलार्ह कच्चिदस्मिन् ।
अपि धर्मशरीरमव्रणं ते
विपुलैरुच्छ्वसितीव[1] वाक्प्रदानैः ॥ ६६ ॥

अपि रक्षणदीक्षितः प्रजानां
समयानुग्रहविग्रहप्रवृत्त्या ।
अभिवर्धयसे स्वकीर्तिशोभा-
मनुरागं जगतो हितोदयं च ॥ ६७ ॥

अपि शुद्धतयोपधा[2]स्वसक्तै-
रनुरक्तैर्निपुणक्रियैरमात्यैः ।
समवेक्षयसे हितं प्रजानां
न च तत्रासि परोक्षबुद्धिरेव ॥ ६८ ॥

नयविक्रमसंहृतप्रतापै-
रपि सामन्तनृपैः प्रयाच्यमानः ।
उपयासि दयानुवृत्तिशोभां[3]
न च विश्वासमयीं प्रमादनिद्राम् ॥ ६९ ॥

अपि धर्मसुखार्थनिर्विरोधा-
स्तव चेष्टा नरवीर सज्जनेष्टाः ।
वितता इव दिक्षु कीर्तिसिद्ध्या
रिपुभिर्निश्वसितैरसक्रियन्ते ॥ ७० ॥

अथैनं स नृपतिः प्रमोदादभिव्यज्यमानेन्द्रियप्रसादः प्रत्युवाच—

K 139 अद्य मे कुशलं हंस सर्वत्र च भविष्यति ।
चिराभिलषितः प्राप्तो यदयं सत्समागमः ॥ ७१ ॥

त्वयि पाशवशं प्राप्ते प्रहर्षोद्धतचापलः ।
कच्चिन्नायमकार्षीत्ते दण्डेनाभिरुजन् रुजम् ॥ ७२ ॥

एवं ह्यमीषां जाल्मानां पक्षिणां व्यसनोदये ।
प्रहर्षाकुलिता बुद्धिरापतत्येव कल्मषम् ॥ ७३ ॥

---

1 Mss. उच्छ्वसतीव. 2 Mss. उपधासुक्तैः. 3 Mss. °शोभं.

बोधिसत्त्व उवाच—

क्षेममासीन्महाराज सत्यामप्येवमापदि ।
न चायं किंचिदस्मासु शत्रुवत्प्रत्यपद्यत ॥ ७४ ॥
अबद्धं बद्धवदयं मत्स्नेहात्सुमुखं स्थितम् ।
दृष्ट्वाभाषत साम्नैव सकौतूहलविस्मयः ॥ ७५ ॥
सूनृतैरस्य वचनैरथावर्जितमानसः ।
मामयं व्यमुचत्पाशाद्विनयादनुमानयन् ॥ ७६ ॥
अतश्च सुमुखेनेदं हितमस्य समीहितम् ।
इहागमनमस्माकं स्यादस्यापि सुखोदयम् ॥ ७७ ॥

नृपतिरुवाच—

आकाङ्क्षिताभिगमयोः स्वागतं भवतोरिह ।
अतीव प्रीणितश्चास्मि युष्मत्संदर्शनोत्सवात् ॥ ७८ ॥
अयं च महतार्थेन नैषादोऽद्य समेष्यति ।
उभयेषां प्रियं कृत्वा महदर्हत्ययं प्रियम् ॥ ७९ ॥

इत्युक्त्वा स राजा तं नैषादं महता धनविस्तरप्रदानेन संमान्य पुनर्हंसराजमुवाच—

इमं स्वमावासमुपागतौ युवां
विसृज्यतां तन्मयि यन्त्रणाव्रतम् ।
प्रयोजनं येन यथा तदुच्यतां
भवत्सहाया हि विभूतयो मम ॥ ८० ॥

अशङ्कितोक्तैः प्रणयाक्षरैः सुहृत् K 140
करोति तुष्टिं विभवस्थितस्य याम् ।
न तद्विधां लम्भयते स तां धनै-
र्महोपकारः प्रणयः सुहृत्त्वतः ॥ ८१ ॥

अथ स राजा सुमुखसंभाषणकुतूहलहृदयः सविस्मयमभिवीक्ष्य सुमुखमुवाच—

अलब्धगाधा नवसंस्तवे जने
न यान्ति कामं प्रणयप्रगल्भताम् ।
वचस्तु दाक्षिण्यसमाहिताक्षरं
न ते न जल्पन्त्युपचारशीभरम् ॥ ८२ ॥
संभाषणेनापि यतः कर्तुमर्हति नो भवान् ।
साफल्यं प्रणयाशायाः प्रीतेश्चोपचयं हृदि ॥ ८३ ॥

---

1 Mss. °तागमयोः for °भिगमयोः; °तागमनयोः is quite good.

इत्युक्ते सुमुखो हंससेनापतिर्विनयादभिप्रणम्यैनमुवाच—

महेन्द्रकल्पेन सह त्वया संभाषणोत्सवः।
इति दर्शितसौहार्दे कस्य नातिमनोरथः॥ ८४॥

संभाषमाणे तु नराधिपे च
सौहार्दरम्यं विहगाधिपे च।
तत्संकथामध्यमुपेत्य धार्ष्ट्या-
न्नन्वक्रमः प्रेष्यजनस्य वक्तुम्॥ ८५॥

न ह्येष मार्गो विनयाभिजात-
स्तं चैव जानन् कथमभ्युपेयाम्।
तूष्णीं महाराज यतः स्थितोऽहं
तन्मर्षणीयं यदि मर्षणीयम्॥ ८६॥

इत्युक्ते स राजा स[1]प्रहर्षविस्मयवदनः संराधयन् सुमुखमुवाच—

स्थाने भवद्गुणकथा रमयन्ति लोकं
स्थानेऽसि हंसपतिना गमितः सखित्वम्।
एवंविधं हि विनयं नयसौष्ठवं च
नैवाकृतात्महृदयानि समुद्वहन्ति॥ ८७॥

तदियं प्रस्तुता प्रीतिर्विच्छिद्येत यथा न नः।
तथैव मयि विस्रम्भ[2] अजर्यं ह्यार्यसंगतम्॥ ८८॥

अथ बोधिसत्त्वस्तस्य राज्ञः परां प्रीतिकामतामवेत्य स्नेहप्रवृत्तिसुमुखतां च संराधयन्नवोचदेनम्—

K 141 यत्कृत्यं परमे मित्रे कृतमस्मासु तत्त्वया।
संस्तवे हि नवेऽप्यस्मिन् क्षमाहात्म्यानुवर्तिना॥ ८९॥

कश्च नाम महाराज नावल[3]म्ब्येत चेतसि।
संमानविधिनानेन यस्त्वयास्मासु दर्शितः॥ ९०॥

प्रयोजनं नाम कियत्किमेव वा
मदाश्रयं मानद यत्त्वमीक्षसे।
प्रियातिथित्वं गुणवत्सलस्य ते
प्रवृत्तमभ्यासगुणादिति ध्रुवम्॥ ९१॥

---

१ Mss. om. स°. २ Mss. विस्रम्भमजर्यं. Gram. requires विस्रम्भस्व.
३ Mss. नावलम्बेत.

न चित्रमेतत्त्वयि वा जितात्मनि
प्रजाहितार्थं धृतपार्थिवव्रते ।
तपःसमाधानपरे मुनाविव
स्वभाववृत्त्या हि गुणास्त्वयि स्थिताः ॥ ९२ ॥

इति प्रशंसासुभगाः सुखा गुणा
न दोषदुर्गेषु वसन्ति भूतयः ।
इमां विदित्वा गुणदोषधर्मतां
सचेतनः कः स्वहितोत्पथं भजेत् ॥ ९३ ॥

न देशमाप्नोति पराक्रमेण तं
न कोशवीर्येण न नीतिसंपदा ।
श्रमव्ययाभ्यां नृपतिर्विनैव यं
गुणाभिजातेन पथाधिगच्छति ॥ ९४ ॥

सुराधिपश्रीरपि वीक्षते गुणान्
गुणोदितानेव परैति संनतिः[1] ।
गुणेभ्य एव प्रभवन्ति कीर्तयः
प्रभावमाहात्म्यमिति श्रितं गुणान् ॥ ९५ ॥

अमर्षदर्पोद्भवकर्कशान्यपि
प्ररूढवैरस्थिरमत्सराण्यपि ।
प्रसादयन्त्येव मनांसि विद्विषां
शशिप्रकाशाधिककान्तयो गुणाः ॥ ९६ ॥

तदेवमेव क्षितिपाल पालयन्
महीं प्रतापानतदृप्तपार्थिवाम् ।
अमन्दशोभैर्विनयादिभिर्गुणै-
र्गुणानुरागं जगतां प्रबोधय ॥ ९७ ॥

प्रजाहितं कृत्यतमं महीपते-
स्तदस्य पन्था ह्युभयत्र भूतये ।
भवेच्च तद्राजनि धर्मवत्सले
नृपस्य वृत्तं हि जनोऽनुवर्तते ॥ ९८ ॥

---

1 Mss. संततिः for संनतिः.

प्रशाधि धर्मेण वसुंधरामतः
करोतु रक्षां त्रिदशाधिपश्च ते ।
त्वदन्तिकात्संश्रितभावनादपि
स्वयूथ्यदुःखं तु विकर्षतीव माम् ॥ ९९ ॥

अथ स राजा समभिनन्द्य तत्तस्य वचनं सपर्षत्कः संमानप्रियवचनप्रयोगपुरःसर तौ हंसमुख्यौ विससर्ज । अथ बोधिसत्त्वः समुत्पत्य विमलखड्गाभिनीलं शरत्प्रसन्नशोभं
K 142 गगनतलं प्रतिबिम्बेनेवानुगम्यमानः सुमुखेन हंससेनापतिना संमुपेत्य[1] हंसयूथं संदर्शनादेव परेण प्रहर्षेण संयोजयामास ।

कालेन चोपेत्य नृपं स हंसः
परानुकम्पाव्यसनी सहंसः ।
जगाद धर्मं क्षितिपेन तेन
प्रत्यर्च्यमानो विनयानतेन ॥ १०० ॥

तदेवं विनिपातगतानामपि सतां वृत्तं नालमनुगन्तुमसत्पुरुषाः प्रागेव सुगतिस्थानामिति । एवं कल्याणी वागुभयहितावहा भवतीति कल्याणवचनप्रशंसायामप्युपनेयम् । कल्याणमित्रवर्णेऽपि वाच्यम्, एवं कल्याणमित्रवतां कृच्छ्रेऽप्यर्थाः संसिध्यन्तीति । स्थवि[2]रार्यानन्दपूर्वसभागप्रदर्शने च, एवमयं स्थविरः सहचरितचरणो बोधिसत्त्वेन चिरकालाभ्यस्तप्रेमबहुमानो भवतीति ॥

॥ इति हंसजातकं द्वाविंशतितमम् ॥

१ A समुत्पेत्य; B P समुत्पत्य for समुपेत्य. २ Mss. स्थविरआर्या°.

२३ महाबोधिजातकम् ।

असत्कृतानामपि सत्पुरुषाणां पूर्वोपकारिष्वनुकम्पा न शिथिलीभवति कृतज्ञत्वात् क्षमासात्म्याच्च । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवान् महाबोधिर्नाम परिव्राजको बभूव । स गृहस्थभाव एव परिविदितक्रम[1]व्यायामो लोकाभिमतानां विद्यास्थानानां कृतज्ञानकौतूहलश्चित्रासु च कलासु[2] प्रव्रज्याश्रयाल्लोकहितोद्योगाच्च विशेषवत्तरं धर्मशास्त्रेष्ववहितमतिस्तेष्वाचार्यकं पदमवाप । स कृतपुण्यत्वाज्ज्ञानमाहात्म्याल्लोकज्ञतया प्रतिपत्तिगुणसौष्ठवाच्च यत्र यत्र गच्छति स्म तत्र तत्रैव विदुषां विद्वत्प्रियाणां च राज्ञां ब्राह्मणगृहपतीनामन्यतीर्थिकानां च प्रव्रजितानामभिगमनीयो भावनीयश्च बभूव ।

गुणा हि पुण्याश्रयलब्धदीप्तयो
गताः प्रियत्वं प्रतिपत्तिशोभया ।
अपि द्विषद्भ्यः स्वयशोनुरक्षया
भवन्ति सत्कारविशेषभागिनः ॥ १ ॥

अथ स महात्मा लोकानुग्रहार्थमनुविचरन् ग्रामनगरनिगमजनपदराष्ट्रराजधानीरन्यतमस्य राज्ञो विषयान्तरमुपजगाम । श्रुतगुणविस्तरप्रभावस्तु स राजा तस्यागमनं दूरत K 1
एवोपलभ्य प्रीतमना रमणीये स्वस्मिन्नुद्यानवनप्रदेशे तस्यावसथं कारयामास । अभ्युद्गमनादिसत्कारपुरःसरं चैनं प्रवेश्य स्वविषयं शिष्य इवाचार्यं परिचरणपर्युपासनविधिना संमानयामास ।

विभूतिगुणसंपन्नमुपेतः प्रणयाद्गृहम् ।
गुणप्रियस्य गुणवानुत्सवातिशयोऽतिथिः ॥ २ ॥

बोधिसत्त्वोऽपि चैनं श्रुतिहृदयह्लादिनीभिर्धर्म्याभिः कथाभिः श्रेयोमार्गमनुप्रतिपादयमानः प्रत्यहमनुजग्राह ।

अदृष्टभक्तिष्वपि धर्मवत्सला
हितं विवक्षन्ति परानुकम्पिनः ।
क एव वादः शुचिभाजनोपमे
हितार्थिनि प्रेमगुणोत्सुके जने ॥ ३ ॥

अथ तस्य राज्ञोऽमात्या लब्धविद्वत्संभावना लब्धसंमानाश्च सदस्याः प्रत्यहमभि[3]वर्धमानसत्कारां बोधिसत्त्वस्य गुणसमृद्धिमीर्ष्योपहतबुद्धित्वान्न सेहिरे ।

---

१ Mss. °क्रमतायामो for °क्रमव्या°. २ Mss. कलासु च for कलासु. ३ AB अतिवर्धमान° for अभि°.

स्वगुणातिशयोदितैर्यशोभि-
जगदावर्जनदृष्टशक्तियोगः।
रचनागुणमात्रसत्कृतेषु
ज्वलयत्येव परेष्वमर्षवह्निम् ॥ ४ ॥

प्रसह्य चैनं शास्त्रकथास्वभिभवितुमशक्ता धर्मप्रसङ्गममृष्यमाणाश्च राज्ञस्तेन ते क्रमेण राजानं बोधिसत्त्वं प्रति विग्राहयामासुः—नार्हति देवो बोधिपरिव्राजके विश्वासमुपगन्तुम्। व्यक्तमयं देवस्य गुणप्रियतां धर्माभिमुखतां[1] चोपलभ्य व्यसनप्रतारणश्लक्ष्णशठमधुरवचनः प्रवृत्तिसंचारणहेतुभूतः कस्यापि प्रत्यर्थिनो राज्ञो निपुणः प्रणिधिप्रयोगः। तथा हि धर्मात्मको नाम भूत्वा देवमेकान्तेन कारुण्यप्रवृत्तौ ह्रीदैन्ये च समनुशास्ति, अर्थकामोपरोधिषु च क्षत्रधर्मबाह्येष्वासन्नापनयेषु धर्मसमादानेषु दयानुवृत्त्या च नाम ते कृत्यपक्षमाश्वासनविधिनोपगृणीते[2] प्रियसंस्तवश्चान्यराजदूतैः। न चायमविदितवृत्तान्तो राजशास्त्राणाम्।
K 144 अतः साशङ्कान्यत्र नो हृदयानीति। अथ तस्य राज्ञः पुनः पुनर्भेदोपसंहितं हितमिव बहुभिरुच्यमानस्य बोधिसत्त्वं प्रति परिशङ्कासंकोचितस्नेहगौरवप्रसरमन्यादृशं चित्तमभवत्।

पैशुन्यवज्राशनिसंनिपाते
भीमस्वने चाशनिसंनिपाते।
विस्रम्भवान् मानुषमात्रधैर्यः
स्यान्निर्विकारो यदि नाम कश्चित् ॥ ५ ॥

अथ स राजा विस्रम्भविरहान्मन्दीभूतप्रेमबहुमानस्तस्मिन् महासत्त्वे न यथापूर्वं सत्कारप्रयोगसुमुखो बभूव। बोधिसत्त्वोऽपि शुद्धस्वभावत्वात् बहुकार्यव्यासङ्गा राजान इति न तन्मनसि चकार। तत्समीपवर्तिनां तु विनयोपचारशैथिल्यसंदर्शनाद्विरक्तहृदयमवेत्य राजानं समादाय त्रिदण्डकुण्डिकाद्यां परिव्राजकभाण्डिकां प्रक्रमणसव्यापारः समभवत्। तदुपश्रुत्य स राजा सावशेषस्नेहतया दाक्षिण्यविनयानुवृत्त्या चैनमभिगम्य प्रदर्शितसंभ्रमो विनिवर्तयितुकाम इव तमुवाच—

अस्मानकस्मादपहाय कस्मा-
द्गन्तव्य एव प्रणता मतिस्ते।
व्यलीकशङ्काजनकं नु किंचिद्
दृष्टं प्रमादस्खलितं त्वया नः ॥ ६ ॥

अथैनं बोधिसत्त्व उवाच—

नाकस्मिकोऽयं गमनोद्यमो मे
नासत्क्रियामात्रकरूक्षिकत्वात्।

1 Mss. °मुख्यतां for °मुखतां. 2 Mss. °गृह्णीते.

अभाजनत्वं तु गतोऽसि शाठ्या-
द्धर्मस्य तेनाहमितो व्रजामि ॥ ७ ॥

अथास्य सरभसभषितमतिविवृतवदनमभिद्रवन्तं वल्लभं श्वानं तत्रागतमभिप्रदर्शयन् पुनरुवाच—अयं चात्र महाराज अमानुषः साक्षिनिर्देशो दृश्यताम् ।

अयं हि पूर्वं पटुचाटुकर्मा
भूत्वा मयि श्वा भवतोऽनुवृत्त्या ।
आकारगुप्त्यज्ञतया त्विदानीं
त्वद्भावसूचां भषितैः करोति ॥ ८ ॥

त्वत्तः श्रुतं किंचिदनेन नूनं
मदन्तरे भक्तिविपत्तिरूक्षम् ।
अतोऽनुवृत्तं ध्रुवमित्यनेन
त्वत्प्रीतिहेतोरनुजीविवृत्तम् ॥ ९ ॥

अथ स राजा तत्प्रत्यादेशाद्व्रीडावनामितवदनस्तेन चास्य मतिनैपुण्येन समावर्जित- K 145
मतिर्जातसंवेगो नेदानीं शाठ्यानुवृत्तिकाल इति बोधिसत्त्वमभिप्रणम्योवाच—

त्वदाश्रया काचिदभूत्कथैषा
संप्रस्तुता नः सदसि प्रगल्भैः ।
उपेक्षिता कार्यवशान्मया च
तत्क्षम्यतां तिष्ठ च साधु मा गाः ॥ १० ॥

बोधिसत्त्व उवाच—नैव खल्वहं महाराज असत्कारप्रकृतत्वादक्षमया वा प्रणुद्यमानो गच्छामि । न त्वयं महाराज अवस्थानकाल इति न तिष्ठामि । पश्यतु भवान् ।

विमध्यभावादपि हीनशोभे
यायां न सत्कारविधौ स्वयं चेत् ।
सङ्गादगत्या जडताबलाद्वा
नन्वर्धचन्द्राभिनयोत्तरः स्याम् ॥ ११ ॥

प्राप्तक्रमोऽयं विधिरत्र तेन
यास्यामि नाप्रीत्यभितप्तचित्तः ।
एकावमानाभिहता हि सत्सु
पूर्वोपकारा न समीभवन्ति ॥ १२ ॥

अस्निग्धभावस्तु न पर्युपास्य-
स्तोयार्थिना शुष्क इवोदपानः ।

प्रयत्नसाध्यापि ततोऽर्थसिद्धि-
र्यस्माद्वेदाकलुषा कृशा च ॥ १२ ॥

प्रसन्न एव त्वभिगम्यरूपः
शरद्विशुद्धाम्बुमहाह्रदाभः ।
सुखार्थिनः क्लेशपराङ्मुखस्य
लोकप्रसिद्धः स्फुट एष मार्गः ॥ १४ ॥

भक्त्युन्मुखाद्योऽपि पराङ्मुखः स्या-
त्पराङ्मुखे चाभिमुखत्वदीनः ।
पूर्वोपकारस्मरणालसो वा
नराकृतिश्छिन्नविनिश्चयः सः ॥ १५ ॥

असेवना [1]चात्युपसेवना च
याच्ञाभियोगाश्च दहन्ति मैत्रीम् ।
रक्ष्यं यतः प्रीत्यवशेषमेत-
न्निवासदोषादिति यामि तावत् ॥ १६ ॥

राजोवाच—यद्यवश्यमेव गन्तव्यमिति निश्चितात्रभवतो मतिः, तत्पुनरपीदानीमिहागमनेनास्माननुग्रहीतुमर्हति भवान् । असेवनादपि हि प्रीतिरनुरक्षितव्यैव । बोधिसत्त्व उवाच—बह्वन्तरायो महाराज बहूपद्रवप्रत्यर्थिकत्वाल्लोकसंनिवेश[2] इति न शक्यमेतदवधारणया प्रतिज्ञातुमागमिष्यामीति । सति त्वागमनकारणसाकल्येऽपि नाम पुनर्भवन्तं
K 146 पश्येम । इत्यनुनीय स महात्मा तं राजानं कृताभ्यनुज्ञासत्कारस्तेन राज्ञा तद्विषयात्प्रचक्राम । स तेन गृहिजनसंस्तवेनाकुलितहृदयोऽन्यतमदरण्यायतनमुपश्रित्य ध्यानाभियुक्तमतिस्तत्र विहरन्नचिरेणैव चत्वारि ध्यानानि पञ्चाभिज्ञाः प्रतिलेभे ॥

तस्य समास्वादितप्रशमसुखरसस्य स्मृतिरनुकम्पानुसारिणी तं राजानं प्रति प्रादुरभूत्—का नु खलु तस्य राज्ञोऽवस्थेति। अथैनं ददर्श तैरमात्यैर्यथाभिनिविष्टानि दृष्टिगतानि प्रति प्रतार्यमाणम् । कश्चिदेनममात्यो दुर्विभाव्यहेतुभिर्निदर्शनैरहेतुवादं प्रति प्रचकर्ष—

कः पद्मनालदलकेसरकर्णिकानां
संस्थानवर्णरचनामृदुतादिहेतुः ।
पत्राणि चित्रयति कोऽत्र पतत्रिणां वा
स्वाभाविकं जगदिदं नियतं तथैव ॥ १७ ॥

---

१ AP चाभ्युप° for चात्युप°. २ Mss. °वेशस्येति for °वेश इति.

अपर ईश्वरकारणमस्मै स्वबुद्धिरुचितमुपवर्णयामास—

नाकस्मिकं भवितुमर्हति सर्वमेत-
दस्त्यत्र सर्वमधि कश्चिदनन्त एकः ।
स्वेच्छाविशेषनियमाद्य इमं विचित्रं
लोकं करोति च पुनश्च समीकरोति ॥ १८ ॥

सर्वमिदं पूर्वकर्मकृतं[1] सुखासुखम् । न प्रयत्नसामर्थ्यमस्तीत्येवमन्य एनं विग्राहयामास—

एवं करिष्यति कथं नु समानकालं
भिन्नाश्रयान् बहुविधानमितांश्च भावान् ।
सर्वं तु पूर्वकृतकर्मनिमित्तमेतत्
सौख्यप्रयत्ननिपुणोऽपि हि दुःखमेति ॥ १९ ॥

अपर उच्छेदवादकथाभिरेनं कामभोगप्रसङ्ग एव प्रतारयामास—

दारूणि नैकविधवर्णगुणाकृतीनि K 147
कर्मात्मकानि न भवन्ति भवन्ति चैव ।
नष्टानि नैव च यथा पुनरुद्भवन्ति
लोकस्तथायमिति सौख्यपरायणः स्यात् ॥ २० ॥

अपर एनं क्षत्रविद्यापरिदृष्टेषु नीतिकौटिल्यप्रसङ्गेषु नैर्घृण्यमलिनेषु धर्मविरोधिष्वपि राजधर्मोऽयमिति समनुशशास—

छायाद्रुमेष्विव नरेषु कृताश्रयेषु
तावत्कृतज्ञचरितैः स्वयशः परीप्सेत् ।
नार्थोऽस्ति यावदुपभोगनयेन तेषां
कृत्ये तु यज्ञ इव ते पशवो नियोज्याः ॥ २१ ॥

इति तेऽमात्यास्तं राजानं तेन तेन दृष्टिकृतोन्मार्गेण नेतुमीषुः ॥

अथ बोधिसत्त्वः पापजनसंपर्कवशात्परप्रत्ययनेयबुद्धित्वाच्च दृष्टिकृतप्रपाताभिमुखमवेक्ष्य राजानं तदनुकम्पासमावर्जितहृदयस्तन्निवर्तनोपायं विममर्श ।

गुणाभ्यासेन साधूनां कृतं तिष्ठति चेतसि ।
भ्रश्यत्यपकृतं तस्माज्जलं पद्मदलादिव ॥ २२ ॥

अथ बोधिसत्त्व इदमत्र प्राप्तकालमिति विनिश्चित्य स्वस्मिन्नाश्रमपदे महान्तं वानरमभिनिर्माय ऋद्धिप्रभावात्तस्य चर्मापनीय शेषमन्तर्धापयामास । स तन्निर्मितं महद्वानरचर्म

---

1 B पूर्वकृतं.

विभ्रत्तस्य नृपतेर्भवनद्वारे प्रादुरभूत् । निवेदिताभ्यागमनश्च दौवारिकैर्यथाक्रममायुधीयगुप्तपर्यन्ताममात्यद्विजयोधदूतपौरमुख्याभिकीर्णां विनीतधीरोदात्तवेषजनां सासियष्टिभिः प्रतीहारैरधिष्ठितप्रद्वारां[1] सिंहासनावस्थितनराधिपामनाकुलां राजपर्षदमवजगाहे । प्रत्युद्गमनादिविधिना चातिथिजनोपचारेण प्रतिपूज्यमानः कृतप्रतिसंमोदनकथासत्कारासनाभिनिर्हारश्च तेन राज्ञा कौतूहलानुवृत्त्या वानरचर्मप्रतिलम्भं प्रत्यनुयुक्तः—केनेदमार्याय वानरचर्मोपनयता
K 148 महतानुग्रहेणात्मा संयोजित इति ॥

बोधिसत्त्व उवाच—मयैवेदं महाराज स्वयमधिगतं नान्येन केनचिदुपहृतम् । कुशतृणमात्रास्तीर्णायां हि पृथिव्यां स्वभावकठिनायां निषण्णेन स्वपता वा प्रतप्यमानशरीरेण न सुखं धर्मविधिरनुष्ठीयते । अयं च मयाश्रमपदे महान् वानरो दृष्टः । तस्य मे बुद्धिरभवत्—उपपन्नं बत मे धर्मसाधनमिदमस्य वानरस्य चर्म । शक्यमत्र निषण्णेन स्वपता वा परार्ध्यास्तरणास्तीर्णेभ्यो राजशयनेभ्योऽपि निवृत्तस्पृहेण स्वधर्मविधिरनुष्ठातुमिति मया तस्येदं चर्म प्रगृहीतम् । स च प्रशमित इति । तच्छ्रुत्वा स राजा दाक्षिण्यविनयानुवृत्त्या न बोधिसत्त्वं किंचित्प्रत्युवाच । सव्रीडहृदयस्तु किंचिदवाङ्मुखो बभूव ॥

अथ तेऽमात्याः पूर्वमपि तस्मिन् महासत्त्वे सामर्षहृदया लब्धवचनावकाशत्वात्प्रविकसितवदना राजानमुदीक्ष्य बोधिसत्त्वमुपदर्शयन्त ऊचुः—अहो भगवतो धर्मानुरागैकरसा मतिः । अहो धैर्यम् । अहो व्यवसायसाधुसामर्थ्यम् । आश्रमपदमभिगत एव महान्नाम वानर एकाकिना तपःक्षामशरीरेण प्रशमित इत्याश्चर्यम् । सर्वथा तपःसिद्धिरस्तु । अथैनानसंरब्ध[2] एव बोधिसत्त्वः प्रत्युवाच—नार्हन्त्यत्रभवन्तः स्ववादशोभानिरपेक्षमित्यस्मान् विगर्हितुम् । न ह्ययं क्रमो विद्वद्यशः समुद्भावयितुम् । पश्यन्त्वत्रभवन्तः—

स्ववादघ्नेन वचसा यः परान् विजुगुप्सते ।
स खल्वात्मवधेनेव परस्या[3]कीर्तिमिच्छति ॥ २३ ॥

इति स महात्मा तानमात्यान् सामान्येनोपालभ्य प्रत्येकशः पुनरुपालब्धुकामस्तमहेतुवादिनमाम[4]न्त्र्योवाच—

स्वाभाविकं जगदिति प्रविकत्थसे त्वं
K 149 तत्त्वं च तद्यदि विकु[5]त्सयसे किमस्मान् ।
शाखामृगे निधनमापतिते स्वभावा-
त्पापं कुतो मम यतः सुहृतो मयायम् ॥ २४ ॥

---

१ AB °प्रतिद्वारां in second hand. २ Mss. संरब्ध for असंरब्ध. ३ Mss. परस्य कीर्ति°. ४ A अमात्य° for आमन्त्र्य. ५ Mss. कुत्स° for विकुत्स°.

अथ पापमस्ति मम तस्य वधा-
न्नतु हेतुतस्तदिति सिद्धमिदम्।
तदहेतुवादमिदमुत्सृज वा
वद वात्र यत्तव न युक्तमिव ॥ २५ ॥

यदि पद्मनालरचनादि च य-
त्तदहेतुकं ननु सदैव भवेत्।
सलिलादिबीजकृतमेव तु तत्
सति तत्र संभवति न ह्यसति ॥ २६ ॥

अपि चायुष्मन्, सम्यगुपधारय तावत्।

न हेतुरस्तीति वदन् सहेतुकं
ननु प्रतिज्ञां स्वयमेव हापयेत्।
अथापि हेतुप्रणयालसो भवेत्
प्रतिज्ञया केवलयास्य किं भवेत् ॥ २७ ॥

एकत्र क्वचिदनवेक्ष्य यश्च हेतुं
तेनैव प्रवदति सर्वहेत्वभावम्।
प्रत्यक्षं ननु तदवेत्य हेतुसारं
तद्द्वेषी भवति विरोधदुष्टवाक्यः ॥ २८ ॥

न लक्ष्यते यदि कुहचिच्च कारणं
कथं नु तद्दृढमसदेव भाषसे।
न दृश्यते सदपि हि कारणान्तरा-
द्दिनात्यये विमलमिवार्कमण्डलम् ॥ २९ ॥

ननु च भोः।

सुखार्थमिष्टान् विषयान् प्रपद्यसे
निषेवितुं नेच्छसि तद्विरोधिनः।
नृपस्य सेवां च करोषि तत्कृते
न हेतुरस्तीति च नाम भाषसे ॥ ३० ॥

तदेवमपि चेद्भावाननुपश्यस्यहेतुकान्।
अहेतोर्वानरवधे सिद्धे किं मां विगर्हसे ॥ ३१ ॥

इति स महात्मा तमहेतुवादिनं विशदैर्हेतुभिर्निष्प्रतिभं कृत्वा तमीश्वरकारणिक-

मामक्र्योवाच—आयुष्मानप्यस्मान् नार्हस्येवं विगर्हितुम्। ईश्वरः सर्वस्य हि ते कारणमभिमतः। पश्य—

K 150 कुरुते यदि सर्वमीश्वरो
ननु तेनैव हतः स वानरः।
तव केयममैत्रचित्तता
परदोषान् मयि यन्निषिञ्चसि॥ ३२॥

अथ वानरवीरवैशसं
न कृतं तेन दयानुरोधिना।
बृहदित्यवघुष्यते कथं
जगतः कारणमीश्वरस्त्वया॥ ३३॥

अपि च भद्र सर्वमीश्वरकृतमिति पश्यतः—

ईश्वरे प्रसादाशा का स्तुतिप्रणामाद्यैः।
स स्वयं स्वयंभूस्ते यत्करोति तत्कर्म॥ ३४॥

त्वत्कृताथ यदीज्या न त्वसौ तदकर्ता।
आत्मनो हि विभूत्या यः करोति स कर्ता॥ ३५॥

ईश्वरः कुरुते चेत्पातकान्यखिलानि।
तत्र भक्तिनिवेशः कं गुणं नु समीक्ष्य॥ ३६॥

तान्यधर्मभयाद्वा यद्ययं न करोति।
तेन वक्तुमयुक्तं सर्वमीश्वरसृष्टम्॥ ३७॥

तस्य चेश्वरता स्याद्धर्मतः परतो वा।
धर्मतो यदि न प्रागीश्वरः स ततोऽभूत्॥ ३८॥

दासतैव च सा स्याद्या क्रियेत परेण।
स्यादथापि न हेतोः कस्य नेश्वरता स्यात्॥ ३९॥

एवमपि तु गते भक्तिरागादविगणितयुक्तायुक्तस्य—

यदि कारणमीश्वर एव विभु-
र्जगतो निखिलस्य तवाभिमतः।
ननु नार्हसि मय्यधिरोपयितुं
विहितं विभुना कपिराजवधम्॥ ४०॥

---

1 Mss. एवं for एव.

इति स महात्मा तमीश्वरकारणिकं सुश्लिष्टैर्हेतुभिर्मूकतामिवोपनीय तं पूर्वकर्मकृतवादिनमामन्त्रणासौष्ठवेनाभिमुखीकृत्योवाच—भवानप्यस्मान्न शोभते विकुत्सयमानः । सर्वं हि त पूर्वकर्मकृतमित्यभिमानः । तेन च त्वां ब्रवीमि—

स्यात्सर्वमेव यदि पूर्वकृत[1]प्रभावा-
च्छाखामृगः सुहत एव मयैष तस्मात् ।
दग्धे हि पूर्वकृतकर्मदवाग्निनास्मिन्
पापं किमत्र मम येन विगर्हसे माम् ॥ ४१ ॥ K 151

अथास्ति पापं मम वानरं घ्नतः
कृतं मया तर्हि न पूर्वकर्मणा ।
यदीष्यते कर्म च कर्महेतुकं
न कश्चिदेवं सति मोक्षमेष्यति ॥ ४२ ॥

भवेच्च सौख्यं यदि दुःखहेतुषु
स्थितस्य दुःखं सुखसाधनेषु वा ।
अतोऽनुमीयेत सुखासुखं ध्रुवं
प्रवर्तते पूर्वकृतैकहेतुकम् ॥ ४३ ॥

न दृष्टमेवं च यतः सुखासुखं
न पूर्वकर्मैकमतोऽस्य कारणम् ।
भवेदभावश्च नवस्य कर्मण-
स्तदप्रसिद्धौ च पुरातनं कुतः ॥ ४४ ॥

पूर्वकर्मकृतं सर्वमथैवमपि मन्यसे ।
वानरस्य वधः कस्मान्मत्कृतः परिकल्प्यते ॥ ४५ ॥

इति स महात्मा निरनुयोज्यैर्हेतुभिस्तस्य मौनव्रतमिवोपदिश्य तमुच्छेदवादिनं स्मितपूर्वकमुवाच—आयुष्मतः कोऽयमत्यादरोऽस्मद्विगर्हायां यदि तत्त्वमुच्छेदवादं मन्यसे ?

लोकः परो यदि न कश्चन किं विवर्ज्यं
पापं शुभं प्रति च किं बहुमानमोहः ।
स्वच्छन्दरम्यचरितोऽत्र विचक्षणः स्या-
देवं गते सुहत एव च वानरोऽयम् ॥ ४६ ॥

१ Mss. पूर्वकर्मकृत° for पूर्वकृत°.

जनवादभयादथाशुभं
परिवर्ज्यं शुभमार्गसंश्रयात् ।
स्ववचःप्रतिलोमचेष्टितै-
र्जनवादानपि नातियात्ययम् ॥ ४७ ॥

स्वकृतान्तपथागतं सुखं
न समाप्नोति च लोकशङ्कया ।
इति निष्फलवादविभ्रमः
परमोऽयं ननु बालिशाधमः ॥ ४८ ॥

यदपि च भवानाह—

K 152 दारूणि नैकविधवर्णगुणाकृतीनि
कर्मात्मकानि न भवन्ति भवन्ति चैव ।
नष्टानि नैव च यथा पुनरुद्भवन्ति
लोकस्तथायमिति कोऽत्र च नाम हेतुः ॥ ४९ ॥

उच्छेदवादवात्सल्यं स्यादेवमपि ते यदि ।
विगर्हणीयः किं हन्ता वानरस्य नरस्य वा ॥ ५० ॥

इति स महासत्त्वस्तमुच्छेदवादिनं विस्पष्टशोभेनोत्तरक्रमेण तूष्णींभावपरायणं कृत्वा तं क्षत्रविद्याविदग्धममात्यमुवाच—भवानप्यस्मान् कस्मादिति विकुत्सयते यदि न्याय्यमर्थशास्त्रपरिदृष्टं विधिं मन्यसे?

अनुष्ठेयं हि तत्रेष्टमर्थार्थं साध्वसाधु वा ।
अथोद्धृत्य किलात्मानमर्थैर्धर्मं करिष्यते ॥ ५१ ॥

अतस्त्वां ब्रवीमि—

प्रयोजनं प्राप्य न चेदवेक्ष्यं
स्निग्धेषु बन्धुष्वपि साधुवृत्तम् ।
हते मया चर्मणि वानरेऽस्मिन्
का शास्त्रदृष्टेऽपि नये विगर्हा ॥ ५२ ॥

दयावियोगादथ गर्हणीयं
कर्मेदृशं दुःखफलं च दृष्टम् ।
यत्राभ्यनुज्ञातमिदं न[१] तन्त्रे
प्रपद्यसे केन मुखेन[२] तत्त्वम् ॥ ५३ ॥

---

१ A. तु for न in second hand. २ Mss. सुखेन for मुखेन=उपायेन.

इयं विभूतिश्च नयस्य यत्र
तत्रानयः कीदृशविभ्रमः स्यात् ।
अहो प्रगल्भैः परिभूय लोक-
मुन्नीयते शास्त्रपथैरधर्मः ॥ ५४ ॥

अदृष्टमेवाथ तवैतदिष्टं
शास्त्रे किल स्पष्टपथोपदिष्टम् ।
शास्त्रप्रसिद्धेन नयेन गच्छन्
न गर्हणीयोऽस्मि कपेर्वधेन ॥ ५५ ॥

इति स महात्मा जितपर्षत्कान् परिचितप्रागल्भ्यानपि च तानमात्यान् प्रसह्याभिभूय समावर्जितहृदयां च [1]सराजिकां पर्षदमवेत्य तेषां वानरवधहृल्लेखविनयनार्थं राजानमाबभाषे—नैव च खल्वहं महाराज प्राणिनं वानरं हतवान् । निर्माणविधिरयम् । निर्मितस्य हि वानरस्येदं चर्म मया गृहीतमस्यैव कथाक्रमस्य प्रस्तावार्थम् । तदलं मामन्यथा प्रतिग्रहीतुम् । K 153
इत्युक्त्वा तमृद्ध्यभिसंस्कारं प्रतिसंहृत्य परया च मात्रयाभिप्रसादितमानसं राजानं सपर्षत्कमवेत्योवाच—

संपश्यन् हेतुतः सिद्धिं स्वतन्त्रः परलोकवित् ।
साधुप्रतिज्ञः सघृणः प्राणिनं को हनिष्यति ॥ ५६ ॥

पश्य महाराज ।

अहेतुवादी परतन्त्रदृष्टि-
रनास्तिकः क्षत्रनयानुगो वा ।
कुर्यान्न यन्नाम यशोलवार्थं
तन्न्यायवादी कथमभ्युपेयात् ॥ ५७ ॥

दृष्टिर्नरश्रेष्ठ शुभाशुभा वा
सभागकर्मप्रतिपत्तिहेतुः ।
दृष्ट्यन्वयं हि प्रविकल्प्य तत्त-
द्वाग्भिः क्रियाभिश्च विदर्शयन्ति ॥ ५८ ॥

सद्दृष्टिरस्माच्च निषेवितव्या
त्याज्या त्वसद्दृष्टिरनर्थवृष्टिः ।
लभ्यश्च सत्संश्रयिणा क्रमोऽय-
मसज्जनाद्दूरचरेण भूत्वा ॥ ५९ ॥

असंयताः संयतवेषधारिण-
श्चरन्ति कामं भुवि भिक्षुराक्षसाः ।

१ Mss. om. स°.

विनिर्दहन्तः खलु बालिशं जनं
कुदृष्टिभिर्दृष्टिविषा इवोरगाः ॥ ६० ॥
अहेतुवादादिविरूक्षवाशितं
शृगालवत्तत्र विशेषलक्षणम् ।
अतो न तानर्हति सेवितुं बुध-
श्चरेत्तदर्थं तु पराक्रमे सति ॥ ६१ ॥
लोके विरूढयशसापि तु नैव कार्या
कार्यार्थमप्यसदृशेन जनेन मैत्री ।
हेमन्तदुर्दिनसमागमदूषितो हि
सौभाग्यहानिमुपयाति निशाकरोऽपि ॥ ६२ ॥
तद्वर्जनाद्गुणविवर्जयितुर्जनस्य
संसेवनाच्च गुणसेवनपण्डितस्य ।
स्वां कीर्तिमुज्ज्वलय संजनयन् प्रजानां
दोषानुरागविलयं गुणसौहृदं च ॥ ६३ ॥
K 154 त्वयि च चरति धर्मं भूयसायं नृलोकः
सुचरितसुमुखः स्यात्स्वर्गमार्गप्रतिष्ठः ।
जगदिदमनुपाल्यं चैवमभ्युद्यमस्ते
विनयरुचिरमार्गं धर्ममस्माद्भजस्व ॥ ६४ ॥
शीलं विशोधय समर्जय दातृकीर्तिं
मैत्रं मनः कुरु जने स्वजने यथैव ।
धर्मेण पालय महीं चिरमप्रमादा-
देवं समेष्यसि सुखं त्रिदिवं यशश्च ॥ ६५ ॥
कृषिप्रधानान् पशुपालनोद्यतान्
महीरुहान् पुष्पफलान्वितानिव ।
अपालयञ्जानपदान् बलिप्रदान्
नृपो हि सर्वौषधिभिर्विरुध्यते ॥ ६६ ॥
विचित्रपण्यक्रयविक्रयाश्रयं
वणिग्जनं पौरजनं तथा नृपः ।
न पाति यः शुल्कपथोपकारिणं
विरोधमायाति स कोशसंपदा ॥ ६७ ॥
अदृष्टदोषं युधि दृष्टविक्रमं
तथा बलं यः प्रथितास्त्रकौशलम् ।

विमानयेद्भूपतिरध्युपेक्षया
ध्रुवं विरुद्धः स रणे जयश्रिया ॥ ६८ ॥
तथैव शीलश्रुतयोगसाधुषु
प्रकाशमाहात्म्यगुणेषु साधुषु ।
चरन्नवज्ञामलिनेन वर्त्मना
नराधिपः स्वर्गसुखैर्विरुध्यते ॥ ६९ ॥
द्रुमाद्यथामं प्रचिनोति यः फलं
स हन्ति बीजं न रसं च विन्दति ।
अधर्म्यमेवं बलिमुद्धरन्नृपः
क्षिणोति देशं न च तेन नन्दति ॥ ७० ॥
यथा तु संपूर्णगुणो महीरुहः
फलोदयं पाकवशात्प्रयच्छति ।
तथैव देशः क्षितिपाभिरक्षितो
युनक्ति धर्मार्थसुखैर्नराधिपम् ॥ ७१ ॥
हितानमात्यान्निपुणार्थदर्शिनः
शुचीनि मित्राणि जनं स्वमेव च ।
बधान चेतस्सु तदिष्टया गिरा
धनैश्च संमाननयोपपादितैः ॥ ७२ ॥
तस्माद्धर्मं त्वं पुरस्कृत्य नित्यं
श्रेयःप्राप्तौ युक्तचेताः प्रजानाम् ।
रागद्वेषोन्मुक्तया दण्डनीत्या
रक्षँल्लोकानात्मनो रक्ष लोकान् ॥ ७३ ॥

: महात्मा तं राजानं दृष्टिकृतकापथाद्विवेच्य समवतार्य च सन्मार्गं सपर्षत्कं ...तलं समुत्पत्य प्राञ्जलिना तेन जनेन सबहुमानप्रणतेन प्रत्यर्च्यमानस्तदेवा- ...जगाम ॥

सत्कृतानामपि सत्पुरुषाणां पूर्वोपकारिष्वनुकम्पा न शिथिलीभवति कृतज्ञत्वा- । इति नासत्कारमात्रकेण पूर्वकृतं विस्मर्तव्यम् । एवं स भगवाननभिसंबुद्धोऽपि ...न सत्त्वविनयं कृतवानिति बुद्धवर्णेऽपि वाच्यम् । एवं मिथ्यादृष्टिरननुयोग- ...दसेव्या चेति मिथ्यादृष्टिविगर्हायामप्युपनेयम् । विपर्ययेण सम्यग्दृष्टि- ॥

॥ इति महाबोधिजातकं त्रयोविंशतितमम् ॥

...माभ्यासाच.

२४ महाकपिजातकम् ।

नात्मदुःखेन तथा सन्तः संतप्यन्ते यथापकारिणां कुशलपक्षहान्या । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल श्रीमति हिमवत्पार्श्वे विविधधातुरुचिरचित्राङ्गरागे नीलकौशेयप्रावारकृतोत्तरासङ्ग इव वनगहनलक्ष्म्या प्रयत्नरचितैरिवानेकवर्णसंस्थानविकल्पैर्वैषम्यभक्तिचित्रैर्विभूषिततटान्तदेशे प्रविसृतनैकप्रस्रवणजले गम्भीरकन्दरान्तरप्रपातसंकुले पटुतरमधुकरनिनादे मनोज्ञमारुतोपवीज्यमानविचित्रपुष्पफलपादपे विद्याधराक्रीडभूते महाकायः कपिरेकचरो बभूव । तदवस्थमपि चैनमपरिलुप्तधर्मसंज्ञं कृतज्ञमक्षुद्रस्वभावं धृत्या महत्या समन्वितमनुरागवशादिव करुणा नैव मुमोच ।

सकानना साद्रिवरा[1] ससागरा
गता विनाशं शतशो वसुंधरा ।
युगान्तकाले सलिलानलानिलै-
र्न बोधिसत्त्वस्य महाकृपालुता ॥ १ ॥

अथ स महात्मा तापस इव वनतरुपर्णफलमात्रवृत्तिरनुकम्पमानस्तेन तेन विधिना गोचरपतितान् प्राणिनस्तमरण्यप्रदेशमध्यावसति स्म ॥

अथान्यतमः पुरुषो गां प्रनष्टामन्वेषितुं कृतोद्योगः समन्ततोऽनुविचरन् मार्गात्प्रनष्टो दिग्भागसमूढमतिः परिभ्रमंस्तं देशमुपजगाम । स क्षुत्पिपासाघर्मश्रमपरिग्लानतनुर्दौर्मनस्यवह्निना चान्तःप्रदीप्यमानो विषादातिभारादिवान्यतमस्मिन् वृक्षमूले निषण्णो ददर्श परिपाकवशाद्विच्युतानि परिपिञ्जराणि कतिचित्तिन्दुकीफलानि । स तान्यास्वाद्य क्षुत्परिक्षामतया परमस्वादूनि मन्यमानस्तत्प्रभवान्वेषणं प्रत्यभिवृद्धोत्साहः समन्ततोऽनुविलोकयन् ददर्श प्रपाततटान्तविरूढं परिपक्वफलानमितपिञ्जराग्रशाखं तिन्दुकीवृक्षम् । स तत्फलतृष्णयाकृष्यमाणस्तं गिरितटमधिरुह्य तस्य तिन्दुकीवृक्षस्य फलिनीं शाखां प्रपाताभिनतामध्यारुरोह फललोभेन चास्याः प्रान्तमुपजगाम ।

शाखाथ सा तस्य महीरुहस्य
भारातियोगान्नमिता कृशत्वात् ।
परश्वधेनेव निकृत्तमूला
सशब्दभङ्गं सहसा पपात ॥ २ ॥

स तया सार्धं महति गिरिदुर्गे समन्ततः शैलभित्तिपरिक्षिप्ते कूप इव न्यपतत् । पर्णसंचयगुणात्त्वस्य गाम्भीर्याच्च सलिलस्य न किंचिदङ्गमभज्यत । स तस्मादुत्तीर्य सलिलात्समन्ततः परिसर्पन्न कुतश्चिदुत्तरणमार्गं ददर्श । स निष्प्रतीकारं मर्तव्यमिह मया नचिरादिति विस्रस्यमानजीविताशः शोकाश्रुपरिषिक्तदीनवदनस्तीव्रेण दौर्मनस्यशल्येन प्रतुद्यमानः कातरहृदयस्तत्तदार्तिवशाद्विललाप ।

---

1 Mss. साद्रिवना.

कान्तारे[1] दुर्गेऽस्मिञ्जनसंपातरहिते निपतितं माम् ।
यत्नादपि परिमृगयन् मृत्योरन्यः क इव पश्येत् ॥ ३ ॥
बन्धुजनमित्रवर्जितमेकनिपानीकृतं मशकसंघैः ।
अवपाताननमग्नं मृगमिव कोऽभ्युद्धरिष्यति माम् ॥ ४ ॥
उद्यानकाननविमानसरिद्विचित्रं
तारा विकीर्णमणिरत्नविराजिताभ्रम् ।
तामिस्रपक्षरजनीव घनान्धकारा
कष्टं जगन्मम तिरस्कुरुतेऽन्तरात्रिः ॥ ५ ॥

इति स पुरुषस्तत्तद्विलपंस्तेन सलिलेन तैश्च सहनिपतितैस्तिन्दुकफलैर्वर्तयमानः कतिचिद्दिनानि तत्रावसत् ॥

अथ स महाकपिराहारहेतोस्तद्वनमनुविचरन्नाहूयमान इव मारुताकम्पिताभिस्तस्य तिन्दुकीवृक्षस्याग्रशाखाभिस्तं प्रदेशमभिजगाम । अभिरुह्य चैनं तत्प्रपातमवलोकयन् ददर्श तं पुरुषं क्षुत्परिक्षामनयनवदनं परिपाण्डुकृशदीनगात्रं पर्युत्सुकं तत्र विचेष्टमानम् । स तस्य परिद्यूनतया समावर्जितानुकम्पो महाकपिर्निक्षिप्ताहारव्यापारस्तं पुरुषं प्रततं वीक्षमाणो मानुषीं वाचमुवाच—

मानुषाणामगम्येऽस्मिन् प्रपाते परिवर्तसे ।
वक्तुमर्हसि तत्साधु को भवानिह वा कुतः ॥ ६ ॥

अथ स पुरुषस्तं महाकपिमार्ततया समभिप्रणम्योद्वीक्षमाणः साञ्जलिरुवाच—

मानुषोऽस्मि महाभाग प्रनष्टो विचरन् वने ।
फलार्थी पादपादस्मादिमामापदमागमम् ॥ ७ ॥
तत्सुहृद्बन्धुहीनस्य प्राप्तस्य व्यसनं महत् ।
नाथ वानरयूथानां ममापि शरणं भव ॥ ८ ॥

तच्छ्रुत्वा स महासत्त्वः परां करुणामुपजगाम ।

आपद्गतो बन्धुसुहृद्विहीनः
कृताञ्जलिर्दीनमुदीक्षमाणः ।
करोति शत्रूनपि सानुकम्पा-
नाकम्पयत्येव तु सानुकम्पान् ॥ ९ ॥

अथैनं बोधिसत्त्वः करुणायमाणस्तत्कालदुर्लभेन स्निग्धेन वचसा समाश्वासयामास—

प्रपातसंक्षिप्तपराक्रमोऽह-
मबान्धवो वेति कृथाः शुचं मा ।

1 Mss. कान्तारगिरिदुर्गे for कान्तारे दुर्गे.

यद्बन्धुकृत्यं तव किंचिदत्र
कर्तास्मि तत्सर्वमलं भयेन ॥ १० ॥

इति स महासत्त्वस्तं पुरुषमाश्वास्य ततश्चास्मै तिन्दुकान्यपराणि च फलानि समुपहृत्य तदुद्धरणयोग्यया पुरुषभारगुर्व्या शिलयान्यत्र योग्यां चकार । ततश्चात्मनो बलप्रमाणमवगम्य शक्तोऽहमेनमेतस्मात्प्रपातादुद्धर्तुमिति निश्चितमतिरवतीर्य प्रपातं करुणया परिचोद्यमानस्तं पुरुषमुवाच—

एहि पृष्ठं ममारुह्य सुलग्नोऽस्तु भवान् मयि ।
यावदभ्युद्धरामि त्वां स्वदेहात्सारमेव च ॥ ११ ॥
असारस्य शरीरस्य सारो ह्येष मतः सताम् ।
यत्परेषां हितार्थेषु साधनीक्रियते बुधैः ॥ १२ ॥

स तथेति प्रतिश्रुत्याभिप्रणम्य चैनमध्यारुरोह ॥

अथाभिरूढः स नरेण तेन
भारातियोगेन[1] विहन्यमानः ।
सत्त्वप्रकर्षादविपन्नधैर्यः
परेण दुःखेन तमुज्जहार ॥ १३ ॥
उद्धृत्य चैनं परमप्रतीतः
खेदात्परिव्याकुलखेलगामी ।
शिलातलं तोयधराभिनीलं
विश्रामहेतोः शयनीचकार ॥ १४ ॥

अथ बोधिसत्त्वः शुद्धस्वभावतया कृतोपकारत्वाच्च तस्मात्पुरुषादपायनिराशङ्को विस्रम्भादेनमुवाच—

अव्याहतव्यालमृगप्रवेशे
वनप्रदेशेऽत्र समन्तमार्गे ।
खेदप्रसुप्तं सहसा निहन्ति
कश्चित्पुरा मां स्वहितोदयं च ॥ १५ ॥
यतो भवान् दिक्षु विकीर्णचक्षुः
करोतु रक्षां मम चात्मनश्च ।
दृढं श्रमेणास्मि परीतमूर्ति-
स्तत्स्वप्तुमिच्छामि मुहूर्तमात्रम् ॥ १६ ॥

---

१ Mss. भाराभियोगेन.

अथ स मिथ्याविनयप्रगल्भः—स्वपितु भवान् यथाकामं सुखप्रबोधाय । स्थितोऽहं त्वत्संरक्षणायेत्यस्मै प्रतिशुश्राव । अथ स पुरुषस्तस्मिन् महासत्त्वे श्रमबलान्निद्रावशमुपगते चिन्तामशिवामापेदे—

मूलैः प्रयत्नातिशयाधिगम्यै-
वन्यैर्यदृच्छाधिगतैः फलैर्वा ।
एवं परिक्षीणतनोः कथं स्या-
द्यात्रापि तावत्कुत एव पुष्टिः ॥ १७ ॥

इदं च कान्तारमसुप्रतारं
कथं तरिष्यामि बलेन हीनः ।
पर्याप्तरूपं त्विदमस्य मांसं
कान्तारदुर्गोत्तरणाय मे स्यात् ॥ १८ ॥

कृतोपकारोऽपि च भक्ष्य एव
निसर्गयोगः स हि तादृशोऽस्य ।
आपत्प्रसिद्धश्च किलैष धर्मः
पाथेयतामित्युपनेय एषः ॥ १९ ॥ K 150

यावच्च विस्रम्भसुखप्रसुप्त-
स्तावन्मया शक्यमयं निहन्तुम् ।
इमं हि युद्धाभिमुखं समेत्य
सिंहोऽपि संभाव्यपराजयः स्यात् ॥ २० ॥

तन्नायं विलम्बितुं मे काल इति विनिश्चित्य स दुरात्मा लोभदोषव्यामोहितमतिरकृतज्ञो विपन्नधर्मसंज्ञः प्रनष्टकारुण्यसौम्यस्वभावः परिदुर्बलोऽप्यकार्यातिरागान्महतीं शिलामुद्यम्य तस्य महाकपेः शिरसि मुमोच ।

शिलाथ सा दुर्बलविह्वलेन
कार्यातिरागात्त्वरितेन तेन ।
अत्यन्तनिद्रोपगमाय मुक्ता
निद्राप्रवासाय कपेर्बभूव ॥ २१ ॥

सर्वात्मना सा न समाससाद
मूर्धानमस्मान्न विनिष्पिपेष ।
कोट्येकदेशेन तु तं रुजन्ती
शिला तले साशनिवत्पपात ॥ २२ ॥

शिलाभिघातादवभिन्नमूर्धा
वेगादवप्लुत्य च बोधिसत्त्वः।
केनाहतोऽस्मीति ददर्श नान्यं
तमेव तु ह्रीतमुखं ददर्श ॥ २३ ॥

वैलक्ष्यपीतप्रभमप्रगल्भं
विषाददैन्यात्परिभिन्नवर्णम्।
त्रासोदयादागतकण्ठशोषं
खेदार्द्रमुद्वीक्षितुमप्यशक्तम् ॥ २४ ॥

अथ स महाकपिरस्यैव तत्कर्मेति निश्चितमतिः स्वमभिघातदुःखमचिन्तयित्वा तेन तस्यात्महितनिरपेक्षेणातिकष्टेन कर्मणा समुपजातसंवेगकारुण्यः परित्यक्तक्रोधसंरम्भदोषः सबाष्पनयनस्तं पुरुषमवेक्ष्य समनुशोचन्नुवाच—

मानुषेण सता भद्र त्वयेदं कृतमीदृशम्।
कथं नाम व्यवसितं प्रारब्धं कथमेव वा ॥ २५ ॥

मदभिद्रोहसंरब्धं त्वं नामापतितं परम्।
विनिवारणशौटीर[1]विक्रमो रोद्धुमर्हसि ॥ २६ ॥

K 160 दुष्करं कृतवानस्मीत्यभून्मानोन्नतिर्मम।
त्वयापविद्धा सा दूरमतिदुष्करकारिणा ॥ २७ ॥

परलोकादिवानीतो मृत्योर्वक्त्रान्तरादिव।
प्रपातादुद्धृतोऽन्यस्मादन्यत्र पतितो ह्यसि ॥ २८ ॥

धिगहो बत दुर्वृत्तमज्ञानमतिदारुणम्।
यत्पातयति दुःखेषु सुखाशाकृपणं जगत् ॥ २९ ॥

पातितो दुर्गतावात्मा क्षिप्तः शोकानलो मयि।
निमीलिता[2] यशोलक्ष्मीर्गुणमैत्री विरोधिता ॥ ३० ॥

गत्वा धिग्वादलक्ष्यत्वं हृता विश्वसनीयता।
का नु खल्वर्थनिष्पत्तिरेवमाकाङ्क्षिता त्वया ॥ ३१ ॥

दुनोति मां नैव तथा क्षियं रुजा
यथैतदेवात्र मनः क्षिणोति माम्।
गतोऽस्मि पापे तव यन्निमित्ततां
न चाहमेनस्तदपोहितुं प्रभुः ॥ ३२ ॥

---

१ A °सौतीर°; B °सौधीर° for °शौटीर°. २ Mss. निमीलितयशो°.

संदृश्यमानवपुरेव तु पार्श्वतो मां
तत्साध्वनुव्रज दृढं ह्यसि शङ्कनीयः ।
यावद्बहुप्रतिभयाद्गहनादितस्त्वां
ग्रामान्तपद्धतिमनुप्रतिपादयामि ॥ ३३ ॥

एकाकिनं क्षामशरीरकं त्वां
मार्गानभिज्ञं हि वने भ्रमन्तम् ।
कश्चित्समासाद्य पुरा करोति
त्वत्पीडनाद्व्यर्थपरिश्रमं माम् ॥ ३४ ॥

इति स महात्मा तं पुरुषमनुशोचञ्जनान्तमानीय प्रतिपाद्य चैनं तन्मार्गं पुनरुवाच—

प्राप्तो जनान्तमसि कान्त वनान्तमेत-
त्कान्तारदुर्गभयमुत्सृज गच्छ साधु ।
पापं च कर्म परिवर्जयितुं यतेथा
दुःखो हि तस्य नियमेन विपाककालः ॥ ३५ ॥

इति स महाकपिस्तं पुरुषमनुकम्पया शिष्यमिवानुशिष्य तमेव वनप्रदेशं प्रतिजगाम ॥

अथ स पुरुषस्तदतिकष्टं पापं कृत्वा पश्चात्तापवह्निना संप्रदीप्यमानचेता महता K 161 कुष्ठव्याधिना रूपान्तरमुपनीतः किलासचित्रच्छविः प्रभिद्यमानव्रणविस्रवार्द्रगात्रः परमदुर्गन्धशरीरः सद्यः समपद्यत । स यं यं देशमभिजगाम ततस्तत एवैनमतिबीभत्सविकृततरदर्शनं मानुष इत्यश्रद्धेयरूपं भिन्नदीनस्वरमभिवीक्ष्य पुरुषाः साक्षादयं पाप्मेति मन्यमानाः समुद्यतलोष्टदण्डा[1] निर्भर्त्सनपरुषवचसः प्रवासयामासुः । अथैनमन्यतमो राजा मृगयामनुविचरन् प्रेतमिवारण्ये परिभ्रमन्तं प्रक्षीणमलिनवसनं नातिप्रच्छन्नकौपीनमतिदुर्दर्शनमभिवीक्ष्य ससाध्वसकौतूहलः[2] पप्रच्छ—

विरूपिततनुः कुष्ठैः किलासशबलच्छविः ।
पाण्डुः कृशतनुर्दीनो रजोरूक्षशिरोरुहः ॥ ३६ ॥
कस्त्वं प्रेतः पिशाचो वा मूर्तः पाप्माथ पूतनः ।
अनेकरोगसंघातः कतमो वासि यक्ष्मणाम् ॥ ३७ ॥

स तं दीनेन कण्ठेन समभिप्रणमन्नुवाच—मानुषोऽस्मि महाराज, नामानुष इति । तत्कथमिमामवस्थामनुप्राप्तोऽसीति च पर्यनुयुक्तो राज्ञा तदस्मै स्वं दुश्चरितमाविष्कृत्योवाच—

मित्रद्रोहस्य तस्येदं पुष्पं तावदुपस्थितम् ।
अतः कष्टतरं व्यक्तं फलमन्यद्भविष्यति ॥ ३८ ॥

---

१ Mss. °दण्डनिर्भर्त्सन°. २ Mss. ससाध्वसः कौतू°.

तस्मान्मित्रेष्वभिद्रोहं शत्रुवद्द्रष्टुमर्हसि ।
भावस्निग्धमवेक्षस्व भावस्निग्धं सुहृज्जनम् ॥ ३९ ॥

मित्रेष्वमित्रचरितं[1] परिगृह्य वृत्त-
मेवंविधां समुपयान्ति दशामिहैव ।
लोभादिदोषमलिनीकृतमानसानां
मित्रद्रुहां गतिरतः परतोऽनुमेया ॥ ४० ॥

K 162 वात्सल्यसौम्यहृदयस्तु सुहृत्सु कीर्तिं
विश्वासभावमुपकारसुखं च तेभ्यः ।
प्राप्नोति संनतिगुणं मनसः प्रहर्षं
दुर्धर्षतां च रिपुभिस्त्रिदशालयं च ॥ ४१ ॥

इमं विदित्वा नृप मित्रपक्षे
प्रभावसिद्धी[2] सदसत्प्रवृत्त्योः ।
भजस्व मार्गं सुजनाभिपन्नं
तेन प्रयान्तमनुयाति भूतिः ॥ ४२ ॥

तदेवं नात्मदुःखेन तथा सन्तः संतप्यन्ते यथापकारिणां कुशलपक्षहान्या । इति तथागतमाहात्म्ये वाच्यम् । सत्कृत्य धर्मश्रवणे क्षान्तिकथायां मित्रानभिद्रोहे पापकर्मादीनवप्रदर्शने चेति ॥

॥ इति महाकपिजातकं चतुर्विंशतितमम् ॥

---

१ Mss. चरितां परि°. २ Mss. प्रभावसिद्धिः.

२५ शरभजातकम् ।

जिघांसुमप्यापद्गतमनुकम्पन्त एव महाकारुणिका नोपेक्षन्ते । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलान्यतमस्मिन्नरण्यवनप्रदेशे निर्मानुषसंपातनीरवे विविधमृगकुलाधिवासे तृणगहननिमग्नमूलवृक्षक्षुपबहुले पथिकयानवाहनचरणैरविन्यस्तमार्गसीमान्तलेखे सलिलमार्गवल्मीकश्वभ्रविषमभूभागे बलजववर्णसत्त्वसंपन्नः संहननवत्कायोपपन्नः शरभो मृगो बभूव । स कारुण्याभ्यासादनभिद्रुग्धचित्तः सत्त्वेषु तृणपर्णसलिलमात्रवृत्तिः संतोषगुणादरण्यवासनिरतमतिः प्रविवेककाम इव योगी तमरण्यप्रदेशमभ्यलंचकार ।

मृगाकृतिर्मानुषधीरचेता-
स्तपस्विवत्प्राणिषु सानुकम्पः ।
चचार तस्मिन् स वने विविक्ते
योगीव संतुष्टमतिस्तृणाग्रैः ॥ १ ॥

अथ कदाचिदन्यतमो राजा तस्य विषयस्याधिपतिस्तुरगवराधिरूढः सज्यचापबाणव्यग्रपाणिर्मृगेष्वस्त्रकौशलमात्मनो जिज्ञासमानः संरागवशाज्जवेन मृगाननुपतन्नुत्तमजवेन वाजिना दूरादपसृतहस्त्यश्वरथपदातिकायस्तं प्रदेशमुपजगाम । दूरादेव चालोक्य तं K 163
महासत्त्वं हन्तुमुत्पतितनिश्चयः समुत्कृष्टनिशितसायको यतः स महात्मा तेन तुरगवरं संचोदयामास । अथ बोधिसत्त्वः समालोक्यैव तुरगवरगतं सायुधमभिपतन्तं तं राजानं शक्तिमानपि प्रत्यवस्थातुं निवृत्तसाहससंरम्भत्वात्परेण जवातिशयेन समुत्पपात । सोऽनुगम्यमानस्तेन तुरंगमेणानुमार्गागतं महच्छ्वभ्रं गोष्पदमिव जवेन लङ्घयित्वा प्रदुद्राव । अथ तुरगवरस्तेनैव मार्गेण तं शरभमनुपतन्नुत्तमेन जवप्रमाणेन तच्छ्वभ्रमासाद्य लङ्घयितुमनध्यवसितमतिः सहसा व्यतिष्ठत ।

अथाश्वपृष्ठादुद्गीर्णः सायुधः स महीपतिः ।
पपात महति श्वभ्रे दैत्ययोध इवोदधौ ॥ २ ॥

निबद्धचक्षुः शरभे स तस्मिन्
संलक्षयामास न तं प्रपातम् ।
विस्रम्भदोषाच्चलितासनोऽथ
द्रुताश्ववेगोपरमात्पपात ॥ ३ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तुरगखुरशब्दप्रशमात्किं नु खलु प्रतिनिवृत्तः स्यादयं राजेति समुत्पन्नवितर्कः पश्चादावर्जितवदनः समालोकयन् ददर्श तमश्वमनारोहकं तस्मिन् प्रपातोद्देशेऽवस्थितम् । तस्य बुद्धिरभवत्—नियतमत्र प्रपाते निपतितः स राजा । न ह्यत्र किंचिद्विश्रमहेतोः संश्रयणीयरूपं घनप्रच्छायं वृक्षमूलमस्ति नीलोत्पलदलनीलविमलसलिलमवगाहयोग्यं वा सरः । न[1] चैव व्यालमृगानुविचरितमरण्यवनमवगाढेन यत्र क्वचिदुपसृज्य तुरग-

1 Mss. न चैवं.

वरं विश्रम्यते मृगया वानुष्ठीयते । न चात्र किंचित्तृणगहनमपि तद्विधं यत्र निलीनः स्यात् । तद्व्यक्तमत्र श्वभ्रे निपतितेन तेन राज्ञा भवितव्यमिति । ततः स महात्मा निश्चयमुपेत्य वधकेऽपि तस्मिन् परां करुणामुपजगाम ।

अद्यैव चित्रध्वजभूषणेन
　　विभ्राजमानावरणायुधेन ।
रथाश्वपत्तिद्विरदाकुलेन
　　वादित्रचित्रध्वनिना बलेन ॥ ४ ॥

कृतानुयात्रो रुचिरातपत्रः
　　परिस्फुरच्चामरहारशोभः ।
देवेन्द्रवत्प्राञ्जलिभिर्जनौघै-
　　रभ्यर्चितो राजसुखान्यवाप्य ॥ ५ ॥

K 164 अद्यैव मग्नो महति प्रपाते
　　निपातवेगादभिरुग्णगात्रः ।
मूर्छान्वितः शोकपरायणो वा
　　कष्टं बत क्लेशमयं प्रपन्नः ॥ ६ ॥

किणाङ्कितानीव मनांसि दुःखै-
　　र्न हीनवर्गस्य तथा व्यथन्ते ।
अदृष्टदुःखान्यतिसौकुमार्या-
　　द्यथोत्तमानां व्यसनागमेषु ॥ ७ ॥

न चायमतः शक्ष्यति स्वयमुत्तर्तुम् । यद्यपि सावशेषप्राणस्तन्नायमुपेक्षितुं युक्तमिति वितर्कयन् स महात्मा करुणया समाकृष्यमाणहृदयस्तं प्रपाततटान्तमुपजगाम । ददर्श चैनं तत्र रेणुसंसर्गान्मृदितवारबाणशोभं व्याकुलितोष्णीषवसनसंनाहं प्रपातपतननिर्घातसंजनिताभिवेदनाभिरापीड्यमानहृदयमापतितवैतान्यं विचेष्टमानम् ।

दृष्ट्वाथ तं तत्र विचेष्टमानं
　　नराधिपं बाष्पपरीतनेत्रः ।
कृपावशाद्विस्मृतशत्रुसंज्ञ-
　　स्तद्दुःखसामान्यमुपाजगाम ॥ ८ ॥

उवाच चैनं विनयाभिजात-
　　मुद्भावयन् साधुजनस्वभावम् ।
आश्वासयन् स्पष्टपदेन साम्ना
　　शिष्टोपचारेण मनोहरेण ॥ ९ ॥

---

१ Mss. °निर्घात°.　२ Mss. °भियात°.

कच्चिन्महाराज न पीडितोऽसि
प्रपातपातालमिदं प्रपन्नः ।
कच्चिन्न ते विक्षतमत्र गात्रं
कच्चिद्रुजस्ते तनुतां गच्छन्ति ॥ १० ॥

नामानुषश्चास्मि मनुष्यवर्य
मृगोऽप्यहं त्वद्विषयान्तवासी ।
वृद्धस्त्वदीयेन तृणोदकेन
विस्रम्भमित्यर्हसि मय्युपेतुम् ॥ ११ ॥

प्रपातपातादधृतिं च मा गाः
शक्तोऽहमुद्धर्तुमितो भवन्तम् ।
विस्रम्भितव्यं मयि मन्यसे चे-
त्क्षिप्रमाज्ञापय याव[1]देमि ॥ १२ ॥

अथ स राजा तेन तस्याद्भुतेनाभिव्याहारेण विस्मयावर्जितहृदयः संजायमानव्रीडो नियतमिति चिन्तामापेदे—

दृष्टाव[2]दाने द्विषति का नामास्य दया मयि ।
मम विप्रतिपत्तिश्च केयमस्मिन्ननागसि ॥ १३ ॥

अहो मधुरतीक्ष्णेन प्रत्यादिष्टोऽस्मि कर्मणा ।
अहमेव मृगो गौर्वा कोऽप्ययं शरभाकृतिः ॥ १४ ॥

तदर्हत्ययं प्रणयप्रतिग्रहसंपूजनमिति विनिश्चित्यैनमुवाच— K 165

वारबाणावृतमिदं गात्रं मे नातिविक्षतम् ।
प्रपातनिष्पेषकृताः सह्या एव च मे रुजः ॥ १५ ॥

प्रपातपतनक्लेशान्न त्वहं पीडितस्तथा ।
इति कल्याणहृदये त्वयि प्रस्खलनाद्यथा ॥ १६ ॥

आकृतिप्रत्ययाद्यच्च दृष्टोऽसि मृगवन्मया ।
अविज्ञाय स्वभावं ते तच्च मा हृदये कृथाः ॥ १७ ॥

अथ शरभस्तस्य राज्ञः प्रीतिसूचकेन तेनाभिव्याहारेणानुमतमुद्धरणमवेत्य पुरुषभारगुर्व्या शिलै[3]या तदुद्धरणयोग्यां कृत्वा विदितात्मबलप्रमाणस्तं नृपतिमुद्धर्तुं व्यवसितमतिरवतीर्य तं प्रपातं सविनयमभिगम्योवाच—

मद्गात्रसंस्पर्शमिमं मुहूर्तं
कार्यानुरोधात्त्वमनुक्षमस्व ।

1 Mss. यावदेमि. 2 Mss. दृष्टापदाने. 3 Mss. शिरया.

यावत्करोमि स्वहिताभिपत्त्या
प्रीतिप्रसादाभिमुखं मुखं ते ॥ १८ ॥

तदारोहतु मत्पृष्ठं महाराजः सुलग्नश्च मयि भवत्विति। स तथेति प्रतिश्रुत्यैनमश्ववदारुरोह।

ततः समभ्युन्नतपूर्वकाय-
स्तेनाधिरूढः स नराधिपेन।
समुत्पतन्नुत्तमसत्त्ववेगः
खे तोरणव्यालकवद्बभासे ॥ १९ ॥

उद्धृत्य दुर्गादथ तं नरेन्द्रं
प्रीतः समानीय तुरंगमेण।
निवेद्य चास्मै स्वपुराय मार्गं
वनप्रयाणाभिमुखो बभूव ॥ २० ॥

अथ स राजा कृतज्ञत्वात्तेन तस्य विनयमधुरेणोपचारेण समावर्जितहृदयः संपरिष्वज्य शरभमुवाच—

प्राणा अमी मे शरभ त्वदीयाः
प्रागेव यत्रास्ति मम प्रभुत्वम्।
तदर्हसि द्रष्टुमिदं पुरं मे
सत्यां रुचौ तत्र च तेऽस्तु वासः ॥ २१ ॥

व्याधाभिकीर्णे सभये वनेऽस्मिन्
शीतोष्णवर्षाद्युपसर्गदुःखे।
हित्वा भवन्तं मम नन्वयुक्त-
मेकस्य गेहाभिमुखस्य गन्तुम् ॥ २२ ॥

K 166 तदेहि गच्छाव इति ॥ अथैनं बोधिसत्त्वः सविनयमधुरोपचारं संराधयन् प्रत्युवाच—

भवद्विधेष्वेव मनुष्यवर्य
युक्तः क्रमोऽयं गुणवत्सलेषु।
अभ्यासयोगेन हि सज्जनस्य
स्वभावतामेव गुणा व्रजन्ति ॥ २३ ॥

अनुग्रहीतव्यमवैषि यत्तु
वनोचितं मां भवनाश्रयेण।
तेनालमन्यद्धि सुखं नराणा-
मन्यादृशं जात्युचितं मृगाणाम् ॥ २४ ॥

1 Mss. °सत्त्वो विनय°.

चिकीर्षितं ते यदि मत्प्रियं तु
व्याधव्रतं वीर विमुञ्च तस्मात् ।
तिर्यक्स्वभावाज्जडचेतनेषु
कृपैव शोच्येषु मृगेषु युक्ता ॥ २५ ॥

सुखाश्रये दुःखविनोदने च
समानचित्तानवगच्छ सत्त्वान् ।
इत्यात्मनः स्यादनभीप्सितं य-
न्न तत्परेष्वाचरितुं क्षमं ते ॥ २६ ॥

कीर्तिक्षयं साधुजनाद्विगर्हां
दुःखं च पापप्रभवं विदित्वा ।
पापं द्विषत्पक्षमिवोद्धरस्व
नोपेक्षितुं व्याधिरिव क्षमं ते ॥ २७ ॥

लक्ष्मीनिकेतं यदपाश्रयेण
प्राप्तोऽसि लोकाभिमतं नृपत्वम् ।
तान्येव पुण्यानि विवर्धयेथा
न कर्शनीयो ह्युपकारिपक्षः ॥ २८ ॥

कालोपचारसुभगैर्विपुलैः प्रदानैः
शीलेन साधु[जन]संगतनिश्चयेन ।
भूतेषु चात्मनि यथा हितबुद्धिसिद्ध्या
पुण्यानि संचिनु यशःसुखसाधनानि ॥ २९ ॥

इति स महात्मा तं राजानं दृढं सांपरायिकेष्वर्थेष्वनुगृह्य संप्रतिगृहीतवचनस्तेन राज्ञा सबहुमानमभिवीक्ष्यमाणस्तमेव वनान्तं प्रविवेश ॥

तदेवं जिघांसुमप्यापद्गतमनुकम्पन्त एव महाकारुणिका नोपेक्षन्त इति करुणावर्णेऽपि वाच्यम् । तथागतमाहात्म्ये सत्कृत्य धर्मश्रवणे । अवैरेण वैरप्रशमननिदर्शने च क्षान्तिकथाया-मप्युपनेयम् । एवं तिर्यग्गतानामपि महात्मनां वधकेष्वपि सानुक्रोशा प्रवृत्तिर्दृष्टा । को मनुष्यभूतः प्रव्रजितप्रतिज्ञो वा सत्त्वेष्वनुक्रोशविकलः शोभेतेति प्राणिषु सानुक्रोशेनार्येण K 167
भवितव्यम् ।

॥ इति शरभजातकं पञ्चविंशतितमम् ॥

२६ रुरुजातकम् ।

परदुःखमेव दुःखं साधूनाम् । तद्धि न सहन्ते नात्मदुःखम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल सालबकुलपियालहिन्तालतमालनक्तमालविदुलनिचुलक्षुपबहुले शिंशपाति[1]निशशमीपलाशशाककुशवंशशरवणगहने कदम्बसर्जार्जुनधवखदिरकुटजनिचिते विविधवल्लीप्रतानावगुण्ठितबहुतरुविटपे रुरुपृषतसृमरचमरगजगवयमहिषहरिणन्यङ्कुवराहद्वीपितरक्षुव्याघ्रवृकसिंहर्क्षादिमृगविचरिते मनुष्यसंपातविरहिते महत्यरण्यवनप्रदेशे तप्तकाञ्चनोज्ज्वलवर्णः सुकुमाररोमा नानाविधपद्मरागेन्द्रनीलमरकतवैडूर्य[2]रुचिरवर्णबिन्दुविद्योतितविचित्रगात्रः स्निग्धाभिनीलविमलविपुलनयनो मणिमयैरिवापरुषप्रभैर्विषाणक्षुरप्रदेशैः परमदर्शनीयरूपो रत्नाकर इव पादचारी रुरुमृगो बभूव । स जानानः स्वस्य वपुषोऽतिलोभनीयतां तनुकारुण्यतां च जनस्य निर्जनसंपातेषु वनगहनेष्वभिरेमे, पटुविज्ञानत्वाच्च तत्र तत्र व्याधजनविरचितानि[3] यन्त्रकूटवागुरापाशावपातलेपकाष्ठनिवापभोजनानि सम्यक् परिहरन्ननुगामिनं च मृगसार्थमवबोधयन्नाचार्य इव पितेव च मृगाणामाधिपत्यं चकार ।

रूपविज्ञानसंपत्तिः क्रियासौष्ठवसंस्कृता ।
स्वहितान्वेषिणि जने कुत्र नाम न पूज्यते ॥ १ ॥

अथ स कदाचिन्महात्मा तस्मिन् वनगहने वासोपगतस्तत्समीपवाहिन्या नवाम्बुपूर्णया महावेगया नद्या ह्रियमाणस्य पुरुषस्याक्रन्दितशब्दं शुश्राव ।

K 168 ह्रियमाणमनाथमप्लवं
सरितोदीर्णजलौघवेगया ।
अभिधावत दीनवत्सलाः
कृपणं तारयितुं जवेन माम् ॥ २ ॥

न विलम्बितु[4]मत्र शक्यते
श्रमदोषादविधेयबाहुना ।
न च गाधमवाप्यते क्वचि-
त्सदयं[5] मां समयोऽभिधावितुम् ॥ ३ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तेन तस्य करुणेनाक्रन्दितशब्देन हृदीव समभिहन्यमानो मा भैर्मा भैरिति जन्मशताभ्यस्तां भयविषाददैन्यश्रमापनोदिनीमाम्रेडिताभिनिष्पीडितस्पष्टपदामुच्चैर्मानुषीं वाचं विसृजंस्तस्माद्वनगहनाद्विनिष्पपात । दूरत एव च तं पुरुषमिष्टमिवोपायनमानीयमानं सलिलौघेन ददर्श ।

---

१ Mss. °तिनिष°. २ Mss. °वैदुर्य°. ३ Mss. °विचरितानि°. ४ Mss. विलम्बयितुं.
५ Mss. क्वचिदयं for क्वचित्तदयं.

ततस्तदुत्तारणनिश्चितात्मा
स्वं प्राणसंदेहमचिन्तयित्वा ।
स तां नदीं भीमरयां जगाहे
विक्षोभयन्[1] वीर इवारिसेनाम् ॥ ४ ॥

आवृत्य मार्गं वपुषाथ तस्य
मामाश्रयस्वेति तमभ्युवाच ।
त्रासातुरत्वाच्छ्रमविह्वलाङ्गः
स पृष्ठमेवाधिरुरोह तस्य ॥ ५ ॥

संसाद्यमानोऽपि नरेण तेन
विवर्त्यमानोऽपि नदीरयेण ।
सत्त्वोच्छ्रयादस्खलितोरुवीर्यः
कूलं ययौ तस्य मनोनुकूलम् ॥ ६ ॥

प्रापय्य तीरमथ तं पुरुषं परेण
प्रीत्युद्गमेन विनिवर्तितखेददुःखम्[2] ।
स्वेनोष्मणा समपनीय च शीतमस्य
गच्छेति तं स विससर्ज निवेद्य मार्गम् ॥ ७ ॥

अथ स पुरुषः स्निग्धबान्धवसुहृज्जनदुर्लभेन तेन तस्याद्भुतेनाभ्युपपत्तिसौमुख्येन समावर्जितहृदयस्तया चास्य रूपशोभया समुत्थाप्यमानविस्मयबहुमानः प्रणम्यैनं तत्तत्प्रियमुवाच—

आ बाल्यात्संभृतस्नेहः सुहृद्बान्धव एव वा ।
नालं कर्तुमिदं कर्म मदर्थे यत्कृतं त्वया ॥ ८ ॥
त्वदीयास्तदिमे प्राणास्त्वदर्थे यदि नाम मे । K 169
स्वल्पेऽपि विनियुज्येरन् स मे स्यादत्यनुग्रहः ॥ ९ ॥
तदाज्ञासंप्रदानेन कर्तुमर्हस्यनुग्रहम् ।
विनियोगक्षमत्वं मे भवान् यत्रावगच्छति ॥ १० ॥

अथैनं बोधिसत्त्वः संराधयन् प्रत्युवाच—

न चित्ररूपा सुजने कृतज्ञता
निसर्गसिद्धैव हि तस्य सा स्थितिः ।
जगत्तु दृष्ट्वा समुदीर्णविक्रियं
कृतज्ञताप्यद्य गुणेषु गण्यते ॥ ११ ॥

---

१ Mss. विक्षोपयन्.   २ BP °खेददुःखः.

यतस्त्वां ब्रवीमि कृतमिदमनुस्मरता भवता नायमर्थः कस्मैचिन्निवेद्यः—ईदृशेनास्मि सत्त्वविशेषेणोत्तारित इति । आमिषभूतमतिलोभनीयमिदं हि मे रूपम् । पश्य । तनुघृणानि बहुलौल्यादनिभृतानि च प्रायेण मानुषहृदयानि ।

तदात्मनि गुणांश्चैव मां च रक्षितुमर्हसि ।
न हि मित्रेष्वभिद्रोहः कच्चिद्भवति भूतये ॥ १२ ॥

मा चैवमुच्यमानो मन्युप्रणयविरसं हृदयं कार्षीः । मृगा हि वयमनभ्यस्तमानुषोपचारशाठ्याः । अपि च ।

तत्कृतं वञ्चनादक्षैर्मिथ्याविनयपण्डितैः ।
येन भावविनीतोऽपि जनः साशङ्कमीक्ष्यते ॥ १३ ॥

तदेतत्प्रियं भवता संपद्यमानमिच्छामीति । स तथेति प्रतिश्रुत्य प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य च तं महासत्त्वं स्वगृहमभ्याजगाम ॥

तेन खलु समयेन तत्रान्यतमस्य राज्ञो देवी सत्यस्वप्ना बभूव । सा यं यमातिशयिकं स्वप्नं ददर्श, स तथैवाभवत् । सा कदाचिन्निद्रावशमुपगता प्रत्यूषसमये स्वप्नं पश्यति स्म सर्वरत्नसमाहारमिव श्रिया ज्वलन्तं सिंहासनस्थं रुरुमृगं सराजिकया पर्षदा परिवृतं
K 170 विस्पष्टाक्षरपदन्यासेन मानुषेण वचसा धर्मं देशयन्तम् । विस्मयाक्षिप्तहृदया च भर्तुः प्रबोधपटहध्वनिना सह सा व्यबुध्यत । यथाप्रस्तावं च समुपेत्य राजानं लब्धप्रसरप्रणयसंमाना

सा विस्मयोत्फुल्लतरेक्षणश्रीः
प्रीत्या समुत्कम्पिकपोलशोभा ।
उपायनेनेव नृपं ददर्श
तेनाद्भुतस्वप्ननिवेदनेन ॥ १४ ॥

निवेद्य च तं स्वप्नातिशयं राज्ञे सादरं पुनरुवाच—

तत्साधु तावत्क्रियतां मृगस्य
तस्योपलम्भं प्रति देव यत्नः ।
अन्तःपुरं रत्नमृगेण तेन
तारामृगेणेव नभो विराजेत् ॥ १५ ॥

अथ स राजा दृष्टप्रत्ययस्तस्याः स्वप्नदर्शनस्य प्रतिगृह्य तद्वचनं तत्प्रियकाम्यया रत्नमृगाधिगमलोभाच्च तस्य मृगस्यान्वेषणार्थं सर्वं व्याधगणं समादिदेश । प्रत्यहं च पुरवरे घोषणामिति कारयामास—

---

१ Mss. read इति after °हृदयानि. २ Mss. ईक्षते.

हेमच्छविर्मणिशतैरिव चित्रगात्रः
ख्यातो मृगः श्रुतिषु दृष्टचरश्च कैश्चित् ।
यस्तं प्रदर्शयति तस्य ददाति राजा
ग्रामोत्तमं परिदशा रुचिराः स्त्रियश्च ॥ १६ ॥

अथ स पुरुषस्तां घोषणां पुनः पुनरुपश्रुत्य

दारिद्र्यदुःखगणनापरिखिन्नचेताः
स्मृत्वा च तं रुरुमृगस्य महोपकारम् ।
लोभेन तेन च कृतेन विकृष्यमाणो
दोलायमानहृदयो विममर्श तत्तत् ॥ १७ ॥

किं नु खलु करोमि? गुणं पश्याम्युत धनसमृद्धिम्? कृतमनुपालयाम्युत कुटुम्बतन्त्रम्? परलोकमुद्भावयाम्यथेमम्? सद्वृत्तमनुगच्छाम्युताहो लोकवृत्तम्? श्रियमनुगच्छाम्युताहोस्वित्साधुदयितां श्रियम्? तदात्वं पश्याम्युतायतिमिति[1] । अथास्य लोभाकुलितमतेरेवमभूत्—शक्यमधिगतविपुलधनसमृद्धिना स्वजनमित्रातिथिप्रणयिजनसंमाननपरेण K 171
सुखान्यनुभवता परोऽपि लोकः संपादयितुम् । इति निश्चितमतिर्विस्मृत्य तं रुरुमृगस्योपकारं समुपेत्य राजानमुवाच--अहं देव तं मृगवरमधिवासं चास्य जानामि । तदाज्ञापय कस्मै प्रदर्शयाम्येनमिति । तच्छ्रुत्वा स राजा प्रमुदितमनाः -- ममैवैनं भद्र प्रदर्शयेत्युक्त्वा मृगयाप्रयाणानुरूपं वेषमास्थाय महता बलकायेन परिवृतः पुरवरान्निर्गम्य तेन पुरुषेणादेश्यमानमार्गस्तं नदीतीरमुपजगाम । परिक्षिप्य च तद्वनगहनं समग्रेण बलकायेन धन्वी हस्तावापी व्यवसिताप्तपुरुषपरिवृतः स राजा तेनैव पुरुषेणादेश्यमानमार्गस्तद्वनगहनमनुप्रविवेश । अथ स पुरुषस्तं रुरुमृगं विश्वस्तस्थितमालोक्य प्रदर्शयामास राज्ञे--अयमयं देव स मृगवरः । पश्यत्वेनं देवः, प्रयत्नश्च भवत्विति ।

तस्योन्नामयतो बाहुं मृगसंदर्शनादरात् ।
प्रकोष्ठान्न्यपतत्पाणिर्विनिकृत्त इवासिना ॥ १८ ॥

आसाद्य वस्तूनि हि तादृशानि
क्रियविशेषैरभिसंस्कृतानि ।
लब्धप्रयामाणि विपक्षमान्द्या-
त्कर्माणि सद्यः फलतां व्रजन्ति ॥ १९ ॥

अथ स राजा तत्प्रदर्शितेन मार्गेण रुरुसंदर्शनकुतूहले नयने विचिक्षेप ।

वनेऽथ तस्मिन्नवमेघनीले
ज्वलत्तनुं रत्ननिधानलक्ष्म्या ।

१ Mss. आयतीमिति.

गुणैरुरुं तं स रुरुं ददर्श
शातह्रदं वह्निमिवाभ्रकक्षे ॥ २० ॥
तद्रूपशोभाहृतमानसोऽथ
स भूमिपस्तद्ग्रहणातिलोभात् ।
कृत्वा धनुर्बाणविदष्टमौर्वि
विभित्सया चैनमुपारुरोह ॥ २१ ॥

अथ बोधिसत्त्वः समन्ततो जनकोलाहलमुपश्रुत्य व्यक्तं समन्तात्परिवृतोऽस्मीति निश्चितगतिर्व्यक्तकाममुपारूढं चावेत्य राजानं नायमपयानकाल इति विदित्वा विशदपदाक्षरेण मानुषेण वचसा राजानमाबभाषे—

K 172 तिष्ठ तावन्महाराज मा मां व्यात्सीर्नरर्षभ ।
कौतूहलमिदं तावद्विनोदयितुमर्हसि ॥ २२ ॥
अस्मिन्निर्जनसंपाते निरतं गहने वने ।
असावत्र मृगोऽस्तीति को नु ते मां न्यवेदयत् ॥ २३ ॥

अथ स राजा तस्याद्भुतेन मानुषेणाभिव्याहारेण भृशतरमावर्जितहृदयस्तमस्मै पुरुषं शराग्रेण निर्दिदेश—अयमस्यात्यद्भुतस्य नो दर्शयितेति। अथ बोधिसत्त्वस्तं पुरुषं प्रत्यभिज्ञाय विगर्हमाण उवाच—कष्टं भोः।

सत्य एव प्रवादोऽयमुदकौघगतं किल ।
दार्वेव वरमुद्धर्तुं नाकृतज्ञमतिं जनम् ॥ २४ ॥
परिश्रमस्य तस्येयमीदृशी प्रत्युपक्रिया ।
आत्मनोऽपि न दृष्टोऽयं हितस्यापनयः कथम् ॥ २५ ॥

अथ स राजा किं नु खल्वयमेवं विजुगुप्सत इति समुत्पन्नकौतूहलः सावेगस्तं रुरुमुवाच—

अनिर्भिन्नार्थगम्भीरमनारभ्यविगर्हितम् ।
त्वदिदं समुपश्रुत्य साकम्पमिव मे मनः ॥ २६ ॥
मृगातिशय तद्ब्रूहि कमारभ्येति भाषसे ।
मनुष्यममनुष्यं वा पक्षिणं मृगमेव वा ॥ २७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

नायं विगर्हादर एव राजन्
कुत्सार्हमेतत्त्ववगम्य कर्म ।
नायं पुनः कर्तुमिति व्यवस्ये-
त्तीक्ष्णाक्षरं तेन मयैवमुक्तम् ॥ २८ ॥

को हि क्षते क्षारमिवावसिञ्चे-
द्रूक्षाक्षरं विस्खलितेषु वाक्यम् ।
प्रिये तु पुत्रेऽपि चिकित्सकस्य
प्रवर्तते व्याधिवशाच्चिकित्सा ॥ २९ ॥

यमुह्यमानं सलिलेन हारिणा
कृपावशादभ्युपपन्नवानहम् ।
ततो भयं मां नृवरेदमागतं
न खल्वसत्संगतमस्ति भूतये ॥ ३० ॥

अथ स राजा तं पुरुषं तीक्ष्णया दृष्ट्या निर्भर्त्सनै[1]रूक्षमवेक्ष्योवाच—सत्यमरे रे पुरा K 173 त्वमनेनैवमापन्नोऽभ्युद्धृत इति ? अथ स पुरुषः समापतितभयविषादखेदवैवर्ण्यदैन्यो ह्रीमन्दं सत्यमित्यवोचत् । अथ स राजा धिक् त्वामित्येनमवभर्त्सयन् धनुषि शरं संधायाब्रवीत्—मा तावद्भोः ।

एवंविधेनापि परिश्रमेण
मृदूकृतं यस्य न नाम चेतः ।
तुल्याकृतीनामयशोध्वजेन
किं जीवतानेन नराधमेन ॥ ३१ ॥

इत्युक्त्वा मुष्टिमाबध्य तद्वधार्थं धनुः प्रचकर्ष । अथ बोधिसत्त्वः करुणया महत्या समुपरुध्यमानहृदयस्तदन्तरा स्थित्वा राजानमुवाच—अलमलं महाराज हतं हत्वा ।

यदेव लोभद्विषतः प्रतारणां
विगर्हितामप्ययमभ्युपेयिवान्[2] ।
हतस्तदेवेह यशःपरिक्षया-
द्ध्रुवं परत्रापि च धर्मसंक्षयात् ॥ ३२ ॥

असह्यदुःखोदयपीतमानसाः
पतन्ति चैवं व्यसनेषु मानुषाः ।
प्रलोभ्यमानाः फलसंपदाशया
पतंगमूर्खा इव दीपशोभया ॥ ३३ ॥

अतः कृपामत्र कुरुष्व मा रुषं
यदीप्सितं चैवमनेन किंचन ।
कुरुष्व तेनैनमवन्ध्यसाहसं[3]
स्थितं त्वदाज्ञाप्रवणं हि मे शिरः[4] ॥ ३४ ॥

१ Mss. निर्भर्त्सन°. २ Mss. अयमुपेयिवान्. ३ Mss. तेनैवमवन्ध्य°. ४ B गिरः for शिरः.

अथ स राजा तेन तस्यापकारिण्यपि सदयत्वेनाकृतकेन च तत्प्रत्युपकारादरेण परमविस्मितमतिर्जातप्रसादः सबहुमानमुदीक्षमाणस्तं रुरुवरमुवाच—साधु साधु महाभाग ।

प्रत्यक्षोग्रापकारेऽपि दया यस्येयमीदृशी ।
गुणतो मानुषस्त्वं हि वयमाकृतिमानुषाः ॥ ३५ ॥

येनानुकम्प्यस्तु तवैष जाल्मो
　　हेतुश्च नः सज्जनदर्शनस्य ।
ददामि तेनेप्सितमर्थमस्मै
　　राज्ये तवास्मिंश्च यथेष्टचारम् ॥ ३६ ॥

रुरुरुवाच—प्रतिगृहीतोऽयं मयावन्ध्यो महाराजप्रसादः । तदाज्ञापय यावदिहं[1] संगमन[2]-प्रयोजनेन तवोपयोगं गच्छाम इति ॥

K 174 अथ स राजा तं रुरुं गुरुमिव रथवरमारोप्य महता सत्कारेण पुरवरं प्रवेश्य कृतातिथिसत्कारं महति सिंहासने निवेश्य समुत्साह्यमानः सान्तःपुरोऽमात्यगणपरिवृतः प्रीतिबहुमानसौम्यमुदीक्षमाणो धर्मं पप्रच्छ—

धर्मं प्रति मनुष्याणां बहुधा बुद्धयो गताः ।
निश्चयस्तव धर्मे तु यथा तं वक्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तस्य राज्ञः सपर्षत्कस्य स्फुटमधुरचित्राक्षरेण वचसा धर्मं देशयामास—

दयां सत्त्वेषु मन्येऽहं धर्मं संक्षेपतो नृप ।
हिंसास्तेयनिवृत्त्यादिप्रभेदं विविधक्रियम् ॥ ३८ ॥

पश्य महाराज ।

आत्मनीव दया स्याच्चेत्स्वजने वा यथा जने ।
कस्य नाम भवेच्चित्तमधर्मप्रणयाशिवम् ॥ ३९ ॥
दयावियोगात्तु जनः परमामेति विक्रियाम् ।
मनोवाक्कायविस्पन्दैः स्वजनेऽपि जने यथा ॥ ४० ॥
धर्मार्थी न त्यजेदस्माद्दयामिष्टफलोदयाम् ।
सुवृष्टिरिव सस्यानि गुणान् स हि प्रसूयते ॥ ४१ ॥
दयाक्रान्तं चित्तं न भवति परद्रोहरभसं
　　शुचौ तस्मिन् वाणी व्रजति विकृतं नैव च तनुः ।
विवृद्धा तस्यैवं परहितरुचिः प्रीत्यनुसृतान्
　　प्रदानक्षान्त्यादीञ्जनयति गुणान् कीर्त्यनुगुणान् ॥ ४२ ॥

---

१ Mss. यावदिहा संगमन°.　२ A P संगमनं प्र°.

दयालुर्नोद्वेगं जनयति परेषामुपशमा-
　　द्दयावान् विश्वास्यो भवति जगतां बान्धव इव ।
न संरम्भक्षोभः प्रभवति दयाधीरहृदये
　　न कोपाग्निश्चित्ते ज्वलति हि दयातोयशिशिरे ॥ ४३ ॥

संक्षेपेण दयामतः स्थिरतया पश्यन्ति धर्मं बुधाः　K 175
　　को नामास्ति गुणः स साधुदयितो यो नानुयातो दयाम् ।
तस्मात्पुत्र इवात्मनीव च दयां नीत्वा प्रकर्षं जने
　　सद्वृत्तेन हरन्मनांसि जगतां राजत्वमुद्भावय ॥ ४४ ॥

अथ स राजा समभिनन्द्य तत्तस्य वचनं सपौरजानपदो धर्मपरायणो बभूव । अभयं च सर्वमृगपक्षिणां दत्तवान्[1] ॥

तदेवं परदुःखमेव दुःखं साधूनाम् । तद्धि न सहन्ते नात्मदुःखमिति । करुणावर्णेऽपि वाच्यम् । सज्जनमाहात्म्ये खलजनकुत्सायामप्युपनेयमिति ॥

॥ इति रुरुजातकं षड्विंशतितमम् ॥

1 Mss. दत्तवानिति.

२७ महाकपिजातकम् ।

द्विषतामपि मानसान्यावर्जयन्ति सद्वृत्तानुवर्तिनः[1] । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल श्रीमति हिमवत्कुक्षौ विविधरसवीर्यविपाकगुणैर्बहुभिरोषधिविशेषैः परिगृहीतभूमिभागे नानाविधपुष्पफलपल्लवपत्रविटपरचनैर्महीरुहशतैराकीर्णे स्फटिकदलामलसलिलप्रस्रवणे विविधपक्षिगणनादनादिते वानरयूथाधिपतिर्बभूव । तदवस्थमपि चैनं त्यागकारुण्याभ्यासात्प्रतिपक्षसेवाविरोधितानीर्ष्यामात्सर्यक्रौर्याणि नोपजग्मुः । स तत्र महान्तं न्यग्रोधपादपं पर्वतशिखरमिव व्योमोल्लिखन्तमधिपतिमिव तस्य वनस्य मेघसंघातमिव प्रत्यन्धकारविटपमाकीर्णपर्णतया तालफलाधिकतरप्रमाणैः परमस्वादुभिर्मनोज्ञवर्णगन्धैः फलविशेषैरानम्यमानशाखं निश्रित्य[2] विजहार ।

तिर्यग्गतानामपि भाग्यशेषं
सतां भवत्येव सुखाश्रयाय ।
कर्तव्यसंबन्धि सुहृज्जनानां
विदेशगानामिव वित्तशेषम् ॥ १ ॥

K 176 तस्य तु वनस्पतेरेका शाखा तत्समीपगां निम्नगामभि प्रणताभवत् । अथ बोधिसत्त्वो दीर्घदर्शित्वात्तद्वानरयूथं समनुशशास—अस्यां न्यग्रोधशाखायामफलायामकृतायां न वः केनचिदन्यतः फलमुपभोक्तव्यमिति ॥

अथ कदाचित्तस्यां शाखायां पिपीलिकाभिः पर्णपुटावच्छादितं तरुणत्वान्नातिमहदेकं फलं न ते वानरा ददृशुः । तत्क्रमेणाभिवर्धमानं वर्णगन्धरसमार्दवोपपन्नं[3] परिपाकवशाच्छिथिलबन्धनं तस्यां नद्यां निपपात । अनुपूर्वेण वाह्यमानं नदीस्रोतसा अन्यतमस्य राज्ञः सान्तःपुरस्य तस्यां नद्यां सलिलक्रीडामनुभवतो जालकरण्डकपार्श्वे व्यासज्यत ।

तत्स्नानमाल्यासववासगन्धं
संश्लेषसंपिण्डितमङ्गनानाम् ।
विसर्पिणा स्वेन तिरश्चकार
घ्राणाभिरामेण गुणोदयेन ॥ २ ॥

तद्गन्धमत्ताः क्षणमङ्गनास्ता
दीर्घीकृतोच्छ्वासविकुञ्चिताक्ष्यः ।
भूत्वाथ कौतूहलचञ्चलानि
विचिक्षिपुर्दिक्षु विलोचनानि ॥ ३ ॥

---

१ Mss. °नुवृत्तिनः. २ Mss. निःश्रित्य. ३ Mss. °पपन्नः.

कौतूहलप्रसृतलोलतरनयनास्तु ता योषितस्तन्न्यग्रोधफलं परिपक्वतालफलाधिकतरप्रमाणं जालकरण्डकपार्श्वतो विलग्नमवेक्ष्य किमिदमिति तदावर्जितनयनाः समपद्यन्त सह राज्ञा । अथ स राजा तत्फलमानाय्य प्रात्ययिकवैद्यजनपरिदृष्टं स्वयमास्वादयामास ।

अद्भुतेन रसेनाथ नृपस्तस्य विसिष्मिये ।
अद्भुतेन रसेनेव प्रयोगगुणहारिणा ॥ ४ ॥
अपूर्ववर्णगन्धाभ्यां तस्याकलितविस्मयः ।
ययौ तद्रससंरागात्परां विस्मयविक्रियाम् ॥ ५ ॥

अथ तस्य राज्ञः स्वादुरसभोजनसमुचितस्यापि तद्रससंरागवशगस्यैतदभवत्—

यो नाम नामूनि फलानि भुङ्क्ते
स कानि राज्यस्य फलानि भुङ्क्ते ।
यस्यान्नमेतत्तु स एव राजा
विनैव राजत्वपरिश्रमेण ॥ ६ ॥

स तत्प्रभवान्वेषणकृतमतिः स्वबुद्ध्या विममर्श—व्यक्तमयं तरुवर इतो नातिदूरे नदीतीरसंनिविष्टश्च यस्येदं फलम् । तथा ह्यनुपहतवर्णगन्धरसमदीर्घकालसलिलसंपर्कादपरिक्षतमजर्जरं च यतः शक्यमस्य प्रभवोऽधिगन्तुमिति निश्चयमुपेत्य तद्रसतृष्णया आकृष्यमाणो विरम्य जलक्रीडायाः सम्यक् पुरवरे स्वे रक्षाविधानं संदिश्य यात्रासज्जेन महता बलकायेन परिवृतस्तां नदीमनुससार । क्रमेण चोत्सादयन् सश्वापदगणानि वनगहनानि समनुभवंश्चित्राणि रसान्तराणि पश्यन्नकृत्रिमरमणीयशोभानि वनान्तराणि संत्रासयन् पटहरसितैर्वन्यगजमृगान् मानुषजनदुर्गमं तस्य वनस्पतेः समीपमुपजगाम । K 177

तं मेघवृन्दमिव तोयभरावसन्न-
मासन्नशैलमपि शैलवदीक्ष्यमाणम् ।
दूराद्ददर्श नृपतिः स वनस्पतीन्द्र-
मुल्लोक्यमानमधिराजमिवान्यवृक्षैः ॥ ७ ॥

परिपक्वसहकारफलसुरभितरेण च निर्हारिणा अतिमनोज्ञेन गन्धेन प्रत्युद्गत इव तस्य पादपस्य अयं स वनस्पतिरिति निश्चयमुपजगाम । समुपेत्य चैनं ददर्श तत्फलोपभोगव्यापृतैरनेकवानरशतैराकीर्णविटपम् ॥

अथ स राजा समभिलषितार्थविप्रलोपिनस्तान् वानरान् प्रत्यभिक्रुद्धमतिः—हत हतैतान् । विध्वंसयत विनाशयत सर्वान् वानरजाल्मानिति सपरुषाक्षरं स्वान् पुरुषानादिदेश । अथ ते राजपुरुषाः सज्यचापबाणव्यग्रकराग्रा वानरावभर्त्सनमुखराः समुद्यतलोष्टदण्डशस्त्रा-

१ Mss. तस्याकुलित°. २ AB °सज्जनेन. ३ Mss. ईक्षमाणम्. ४ Mss. अभि° for अति°. ५ A °व्याधृतैः; BP °व्यावृतैः. ६ Mss. सजाचाप°.

श्चापरे परदुर्गमिवाभिरोद्धुकामास्तं[1] वनस्पतिमभिससुः । अथ बोधिसत्त्वस्तुमुलं तद्राजबलमनिलजवाकलितमिवार्णवजलमनिभृतकलकलारावमभिपतदालोक्याशनिवर्षेणेव समन्ततो विकीर्यमाणं तरुवरं शरलोष्टदण्डशस्त्रवर्षेण भयविरसै[2]विरावमात्रपरायणं च विकृतदीनमुख- K 178 मुन्मुखं वानरगणमवेक्ष्य महत्या करुणया समाक्रम्यमाणचेतास्त्यक्तविषाददैन्यसंत्रासः समाश्वास्य तद्वानरयूथं तत्परित्राणव्यवसितमतिरभिरुह्य तस्य वनस्पतेः शिखरं तत्समासन्नं गिरितटं लङ्घयितुमियेष । अथानेकप्रस्कन्दनक्रमप्राप्यमपि तं गिरितटं स महासत्त्वः स्ववीर्यातिशयात्खग इवाधिरुरोह ।

द्वाभ्यामपि लङ्घनक्रमाभ्यां
गम्यं नैव तदन्यवानराणाम् ।
वेगेन यदन्तरं तरस्वी
प्रततारात्पमिवैकविक्रमेण ॥ ८ ॥

कृपया[3]भिविवर्धितः स तस्य
व्यवसायः पटुतां जगाम शौर्यात् ।
स च यत्नविशेषमस्य चक्रे
मनसैवाथ जगाम यत्नतैक्ष्ण्यात् ॥ ९ ॥

अधिरुह्य च गिरेरुच्चतरं तटप्रदेशं तदन्तरालाधिकप्रमाणया महत्या विरूढया अशिथिलमूलया दृढया वेत्रलतया गाढमाबध्य चरणौ पुनस्तं वनस्पतिं प्रचस्कन्द । विप्रकृष्टत्वात्तु तस्यान्तरालस्य चरणबन्धनव्याकुलत्वाच्च स महासत्त्वः कथंचित्तस्य वनस्पतेरग्रशाखां कराभ्यां समाससाद ।

ततः समालम्ब्य दृढं स शाखा-
मातत्य तां वेत्रलतां च यत्नात् ।
स्वसंज्ञया यूथमथादिदेश
द्रुमादतः शीघ्रमभिप्रयायात् ॥ १० ॥

अथ ते वानरा भयातुरत्वादपयानमार्गमासाद्य चपलतरगतयस्तदाक्रमणनिर्विशङ्कास्तया स्वस्त्यपचक्रमुः ।

भयातुरैस्तस्य तु वानरैस्तै-
राक्रम्यमाणं चरणैः प्रसक्तम् ।
गात्रं ययौ स्वैः पिशितैर्वियोगं
न त्वेव धैर्यातिशयेन चेतः ॥ ११ ॥

---

१ Mss. परमदुर्ग°. २ Mss. भयविषरस°. ३ Mss. कृपयातिवि°.

तद्दृष्ट्वा[1] स राजा ते च राजपुरुषाः परां विस्मयवक्तव्यतामुपजग्मुः ।

एवंविधा विक्रमबुद्धिसंप-
　　दात्मानपेक्षा च दया परेषु ।
आश्चर्यबुद्धिं जनयेच्छ्रुतापि
　　प्रत्यक्षतः किं पुनरीक्ष्यमाणा ॥ १२ ॥

अथ स राजा तान् पुरुषान् समादिदेश—भयोत्क्रान्तवानरगणचरणक्षोभितक्षतशरीरश्चिरमेकक्रमावस्थानाच्च दृढं परिश्रान्तो व्यक्तमयं वानराधिपतिः, न चायमतः शक्ष्यति स्वयमात्मानं संहर्तुम्, तच्छीघ्रमस्याधः[2] पटवितानं वितत्य वेत्रलतेयं च न्यग्रोधशाखा शराभ्यां K 179 युगपत्प्रच्छिद्येतामिति[3] । ते तथा चक्रुः । अथैनं स राजा शनकैर्वितानादवतार्य मूर्छया व्रणवेदनाक्रमोपजातया समाक्रम्यमाणचेतसं मृदुनि शयनीये संवेशयामास । सद्यःक्षतप्रशमनयोग्यैश्च सर्पिरादिभिरस्य व्रणान्यभ्यज्य मन्दीभूतपरिश्रमं समाश्वस्तमेनमभ्युपगम्य स राजा सकौतूहलविस्मयबहुमानः कुशलपरिप्रश्नपूर्वकमुवाच—

गत्वा स्वयं संक्रमताममीषां
　　स्वजीविते त्यक्तदयेन भूत्वा ।
समुद्धृता ये कपयस्त्वयेमे
　　को नु त्वमेषां तव वा क एते ॥ १३ ॥

श्रोतुं वयं चेदिदमर्हरूपा-
　　स्तत्तावदाचक्ष्व कपिप्रधान ।
न ह्यल्पसौहार्दनिबन्धनाना-
　　मेवं मनांसि प्रतरन्ति कर्तुम् ॥ १४ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तस्य राज्ञस्तदभ्युपपत्तिसौमुख्यं प्रतिपूजयन्नात्मनिवेदनमनुगुणेन क्रमेण चकार—

एभिर्मदाज्ञाप्रतिपत्तिदक्षै-
　　रारोपितो मय्यधिपत्यभारः[4] ।
पुत्रेष्विवैतेष्ववबद्धहार्द-
　　स्तं वोढुमेवाहमभिप्रपन्नः ॥ १५ ॥

इयं महाराज समं ममैभिः
　　संबन्धजातिश्चिरकालरूढा ।
समानजातित्वमयी च मैत्री
　　ज्ञातेयजाता सहवासयोगात् ॥ १६ ॥

---

1 Mss. तं दृष्ट्वा.　2 AB om. अधः.　3 Mss. प्रच्छिद्यतामिति.　4 Mss. °भावः.

तच्छ्रुत्वा स राजा परं विस्मयमुपेत्य पुनरेनमुवाच—

अधिपार्थममात्यादि न तदर्थं महीपतिः ।
इति कस्मात्स्वभृत्यार्थमात्मानं त्यक्तवान् भवान् ॥ १७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—काममेवं प्रवृत्ता महाराज राजनीतिः । दुरनुवर्त्या तु मां प्रतिभाति ।

असंस्तुतस्याप्यविषह्यतीव्र-
मुपेक्षितुं दुःखमतीव दुःखम् ।
प्रागेव भक्त्युन्मुखमानसस्य
गतस्य बन्धुप्रियतां जनस्य ॥ १८ ॥

इदं च दृष्ट्वा व्यसनार्तिदैन्यं
शाखामृगान् प्रत्यभिवर्धमानम् ।
स्वकार्यचिन्तावसरोपरोधि
प्रादुर्द्रवन्मां सहसैव दुःखम् ॥ १९ ॥

K 180 आनम्यमानानि धनूंषि दृष्ट्वा
विनिष्पतद्दीप्तशिलीमुखानि ।
भीमस्वनज्यान्यविचिन्त्य वेगा-
दस्मात्तरोः शैलमिमं गतोऽस्मि ॥ २० ॥

वैशेषिकत्रासपरीतचित्तै-
राकृष्यमाणोऽहमथ स्वैर्यूथ्यैः[1] ।
आलक्षितायामगुणां सुमूलां
स्वपादयोर्वेत्रलतां निबध्य ॥ २१ ॥

प्रास्कन्दमस्मात्पुनरेव शैला-
दिमं द्रुमं तारयितुं स्वयूथ्यान् ।
ततः कराभ्यां समवापमस्य
प्रसारितं पाणिमिवाग्रशाखाम् ॥ २२ ॥

समाततांगं लतया तया च
शाखाग्रहस्तेन च पादपस्य ।
अमी मदध्याक्रमणे विशङ्का
निश्रित्य मां स्वस्ति गताः स्वयूथ्याः ॥ २३ ॥

अथ स राजा प्रामोद्यजातं तस्यामप्यवस्थायां तं महासत्त्वमवेक्ष्य परं विस्मयमुद्वहन् पुनरेनमुवाच—

1 Mss. स्वयूथैः.

परिभूयात्मनः सौख्यं परव्यसनमापतत् ।
इत्यात्मनि समारोप्य प्राप्तः को भवता गुणः ॥ २४ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

कामं शरीरं क्षितिप क्षतं मे
मनः परस्वास्थ्यमुपागतं तु ।
अकारि येषां चिरमाधिपत्यं
तेषां मयार्तिर्विनिवर्तितेति ॥ २५ ॥

जित्वाहवे विद्विषतः सदर्पान्
गात्रेष्वलंकारवदुद्वहन्ति ।
वीरा यथा विक्रमचिह्नशोभां
प्रीत्या तथेमां रुजमुद्वहामि ॥ २६ ॥

प्रणामसत्कारपुरःसरस्य
भक्तिप्रयुक्तस्य समानजात्यैः ।
ऐश्वर्यलब्धस्य सुखक्रमस्य
संप्राप्तमानृण्यमिदं मयाद्य ॥ २७ ॥

तन्मां तपत्येष न दुःखयोगः
सुहृद्वियोगः सुखविप्लवो वा ।
क्रमेण चानेन समभ्युपेतो
महोत्सवाभ्यागम एष मृत्युः ॥ २८ ॥

पूर्वोपकारानृणतात्मतुष्टिः
संतापशान्तिर्विमलं यशश्च ।
पूजा नृपान्निर्भयता च मृत्योः
कृतज्ञभावाद्ग्रहणं च सत्सु ॥ २९ ॥

एते गुणाः सद्गुणवासवृक्ष
प्राप्ता मयैतद्व्यसनं प्रपद्य ।
एषां विपक्षांस्तु समभ्युपैति
दयाविहीनो नृपतिः श्रितेषु ॥ ३० ॥

गुणैर्विहीनस्य विपन्नकीर्ते- K 181
र्दोषोदयैरावसथीकृतस्य ।
गतिर्भवेत्तस्य च नाम कान्या
ज्वालाकुलेभ्यो नरकानलेभ्यः ॥ ३१ ॥

तद्दर्शितोऽयं गुणदोषयोस्ते
मया प्रभावः प्रथितप्रभाव ।
धर्मेण तस्मादनुशाधि राज्यं
स्त्रीचञ्चलप्रेमगुणा हि लक्ष्मीः ॥ ३२ ॥

युग्यं बलं जानपदानमात्यान्
पौराननाथाञ्छ्रमणान् द्विजातीन्[1] ।
सर्वान् सुखेन प्रयतेत योक्तुं
हितानुकूलेन पितेव राजा ॥ ३३ ॥

एवं हि धर्मार्थयशःसमृद्धिः
स्यात्ते सुखायेह परत्र चैव ।
प्रजानुकम्पार्जितया त्वमस्मा-
द्राजर्षिलक्ष्म्या नरराज राज ॥ ३४ ॥

इति नृपमनुशिष्य शिष्यव-
द्बहुमतवाक्प्रयतेन तेन सः ।
रुगभिभवनसंह्रतक्रियां
तनुमपहाय ययौ त्रिविष्टपम् ॥ ३५ ॥

तदेवं द्विषतामपि मनांस्यावर्जयन्ति सद्वृत्तानुवर्तिनः, इति लोकं समावर्जयितुकामेन सद्वृत्तानुवर्तिना भवितव्यम् । न समर्थास्तथा स्वार्थमपि प्रतिपत्तुं सत्त्वा यथा[2] परार्थं प्रतिपन्नवान् स भगवानिति तथागतवर्णेऽपि वाच्यम् । सत्कृत्य धर्मश्रवणे करुणावर्णे राजाववादे च । एवं राज्ञा प्रजासु दयापन्नेन भवितव्यम् । कृतज्ञकथायामप्युपनेयम्, एवं कृतज्ञाः सन्तो भवन्तीति ॥

॥ इति महाकपिजातकं सप्तविंशतितमम् ॥

---

१ Mss. द्विजातान्. २ Mss. om. यथा.

२८ क्षान्तिजातकम् ।

सात्मीभूतक्षमाणां प्रतिसंख्यानमहतां नाविषह्यं नाम किंचिदस्ति । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलानेकदोषव्यसनोपसृष्टमर्थकामप्रधानत्वादनौपशमिकं रागद्वेषमोहामर्षसंरम्भमदमानमात्सर्यादिदोषरजसामापातं पातनं ह्रीधर्मपरिग्रहस्यायतनं लोभासद्ग्राहस्य कुकार्यसंबाधत्वात्कृशावकाशं धर्मस्यावेत्य गृहवासं[1] परिग्रहविषयपरिवर्जनाच्च तद्दोषविवेकसुखां प्रव्रज्यामनुपश्यन् शीलश्रुतप्रशमविनयनियतमानसस्तापसो बभूव । तमस्खलितसमादानं क्षान्तिवर्णवादिनं तदनुरूपधर्माख्यानक्रमं व्यतीत्य स्वे नामगोत्रे क्षान्तिवादिनमित्येव लोकः K 182 स्वबुद्धिपूर्वकं संजज्ञे ।

ऐश्वर्यविद्यातपसां समृद्धि-
लब्धप्रयामश्च कलासु सङ्गः ।
शरीरवाक्चेष्टितविक्रियाश्च
नामापरं संजनयन्ति पुंसाम् ॥ १ ॥

जानन् स तु क्षान्तिगुणप्रभावं
तेनात्मवल्लोकमलंकरिष्यन् ।
चकार यत्क्षान्तिकथाः[2] प्रसक्तं
तैः[3] क्षान्तिवादीति ततो विजज्ञे ॥ २ ॥

स्वभावभूता महती क्षमा च
परापकारेष्वविकारधीरा ।
तदर्थयुक्ताश्च कथाविशेषाः
कीर्त्या मुनिं तं प्रथयांबभूवुः ॥ ३ ॥

अथ स महात्मा प्रविविक्तरमणीयं समर्तुसुलभपुष्पफलं पद्मोत्पलालंकृतविमलसलिलाशयमुद्यानरम्यशोभं वनप्रदेशमध्यासनात्तपोवनमङ्गल्यतामानिनाय ।

निवसन्ति हि यत्रैव सन्तः सद्गुणभूषणाः ।
तन्मङ्गल्यं मनोज्ञं च तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ॥ ४ ॥

स तत्र बहुमन्यमानस्तदध्युषितैर्देवताविशेषैरभिगम्यमानश्च श्रेयोभिलाषिणा गुणवत्सलेन जनेन क्षान्तिप्रतिसंयुक्ताभिः श्रुतिहृदयह्लादिनीभिर्धर्म्याभिः कथाभिस्तस्य जनकायस्य परमनुग्रहं चकार । अथ कदाचित्तत्रस्त्यो राजा ग्रीष्मकालप्रभावादभिलषणीयतरां सलिलक्रीडां प्रति समुत्सुकमतिरुद्यानगुणातिशयनिकेतभूतं तं वनप्रदेशं सान्तःपुरः समभिजगाम ।

स तद्वनं नन्दनरम्यशोभ-
माकीर्णमन्तःपुरसुन्दरीभिः ।

---

१ Mss. गृहावासं. २ Mss. °कथान्. ३ Mss. तं for तत्.

अलंचकारेव चरन् विलासी
    विभूतिमत्या ललितानुवृत्त्या ॥ ५ ॥
विमानदेशेषु लतागृहेषु
    पुष्पप्रहासेषु महीरुहेषु ।
तोयेषु चोन्मीलितपङ्कजेषु
    रेमे स्वभावातिशयैर्वधूनाम् ॥ ६ ॥
माल्यासवस्नानविलेपनानां
    संमोदगन्धाकुलितैर्द्विरेफैः ।
ददर्श कासांचिदुपोह्यमाना
    जातस्मित[1]त्रासविलासशोभाः ॥ ७ ॥
K 183 प्रत्यग्रशोभैरपि कर्णपूरैः
    पर्याप्तमाल्यैरपि मूर्धजैश्च ।
तृप्तिर्यथासीत्कुसुमैर्न तासां
    तथैव नासां ललितै[2]र्नृपस्य ॥ ८ ॥
विमानदेशे[3]षु विषज्यमाना
    विलम्बमानाः कमलाकरेषु ।
ददर्श राजा भ्रमरायमाणाः
    पुष्पद्रुमेषु प्रमदाक्षिमालाः ॥ ९ ॥
मदप्रगल्भान्यपि कोकिलानां
    रुतानि नृत्यानि च बर्हिणानाम् ।
द्विरेफगीतानि च नाभिरेजु-
    स्तत्राङ्गनाजल्पितनृत्तगीतैः ॥ १० ॥
पयोदधीरस्तनितैर्मृदङ्गै-
    रुदीर्णकेकास्ततबर्हचक्राः ।
नटा इव स्वेन कलागुणेन
    चक्रुर्मयूराः क्षितिपस्य सेवाम् ॥ ११ ॥

स तत्र सान्तःपुर उद्यानवनविहारसुखं प्रकाममनुभूय क्रीडाप्रसङ्गपरिखेदान्मदपरिष्वङ्गाच्च श्रीमति विमानप्रदेशे महार्हशयनीयवरगतो निद्रावशमुपजगाम । अथ ता योषितः प्रस्तावान्तरगतमवेत्य राजानं वनशोभाभिराक्षिप्यमाणहृदयास्तद्दर्शनावितृप्ता यथाप्रीतिकृतसमवायाः समाकुलभूषणनिनादसंमिश्रकलप्रलापाः समन्ततः प्रससुः ।

---

१ Mss. °स्मितत्रास°. २ P शलितैः; A सलिलैः but marg. ललितैर्वा पाठः. ३ Mss. °देशेष्वविष°.

तारुछत्रवालव्यजनासनाद्यैः
प्रेष्याधृतैः काञ्चनभक्तिचित्रैः ।
ऐश्वर्यचिह्नैरनुगम्यमानाः
स्त्रियः स्वभावानिभृतं विचेरुः ॥ १२ ॥

ताः प्राप्य रूपाणि महीरुहाणां
पुष्पाणि चारूणि च पल्लवानि ।
प्रेष्याप्रयत्नानतिपत्य लोभा-
दालेभिरे स्वेन पराक्रमेण ॥ १३ ॥

मार्गोपलब्धान् कुसुमाभिरामान्
गुल्मांश्चलत्पल्लविनश्च वृक्षान् ।
पर्याप्तपुष्पाभरणस्रजोऽपि
लोभादनालुप्य न ता व्यतीयुः ॥ १४ ॥

अथ ता वनरमणीयतयाक्षिप्यमाणहृदया राजयोषितस्तद्वनमनुविचरन्त्यः क्षान्ति-
वादिन आश्रमपदमुपजग्मुः । विदिततपःप्रभावमाहात्म्यास्तु तस्य मुनेः स्त्रीजनाधिकृता राज्ञो
वाल्लभ्याद्दुरासदत्वाच्च तासां नैनांस्ततो वारयितुं प्रसेहिरे । अभिसंस्काररमणीयतरया चाश्रम-
पदश्रिया समाकृष्यमाणा इव ता योषितः प्रविश्याश्रमपदं ददृशुस्तत्र तं मुनिवरं प्रशम- K 184
सौम्यदर्शनमतिगाम्भीर्यातिशयाद्दुरासदमभिज्वलन्तमिव तपःश्रिया ध्यानाभियोगादुदारविषय-
संनिकर्षेऽप्यक्षुभितेन्द्रियनैभृत्यशोभं साक्षाद्धर्ममिव मङ्गल्यं पुण्यदर्शनं वृक्षमूले बद्धासन-
मासीनम् । अथ ता राजस्त्रियस्तस्य तपस्तेजसाक्रान्तसत्त्वाः संदर्शनादेव त्यक्तविभ्रमविलासौ-
द्धत्या विनयनिभृतमभिगम्यैनं पर्युपासांचक्रिरे । स तासां स्वागतादिप्रियवचनपुरःसरमतिथि-
जनमनोहरमुपचारविधिं प्रवर्त्य तत्परिप्रश्नोपपादितप्रस्तावाभिः स्त्रीजनसुखग्रहणार्थाभि-
र्दृष्टान्तवतीभिः कथाभिर्धर्मातिथ्यमासां चकार ।

अगर्हितां जातिमवाप्य मानुषी-
मनूनभावं पटुभिस्तथेन्द्रियैः ।
अवश्यमृत्युर्न करोति यः शुभं
प्रमादभाक्प्रत्यहमेष वञ्च्यते ॥ १५ ॥

कुलेन रूपेण वयोगुणेन वा
बलप्रकर्षेण धनोदयेन वा ।
परत्र नाप्नोति सुखानि कश्चन
प्रदानशीलादिगुणैरसंस्कृतः ॥ १६ ॥

1 Mss. नैनांस्ततो.

कुलादिहीनोऽपि हि पापनिःस्पृहः[1]
प्रदानशीलादिगुणाभिपत्तिमान् ।
परत्र सौख्यैरभिसार्यते ध्रुवं
घनागमे सिन्धुजलैरिवार्णवः ॥ १७ ॥

कुलस्य रूपस्य वयोगुणस्य[2] वा
बलप्रकर्षस्य धनोच्छ्रयस्य वा ।
इहाप्यलंकारविधिर्गुणादरः
समृद्धिसूचैव तु हेममालिका ॥ १८ ॥

अलंक्रियन्ते कुसुमैर्महीरुहा-
स्तडिद्गुणैस्तोयविलम्बिनो घनाः ।
सरांसि मत्तभ्रमरैः सरोरुहै-
र्गुणैर्विशेषाधिगतैस्तु देहिनः ॥ १९ ॥

अरोगतायुर्धनरूपजातिभि-
र्निकृष्टमध्योत्तमभेदचित्रता ।
जनस्य चेयं न खलु स्वभावतः
पराश्रयाद्वा त्रिविधा तु कर्मणः ॥ २० ॥

अवेत्य चैवं नियतां जगत्स्थितिं
चलं विनाशप्रवणं च जीवितम् ।
जहीत पापानि शुभक्रमाशया-
दयं हि पन्था यशसे सुखाय च ॥ २१ ॥

मनःप्रदोषस्तु परात्मनोर्हितं
विनिर्दहन्नग्निरिव प्रवर्तते ।
अतः प्रयत्नेन स पापभीरुणा
जनेन वर्ज्यः प्रतिपक्षसंश्रयात् ॥ २२ ॥

K 185 यथा समेत्य ज्वलितोऽपि पावक-
स्तटान्तसंसक्तजलां महानदीम् ।
प्रशान्तिमायाति मनोज्वलस्तथा
श्रितस्य लोकद्वितयक्षमां क्षमाम् ॥ २३ ॥

इति क्षान्त्या पापं परिहरति तद्वेत्त्वभिभवा-
दतश्चायं वैरं न जनयति मैत्र्याश्रयबलात् ।

---

१ Mss. °निस्पृहः. २ Mss. वपुर्गुणस्य.

प्रियः पूज्यश्चास्माद्भवति सुखभागेव च ततः
प्रयात्यन्ते च द्यां स्वगृहमिव पुण्याश्रयगुणात् ॥ २४ ॥

अपि च भवत्सः क्षान्तिर्नामैषा—

शुभस्वभावातिशयः प्रसिद्धः
पुण्येन कीर्त्या च परा विवृद्धिः।
अतोयसंपर्ककृता विशुद्धि-
स्तैस्तैर्गुणौघैश्च परा समृद्धिः ॥ २५ ॥

परोपरोधेषु सदानभिज्ञा
व्यवस्थितिः सत्त्ववतां मनोज्ञा।
गुणाभिनिर्वर्तितचारुसंज्ञा
क्षमेति लोकार्थकरी कृपाज्ञा ॥ २६ ॥

अलंक्रिया शक्तिसमन्वितानां
तपोधनानां बलसंपदग्र्या।
व्यापाददावानलवारिधारा
प्रेत्येह च क्षान्तिरनर्थशान्तिः ॥ २७ ॥

क्षमामये वर्मणि सज्जनानां
विकुण्ठिता दुर्जनवाक्यबाणाः।
प्रायः प्रशंसाकुसुमत्वमेत्य
तत्कीर्तिमालावयवा भवन्ति ॥ २८ ॥

हन्तीति या धर्मविपक्षमायां
प्राहुः सुखां चैव विमोक्षमायाम्।
तस्मान्न कुर्यात्क इव क्षमायां
प्रयत्नमेकान्तहितक्षमायाम् ॥ २९ ॥

इति स महात्मा तासां धर्मातिथ्यं चकार ॥

अथ स राजा निद्राक्लमविनोदनात्प्रतिविबुद्धः सावशेषमदगुरुनयनो मदनानुवृत्त्या क्व नु देव्य इति शयनपालिकाः सभ्रूक्षेपं पर्यपृच्छत्। एता देव वनान्तराण्युपशोभयमानास्तद्विभूतिं पश्यन्तीति चोपलभ्य शयनपालिकाभ्यः स राजा देवीजनस्य विस्रम्भनिर्यन्त्रणहसितकथितद्रवविचेष्टितदर्शनोत्सुकमतिरुत्थाय शयनाद्युवतिधृतच्छत्रव्यजनोत्तरीयखङ्गः सकञ्चुकैर्वैत्रदण्डपाणिभिरन्तःपुरावचरैः कृतानुयात्रस्तद्वनमनुविचचार। स तत्र युवतिजनानैभृत्यविरचितां विविधकुसुमस्तबकपल्लवनिकरपद्धतिं ताम्बूलरसरागविचित्रामनुसरंस्तदाश्रमपद- K 186
मभिजगाम। दृष्ट्वैव तु स राजा क्षान्तिवादिनं तमृषिवरं देवीजनपरिवृतं पूर्ववैरानुशयदोषान्मदपरिभ्रमितस्मृतित्वादीर्ष्यापराभूतमतित्वाच्च परं कोपमुपजगाम। प्रतिसंख्यानबलवैकल्याच्च

भ्रष्टविनयोपचारसौष्ठवः संरम्भपाप्माभिभवादापतितखेदवैवर्ण्य[1]वेपथुर्भ्रूभङ्गजिह्मविवृत्तस्थिराभिताम्रनयनो विरक्तकान्तिलावण्यशोभः प्रचलत्कनकवलयौ परिमृद्नन्[2] साङ्गुलिविभूषणौ पाणी तमृषिवरमधिक्षिपंस्तत्तदुवाच। हंहो[3]—

अस्मत्तेजः खलीकृत्य पश्यन्नन्तःपुराणि नः।
मुनिवेषप्रतिच्छन्नः कोऽयं वैतंसिकायते॥ ३०॥

तच्छ्रुत्वा वर्षवराः ससंभ्रमावेगा राजानमूचुः—देव मा मैवम्। चिरकालसंभृतव्रतनियमतपोभावितात्मा मुनिरयं क्षान्तिवादी नामेति। उपहताध्याशयत्वात्तु स राजा तत्तेषां वचनमप्रतिगृह्णन्नुवाच—कष्टं भोः।

चिरात्प्रभृति लोकोऽयमेवमेतेन वञ्च्यते।
कुहनाजिह्मभावेन तापसाकुम्भसात्मना॥ ३१॥

तदयमस्य तापसनेपथ्यावच्छादितं मायाशाठ्यसंभृतं कुहकस्वभावं प्रकाशयामीत्युक्त्वा प्रतिहारीहस्तादसिमादाय हन्तुमुत्पतितनिश्चयस्तमृषिवरं सपत्नवद्[4]भिजगाम। अथ ता देव्यः परिजननिवेदिताभ्यागमनमालोक्य राजानं क्रोधसंक्षिप्तसौम्यभावं वितानीभूतहृदयाः ससंभ्रमावेगचञ्चलनयनाः समुत्थायाभिवाद्य च तमृषिवरं समुद्यताञ्जलिकुड्मलाः शरन्नलिन्य इव समुद्गतैकपङ्कजाननमुकुला राजानमभिजग्मुः।

तत्तासां समुदाचारलीलाविनयसौष्ठवम्।
न तस्य शमयामास क्रोधाग्निज्वलितं मनः॥ ३२॥

K 187 लब्धतरप्राणप्रसरास्तु ता देव्यः ससंरम्भविकारसमुदाचाररूक्षक्रमं सायुधमभिपतन्तं तमुदीक्ष्य राजानं तमृषिवरं प्रति विवर्तिताभिनिविष्टदृष्टिं समावृण्वत्य[5] ऊचुः—देव मा मा खलु साहसं कार्षीः। क्षान्तिवादी भगवानयमिति। प्रदुष्टभावात्तु स राजा समावर्जितभावा नूनमनेनेमा इति सुष्ठुतरं कोपमुपेत्य स्फुटतरं भ्रूभङ्गैरसूयासमावेशतीक्ष्णैस्तिर्यगवेक्षितैस्तत्तासां प्रणयप्रागल्भ्यमवभर्त्स्य सरोषमवेक्षमाणः स्त्रीजनाधिकृतान्छिरःकम्पादाकम्पमानकुण्डलमुकुटविटपस्ता योषितोऽभिवीक्षमाण उवाच—

वदत्येवं[6] क्षमामेष न त्वेनां प्रतिपद्यते।
तथा हि योषित्संपर्कतृष्णां[7] न क्षान्तवानयम्॥ ३३॥

वागन्यथान्यैव शरीरचेष्टा
दुष्टाशयं मानसमन्यथैव।
तपोवने कोऽयमसंयतात्मा
दम्भव्रताडम्बरधीरमास्ते॥ ३४॥

१ Mss. वैवर्णे°. २ Mss. परिमृदन्. ३ A भम्भो; B हन्भो. ४ AP संपन्नवत्; B सपन्नवत्. ५ AP °वृण्वन्स्य; B °वृण्यन्त्य. ६ Mss. एवं. ७ A °दृष्टो, perhaps °तृष्टो for °तृष्णां.

अथ ता देव्यस्तस्मिन् राजनि क्रोधसंरम्भकर्कशहृदये प्रत्याहतप्रणयाः प्रजानानाश्च तस्य राज्ञश्चण्डतां दुरनुनेयतां च वैमनस्यदैन्याक्रान्तमनसः स्त्रीजनाधिकृतैर्भयविषादव्याकुलितैर्हस्तसंज्ञाभिरपसार्यमाणा व्रीडावनतवदनास्तमृषिवर्यं समनुशोचन्त्यस्ततोऽपचक्रमुः ।

अस्मन्निमित्तमपराधविवर्जितेऽपि
दान्ते तपस्विनि गुणप्रथितेऽप्यमुष्मिन् ।
को वेत्ति कामपि विवृत्य विकारलीलां
केनापि यास्यति पथा क्षितिपस्य रोषः ॥ ३५ ॥

क्षितीशवृत्तिं प्रतिलब्धकीर्तिं
तनुं मुनेरस्य तपस्तनुं च ।
अमून्यनागांसि च नो मनांसि
तुल्यं हि हन्यादपि नाम राजा ॥ ३६ ॥

इति तासु देवीष्वनुशोचितविनिःश्वसितमात्रपरायणास्वपयातासु स राजा तमृषिवरं संतर्जयन् रोषवशान्निष्कृष्य[1] खड्गं स्वयमेव च्छेत्तुमुपचक्रमे। निर्विकारधीरमसंभ्रान्तस्वस्थचेष्टितं च तं महासत्त्वमासाद्यमानमप्यवेक्ष्य संरम्भितरमेनमुवाच[2]— K 188

दाण्डाजिनिकतानेन प्रकर्षं गमिता यथा ।
उद्वहन् कपटाटोपं मुनिवन्मामपीक्षते ॥ ३७ ॥

अथ बोधिसत्त्वः क्षान्तिपरिचयादविचलितधृतिस्तेनासत्कारप्रयोगेण तं राजानं रोषसंरम्भविरूपचेष्टितं भ्रष्टविनयोपचारश्रियं विस्मृतात्महिताहितपथमागतविस्मयः क्षणमभिवीक्ष्य करुणायमानः समनुनेष्यन्नियतमीदृशं किंचिदुवाच—

भाग्यापराधजनितोऽप्यपमानयोगः[3]
संदृश्यते जगति तेन न मेऽत्र चिन्ता ।
दुःखं तु मे यदुचिताभिगतेषु[4] वृत्ति-
र्वाचापि न त्वयि मया क्रियते यथार्हम् ॥ ३८ ॥

अपि च महाराज ।

असत्प्रवृत्तान् पथि संनियोक्ष्यतां
भवद्विधानां जगदर्थकारिणाम् ।
न युक्तरूपं सहसा प्रवर्तितुं
विमर्शमार्गोऽप्यनुगम्यतां यतः ॥ ३९ ॥

१ A निष्क्रिस्य; BP निष्कृत्य for निष्कृष्य. २ Mss. संरम्भतरं. ३ Mss. अवमानं for अप°. ४ AB यदुपचिता°.

अयुक्तवत्साध्वपि किंचिदीक्ष्यते
प्रकाशते[1]ऽसाध्वपि किंचिदन्यथा।
न कार्यतत्त्वं सहसैव लक्ष्यते
विमर्शमप्राप्य विशेषहेतुभिः ॥ ४० ॥
विमृश्य कार्यं त्ववगम्य तत्त्वतः
प्रपद्य धर्मेण न नीतिवर्त्मना।
महान्ति धर्मार्थसुखानि साधय-
ञ्जनस्य तैरेव न हीयते नृपः ॥ ४१ ॥
विनीय तस्मादतिचापलान्मतिं
यशस्यमेवार्हसि कर्म सेवितुम्।
अभिप्रार्थन्ते[2] ह्यभिलक्षितात्मना-
मदृष्टपूर्वाश्चरितेष्वतिक्रमाः ॥ ४२ ॥
तपोवने त्वद्भुजवीर्यरक्षिते
परेण यन्नाम कृतं न मर्षयेः।
हितक्रमोन्माथि यदार्यगर्हितं
स्वयं महीनाथ कथं व्यवस्यसि ॥ ४३ ॥
स्त्रियोऽभियाता यदि ते ममाश्रमं
यदृच्छयान्तःपुररक्षिभिः सह।
व्यतिक्रमस्तत्र च नो भवेत्कियान्
रुषा यदेवं गमितोऽसि विक्रियाम् ॥ ४४ ॥
K 189
अथाप्ययं स्यादपराध एव मे
क्षमा तु शोभेत तथापि ते नृप।
क्षमा हि शक्तस्य परं विभूषणं
गुणानुरक्षानिपुणत्वसूचनात् ॥ ४५ ॥
कपोललोलद्युतिनीलकुण्डले
न मौलिरत्नद्युतयः पृथग्विधाः।
तथाभ्यलंकर्तुमलं नृपान्यथा
क्षमेति नैनामवमन्तुमर्हसि ॥ ४६ ॥
त्यजाक्षमां नित्यमसंश्रयक्षमां
क्षमामिवारक्षितुमर्हसि क्षमाम्।
तपोधनेष्वभ्युदिता हि वृत्तयः
क्षितीश्वराणां बहुमानपेशलाः ॥ ४७ ॥

१ Mss. प्रकाश्यते. २ Mss. अतिप्रथन्ते.

इत्यनुनीयमानोऽपि स राजा तेन मुनिवरेणानार्जवोपहतमतिस्तमन्यथैवाभिशङ्कमानः पुनरुवाच—

न तापसच्छद्म बिभर्ति चेद्भवान्
स्थितोऽसि वा स्वे नियमव्रते यदि।
क्षमोपदेशव्यपदेशसंगतं
किमर्थमस्मादभयं प्रयाचसे॥ ४८॥

बोधिसत्त्व उवाच—श्रूयतां महाराज यदर्थोऽयं मम प्रयत्नः।

अनागसं प्रव्रजितमवधीद्ब्राह्मणं नृपः।
इति ते मत्कृते मा भूद्यशो वाच्यविजर्जरम्॥ ४९॥
मर्तव्यमिति भूतानामयं नैयमिको विधिः।
इति मे न भयं तस्मात्त्वं वृत्तं चानुपश्यतः॥ ५०॥
सुखोदर्कस्य धर्मस्य पीडा मा भूत्तथैव तु।
क्षमामित्यवदं तुभ्यं श्रेयोभिगमनक्षमाम्॥ ५१॥
गुणानामाकरत्वाच्च दोषाणां च निवारणात्।
प्राभृतातिशयप्रीत्या कथयामि क्षमामहम्॥ ५२॥

अथ स राजा सूनृतान्यपि तान्यनादृत्य तस्य मुनेर्वचनकुसुमानि सासूयं तमृषिवरमुवाच—द्रक्ष्याम इदानीं ते क्षान्त्यनुरागमित्युक्त्वा निवारणार्थमीषदभिप्रसारितमभ्युच्छ्रितप्रतनुदीर्घाङ्गुलिं तस्य मुनेर्दक्षिणं पाणिं निशितेनासिना कमलमिव नालदेशाद्व्ययोजयत्।

छिन्नेऽग्रहस्तेऽपि तु तस्य नासी-
द्दुःखं तथा क्षान्तिदृढव्रतस्य।
सुखोचितस्याप्रतिकारघोरं
छेत्तुर्यथागामि समीक्ष्य दुःखम्॥ ५३॥

अथ बोधिसत्त्वः कष्टमतिक्रान्तोऽयं स्वहितमर्यादामपात्रीभूतोऽनुनयस्येति वैद्यप्रत्याख्यातमातुरमिवैनं समनुशोचंस्तूष्णीं बभूव। अथैनं स राजा संतर्जयन् पुनरुवाच— K 190

एवं चाच्छिद्यमानस्य नाशमेष्यति ते तनुः।
मुञ्च दम्भव्रतं चेदं खलबुद्धिप्रलम्भनम्॥ ५४॥

बोधिसत्त्वस्त्वनुनयाक्षममेनं विदित्वायं च नामास्य निर्बन्ध इति नैनं किंचिदुवाच। अथ स राजा तस्य महात्मनो द्वितीयं पाणिमुभौ बाहू कर्णनासं चरणौ तथैव निचकर्त।

पतति तु निशितेऽप्यसौ शरीरे
न मुनिवरः स शुशोच नो चुकोप।
परिविदितशरीरयन्त्रनिष्ठः
परिचितया च जने क्षमानुवृत्त्या॥ ५५॥

गात्रच्छेदेऽप्यक्षतक्षान्तिधीरं
चित्तं तस्य प्रेक्षमाणस्य साधोः ।
नासीद्दुःखं प्रीतियोगान्नृपं तु
भ्रष्टं धर्माद्वीक्ष्य संतापमाप ॥ ५६ ॥

प्रतिसंख्यानमहतां न तथा करुणात्मनाम् ।
बाधते दुःखमुत्पन्नं परानेव यथाश्रितम् ॥ ५७ ॥

घोरं तु तत्कर्म नृपः स कृत्वा
सद्यो ज्वरेणानुगतोऽग्निनेव ।
विनिर्गतश्चोपवनान्तदेशा-
द्गां चावदीर्णां सहसा विवेश ॥ ५७ ॥

निमग्ने तु तस्मिन् राजनि भीमशब्दमवदीर्णायां वह्निज्वालाकुलायां वसुंधरायां समुद्भूते महति कोलाहले समन्ततः प्रक्षुभिते व्याकुले राजकुले तस्य राज्ञोऽमात्या जानाना-स्तस्य मुनेस्तपःप्रभावमाहात्म्यं तत्कृतं च राज्ञो धरणीतलनिमज्जनं मन्यमानाः पुरायमृषि-वरस्तस्य राज्ञो दोषात्सर्वमिदं जनपदं निर्दहतीति जातभयाशङ्काः समभिगम्य तमृषिवर-मभिप्रणम्य क्षमयमाणाः[1] कृताञ्जलयो विज्ञापयामासुः—

इमामवस्थां गमितोऽसि येन
नृपेण मोहादतिचापलेन ।
शापानलस्येन्धनतां स एव
प्रयातु ते मा पुरमस्य धाक्षीः ॥ ५९ ॥

D 191 स्त्रीबालवृद्धातुरविप्रदीना-
ननागसो नार्हसि दग्धुमत्र ।
तत्साधु देशं क्षितिपस्य तस्य
स्वं चैव धर्मं गुणपक्ष रक्ष ॥ ६० ॥

अथैतान् बोधिसत्त्वः समाश्वासयन्नुवाच—मा भैष्ट आयुष्मन्तः ।

सपाणिपादमसिना कर्णनासमनागसः ।
छिन्नवान् योऽपि तावन्मे वने निवसतः सतः ॥ ६१ ॥
कथं तस्यापि दुःखाय चिन्तयेदपि मद्विधः ।
चिरं जीवत्वसौ राजा मा चैनं पापमागमत् ॥ ६२ ॥
मरणव्याधिदुःखार्ते लोभद्वेषवशीकृते ।
दग्धे दुश्चरितैः शोच्ये कः कोपं कर्तुमर्हति ॥ ६३ ॥

स्याच्छ्रभ्यरूपस्तु यदि क्रमोऽयं
मय्येव पच्येत तदस्य पापम् ।

---

1 AB क्षमापमाणाः; A क्षमायमाणाः in second hand.

दुःखानुबन्धो हि सुखोचितानां
भवत्यदीर्घोऽप्यविषह्यतीक्ष्णः ॥ ६४ ॥

त्रातुं न शक्यस्तु मया यदेवं
विनिर्दहन्नात्महितं स राजा ।
उत्सृज्य तामात्मगतामशक्तिं
राज्ञे करिष्यामि किमित्यसूयाम् ॥ ६५ ॥

ऋतेऽपि राज्ञो मरणादिदुःखं
जातेन सर्वेण निषेवितव्यम् ।
जन्मैव तेनात्र न मर्षणीयं
तन्नास्ति चेत्किं च कुतश्च दुःखम् ॥ ६६ ॥

कल्पाननल्पान् बहुधा विनष्टं
शरीरकं जन्मपरंपरासु ।
जह्यां कथं तत्प्रलये तितिक्षां[1]
तृणस्य हेतोरिव रत्नजातम् ॥ ६७ ॥

वने वसन् प्रव्रजितप्रतिज्ञः
क्षमाभिधायी नचिरान्मरिष्यन् ।
किमक्षमायां प्रणयं करिष्ये
तद्दृष्ट मा स्वस्ति च वोऽस्तु यात ॥ ६८ ॥

इति स मुनिवरोऽनुशिष्य तान्
सम[2]मुपनीय च साधुशिष्यताम् ।
अवि[3]चलितधृतिः क्षमाश्रया-
त्समधिरुरोह दिवं क्षमाश्रयात् ॥ ६९ ॥

तदेवं सात्मीभूतक्षमाणां प्रतिसंख्यानमहतां नाविषह्यं नामास्तीति क्षान्तिगुणसंवर्णने मुनिमुपनीय वाच्यम् । चापलाक्षान्तिदोषनिदर्शने राजानमुपनीय कामादीनवकथायामपि वाच्यम्—एवं कामहेतोर्दुश्चरितमासेव्य विनिपातभागिनो भवन्तीति । संपदामनित्यता- K 192
संदर्शने चेति ॥

॥ इति क्षान्तिजातकमष्टाविंशतितमम् ॥

1 Mss. तितिक्ष्यं. 2 Mss. समुपनीय for सममुप°. 3 AB अवचलित°.

२९ ब्रह्मजातकम् ।

मिथ्यादृष्टिपरमाण्यवद्यानीति विशेषानुकम्प्याः सतां दृष्टिव्यसनगताः । तद्यथानुश्रूयते–

बोधिसत्त्वः किलायं भगवान् ध्यानाभ्यासोपचितस्य कुशलस्य कर्मणो विपाकप्रभावाद्ब्रह्मलोके जन्म प्रतिलेभे । तस्य तन्महदपि ध्यानविशेषाधिगतं ब्राह्मं सुखं पूर्वजन्मसु कारुण्यपरिचयान्नैव परहितकरणव्यापारनिरुत्सुकं मनश्चकार ।

विषयसुखेनापि परां प्रमादवक्तव्यतां व्रजति लोकः ।
ध्यानसुखैरपि तु सतां न तिरस्क्रियते परहितेच्छा ॥ १ ॥

अथ कदाचित्स महात्मा करुणाश्रयभूतं[1] विविधदुःखव्यसनशतोपसृष्टमुत्क्लिष्ट[2]व्यापादविहिंसाकामधातुं कामधातुं व्यलोकयन् ददर्श विदेहराजमङ्गदिन्नं नाम कुमित्रसंपर्कदोषादसन्मनस्कारपरिचयाच्च मिथ्यादृष्टिगहने परिभ्रमन्तम् । नास्ति परलोकः, कुतः शुभाशुभानां कर्मणां विपाक इत्येवं स निश्चयमुपेत्य प्रशान्तधर्मक्रियौत्सुक्यः प्रदानशीलादिसुकृतप्रतिपत्तिविमुखः संरूढपरिभवबुद्धिर्धार्मिकेष्वश्रद्धो[3]रूक्षमतिर्धर्मशास्त्रेषु परिहासचित्तः परलोककथासु शिथिलविनयोपचारगौरवबहुमानः श्रमणब्राह्मणेषु कामसुखपरायणो बभूव ।

शुभाशुभं कर्म सुखासुखोदयं
ध्रुवं परत्रेति विरूढनिश्चयः ।
अपास्य पापं यतते शुभाश्रयो[4]
यथेष्टमश्रद्धतया[5] तु गम्यते ॥ २ ॥

अथ स महात्मा देवर्षिस्तस्य राज्ञस्तेन दृष्टिव्यसनोपनिपातेनापायिकेन लोकानर्थाकरभूतेन समावर्जितानुकम्पस्तस्य राज्ञो विषयसुखाकलितमतेः श्रीमति प्रविविक्ते विमानदेशे-
K 193 ऽवतिष्ठमानस्याभिज्वलन् ब्रह्मलोकात्पुरस्तात्समवततार । अथ स राजा तमग्निस्कन्धमिव ज्वलन्तं विद्युत्समूहमिव चावभासमानं दिनकरकिरणसंघातमिव च परया दीप्त्या विरोचमानमभिवीक्ष्य तत्तेजसाभिभूतमतिः ससंभ्रमः प्राञ्जलिरेनं प्रत्युत्थाय सबहुमानमुदीक्षमाण इत्युवाच–

करोति ते भूरिव संपरिग्रहं
नभोऽपि पद्मोपमपाद पादयोः ।
विभासि सौरीमिव चोद्वहन् प्रभां
विलोचनानन्दनरूप को भवान् ॥ ३ ॥

बोधिसत्त्व उवाच–

जित्वा दृप्तौ शात्रवमुख्याविव संख्ये
रागद्वेषौ चित्तसमादानबलेन ।

१ B °भूतां. २ B उत्कृष्टा° for उत्क्लिष्ट°. ३ Mss. अश्राद्धा°. ४ Mss. शुभाश्रया. ५ Mss. अश्रद्धता.

ब्राह्मं लोकं येऽभिगता भूमिप तेषां
देवर्षीणामन्यतमं मां त्वमवेहि ॥ ४ ॥

इत्युक्ते स राजा स्वागतादिप्रियवचनपुरःसरं पाद्यार्घ्यसत्कारमस्मै समुपहृत्य सविस्मयमेनमभिवीक्षमाण उवाच—आश्चर्यरूपः खलु ते महर्षे ऋद्धिप्रभावः ।

प्रासादभित्तिष्वविवर्ज्यमान—[1]
श्चंक्रम्यसे व्योम्नि यथैव भूमौ ।
शतह्रदोन्मेषसमृद्धदीप्ते[2]
प्रचक्ष्व तत्केन तवेयमृद्धिः ॥ ५ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

ध्यानस्य शीलस्य च निर्मलस्य
वरस्य चैवेन्द्रियसंवरस्य ।
सात्मीकृतस्यान्यभवेषु राज-
न्नेवंप्रकारा फलसिद्धिरेषा ॥ ६ ॥

राजोवाच—किं सत्यमेवेदमस्ति परलोक इति ? ब्रह्मोवाच—आम्[3] । अस्ति महाराज परलोकः । राजोवाच—कथं पुनरिदं मार्ष शक्यमस्माभिरपि श्रद्धातुं स्यात् ? बोधिसत्त्व उवाच—स्थूलमेतन्महाराज प्रत्यक्षादिप्रमाणयुक्तिग्राह्यमाप्तजननिदर्शितक्रमं परीक्षाक्रमगम्यं च । पश्यतु भवान् ।

चन्द्रार्कनक्षत्रविभूषणा द्यौ- K 194
स्तिर्यग्विकल्पाश्च बहुप्रकाराः ।
प्रत्यक्षरूपः परलोक एष
मा तेऽत्र संदेहजडा मतिर्भूत् ॥ ७ ॥

जातिस्मराः सन्ति च तत्र तत्र
ध्यानाभियोगात्स्मृतिपाटवाच्च ।
अतोऽपि लोकः परतोऽनुमेयः
साक्ष्यं च नन्वत्र कृतं मयैव ॥ ८ ॥

यद्बुद्धिपूर्वैव च बुद्धिसिद्धि-
र्लोकः परोऽस्तीति ततोऽप्यवेहि ।
आद्या हि या गर्भगतस्य बुद्धिः
सानन्तरं पूर्वकजन्मबुद्धेः ॥ ९ ॥

ज्ञेयावबोधं च वदन्ति बुद्धिं
जन्मादिबुद्धेर्विषयोऽस्ति तस्मात् ।

१ Mss. अविषजमान॰. २ AB ॰दीप्तेः. ३ Mss. आमास्ति=आम+अस्ति.

न चैहिकोऽसौ नयनाद्यभावा-
त्सिद्धौ यदीयस्तु परः स लोकः ॥ १० ॥
पित्र्यं स्वभावं व्यतिरिच्य दृष्टः
शीलादिभेदश्च यतः प्रजानाम्।
नाकस्मिकस्यास्ति च यत्प्रसिद्धि-
र्जात्यन्तराभ्यासमयः स तस्मात् ॥ ११ ॥
पटुत्वहीनेऽपि मतिप्रभावे
जडप्रकारेष्वपि चेन्द्रियेषु।
विनोपदेशात्प्रतिपद्यते य-
त्प्रसूतमात्रः स्तनपानयत्नम् ॥ १२ ॥
आहारयोग्यासु कृतश्रमत्वं
तद्दर्शयत्यस्य भवान्तरेषु।
अभ्याससिद्धिर्हि पटूकरोति
शिक्षागणं कर्मसु तेषु तेषु ॥ १३ ॥

तत्र चेत्परलोकसंप्रत्ययापरिचयात्स्यादियमाशङ्का भवतः।

यत्संकुचन्ति विकसन्ति च पङ्कजानि
कामं तदन्यभवचेष्टितसिद्धिरेषा।
नो चेत्तदिष्टमथ किं स्तनपानयत्नं
जात्यन्तरीयकपरिश्रमजं करोषि ॥ १४ ॥

सा चाशङ्का नानुविधेया नियमानियमदर्शनात्प्रयत्नानुपपत्त्युपपत्तिभ्यां च।

दृष्टो हि कालनियमः कमलप्रबोधे
संमीलने च न पुनः स्तनपानयत्ने।
यत्नश्च नास्ति कमले स्तनपे तु दृष्टः
सूर्यप्रभाव इति पद्मविकासहेतुः ॥ १५ ॥

K 195 तदेवं महाराज सम्यगुपपरीक्षमाणेन शक्यमेतच्छ्रद्धातुम्—अस्ति परलोक इति। अथ स राजा मिथ्यादृष्टिपरिग्रहाभिनिविष्टबुद्धित्वादुपचितपापत्वाच्च तां परलोककथां श्रुत्वा असुखायमान उवाच—भो महर्षे।

लोकः परो यदि न बालविभीषिकैषा
ग्राह्यं मयैतदिति वा यदि मन्यसे त्वम्।
तेनेह नः प्रदिश निष्कशतानि पञ्च
तत्ते सहस्रमहमन्यभवे प्रदास्ये ॥ १६ ॥

१ Mss. and K. प्रसुत°. २ Mss. om. अहम्.

स्त्वस्तदस्य प्रागल्भ्यपरिचयनिर्विशङ्कं मिथ्यादृष्टिविषोद्गारभूतमसमुदाचार-
ण प्रत्युवाच–

इापि तावद्धनसंपदर्थिनः
प्रयुञ्जते नैव धनं दुरात्मनि।
घस्मरे नानिपुणे न चालसे
गतं हि यत्तत्र तदन्तमेति तत्॥ १७॥

मेव पश्यन्ति तु सव्यपत्रपं
शमाभिजातं व्यवहारनैपुणम्।
र्णं प्रयच्छन्ति रहोऽपि तद्विधे
तदर्पणं ह्यभ्युदयावहं धनम्॥ १८॥

मश्च तावद्विध एव गम्यता-
मृणप्रयोगे नृप पारलौकिके।
यि त्वसद्दर्शनदुष्टचेष्टिते
धनप्रयोगस्य गतिर्न विद्यते॥ १९॥

दृष्टिदोषप्रभवैर्हि दारुणै-
र्निपातितं त्वां नरके स्वकर्मभिः।
चेतसं निष्कसहस्रकारणा-
द्रुजातुरं कः प्रतिचोदयेत्ततः॥ २०॥

तत्र चन्द्रार्ककरैर्दिगङ्गना
विभान्ति संक्षिप्ततमोऽवगुण्ठनाः।
न्चैव तारागणभूषणं नभः
सरः प्रबुद्धैः कुमुदैरिवेक्ष्यते॥ २१॥

त्र यस्मिन्निवसन्ति नास्तिका
घनं तमस्तत्र हिमश्च मारुतः।
रोति योऽस्थीन्यपि दारयन् रुजं
तमात्मवान् कः प्रविशेद्धनेप्सया॥ २२॥

नान्धकारे पटुधूमदुर्दिने
भ्रमन्ति केचिन्नरकोदरे चिरम्।
र्वेध्रचीरप्रविकर्षणातुराः
परस्परप्रस्खलनार्तनादिनः॥ २३॥

---

uggests तादृग्विध for तावद्विध as this word is unknown to
.   २ A. स्वचप्र°; B स्वबन्ध° for स्वचप्र°.

K 196 विशीर्यमाणैश्चरणैर्मुहुर्मुहु-
र्ज्वलत्कुकूले नरके तथापरे ।
दिशः प्रधावन्ति तदुन्मुमुक्षया
न चान्तमायान्त्यशुभस्य नायुषः ॥ २४ ॥
आतक्ष्य[1] तक्षाण इवापरेषां
गात्राणि रौद्रा विनियम्य याम्याः ।
निस्तक्ष्णुवन्त्येव शिताग्रशस्त्राः
सार्द्रेषु दारुष्विव लब्धहर्षाः ॥ २५ ॥
समुत्कृत्तसर्वत्वचो वेदनार्ता
विमांसीकृताः केचिदप्यस्थिशेषाः ।
न[2] चायान्ति नाशं धृता दुष्कृतैः स्वै-
स्तथा चापरे खण्डशश्छिद्यमानाः ॥ २६ ॥
ज्वलितपृथुखलीनपूर्णवक्त्राः
स्थिरदहनासु महीष्वयोमयीषु ।
ज्वलनकपिलयोक्त्रतोत्रवश्या-
श्चिरमपरे ज्वलतो रथान् वहन्ति ॥ २७ ॥
संघातपर्वतसमागमपिष्टदेहाः
केचित्तदाक्रमणचूर्णितमूर्तयोऽपि ।
दुःखे महत्यविकलेऽपि च नो म्रियन्ते
यावत्परिक्षयमुपैति न कर्म पापम् ॥ २८ ॥
द्रोणीषु केचिज्ज्वलनोज्ज्वलासु
लौहैर्महद्भिर्मुसलैर्ज्वलद्भिः ।
समानि पञ्चापि समाशतानि
संचूर्ण्यमाना विसृजन्ति[3] नासून् ॥ २९ ॥
तीक्ष्णायसज्वलितकण्टककर्कशेषु
तप्तेषु विद्रुमनिभेष्वपरे द्रुमेषु ।
पाट्यन्त ऊर्ध्वमध एव च कृष्यमाणाः
क्रूरैः खरैरपुरुषैः पुरुषैर्यमस्य ॥ ३० ॥
ज्वलितेषु तप्ततपनीयनिभे-
ष्वङ्गारराशिषु महत्स्वपरे ।
उपभुञ्जते स्वचरितस्य फलं
विस्पन्दितारसितमात्रबलाः[4] ॥ ३१ ॥

१ Mss. आतक्ष. २ Mss. न च यान्ति. ३ Mss. निसृजन्ति. ४ Mss. विस्पन्दितं°.

केचित्तीक्ष्णैः शङ्कुशतैराततजिह्वा
ज्वालामालादीप्ततरायां वसुधायाम् ।
रारट्यन्ते तीव्ररुजाविष्टशरीराः
प्रख्याप्यन्ते ते च तदानीं परलोकम् ॥ ३२ ॥
आवेष्ट्यन्ते लोहपट्टैर्ज्वलद्भि- K 197
र्निष्क्वाथ्यन्ते लोहकुम्भीष्वथान्ये ।
केचित्तीक्ष्णैः शस्त्रवर्षैः क्षताङ्गा
निस्त्वङ्मांसा व्यालसंघैः क्रियन्ते ॥ ३३ ॥
केचित्क्रान्ता वह्निसंस्पर्शतीक्ष्णं
क्षारं तोयं वैतरण्यां विशन्ति ।
संशीर्यन्ते यत्र मांसानि तेषां
नो तु प्राणा दुष्कृतैर्धार्यमाणाः ॥ ३४ ॥
अशुचिकुणपमभ्युपेयिवांसो
ह्रदमिव दाहपरिश्रमार्तचित्ताः ।
अतुलमनुभवन्ति तत्र दुःखं
क्रिमिशतजर्जरितास्थिभिः शरीरैः ॥ ३५ ॥
ज्वलनपरिगता ज्वलच्छरीरा-
श्चिरमपरेऽनुभवन्ति दाहदुःखम् ।
ज्वलनपरिगतायसप्रकाशाः
स्वकृतधृता न च भस्मसाद्भवन्ति ॥ ३६ ॥
पाट्यन्ते क्रकचैर्ज्वलद्भिरपरे केचिन्निशातैः क्षुरैः
केचिन्मुद्गरवेगपिष्टशिरसः कूजन्ति शोकातुराः ।
पच्यन्ते पृथुशूलभिन्नवपुषः केचिद्विधूमेऽनले
पाय्यन्ते ज्वलिताग्निवर्णमपरे लौहं रसन्तो रसम् ॥ ३७ ॥
अपरे श्वभिर्भृशबलैः शबलै-
रभिपत्य तीक्ष्णदशनैर्दशनैः ।
परिलुप्तमांसतनवस्तनवः
प्रपतन्ति दीनविरुता विरुताः ॥ ३८ ॥
एवंप्रकारमसुखं निरयेषु घोरं
प्राप्तो भविष्यति [भवान्] स्वकृतप्रणुन्नः ।

1 Mss. and Kern read प्राप्तो भविष्यसि स्वकृतप्रणुन्नः; but metre requires the change of भविष्यसि into भविष्यति and an addition of भवान्.

शोकातुरं श्रमविषादपरीतचित्तं
याचेदृणं क इव नाम तदा भवन्तम् ॥ ३९ ॥

लौहीषु दुर्जनकलेवरसंकुलासु
कुम्भीष्वभिज्वलितवह्निदुरासदासु ।
प्रक्वाथवेगवशगं विवशं भ्रमन्तं
याचेदृणं क इव नाम तदा भवन्तम् ॥ ४० ॥

यश्चायस[1]ज्वलितकीलनिबद्धदेहं
निर्धूमवह्निकपिले वसुधातले वा ।
K. 193 निर्दह्यमानवपुषं करुणं रुदन्तं
याचेदृणं क इव नाम तदा भवन्तम् ॥ ४१ ॥

प्राप्तं पराभवं तं दुःखानि महान्ति कस्तदानुभवन्तम् ।
याचेदृणं भवन्तं प्रतिवचनमपि प्रदातुमप्रभवन्तम् ॥ ४२ ॥

विशस्यमानं हिममारुतेन वा
निकूजितव्येऽपि विपन्नविक्रमम् ।
विदार्यमाणं[2] भृशमार्तिनादिनं
परत्र कस्त्वार्हति याचितुं धनम् ॥ ४३ ॥

विहिंस्यमानं पुरुषैर्यमस्य वा
विचेष्टमानं ज्वलितेऽथवानले ।
श्ववायसैर्व्याहृतमांसशोणितं
परत्र कस्त्वा धनयाच्ञया तुदेत्[3] ॥ ४४ ॥

वधविकर्तनताडनपाटनै-
र्दहनतक्षणपेषणभेदनैः ।
विशसनैर्विविधैश्च सदातुरः
कथमृणं प्रतिदास्यसि मे तदा ॥ ४५ ॥

अथ स राजा तां निरयकथामतिभीषणां समुपश्रुत्य जातसंवेगस्त्यक्तमिथ्यादृष्ट्यनुरागो लब्धसंप्रत्ययः परलोके तमृषिवरं प्रणम्योवाच—

निशम्य तावन्नरकेषु यातनां
भयादिदं विद्रवतीव मे मनः ।
कथं भविष्यामि न तां समेयिवान्
वितर्कवह्निर्दहतीव मां पुनः ॥ ४६ ॥

१ Mss. यश्चायस°. २ Mss. विदार्यमाणशतार्तिनादिनं. ३ K. तुदेत् against Mss.

मया ह्यसद्दर्शननष्टचेतसा
कुवर्त्मना यातमदीर्घदर्शिना ।
तदत्र मे साधुगतिर्गतिर्भवान्
परायणं त्वं शरणं च मे मुने ॥ ४७ ॥

यथैव मे दृष्टितमस्त्वयोद्धृतं
दिवाकरेणेव समुद्यता तमः ।
तथैव मार्गं त्वमृषे प्रचक्ष्व मे
भजेय येनाहमितो न दुर्गतिम् ॥ ४८ ॥

अथैनं बोधिसत्त्वः संविग्नमानसमृजू[1]भूतदृष्टिं धर्मप्रतिपत्तिपात्रभूतमवेक्ष्य पितेव पुत्रमाचार्य इव च शिष्यमनुकम्पमान इति समनुशशास—

सुशिष्यवृत्त्या श्रमणद्विजेषु
पूर्वे गुणप्रेम यथा विचक्रुः ।
नृपाः स्ववृत्त्या च दयां प्रजासु
कीर्तिक्षमः स त्रिदिवस्य पन्थाः ॥ ४९ ॥

अधर्ममस्माद्ध्रुशदुर्जयं जयन्
कदर्यभावं च दुरुत्तरं तरन् ।
उपैहि रत्नातिशयोज्ज्वलं ज्वलन्
दिवस्पतेः काञ्चनगोपुरं पुरम् ॥ ५० ॥

मनस्यसद्दर्शनसंस्तुतेऽस्तु ते
रुचिस्थिरं सज्जनसंमतं मतम् ।
जहीहि तं बालिशरञ्जनैर्जनैः
प्रवेदितोऽधर्मविनिश्चयश्च यः ॥ ५१ ॥

त्वया हि सद्दर्शनसाधुनाधुना
नरेन्द्र वृत्तेन यियासता सता ।
यदैव चित्ते गुणरूक्षता क्षता
तदैव ते मार्गकृतास्पदं पदम् ॥ ५२ ॥

कुरुष्व तस्माद्गुणसाधनं धनं
शिवां च लोके स्वहितोदयां दयाम् ।
स्थिरं च शीलेन्द्रियसंवरं वरं
परत्र हि स्यादशिवं न तेन ते ॥ ५३ ॥

---

1 Mss. ऋजुभूत° which is not bad as Kern thinks.

स्वपुण्यलक्ष्म्या नृप दीप्तयाप्तया
सुकृत्सु शुक्लत्वमनोज्ञयाज्ञया ।
चरात्मनोऽर्थप्रतिसंहितं हितं
जगत्त्रयां कीर्तिमनोहरं हरन् ॥ ५४ ॥

त्वमत्र सन्मानससारथी रथी
स्व एव देहो गुणसूरथो रथः ।
अखण्डताक्षो दमदानचक्रवान्
समन्वितः पुण्यमनीषयेषया ॥ ५५ ॥

यतेन्द्रियाश्वः स्मृतिरश्मिसंपदा
मतिप्रतोदः श्रुतिविस्तरायुधः ।
ह्र्युपस्करः संनतिचारुकूबरः
क्षमायुगो दाक्षगतिर्धृतिस्थिरः ॥ ५६ ॥

असद्वचःसंयमनादकूजनो
मनोज्ञवाङ्मन्द्रगभीरनिस्वनः ।
अमुक्तसंधिर्नियमाविखण्डना-
दसत्क्रियाजिह्मविवर्जनार्जवः ॥ ५७ ॥

अनेन यानेन यशःपताकिना
दयानुयात्रेण शमोच्चकेतुना ।
चरन् परात्मार्थममोहभास्वता
न जातु राजन्निरयं गमिष्यसि ॥ ५८ ॥

इति स महात्मा तस्य राज्ञस्तदसद्दर्शनान्धकारं भास्वरैर्वचनकिरणैर्व्यवधूय प्रकाश्य चास्मै सुगतिमार्गं तत्रैवान्तर्दधे । अथ स राजा समुपलब्धपरलोकवृत्तान्ततत्त्वः प्रतिलब्धसम्यग्दर्शनचेताः सामात्यपौरजानपदो दानदमसंयमपरायणो बभूव ॥

तदेवं मिथ्यादृष्टिपरमाण्यवद्यानीति विशेषेणानुकम्प्याः सतां दृष्टिव्यसनगताः । एवं सद्धर्मश्रवणं परिपूर्णां श्रद्धां परिपूरयतीत्येवमप्युपनेयम् । एवं परतो धर्मश्रवणं सम्यग्दृष्ट्युत्पादप्रत्ययो
K 200 भवतीत्येवमप्युपनेयम् । एवमासादनामपि सन्तस्तद्धितोपदेशेन प्रतिनुदन्ति क्षमापरिचयान्न पारुष्येणेति सत्प्रशंसायां क्षमावर्णेऽपि वाच्यम् । संवेगादेवमाशु श्रेयोभिमुखता भवतीति संवेगकथायामपि वाच्यमिति ॥

इति ब्रह्मजातकमेकोनत्रिंशत्तमम् ॥

३० हस्तिजातकम् ।

परहितोदर्कं दुःखमपि साधवो लाभमिव बहु मन्यन्ते ॥ तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किल अन्यतमस्मिन् नागवने पुष्पफलपल्लवालक्षितशिखरैरलंकृत इव तत्र तरुवरतरुणैर्विविधवीरुत्तरुतृणपिहितभूमिभागे वनरामणीयकनिबद्धहृदयैरनुत्कण्ठितमध्यास्यमान इव पर्वतस्थलैराश्रयभूते वनचराणां गम्भीरविपुलसलिलाशयसनाथे महता निर्वृक्षक्षुपसलिलेन कान्तारेण समन्ततस्तिरस्कृतजनान्ते महाकाय एकचरो हस्ती बभूव ।

स तत्र तरुपर्णेन बिसेन सलिलेन च ।
अभिरेमे तपस्वीव संतोषेण शमेन च ॥ १ ॥

अथ कदाचित्स महासत्त्वस्तस्य वनस्य पर्यन्ते विचरन् यतस्तत्कान्तारं ततो जनशब्दमुपशुश्राव । तस्य चिन्ता प्रादुरभूत्—किं नु खल्विदम्? न तावदनेन प्रदेशेन कश्चिद्देशान्तरगामी मार्गोऽस्ति । एवं महत्कान्तारं च व्यतीत्य मृगयापि न युज्यते प्रागेव महासमारम्भपरिखेदमस्मत्सयूथ्य[1]ग्रहणम् ।

व्यक्तं त्वेते परिभ्रष्टा मार्गाद्वा मूढदैशिकाः ।
निर्वासिता वा क्रुद्धेन राज्ञा स्वेनानयेन वा ॥ २ ॥
तथा ह्ययमनोजस्को नष्टहर्षोद्धवद्रवः ।
केवलार्तिबलः शब्दः श्रूयते रुदतामिव ॥ ३ ॥

तज्ज्ञास्यामि तावदेनमिति स महासत्त्वः करुणया समाकृष्यमाणो यतः स जननिर्घोषो बभूव ततः प्रससार । विस्पष्टतरविलापं च विषाददैन्यविरसं तमाक्रन्दितशब्दमुपशृण्वन् कारुण्यपर्युत्सुकमनाः स महात्मा द्रुततरं ततोऽभ्यगच्छत् । K 201 निर्गम्य च तस्माद्वनगहनान्निर्वृक्षक्षुपत्वात्तस्य देशस्य दूर एवावलोकयन् ददर्श सप्तमात्राणि पुरुषशतानि क्षुत्तर्षपरिश्रममन्दानि तद्वनमभिमुखानि प्रार्थयमानानि । तेऽपि च पुरुषास्तं महासत्त्वं ददृशुर्जङ्गममिव हिमगिरिशिखरं नीहारपुञ्जमिव शरद्बलाहकमिव पवनबलावर्जितमभिमुखमायान्तम् । दृष्ट्वा च विषाददैन्यपरीता हन्तेदानीं नष्टा वयमिति भयग्रस्तमनसोऽपि क्षुत्तर्षपरिश्रमविहतोत्साहा नापयानप्रयत्नपरा बभूवुः ।

ते विषादपरीतत्वात्क्षुत्तर्षश्रमविह्वलाः ।
नापयानसमुद्योगं भयेऽपि प्रतिपेदिरे ॥ ४ ॥

अथ बोधिसत्त्वो भीतानवेत्यैतान्—मा भैष्ट मा भैष्ट, न वो भयमस्ति मत्त इति समुच्छ्रितेन स्निग्धाभिताम्रपृथुपुष्करेण करेण समाश्वासयन्नभिगम्य करुणायमाणः पप्रच्छ—केऽत्र[2]भवन्तः? केन चेमां दशामनुप्राप्ताः स्थ?

---

१ Mss. °स्वयूथ्य° for °सयूथ्य°. २ Mss. कुत्र भवन्तः for केऽत्रभ°.

रजःसूर्यांशुसंपर्काद्विवर्णाकृतयः कृशाः।
शोकक्लमार्ताः के यूयमिह चाभिगताः[1] कुतः॥ ५॥

अथ ते पुरुषास्तस्य तेन मानुषेणा[2]भिव्याहारेणाभयप्रदानाभिव्यञ्जकेन चाभ्युपपत्तिसौमुख्येन प्रत्यागतहृदयाः समभिप्रणम्यैनमूचुः—

कोपोत्पातानिलेनेह क्षिप्ताः क्षितिपतेर्वयम्।
पश्यतां शोकदीनानां बन्धूनां द्विरदाधिप॥ ६॥
अस्ति नो भाग्यशेषस्तु लक्ष्मीश्चाभिमुखी ध्रुवम्।
सुहृद्बन्धुविशिष्टेन यद्दृष्टा भवता वयम्॥ ७॥
निस्तीर्णामापदं चेमां विद्मस्त्वद्दर्शनोत्सवात्।
स्वप्नेऽपि त्वद्विधं दृष्ट्वा को हि नापदमुत्तरेत्॥ ८॥

K. 202 अथैनान् स द्विरदवर उवाच—अथ कियन्तोऽत्रभवन्त इति? मनुष्या ऊचुः—

सहस्रमेतद्वसुधाधिपेन
त्यक्तं नृणामत्र मनोज्ञगात्र।
अदृष्टदुःखा बहवस्ततस्तु
क्षुत्तर्षशोकाभिभवाद्विनष्टाः॥ ९॥
एतानि तु स्युर्द्विरदप्रधान
सप्तावशेषाणि नृणां शतानि।
निमज्जतां मृत्युमुखे तु येषां
मूर्तस्त्वमाश्वास इवाभ्युपेतः॥ १०॥

तच्छ्रुत्वा तस्य महासत्त्वस्य कारुण्यपरिचयादश्रूणि प्रावर्तन्त[3]। समनुशोचंश्चैनान्[4] नियतमीदृशं किंचिदुवाच— कष्टं भोः।

घृणाविमुक्ता बत निर्व्यपत्रपा
नृपस्य बुद्धिः परलोकनिर्व्यथा।
अहो तडिच्चञ्चलया नृपश्रिया
हृतेन्द्रियाणां स्वहितानवेक्षिता॥ ११॥
अवैति मन्ये न स मृत्युमग्रतः
शृणोति पापस्य न वा दुरन्तताम्।
अहो बतानाथतमा नराधिपा
विमर्शमान्द्याद्वचनक्षमा न ये[5]॥ १२॥

---

१ Mss. वाभिगताः. २ B मानुष्येण. ३ Mss. प्रावर्तयन्त. ४ B चैतान् corrected in second hand to चैनान्. ५ Mss. वा.

देहस्यैकस्य नामार्थे रोगभूतस्य नाशिनः ।
इदं सत्त्वेषु नैर्घृण्यं धिगहो बत मूढताम् ॥ १३ ॥

अथ तस्य द्विरदपतेस्तान् पुरुषान् करुणास्निग्धमवेक्षमाणस्य चिन्ता प्रादुरभूत्— एवममी क्षुत्तर्षश्रमपीडिताः परिदुर्बलशरीरा निरुदकमप्रच्छायमनेकयोजनायामं[१] कान्तारमपथ्यादनाः कथं व्यतियास्यन्ति ? नागवनेऽपि च किं तदस्ति येनैषामेकाहमपि तावदपरिक्लेशेन वार्ता स्यात् ? शक्येयुः पुनरेते मदीयानि मांसानि पाथेयतामुपनीय दृतिभिरिव च ममान्त्रैः सलिलमादाय कान्तारमेतन्निस्तरितुं नान्यथा ।

करोमि तदिदं देहं बहुरोगशतालयम् ।
एषां दुःखपरीतानामापदुत्तरणप्लवम् ॥ १४ ॥
स्वर्गमोक्षसुखप्राप्तिसमर्थं जन्म मानुषम् ।
दुर्लभं च तदेतेषां मैवं विलयमागमत् ॥ १५ ॥

K 203

स्वगोचरस्थस्य ममाभ्युपेता
धर्मेण चेमेऽतिथयो भवन्ति ।
आपद्गता बन्धुविवर्जिताश्च
मया विशेषेण यतोऽनुकम्प्याः ॥ १६ ॥
चिरस्य तावद्बहुरोगभाजनं
सदातुरत्वाद्विविधश्रमाश्रयः ।
शरीरसंज्ञोऽयमनर्थविस्तरः
परार्थकृत्ये विनियोगमेष्यति ॥ १७ ॥

अथैनमन्ये क्षुत्तर्षश्रमघर्मदुःखातुरशरीराः कृताञ्जलयः साश्रुनयनाः समभिप्रणम्यार्ततया हस्तसंज्ञाभिः पानीयमयाचन्त—

त्वं नो बन्धुरबन्धूनां त्वं गतिः शरणं च नः ।
यथा वेत्सि महाभाग तथा नस्त्रातुमर्हसि ॥ १८ ॥

इत्येनमन्ये सकरुणमूचुः—अपरे त्वेनं धीरतरमनसः सलिलप्रदेशं कान्तारदुर्गोत्तारणाय च मार्गं पप्रच्छुः—

जलाशयः[२] शीतजला सरिद्वा[३]
यद्यत्र वा नैर्झरमस्ति तोयम् ।
छायाद्रुमः शाद्वलमण्डलं वा
तन्नो द्विपानामधिप प्रचक्ष्व ॥ १९ ॥

---

१ Mss. योजनायातं for °यामं, but योजनायतं would be better. २ A. जलाश्रयः for °शयः. ३ A. वै for वा.

कान्तारं शक्यमेतच्च निस्तर्तुं मन्यसे यतः।
अनुकम्पां पुरस्कृत्य तां दिशं साधु निर्दिश ॥ २० ॥

संबहुलानि हि दिनान्यत्र नः कान्तारे परिभ्रमताम्। तदर्हसि नः स्वामिन्निस्तारयितुमिति ॥

अथ स महात्मा तैः करुणैः प्रयाचितैस्तेषां भृशतरमाक्लेदितहृदयो यतस्तत्कान्तारं शक्यं निस्तर्तुं बभूव, तत एषां पर्वतस्थलं संदर्शयन्नभ्युच्छ्रितेन भुजगवरभोगपीवरेण करेणोवाच—अस्य पर्वतस्थलस्याधस्तात्पद्मोत्पलालंकृतविमलसलिलमस्ति महत्सरः। तदनेन मार्गेण गच्छत। तत्र च व्यपनीतधर्मतर्षक्लमास्तस्यैव नातिदूरेऽस्मात्पर्वतस्थलात्पतितस्य हस्तिनः शरीरं द्रक्ष्यथ। तस्य मांसानि पाथेयतामानीय[1] दृतिभिरिव तस्यान्त्रैः सलिलमुपगृह्यानयैव दिशा यातव्यम्[2]। एवमल्पकृच्छ्रेण कान्तारमिदं व्यतियास्यथ[3]। इति स महात्मा तान् पुरुषान् समाश्वासनपूर्वकं ततः प्रस्थाप्य ततो द्रुततरमन्येन मार्गेण तद्गिरिशिखरमारुह्य
K 204 तस्य जनकायस्य निस्तारणापेक्षया[4] स्वशरीरं ततो मुमुक्षुर्नियतमिति प्रणिधिमुपबृंहयामास—

नायं प्रयत्नः सुगतिं ममाप्तुं
नैकातपत्रां मनुजेन्द्रलक्ष्मीम्।
सुखप्रकर्षैकरसां न च द्यां
ब्राह्मीं श्रियं नैव न मोक्षसौख्यम् ॥ २१ ॥
यत्त्वस्ति पुण्यं मम किंचिदेवं
कान्तारमग्नं जनमुज्जिहीर्षोः।
संसारकान्तारगतस्य तेन
लोकस्य निस्तारयिता भवेयम् ॥ २२ ॥

इति विनिश्चित्य स महात्मा प्रमोदादगणितप्रपातनिष्पेषमरणदुःखं स्वशरीरं तस्माद्गिरितटाद्यथोद्देशं मुमोच।

रेजे ततः स निपतञ्छरदीव मेघः
पर्यस्तबिम्ब इव चास्तगिरेः शशाङ्कः।
तार्क्ष्यस्य[5] पक्षपवनोग्रजवापविद्धं
शृङ्गं गिरेरिव च तस्य हिमोत्तरीयम् ॥ २३ ॥
आकम्पयन्नथ धरां धरणीधरांश्च
मारस्य च प्रमुमदाध्युषितं च चेतः।
निर्घातपिण्डितरवं निपपात भूमावावर्जयन् वनलता वनदेवताश्च ॥ २४ ॥

१ AB आदाय; P अहाय for आनीय. २ Mss. यातव्यमेव for यातव्यम्. ३ Mss. °यास्यथेति। तद्गच्छथ यूयमनेन मार्गेणेति. ४ B निस्तारणावेक्षया. ५ Mss. तार्क्षस्य.

असंशयं तद्वनसंश्रयास्तदा
मनस्सु विस्फारितविस्मयाः सुराः ।
विचिक्षिपुर्व्योम्नि मुदोच्चनूरुहाः
समुच्छ्रितैकाङ्गुलिपल्लवान् भुजान् ॥ २५ ॥

सुगन्धिभिश्चन्दनचूर्णरञ्जितैः
प्रसक्तमन्ये कुसुमैरवाकिरन् ।
अतान्तवैः काञ्चनभक्तिराजितै-
स्तमुत्तरीयैरपरे विभूषणैः ॥ २६ ॥

स्तवैः प्रसादग्रथितैस्तथापरे
समुद्यतैश्चाञ्जलिपद्मकुड्मलैः ।
शिरोभिरावर्जितचारुमौलिभि-
र्नमस्क्रियाभिश्च तमभ्यपूजयन् ॥ २७ ॥

सुगन्धिना पुष्परजोविकर्षणा-
त्तरंगमालारचनेन वायुना ।
तमभ्यजन् केचिदथाम्बरेऽपरे
वितानमस्योपदधुर्घनैर्घनैः ॥ २८ ॥

तमर्चितुं भक्तिवशेन केचन K 205
व्यरासयन् द्यां सुरदुन्दुभिस्वनैः ।
अकालजैः पुष्पफलैः सपल्लवै-
र्व्यभूषयंस्तत्र तरूनथापरे ॥ २९ ॥

दिशः शरत्कान्तिमयीं दधुः श्रियं
रवेः कराः प्रांशुतरा इवाभवन् ।
मुदाभिगन्तुं तमिवास चार्णवः
कुतूहलोत्कम्पितवीचिविभ्रमः ॥ ३० ॥

अथ ते पुरुषाः क्रमेण तत्सरः समुपेत्य तस्मिन् विनीतघर्मतर्षक्लमा यथाकथितं तेन महात्मना तदविदूरे हस्तिशरीरं नचिरमृतं ददृशुः । तेषां बुद्धिरभवत्—अहो यथायं सदृशस्तस्य द्विरदपतेर्हस्ती ।

भ्राता नु तस्यैष महाद्विपस्य
स्याद्बान्धवो वान्यतमः सुतो वा ।

१ Mss. °विकर्षणा तरंग°; probably °विकर्षिणा तरंग°. २ Mss. व्यहासयन् for व्यरासयन्. ३ Mss. विभूषयं°. ४ Mss. °विक्रमः for °विभ्रमः.

तस्यैव खल्वस्य सिता[1]द्रिशोभं
संचूर्णितस्यापि विभाति रूपम् ॥ ३१ ॥

कुमुदश्रीरिवैकस्था ज्योत्स्ना पुञ्जीकृतेव च ।
छायेव खलु तस्येयमादर्शतलसंश्रिता ॥ ३२ ॥

अथ तत्रैकेषां निपुणतरमनुपश्यतां बुद्धिरभवत्—यथा पश्यामः स एव खल्वयं दिग्वारणेन्द्रप्रतिस्पर्धिरूपातिशयः कुञ्जरवर आपद्गतानामबन्धुसुहृदामस्माकं निस्ता[2]रणापेक्षया गिरितटादस्मान्निपतित इति ।

यः स निर्घातवद्भूकम्पयन्निव मेदिनीम् ।
व्यक्तमस्यैव पततः स चास्माभिर्ध्वनिः श्रुतः ॥ ३३ ॥

एतद्वपुः खलु तदेव मृणालगौरं
चन्द्रांशुशुक्लतनुजं तनुबिन्दुचित्रम् ।
कूर्मोपमाः सितनखाश्चरणास्त एते
वंशः स एव च धनुर्मधुरानतोऽयम् ॥ ३४ ॥

तदेव चेदं मदराजिराजितं
सुगन्धिवाय्वायतपीनमाननम् ।
समुन्नतं श्रीमदनर्पिताङ्कुशं
शिरस्तदेतच्च बृहच्छिरोधरम् ॥ ३५ ॥

विषाणयुग्मं तदिदं मधुप्रभं
सदर्पचिह्नं तटरेणुनारुणम् ।
आदेशयन् मार्गमिमं च येन नः
स एष दीर्घाङ्गुलिपुष्करः करः ॥ ३६ ॥

K 206 आश्चर्यमत्यद्भुतरूपं बत खल्विदम् ।

अदृष्टपूर्वान्वयशीलभक्तिषु
क्षतेषु भाग्यैरपरिश्रुतेष्वपि ।
सुहृत्त्वमस्मासु बतेदमीदृशं
सुहृत्सु वा बन्धुषु वा[3]स्य कीदृशम् ॥ ३७ ॥

सर्वथा नमोऽस्त्वस्मै महाभागाय ।

आपत्परीतान् भयशोकदीना-
नस्मद्विधानभ्युपपद्यमानः ।

---

१ Mss. शिताद्रि°. २ Mss. निस्तारणावेक्षया. ३ Mss. चास्य.

कोऽप्येष मन्ये द्विरदावभासः
[1]सिषत्सतामुद्वहतीव वृत्तम् ॥ ३८ ॥

क शिक्षितोऽसावतिभद्रतामिमा-
मुपासितः को न्वमुना गुरुर्वने ।
न रूपशोभा रमते विना गुणै-
र्जनो यदित्याह तदेतदीक्ष्यते ॥ ३९ ॥

अहो स्वभावातिशयस्य संपदा
विदर्शितानेन यथार्हभद्रता ।
हिमाद्रिशोभेन मृतोऽपि खल्वयं
कृतात्मतुष्टिर्हसतीव वर्ष्मणा ॥ ४० ॥

तत्क इदानीमस्य स्निग्धबान्धवसुहृत्प्रतिविशिष्टवात्सल्यस्यैवमभ्युपपत्तिसुमुखस्य स्वैः प्राणैरप्यस्मदर्थमुपकर्तुमभिप्रवृत्तस्यातिसाधुवृत्तस्य मांसमुपभोक्तुं शक्ष्यति ? युक्तं त्वस्माभिः पूजाविधिपूर्वकमग्निसत्कारेणास्यानृण्यमुपगन्तुमिति । अथ तान् बन्धुव्यसन इव शोकानुवृत्तिप्रवणहृदयान् साश्रुनयनान् गद्गदा[2]यमानकण्ठानवेक्ष्य कार्यान्तरमवे[3]क्षैमाणा धीरतरमनस ऊचुरन्ये—न खल्वेवमस्माभिरयं द्विरदवरः संपूजितः सत्कृतो वा स्यात् । अभिप्रायसंपादनेन त्वयमस्माभिर्युक्तः पूजयितुमिति पश्यामः ।

अस्मन्निस्तारणापेक्षी स ह्यसंस्तुतबान्धवः ।
शरीरं त्यक्तवानेवमिष्टमिष्टतरातिथिः ॥ ४१ ॥

अभिप्रायमतस्त्वस्य युक्तं समनुवर्तितुम् ।
अन्यथा हि भवेद्व्यर्थो ननु तस्यायमुद्यमः ॥ ४२ ॥

स्नेहादुद्यतमातिथ्यं सर्वस्वं तेन खल्विदम् ।
अप्रतिग्रहणाद्व्यर्थां कुर्यात्को [4]न्वस्य सत्क्रियाम् ॥ ४३ ॥

गुरोरिव यतस्तस्य वचसः संप्रतिग्रहात् ।
सत्क्रियां कर्तुमर्हामः क्षेममात्मन एव च ॥ ४४ ॥ K 207

निस्तीर्य चेदं व्यसनं समग्रैः
प्रत्येकशो वा पुनरस्य पूजा ।
करिष्यते नागवरस्य सर्वं
बन्धोरतीतस्य यथैव कृत्यम् ॥ ४५ ॥

---

१ Mss. सीदत्सताम्. २ Mss. गर्गरायकण्ठान्. ३ Mss. अवेक्ष्यमाणा. ४ Mss. कामास्य for कोन्वस्य.

अथ ते पुरुषाः कान्तारनिस्तारणापेक्षया[1] तस्य द्विरदपतेरभिप्रायमनुस्मरन्तस्तद्वचनमप्रतिक्षिप्य तस्य महासत्त्वस्य मांसान्यादाय दृतिभिरिव च तदन्त्रैः सलिलं तत्प्रदर्शितया दिशा स्वस्ति तस्मात्कान्ताराद्विनिर्ययुः ॥

तदेवं परहितोदर्कं दुःखमपि साधवो लाभमिव बहु मन्यन्ते, इति साधुजनप्रशंसायां वाच्यम् । तथागतवर्णेऽपि, सत्कृत्य धर्मश्रवणे च भद्रप्रकृति[2]निष्पादनवर्णेऽपि वाच्यम्—एवं भद्रा प्रकृतिरभ्यस्ता जन्मान्तरेष्वनुवर्तत इति । त्यागपरिचयगुणनिदर्शनेऽपि वाच्यम्—एवं द्रव्यत्यागपरिचयादात्मस्नेहपरित्यागमप्यकृच्छ्रेण करोतीति । यच्चोक्तं भगवता परिनिर्वाणसमये समुपस्थितेषु दिव्यकुसुमवादित्रादिषु—न खलु पुनरानन्द एतावता तथागतः सत्कृतो भवतीति, तच्चैवं निर्दर्शयितव्यम्[3] । एवमभिप्रायसंपादनात्पूजा कृता भवति न गन्धमाल्याद्यभिहारेणेति ॥

॥ इति हस्तिजातकं त्रिंशत्तमम् ॥

१ Mss. निस्तारणावेक्षया. २ Mss. भद्रकृति°. ३ Mss. निर्दर्श°.

३१ सुतसोमजातकम् ।

श्रेयः समाधत्ते यथातथाप्युपनतः सत्संगम इति सज्जनापाश्रयेण श्रेयोर्थिना भवितव्यम् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवान् यशःप्रकाशवंशे गुणपरिग्रहप्रसङ्गात्सात्मीभूत-प्रजानुरागे प्रतापानतदृप्तसामन्ते श्रीमति कौरव्यराजकुले जन्म प्रतिलेभे । तस्य गुणशतकिरणमालिनः सोमप्रियदर्शनस्य सुतस्य सुतसोम इत्येवं पिता नाम चक्रे । स शुक्लपक्षचन्द्रमा इव प्रतिदिनमभिवर्धमानकान्तिलावण्यः कालक्रमादवाप्य साङ्गेषु सोपवेदेषु च वेदेषु वैचक्षण्यं दृष्टक्रमः सोत्तरकलानां कलानां लोक्यानां लोकप्रेमबहुमाननिकेतभूतः सम्यगभ्युपपत्तिसौमुख्यादभिवर्धमानादरात्परिपालननियमाच्च बन्धुरिव गुणानां बभूव । K 208

शीलश्रुतत्यागदयादमानां
तेजःक्षमाधीधृतिसंनतीनाम् ।
अनुन्नतिह्रीमतिकान्तिकीर्ति-
दाक्षिण्यमेधाबलशुक्लतानाम् ॥ १ ॥

तेषां च तेषां स गुणोदयाना-
मलंकृतानामिव यौवनेन ।
विशुद्धतौदार्यमनोहराणां
चन्द्रः कलानामिव संश्रयोऽभूत् ॥ २ ॥

अतश्चैनं स राजा लोकपरिपालनसामर्थ्यादक्षुद्रभद्रप्रकृतित्वाच्च यौवराज्यविभूत्या संयोजयामास ।

विद्वत्तया त्वासुरतीव तस्य
प्रियाणि धर्म्याणि सुभाषितानि ।
आनर्च पूजातिशयैरतस्तं
सुभाषितैरेनमुपागमद्यः ॥ ३ ॥

अथ कदाचित्स महात्मा कुसुममासप्रभावविरचितकिसलयलक्ष्मीमाधुर्याणि प्रविकस-त्कुसुममनोज्ञप्रहसितानि प्रविततनवशाद्वलकुथास्तरणसनाथधरणीतलानि कमलोत्पलदला-स्तीर्णनिर्मलनीलसलिलानि भ्रमद्भ्रमरमधुकरीगणोपगीतान्यनिभृतपरभृतबर्हिगणानि मृदुसुरभि-शिशिरसुखपवनानि मनःप्रसादोद्भावनानि नगरोपवनान्यनुविचरन् अन्यतममुद्यानवनं नाति-महता बलकायेन परिवृतः क्रीडार्थमुपनिर्जगाम ।

---

१ AB °प्रसंसात् for °प्रसङ्गात्. २ A सुगतस्य for सुतस्य. ३ AB लोकानां for लोक्यानां. ४ Mss. विद्वत्तयासु°. Kern suggests चासुः for त्वासुः as well. ५ Mss. अन्यतमद्युान°.

स तत्र पुंस्कोकिलनादिते वने
मनोहरोद्यानविमानभूषिते ।
चचार पुष्पानतचित्रपादपे
प्रियासहायः सुकृतीव नन्दने ॥ ४ ॥
गीतस्वनैर्मधुरतूर्यरवानुविद्धै-
र्नृत्यैश्च हावचतुरैर्ललिताङ्गहारैः[1] ।
स्त्रीणां मदोपहृतया च[2] विलासलक्ष्म्या
रेमे स तत्र वनचारुतया तया च ॥ ५ ॥

K 209 तत्रस्थं चैनमन्यतमः सुभाषिताख्यायी ब्राह्मणः समभिजगाम । कृतोपचार[3]सत्कारश्च तद्रूपशोभापहृतमनास्तत्रोपविवेश । इति स महासत्त्वो यौवनानुवृत्त्या पुण्यसमृद्धिप्रभावोपनतं क्रीडाविधिमनुभवंस्तदागमनादुत्पन्नबहुमान एव तस्मिन् ब्राह्मणे सुभाषितश्रवणादनवाप्तागमनफले सहसैवोत्पतितं गीतवादित्रस्वनोपरोधि क्रीडाप्रसङ्गजनितप्रहर्षोपहन्तृ प्रमदाजनभयविषादजननं कोलाहलमुपश्रुत्य ज्ञायतां किमेतदिति सादरमन्तःपुरावचरान् समादिदेश । अथास्य दौवारिका भयविषाददीनवदनाः ससंभ्रमं द्रुततरमुपेत्य न्यवेदयन्त—एष स देव पुरुषादः कल्माषपादः सौदासः साक्षादिवान्तको नरशतकदनकरणपरिचयाद्राक्षसाधिकक्रूरतरमतिरतिमानुषबलवीर्यदर्पो रक्षःप्रतिभयरौद्रमूर्तिर्मूर्तिमानिव जगत्संत्रास इतं[4] एवाभिवर्तते । विद्रुतं च नस्तत्संत्रासग्रस्तधैर्यमुद्भ्रान्तरथतुरगद्विरदव्याकुलयोधं बलम् । यतः प्रतियत्नो भवतु देवः, प्राप्तकालं वा संप्रधार्यतामिति । अथ सुतसोमो जानानोऽपि तानुवाच—भोः क एष सौदासो नाम? ते तं प्रोचुः—किमेतद्देवस्य न विदितं यथा सुदासो नाम राजा बभूव । स मृगयानिर्गतोऽश्वेनापहृतो वनगहनमनुप्रविष्टः सिंह्या सार्धं योगमगमत् । आपन्नसत्त्वा च सा सिंही संवृत्ता । कालान्तरेण च कुमारं प्रसुषुवे । स वनचरैर्गृहीतः सुदासायोपनीतः । अपुत्रोऽहमिति च कृत्वा सुदासेन संवर्धितः । पितरि च सुरपुरमुपगते स्वं[5] राज्यं प्रतिलेभे । स मातृदोषादामिषेष्वभिसक्तः । इदमिदं रसवरं मांसमिति स मानुषं मांसमास्वाद्य स्वपौरानेव[6] च हत्वा हत्वा भक्षयितुमुपचक्रमे । अथ पौरास्तद्वधायोद्योगं चक्रुः । यतोऽसौ भीतः सौदासो नररुधिरपिशितबलिभुग्भ्यो भूतेभ्य उपशुश्राव—अस्मात्संकटान्मुक्तोऽहं राज्ञां कुमारशतेन भूतयज्ञं करिष्यामीति । सोऽयं तस्मात्संकटान्मुक्तः । प्रसह्य प्रसह्य चानेन राजकुमारापहरणं कृतम् । सोऽयं देवमप्यपहर्तुमायातः । श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति ॥

K 210 अथ स बोधिसत्त्वः पूर्वमेव विदितशीलदोषविभ्रमः सौदासस्य कारुण्यात्तच्चिकित्सावहितमतिराशंसमानश्चात्मनि तच्छीलविकृतप्रशमनसामर्थ्यं प्रियाख्यान इव च सौदासाभियाननिवेदने प्रीतिं प्रतिसंवेदयन्नियतमित्युवाच—

१ Mss. ललिताङ्गहारैः. २ Mss. om. च. ३ Mss. कृतोपकार°. ४ इवेत for इतः. ५ Kern suggests स्वयं for स्वं. ६ Mss. सपौरानेव.

राज्याच्च्युतेऽस्मिन्नरमांसलोभा-
दुन्मादवक्तव्य इवास्वतन्त्रे ।
त्यक्तस्वधर्मे हतपुण्यकीर्तौ
शोच्यां दशामित्यनुवर्तमाने ॥ ६ ॥

को विक्रमस्यात्र ममावकाश
एवंगताद्वा भयसंभ्रमस्य ।
अयत्नसंरम्भपराक्रमेण
पाप्मानमस्य प्रसभं निहन्मि ॥ ७ ॥

गत्वापि यो नाम मयानुकम्प्यो
मद्गोचरं स स्वयमभ्युपेतः ।
युक्तं मयातिथ्यमतोऽस्य कर्तु-
मेवं हि सन्तोऽतिथिषु प्रवृत्ताः ॥ ८ ॥

तद्यथाधिकारमत्रावहिता[1] भवन्तु भवन्तः । इति स तानन्तःपुरावचराननुशिष्य विषादविपुलतरपारिप्लवाक्षमागद्गद[2]विलुलितकण्ठं मार्गावरण[3]सोद्यममाश्वासनपूर्वकं विनिवर्त्य युवतिजनं यतस्तत्कोलाहलं ततः प्रससार । दृष्ट्वैव च व्यायताबद्धमलिनवसनपरिकरं वल्कलपट्टविनियतं रेणुपरुषप्रलम्बव्याकुलशिरोरुहं प्ररूढश्मश्रुजालावनद्धान्धकारवदनं रोषसंरम्भव्यावृत्तरौद्रनयनमुद्यतासिचर्माणं सौदासं विद्रवदनुपतन्तं राजबलं विगतभयसाध्वसः समाजुहाव— अयमहमरे सुतसोमः । इत एव निवर्तस्व । किमनेन कृपणजनकदनकरणप्रसङ्गेनेति । तत्समाह्वानशब्दाकलितदर्पस्तु सौदासः सिंह इव ततो न्यवर्तत । निरावरणप्रहरणमेकाकिनं प्रकृतिसौम्यदर्शनमभिवीक्ष्य च बोधिसत्त्वमहमपि त्वामेव मृगयामीत्युक्त्वा निर्विशङ्कः सहसा संरम्भद्रुततरमभिसृत्यैनं स्कन्धमारोप्य प्रदुद्राव । बोधिसत्त्वोऽपि चैनं संरम्भदर्पोद्धतमानसं ससंभ्रमाकुलितमतिं राजबलविद्रावणादुपरूढप्रहर्षावलेपं[4] साभिशङ्कमवेत्य नायमस्यानुशिष्टिकाल इत्युपेक्षांचक्रे । सौदासोऽप्यभिमतार्थप्रसिद्ध्या परमिव लाभमधिगम्य प्रमुदितमनाः K 211 स्वमावासदुर्गं प्रविवेश ।

हतपुरुषकलेवराकुलं
रुधिरसमुक्षितरौद्रभूतलम् ।
पुरुषमिव रुषावभर्त्सय-
त्स्फुटदहनैरशिवैः शिवारुतैः ॥ ९ ॥

गृध्रध्वाङ्क्षाध्यासनरूक्षारुणपर्णैः
कीर्णं वृक्षैर्नैकचिताधूमविवर्णैः ।

१ Mss. यथाकार° for यथाधिकार°. २ Mss. आगर्गर° for आगद्गद°. ३ AB मार्गमावरण°; P मार्ष्टमावरण° for मार्गावरण°. ४ Mss. प्रहर्षापलेपं.

रक्षःप्रेतानर्तनबीभत्समशान्तं
दूराद्दृष्टं त्रासजडैः सार्थिकनेत्रैः ॥ १० ॥

समवतार्य च तत्र बोधिसत्त्वं तद्रूपसंपदा विनिबध्यमाननयनः प्रततं वीक्षमाणो विशश्राम ॥

अथ बोधिसत्त्वस्य सुभाषितोपायनाभिगतं ब्राह्मणमकृतसत्कारं तदुद्यानविनिवर्तनप्रतीक्षिण[1]माशावबद्धहृदयमनुस्मृत्य चिन्ता प्रादुरभूत्— कष्टं[2] भोः।

सुभाषितोपायनवानाशया दूरमागतः।
स मां हृतमुपश्रुत्य विप्रः किं नु करिष्यति ॥ ११ ॥
आशाविघाताग्निपरीतचेता
वैतान्यतीव्रेण परिश्रमेण।
विनिश्वसिष्यत्यनुशोच्य वा मां
स्वभाग्यनिन्दां प्रतिपत्स्यते वा ॥ १२ ॥

इति विचिन्तयतस्तस्य महासत्त्वस्य तदीयदुःखाभितप्तमनसः कारुण्यपरिचयादश्रूणि प्रावर्तन्त। अथ सौदासः साश्रुनयनमभिवीक्ष्य बोधिसत्त्वं समभिप्रहसन्नुवाच—मा तावद्भोः।

धीर इत्यसि विख्यातस्तैस्तैश्च बहुभिर्गुणैः।
अथ चास्मद्वशं प्राप्य त्वमप्यश्रूणि मुञ्चसि ॥ १३ ॥

सुष्ठु खल्विदमुच्यते—

आपत्सु विफलं धैर्यं शोके श्रुतमपार्थकम्।
न हि तद्विद्यते भूतमाहतं यन्न कम्पते ॥ १४ ॥ इति।

तत्सत्यं तावद्ब्रूहि—

प्राणान् प्रियानथ धनं सुखसाधनं वा
बन्धून्नराधिपतितामथवानुशोचन्।
K 212 पुत्रप्रियं पितरमश्रुमुखान् सुतान् वा
स्मृत्वेति साश्रुनयनत्वमुपागतोऽसि ॥ १५ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

न प्राणान् पितरौ न चैव तनयान् बन्धून्न दारान्न च
नैवैश्वर्यसुखानि संस्मृतवतो बाष्पोद्गमोऽयं मम।
आशावांस्तु सुभाषितैरभिगतः श्रुत्वा हृतं मां द्विजो
नैराश्येन स दह्यते ध्रुवमिति स्मृत्वास्मि साश्रेक्षणः ॥ १६ ॥

---

१ Mss. °प्रतीक्षण°. २ BP कस्त्वं for कष्टं.

तस्माद्विसर्जयितुमर्हसि तस्य याव-
दाशाविघातमथितं हृदयं द्विजस्य।
संमाननाम्बुपरिषेकनवीकरोमि
तस्मात्सुभाषितमधूनि च संबिभर्मि ॥ १७ ॥
प्राप्यैवमानृण्यमहं द्विजस्य
गन्तास्मि भूयोऽनृणतां तवापि।
इहागमात्प्रीतिकृतक्षणाभ्यां
निरीक्ष्यमाणो भवदीक्षणाभ्याम् ॥ १८ ॥
मा चापयातव्यनयोऽयमस्ये-
त्येवं विशङ्काकुलमानसो भूः।
अन्यो हि मार्गो नृप मद्विधाना-
मन्यादृशस्त्वन्यजनाभिपन्नः ॥ १९ ॥

सौदास उवाच—

इदं त्वया ह्यादृतमुच्यमानं
श्रद्धेयतां नैव कथंचिदेति।
को नाम मृत्योर्वदनाद्विमुक्तः
स्वस्थः स्थितस्तत्पुनरभ्युपेयात् ॥ २० ॥
दुरुत्तरं मृत्युभयं व्यतीत्य
सुखे स्थितः श्रीमति वेश्मनि स्वे।
किं नाम तत्कारणमस्ति येन
त्वं मत्समीपं पुनरभ्युपेयाः ॥ २१ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—कथमेवं महदपि ममागमनकारणमत्रभवान्नावबुध्यते? ननु मया प्रतिपन्नमागमिष्यामीति[1]। तदलं मां खलजनसमतयैवं परिशङ्कितुम्। सुतसोमः खल्वहम्[2]।

लोभेन मृत्योश्च भयेन सत्यं
सत्यं यदेके तृणवत्त्यजन्ति।
सतां तु सत्यं वसु जीवितं च
कृच्छ्रेऽप्यतस्तन्न परित्यजन्ति ॥ २२ ॥
न जीवितं यत्सुखमैहिकं वा K 213
सत्याच्च्युतं रक्षति दुर्गतिभ्यः।
सत्यं विजह्यादिति कस्तदर्थं
यच्चाकरः स्तुतियशःसुखानाम् ॥ २३ ॥

१ A.P प्रतिज्ञात° for प्रतिपन्न°. २ Mss. खल्वयम्.

संदृश्यमानव्यभिचारमार्गे
त्वद्दृष्टकल्याणपराक्रमे वा ।
श्रद्धेयतां नैति शुभं तथा च
किं वीक्ष्य शङ्का तव मय्यपीति ॥ २४ ॥
त्वत्तो भयं यदि च नाम ममाभविष्य-
त्सङ्गः सुखेषु करुणाविकलं मनो वा ।
विख्यातरौद्रचरितं ननु वीरमानी
त्वामुद्यतप्रहरणावरणोऽभ्युपैष्यम् ॥ २५ ॥
त्वत्संस्तवस्त्वयमभीप्सित एव मे स्या-
त्तस्य द्विजस्य सफलश्रमतां विधाय ।
एष्याम्यहं पुनरपि स्वयमन्तिकं ते
नास्मद्विधा हि वितथां गिरमुद्गिरन्ति ॥ २६ ॥

अथ सौदासस्तद्बोधिसत्त्ववचनं वि[1]कल्पितमिवामृष्यमाणश्चिन्तामापेदे—सुष्ठु खल्वयं सत्यवादितया च धार्मिकतया च विकत्थते । तत्पश्यामि तावदस्य सत्यानुरागं धर्मप्रियतां च । किं च तावन्ममानेन नष्टेनापि स्यात्? अस्ति हि मे स्वभुजवीर्यप्रतापाद्वशीकृतं शतमात्रं क्षत्रियकुमाराणाम् । तैर्यथोपयाचितं भूते[2]यज्ञं करिष्यामीति विचिन्त्य बोधिसत्त्वमुवाच—तेन हि गच्छ । द्रक्ष्यामस्ते सत्यप्रतिज्ञतां धार्मिकतां च ।

गत्वा कृत्वा च तस्य त्वं द्विजस्य यदभीप्सितम् ।
शीघ्रमायाहि यावत्ते चितां सज्जीकरोम्यहम् ॥ २७ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तथेत्यस्मै प्रतिश्रुत्य स्वभवनमभिगतः प्रतिनन्द्यमानः स्वेन जनेन तमाहूय ब्राह्मणं तस्माद्गाथाचतुष्टयं शुश्राव । तच्छ्रुत्वा सुभाषिताभिप्रसादितमनाः स महासत्त्वः संराधयन् प्रियवचनसत्कारपुरःसरं साहस्रिकीं गाथां कृत्वा समभिलषितेनार्थेन तं ब्राह्मणं
K 214 प्रतिपूजयामास। अथैनं तस्य पिता अस्थानातिव्ययनिवारणोद्यतमतिः प्रस्तावक्रमागतं सानुनयमित्युवाच—तात सुभाषितप्रतिपूजने साधु मात्रां ज्ञातुमर्हसि । महाजनः खलु ते भर्तव्यः, कोशसंपदपेक्षिणी च राजश्रीः । अतश्च त्वां ब्रवीमि—

शतेन संपूजयितुं सुभाषितं
परं प्रमाणं न ततः परं क्षमम् ।
अतिप्रदातुर्हि कियच्चिरं भवे-
द्धनेश्वरस्यापि धनेश्वरद्युतिः ॥ २८ ॥
समर्थमर्थः परमं हि साधनं
न तद्विरोधेन यतश्चरेत्प्रियम् ।

१ Mss. विकम्पित° for विकल्पित°. २ B सुभूतयज्ञं.

नराधिपं श्रीर्न हि कोशसंपदा
विवर्जितं वेशवधूरिवेक्षते ॥ २९ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

अर्घप्रमाणं यदि नाम कर्तुं
शक्यं भवेदेव सुभाषितानाम्।
व्यक्तं न ते वाच्यपथं व्रजेयं
तन्निष्क्रयं[1] राज्यमपि प्रयच्छन्॥ ३० ॥

श्रुत्वैव यन्नाम मनः प्रसादं
श्रेयोनुरागः स्थिरतां च याति।
प्रज्ञा विवृद्ध्या वितमस्कतां च
क्रय्यं ननु स्यादपि तत्स्वमांसैः॥ ३१ ॥

दीपः श्रुतं मोहतमःप्रमाथी
चौराद्यहार्यं परमं धनं च।
संमोहशत्रुव्यथनाय शस्त्रं
नयोपदेष्टा परमश्च[2] मन्त्री॥ ३२ ॥

आपद्गतस्याप्यविकारि मित्र-
मपीडनी शोकरुजश्चिकित्सा।
बलं महद्दोषबलावमर्दि
परं निधानं यशसः श्रियश्च॥ ३३ ॥

सत्संगमे प्राभृतशीभरस्य
सभासु विद्वज्जनरञ्जनस्य।
परप्रवादद्युतिभास्करस्य
स्पर्धावतां कीर्तिमदापहस्य॥ ३४ ॥

प्रसन्ननेत्राननवर्णरागै-
रसंस्कृतैरप्यतिहर्षलब्धैः[3]।
संराधनव्यग्रकराग्रदेशै-
र्विख्याप्यमानातिशयक्रमस्य॥ ३५ ॥

विस्पष्टहेत्वर्थनिदर्शनस्य
विचित्रशास्त्रागमपेशलस्य।
माधुर्यसंस्कारमनोहरत्वा-
दक्लिष्टमाल्यप्रकरोपमस्य॥ ३६ ॥

---

१ A निःक्रियं; B निःक्रयं; P निक्रयं for निष्क्रयं. २ Mss. परमं च for °मश्च. ३ Mss. असंस्कृतैरप्यप्रतिहर्षलब्धैः for the line.

विनीतदीप्तप्रतिभोज्ज्वलस्य
प्रसह्य कीर्तिप्रतिबोधनस्य ।
वाक्सौष्ठवस्यापि विशेषहेतु-
र्योगात्प्रसन्नार्थगतिः श्रुतश्रीः ॥ ३७ ॥

K 215 श्रुत्वा च वैरोधिकदोषमुक्तं
त्रिवर्गमार्गं समुपाश्रयन्ते ।
श्रुतानुसारप्रतिपत्तिसारा-
स्तरन्त्यकृच्छ्रेण च जन्मदुर्गम् ॥ ३८ ॥

गुणैरनेकैरिति विश्रुतानि
प्राप्तान्यहं प्राभृतवच्छ्रुतानि ।
शक्तः कथं नाम न पूजयेय-
माज्ञां कथं वा तव लङ्घयेयम् ॥ ३९ ॥

यास्यामि सौदाससमीपमस्मा-
दर्थो न मे राज्यपरिश्रमेण ।
निवृत्तसंकेतगुणोपमर्दे
लभ्यश्च यो दोषपथानुवृत्त्या ॥ ४० ॥

अथैनं पिता स्नेहात्समुत्पतितसंभ्रमः सादरमुवाच—तवैव खलु तात हितावेक्षिणा मयैवमभिहितम् । तदलमत्र ते मन्युवशमनुभवितुम् । द्विषन्तस्ते सौदासवशं गमिष्यन्ति । अथापि प्रतिज्ञातं त्वया तत्समीपोपगमनम्, अतः सत्यानुरक्षी तत्संपादयितुमिच्छसि, तदपि ते नाहमनुज्ञास्यामि । अपातकं हि स्वप्राणपरिरक्षानिमित्तं गुरुजनार्थं चानृतमार्गो[1] वेदविहित इति । तत्परिहारश्रमेण तव[2] कोऽर्थः? अर्थकामाभ्यां च विरोधिदृष्टं धर्मसंश्रयमनयमिति व्यसनमिति च राज्ञां प्रचक्षते नीतिकुशलाः । तदलमनेनास्मन्मनस्तापिना स्वार्थनिरपेक्षेण ते निर्बन्धेन । अथाप्ययशस्यं मार्ष धर्मविरोधि चेति प्रतिज्ञाविसंवादनमनुचितत्वान्न व्यवस्यति ते मतिः, एवमपीदं त्वद्वि[3]मोक्षणार्थं समुद्युक्तं सज्जमेव नो हस्त्यश्वरथपत्तिकायं संपन्नमनुरक्तं कृतास्त्रशूरपुरुषमनेकसमरनीराजितं महन्महौघभीमं बलम् । तदनेन परिवृतः समभिगम्यैनं वशमानय, अन्तकवशं वा प्रापय । एवमव्यर्थप्रतिज्ञता संपादिता स्यादात्मरक्षा चेति । बोधिसत्त्व उवाच—नोत्सहे देव अन्यथा प्रतिज्ञातुमन्यथा कर्तुं शोच्येषु वा व्यसनपङ्कनिमग्नेषु नरकाभिमुखेषु सुहृत्सु स्वजन[4]परित्यक्तेष्वनाथेषु च तद्विधेषु प्रहर्तुम् ।

K 216 अपि च ।

दुष्करं पुरुषादोऽसावुदारं चाकरोन्मयि ।
मद्वचःप्रत्ययाद्यो मां व्यसृजद्वशमागतम् ॥ ४१ ॥

१ Mss. °मार्गो वेदविदित for °मार्गो वेदविहित. २ Mss. तेन for तव. ३ Mss. तद्वि° for त्वद्वि°. ४ A सजन° corrected to सु° or स्व°; P सुजन°.

लब्धं तत्कारणाच्चेदं मया तात सुभाषितम्।
उपकारी विशेषेण सोऽनुकम्प्यो मया यतः ॥ ४२ ॥

अलं चात्र देवस्य मदत्ययाशङ्कया। का हि तस्य शक्तिरस्ति मामेवमभिगतं विहिंसितुमिति। एवमनुनीय स महात्मा पितरं विनिवारणसोद्यमं च विनिवर्त्य प्रणयिजनमनुरक्तं च बलकायमेकाकी विगतभयदैन्यः सत्यानुरक्षी लोकहितार्थं सौदासमभिविनेष्यंस्तन्निकेतमभिजगाम ॥

दूरादेवावलोक्य सौदासस्तं महासत्त्वमतिविस्मयादभिवृद्धबहुमानप्रसादश्चिराभ्यासविरूढक्रूरतामलिनमतिरपि व्यक्तमिति चिन्तामापेदे—अहहहह।

आश्चर्याणां बताश्चर्यमद्भुतानां तथाद्भुतम्।
सत्यौदार्यं नृपस्येदमतिमानुषदैवतम्[1] ॥ ४३ ॥
मृत्युरौद्रस्वभावं मां विनीतभयसंभ्रमः।
इति स्वयमुपेतोऽयं ही धैर्यं साधु सत्यता ॥ ४४ ॥
स्थाने खल्वस्य विख्यातं सत्यवादितया यशः।
इति प्राणान् स्वराज्यं च सत्यार्थं योऽयमत्यजत् ॥ ४५ ॥

अथ बोधिसत्त्वः समभिगम्यैनं विस्मयबहुमानावर्जितमानसमुवाच—

प्राप्तं सुभाषितधनं प्रतिपूजितोऽर्थी
प्रीतिं मनश्च गमितं भवतः प्रभावात्।
प्राप्तस्तदस्म्ययमशान यथेप्सितं मां
यज्ञाय वा मम पशुव्रतमादिश त्वम् ॥ ४६ ॥

सौदास उवाच—

नात्येति कालो मम खादितुं त्वां K 217
धूमाकुला तावदियं चितोपि[2]।
विधूमपक्वं पिशितं च हृद्यं
शृण्मस्तदेतानि सुभाषितानि ॥ ४७ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—कस्तवार्थ इत्थंगतस्य सुभाषितश्रवणेन ?

इमामवस्थामुदरस्य हेतोः
प्राप्तोऽसि संत्यक्तघृणः प्रजासु।
इमाश्च धर्मं प्रवदन्ति गाथाः
समेत्यधर्मेण यतो न धर्मः ॥ ४८ ॥
रक्षोविकृतवृत्तस्य संत्यक्तार्यपथस्य[3] ते।
नास्ति सत्यं कुतो धर्मः किं श्रुतेन करिष्यसि ॥ ४९ ॥

१ Mss. इति for अति°. २ AB चिता मे for चितापि. ३ Mss. and Kern संत्यक्तार्थ°.

अथ सौदासस्तामवसादनाममृष्यमाणः प्रत्युवाच—मा तावन्नोः ।

कोऽसौ नृपः कथय यो न समुद्यतास्त्रः
क्रीडावने वनमृगीदयितान्निहन्ति ।
तद्वन्निहन्मि मनुजान् यदि वृत्तिहेतो-
राधर्मिकः किल ततोऽस्मि न ते मृगघ्नाः ॥ ५० ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

धर्मे स्थिता न खलु तेऽपि नमन्ति येषां
भीतद्रुतेष्वपि मृगेषु शरासनानि ।
तेभ्योऽपि निन्द्यतम एव नराशनस्तु
जात्युच्छ्रिता हि पुरुषा न च भक्षणीयाः ॥ ५१ ॥

अथ सौदासः परिकर्कशाक्षरमप्यभिधीयमानो बोधिसत्त्वेन तन्मैत्रीगुणप्रभावादभिभूतरौद्रस्वभावः सुखायमान एव तद्वचनमभिप्रहसन्नुवाच—भोः सुतसोम ।

मुक्तो मया नाम समेत्य गेहं
समन्ततो राज्यविभूतिरम्यम् ।
यन्मत्समीपं पुनरागतस्त्वं
न नीतिमार्गे कुशलोऽसि तस्मात् ॥ ५२ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—नैतदस्ति । अहमेव तु कुशलो नीतिमार्गे यदेनं न प्रतिपत्तुमिच्छामि ।

K 218

यं नाम प्रतिपन्नस्य धर्मादैकान्तिकी च्युतिः ।
न तु प्रसिद्धिः सौख्यस्य तत्र किं नाम कौशलम् ॥ ५३ ॥

किं च भूयः ।

ये नीतिमार्गप्रतिपत्तिधीराः
प्रायेण ते प्रेत्य पतन्त्यपायान् ।
अपास्य जिह्मानिति नीतिमार्गान्
सत्यानुरक्षी पुनरागतोऽस्मि ॥ ५४ ॥

अतश्च नीतौ कुशलोऽहमेव
त्यक्त्वानृतं योऽभिरतोऽस्मि सत्ये ।
न तत्सुनीतं हि वदन्ति तज्ज्ञा
यन्नानुबध्नन्ति यशःसुखार्थाः ॥ ५५ ॥

सौदास उवाच—

प्राणान् प्रियान् स्वजनमश्रुमुखं च हित्वा
इराणिं ।

कामर्थसिद्धिमनुपश्यसि सत्यवाक्ये
तद्रक्षणार्थमपि मां यदुपागतोऽसि ॥ ५६ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—बहवः सत्यवचनाश्रया गुणा[1]तिशयाः । संक्षेप[2]स्तु श्रूयताम्—

माल्यश्रियं द्युतयातिशेते
सर्वान् रसान् स्वादुतया च सत्यम् ।
श्रमादृते पुण्यगुणप्रसिद्धया
तपांसि तीर्थाभिगमश्रमांश्च ॥ ५७ ॥

कीर्तेर्जगद्व्याप्तिकृतक्षणाया
मार्गस्त्रिलोकाक्रमणाय सत्यम् ।
द्वारं प्रवेशाय सुरालयस्य
संसारदुर्गोत्तरणाय सेतुः ॥ ५८ ॥

अथ सौदासः साधु युक्तमित्यभिप्रणम्यैनं सविस्मयमभिवीक्षमाणः पुनरुवाच—

अन्ये नरा मद्वशगा भवन्ति
दैन्यार्पणात्त्रासविलुप्तधैर्याः ।
संलज्यसे त्वं तु न धैर्यलक्ष्म्या
मन्ये न ते मृत्युभयं नरेन्द्र ॥ ५९ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

महतापि प्रयत्नेन यच्छक्यं नातिवर्तितुम् ।
[3]प्रतीकारासमर्थेन भयक्लैब्येन तत्र किम् ॥ ६० ॥

इति परिगणितलोकस्थितयोऽपि तु का[4]पुरुषाः K 219
पापप्रसङ्गादनुतप्यमानाः
शुभेषु कर्मस्वकृतश्रमाश्च ।
आशङ्कमानाः परलोकदुःखं
मर्तव्यसंत्रासजडा भवन्ति ॥ ६१ ॥

तदेव कर्तुं न तु संस्मरामि
भवेद्यतो मे मनसोऽनुतापः ।
सात्मीकृतं कर्म च शुक्लमस्मा-
द्धर्मस्थितः को मरणाद्बिभीयात् ॥ ६२ ॥

न च स्मराम्यर्थिजनोपयानं
यन्न प्रहर्षाय ममार्थिनां वा ।

१ AB गुणातिश्रयाः, २ AB संक्षेपतस्तु, ३ B प्रतिकारा°, ४ B पुरुषाः for कापु°,

इति प्रदानैः समवाप्ततुष्टि-
धर्मे स्थितः को मरणाद्बिभीयात् ॥ ६३ ॥
चिरं विचिन्त्यापि[1] च नैव पापे
मनःपदन्यासमपि स्मरामि।
विशोधितस्वर्गपथोऽहमेवं
मृत्योः किमर्थं भयमभ्युपेयाम् ॥ ६४ ॥
विप्रेषु बन्धुषु सुहृत्सु समाश्रितेषु
दीने जने यतिषु चाश्रमभूषणेषु।
न्यस्तं मया बहु धनं ददता यथार्हं
कृत्यं च यस्य यदभूत्तदकारि तस्य ॥ ६५ ॥
श्रीमन्ति कीर्तनशतानि निवेशितानि
सत्राजिराश्रमपदानि सभाः प्रपाश्च।
मृत्योर्न मे भयमतस्तदवाप्ततुष्टे-
र्यज्ञाय तत्समुपकल्पय भुङ्क्ष्व वा माम् ॥ ६६ ॥

तदुपश्रुत्य सौदासः प्रसादाश्रुव्याप्तनयनः समुद्भिद्यमानरोमाञ्चपिटको विस्मृतपापस्वभावतामिस्रः सबहुमानमवेक्ष्य बोधिसत्त्वमुवाच—शान्तं पापम्।

अद्याद्विषं स खलु हालहलं प्रजान-
न्नाशीविषं प्रकुपितं ज्वलदायसं वा।
मूर्धापि तस्य शतधा हृदयं च याया-
द्यस्त्वद्विधस्य[2] नृपपुंगव पापमिच्छेत् ॥ ६७ ॥

K 220 तदर्हति भवांस्तान्यपि मे सुभाषितानि वक्तुम्। अनेन हि ते वचनकुसुमवर्षेणाभिप्रसादितमनसः सुष्ठुतरमभिवृद्धं[3] च तेषु मे कौतूहलम्। अपि च भोः।

दृष्ट्वा मे चरितच्छायावैरूप्यं धर्मदर्पणे।
अपि नामागतावेगं[4] स्यान्मे धर्मोत्सुकं मनः ॥ ६८ ॥

अथैनं बोधिसत्त्वः पात्रीकृताशयं धर्मश्रवणप्रवणमानसमवेत्योवाच—तेन हि धर्मार्थिना तदनुरूपसमुदाचारसौष्ठवेन धर्मः[5] श्रोतुं युक्तम्। पश्य।

नीचैस्तरासनस्थानाद्विबोध्य विनयश्रियम्।
प्रीत्यर्पिताभ्यां चक्षुर्भ्यां वाङ्मध्वास्वादयन्निव ॥ ६९ ॥
गौरवावर्जितैकाग्रप्रसन्नामलमानसः।
सत्कृत्य धर्मं शृणुयाद्भिषग्वाक्यमिवातुरः ॥ ७० ॥

---

१ AP विचिन्त्याविधि; B विचिन्त्याधि च for विचिन्त्यापि च. २ AB त्वद्विधे for त्वद्विधस्य. ३ Mss. अतिवृद्धं for अभि°. ४ Mss. °गतवेगं for °गतावेगं. ५ A. धर्मं for धर्मः.

अथ सौदासः स्वेनोत्तरीयेण समास्तीर्योच्चैस्तरं शिलातलं तत्र चाधिरोप्य बोधिसत्त्वं स्वयमनास्तरितायामुपविश्य भूमौ बोधिसत्त्वस्य पुरस्तादाननोद्वीक्षणव्यापृतनिरीक्षणरतं महासत्त्वमुवाच–ब्रूहीदानीं मार्षेति । अथ बोधिसत्त्वो नवाम्भोधरनिनदमधुरेण गम्भीरेणा[1]पूरयन्निव तद्वनं व्यापिना स्वरेणोवाच–

यदृच्छयाप्युप[2]नीतं सकृत्सज्जनसंगतम् ।
भवत्यचलमत्यन्तं नाभ्यासक्रममीक्षते[3] ॥ ७१ ॥

तदुपश्रुत्य सौदासः साधु साध्विति स्वशिरः प्रकम्प्याङ्गुलीविक्षेपं बोधिसत्त्वमुवाच–ततस्ततः ?

अथ बोधिसत्त्वो द्वितीयां गाथामुदाजहार–

न सज्जनाद्दूरचरः कचिद्भवे-
द्भजेत साधून् विनयक्रमानुगः ।
स्पृशन्त्ययत्नेन हि तत्समीपगं
विसर्पिणस्तद्गुणपुष्परेणवः ॥ ७२ ॥

सौदास उवाच– K 221

सुभाषितान्यर्चयता साधो सर्वात्मना त्वया ।
स्थाने खलु नियुक्तोऽर्थः स्थाने नावेक्षितः श्रमः ॥ ७३ ॥

ततस्ततः ? बोधिसत्त्व उवाच–

रथा[5] नृपाणां[6] मणिहेमभूषणा
व्रजन्ति देहाश्च जराविरूपताम् ।
सतां तु धर्मं न जराभिवर्तते
स्थिरानुरागा हि गुणेषु साधवः ॥ ७४ ॥

अमृतवर्षं खल्विदम् । अहो संतर्पिताः स्मः । ततस्ततः ? बोधिसत्त्व उवाच–

नभश्च दूरे वसुधातलाच्च
पारादवारं च महार्णवस्य ।
अस्ताचलेन्द्रादुदयस्ततोऽपि
धर्मः सतां दूरतरेऽसतां च ॥ ७५ ॥

अथ सौदासः प्रसादविस्मयाभ्यामावर्जितप्रेमबहुमानो बोधिसत्त्वमुवाच–

चित्राभिधानातिशयोज्ज्वलार्था
गाथास्त्वदेता मधुरा निशम्य ।

१ A.P. om. गम्भीरेण. २ Mss. उपनीतं. ३ Mss. ईक्ष्यते. ४ Mss. om. ततः
५ A. यथा for रथा. ६ A. नराणां corr. to नृपाणां.

आनन्दितस्तत्प्रतिपूजनार्थं
वरानहं ते चतुरो ददामि ॥ ७६ ॥

तद्वृणीष्व यद्यन्मत्तोऽभिकाङ्क्षसीति ॥

अथैनं बोधिसत्त्वः सविस्मयबहुमान उवाच—कस्त्वं वरप्रदानस्य ?

यस्यास्ति नात्मन्यपि ते[1] प्रभुत्व-
मकार्यसंरागपराजितस्य ।
स त्वं वरं दास्यसि कं परस्मै
शुभप्रवृत्तेरपवृत्तभावः ॥ ७७ ॥
अहं च देहीति वरं वदेयं
मनश्च दित्साशिथिलं तव स्यात् ।
तमत्ययं कः सघृणोऽभ्युपेया-
देतावदेवालमलं यतो नः ॥ ७८ ॥

अथ सौदासः किंचिद्व्रीडावनतवदनो बोधिसत्त्वमुवाच—अलमत्रभवतो मां विशङ्कितुम् ।

प्राणानपि परित्यज्य दास्यो[2]म्येतानहं वरान् ।
विस्रब्धं तद्वृणीष्व त्वं यद्यदिच्छसि भूमिप ॥ ७९ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—तेन[3] हि

K 222 सत्यव्रतो भव विसर्जय सत्त्वहिंसां
बन्दीकृतं जनमशेषमिमं विमुञ्च ।
अद्या न चैव नरवीर मनुष्यमांस-
मेतान् वराननवरांश्चतुरः प्रयच्छ ॥ ८० ॥

सौदास उवाच—

ददामि पूर्वान् भवते वरांस्त्री-
नन्यं चतुर्थं तु वरं वृणीष्व ।
अवैषि किं न त्वमिदं यथाह-
मीशो विरन्तुं न मनुष्यमांसात् ॥ ८१ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—हन्त तवैतत्संवृत्तम् । ननूक्तं मया कस्त्वं [4]वरप्रदानस्येति ; अपि च भोः ।

सत्यव्रतत्वं च कथं स्यादहिंसकता च ते ।
अपरित्यजतो राजन् मनुष्यपिशिताशिताम् ॥ ८२ ॥

---

१ Mss. om. ते. २ Mss. and Kern दास्यामि तान्. ३ A.P तत्तर्हि for तेन हि. ४ Mss. om. वर°.

आह[1]—

नन्वुक्तं भवता पूर्वं दास्याम्येतानहं वरान् ।
प्राणानपि परित्यज्य तदिदं जायतेऽन्यथा ॥ ८३ ॥
अहिंसकत्वं च कुतो मांसार्थं ते घ्नतो नरान् ।
सत्येवं कतमे दत्ता भवता स्युर्वरास्त्रयः ॥ ८४ ॥

सौदास उवाच—

त्यक्त्वा राज्यं वने क्लेशो यस्य हेतोर्धृतो[2] मया ।
हतो धर्मः क्षता कीर्तिस्त्यक्ष्यामि तदहं कथम् ॥ ८५ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—अत एव तद्भवांस्त्यक्तुमर्हति ।

धर्मादर्थात्सुखात्कीर्तेर्भ्रष्टो यस्य कृते भवान् ।
अनर्थायतनं तादृक्कथं न त्यक्तुमर्हसि ॥ ८६ ॥
दत्तानुशयिता चेयमनौदार्यहते जने ।
नीचता[3] सा कथं नाम त्वामप्यभिभवेदिति ॥ ८७ ॥

संदलं ते पाप्मानमेवानुभ्रमितुम् । अवबोद्धुमर्हस्यात्मानम् । सौदासः खल्वत्रभवान् ।

वैद्येक्षितानि कुशलैरुपकल्पितानि K 223
ग्राम्याण्यनूपजलजान्यथ जाङ्गलानि ।
मांसानि सन्ति कुरु तैर्हृदयस्य तुष्टिं
निन्दावहाद्विरम साधु मनुष्यमांसात् ॥ ८८ ॥

तूर्यस्वनान् सजलतोयदनादधीरान्
गीतस्वनं च निशि राज्यसुखं च तत्तत् ।
बन्धून् सुतान् परिजनं च मनोनुकूलं
हित्वा कथं नु रमसेऽत्र वने विविक्ते ॥ ८९ ॥

चित्तस्य नार्हसि नरेन्द्र वशेन गन्तुं
धर्मार्थयोरनुपरोधपथं भजस्व ।
एको नृपान् युधि विजित्य समस्तसैन्यान्
मा चित्तविग्रहविधौ परिकातरो भूः ॥ ९० ॥

लोकः परोऽपि मनुजाधिप नन्ववेक्ष्य-
स्तस्मात्प्रियं यदहितं च न तन्निषेव्यम् ।
यत्स्यात्तु कीर्त्यनुपरोधि मनोज्ञमार्गं
तद्विप्रियं सदपि भेषजवद्भजस्व ॥ ९१ ॥

१ Kern takes आह = आः. २ Mss. धृतो. ३ Mss. निरता for नीचता.

अथ सौदासः प्रसादाश्रुव्याप्तनयनो गद्गदायमान[1]कण्ठः समभिसृत्यैव बोधिसत्त्वं पादयोः संपरिष्वज्योवाच—

गुणकुसुमरजोभिः पुण्यगन्धैः समन्ता-
जगदिदमवकीर्णं कारणे त्वद्यशोभिः।
इति विचरति पापे मृत्युदूतोग्रवृत्तौ
त्वमिव हि क इवान्यः सानुकम्पो मयि स्यात्॥ ९२॥

शास्ता गुरुश्च मम दैवतमेव च त्वं
मूर्ध्ना वचांस्यहममूनि तवार्चयामि।
K 224 भोक्ष्ये न चैव सुतसोम मनुष्यमांसं
यन्मां यथा वदसि तच्च तथा करिष्ये॥ ९३॥

नृपात्मजा यज्ञनिमित्तमाहृता
मया च ये बन्धनखेदपीडिताः।
हृतत्विषः शोकपरीतमानसा-
स्तदेहि मुञ्चाव सहैव तानपि॥ ९४॥

अथ बोधिसत्त्वस्तथेत्यस्मै प्रतिश्रुत्य यत्र ते नृपसुतास्तेनावरुद्धास्तत्रैवाभिजगाम। दृष्ट्वैव च ते नृपसुताः सुतसोमं हन्त मुक्ता वयमिति परं हर्षमुपजग्मुः।

विरेजिरे ते सुतसोमदर्शना-
न्नरेन्द्रपुत्राः स्फुटहासकान्तयः।
शरन्मुखे चन्द्रकरोपबृंहिता
विजृम्भमाणाः कुमुदाकरा इव॥ ९५॥

अथैनानभिगम्य बोधिसत्त्वः समाश्वासयन् प्रियवचनपुरःसरं च प्रतिसंमोद्य सौदासस्याद्रोहाय शपथं कारयित्वा बन्धनाद्विमुच्य सार्धं सौदासेन तैश्च नृपतिपुत्रैरनुगम्यमानः स्वं राज्यमुपेत्य यथार्हकृतसंस्कारांस्तान् राजपुत्रान् सौदासं च स्वेषु स्वेषु राज्येषु प्रतिष्ठापयामास॥

तदेवं श्रेयः समाधत्ते यथातथाप्युपनतः सत्संगम इति श्रेयोर्थिना सज्जनसमाश्रयेण भवितव्यम्। एवमसंस्तुतसुहृत्पूर्वजन्मस्वप्युपकारपरत्वाद्बुद्धो भगवानिति तथागतवर्णेऽपि वाच्यम्। एवं सद्धर्मश्रवणं दोषापचयाय गुणसमाधानाय च भवतीति सद्धर्मश्रवणेऽपि वाच्यम्। श्रुतप्रशंसायामपि वाच्यम्—एवमनेकानुशंसं श्रुतमिति। सत्यकथायामपि वाच्यम्—एवं सज्जनेष्टं पुण्यकीर्त्याकरं सत्यवचनमित्येवं स्वप्राणसुखैश्वर्यनिरपेक्षाः सत्यमनुरक्षन्ति सत्पुरुषा इति। सत्यप्रशंसायामप्युपनेयं करुणावर्णेऽपि चेति॥

॥ इति सुतसोमजातकमेकत्रिंशत्तमम्॥

---

1 Mss. गर्गरायमाण°.

३२ अयोगृहजातकम् ।

राजलक्ष्मीरपि श्रेयोमार्गं नावृणोति संविग्नमानसानामिति संवेगपरिचयः कार्यः । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वभूतः किलायं भगवान् व्याधिजरामरणप्रियविप्रयोगादिव्यसनशतोपनिपातं K 225 दुःखितमनाथमत्राणमपरिणायकं लोकमवेक्ष्य करुणया समुत्साह्यमानस्तत्परित्राणव्यवसितमतिरतिसाधुस्वभावस्तत्तत्संपादयमानो विमुखस्यासंस्तुतस्यापि च लोकस्य हितं सुखविशेषं च कदाचिदन्यतमस्मिन् राजकुले प्रजानुरागसौमुख्यादस्खलिताभिवृद्ध्या च समृद्ध्या समानतदृप्तसामन्तया चाभिव्यज्यमानमहाभाग्ये विनयश्लाघिनि जन्म प्रतिलेभे । स जायमान एव तद्राजकुलं तत्समानसुखदुःखं च पुरवरं परयाभ्युदयश्रिया संयोजयामास ।

प्रतिग्रहव्याकुलतुष्टविप्रं
मदोद्धताभ्युज्ज्वलवेषै[1]भृत्यम् ।
अनेकतूर्यस्वनपूर्णकूज-
मानन्दनृत्तानयवृत्तभावम् ॥ १ ॥

संसक्तगीतद्रवहासनादं
परस्पराश्लेषविवृद्ध[2]हर्षम् ।
नरैः प्रिया[3]ख्यानकदानतुष्टै-
राशास्यमानाभ्युदयं नृपस्य ॥ २ ॥

विघट्टितद्वारविमुक्तबन्धनं
समुच्छ्रिताग्रध्वजचित्रचत्वरम् ।
विचूर्णपुष्पासवसिक्तभूतलं
बभार रम्यां पुरमुत्सवश्रियम् ॥ ३ ॥

महागृहेभ्यः प्रविकीर्यमाणै-
र्हिरण्यवस्त्राभरणादिवर्षैः ।
लोकं तदा व्याप्तुमिवोद्यता श्री-
रुन्मत्तगङ्गाललितं चकार ॥ ४ ॥

तेन च समयेन तस्य राज्ञो जाता जाताः कुमारा म्रियन्ते स्म । स तं विधिममानुषकृतमिति मन्यमानस्तस्य तनयस्य रक्षार्थं मणिकाञ्चनरजतभक्तिचित्रे श्रीमति सर्वायसे प्रसूतिभवने भूतविद्यापरिदृष्टेन वेदविहितेन च क्रमेण विहितरक्षोघ्नप्रतीकारे समुचितैश्च कौतुकमङ्गलैः कृतस्वस्त्ययनपरिग्रहे जातकर्मादिसंस्कारविधिं संवर्धनं च कारयामास ।

---

१ Mss. °वेश° for °वेष°. २ Mss. and Kern °विवृत्त°. ३ A. प्रियाख्यानिक°.

तमपि च महासत्त्वं सत्त्वसंपत्तेः पुण्योपचयप्रभावात्[1]सुसंविहितत्वाच्च रक्षाया नामानुषाः प्रसेहिरे । स कालक्रमादवाप्तसंस्कारकर्मा श्रुताभिजनाचारमहद्भ्यो लब्धविद्वद्यशःसंमाननेभ्यः प्रशमविनयमेधागुणावर्जितेभ्यो गुरुभ्यः समधिगतानेकविद्यः
K 226 प्रत्यहमापूर्यमाणमूर्तिर्यौवनकान्त्या निसर्गसिद्धेन च विनयानुरागेण परं प्रेमास्पदं स्वजनस्य जनस्य च बभूव ।

असंस्तुतमसंबन्धं दूरस्थमपि सज्जनम् ।
जनोऽन्वेति सुहृत्प्रीत्या गुणश्रीस्तत्र कारणम् ॥ ५ ॥
हासभूतेन नभसः शरद्विकचरश्मिना ।
संबन्धसिद्धिर्लोकस्य का हि चन्द्रमसा सह ॥ ६ ॥

अथ स महासत्त्वः पुण्यप्रभावसुखोपनतैर्दिव्यकल्पैरनल्पैरपि च विषयैरुपलाल्यमानः स्नेहबहुमानसुमुखेन च पित्रा विश्वासनिर्विशङ्कं दृश्यमानः कदाचित्स्वस्मिन् पुरवरे प्रविततरमणीयशोभां कालक्रमोपनतां कौमुदी[2]विभूतिं दिदृक्षुः कृताभ्यनुज्ञः पित्रा काञ्चनमणिरजतभक्तिचित्रालंकारं समुच्छ्रितनानाविधरागप्रचलितोज्ज्वलपताकध्वजं हैमभाण्डाभ्यलंकृतविनीतचतुरतुरंगं दक्षदाक्षिण्यनिपुणशुचिविनीतधीरसारथिं[3] चित्रोज्ज्वलवेषप्रहरणावरणानुयात्रं रथवरमधिरुह्य मनोज्ञतूर्यस्वनपुरःसरस्तत्पुरवरमनुविचरंस्तद्दर्शनाक्षिप्तहृदयस्य कौतूहललोलचक्षुषः स्तुतिसभाजनाञ्जलिप्रग्रहप्रणामाशीर्वचनप्रयोगसव्यापारस्योत्सवरम्यतरवेषरचनस्य पौरजानपदस्य समुदयशोभामालोक्य लब्धप्रहर्षावकाशोऽपि मनसि कृतसंवेगपरिचयत्वात्पूर्वजन्मसु स्मृतिं प्रतिलेभे ।

कृपणा बत लोकस्य चलत्व[4]विरसा स्थितिः ।
यदियं कौमुदीलक्ष्मीः स्मर्तव्यैव भविष्यति ॥ ७ ॥
एवंविधायां च जगत्प्रवृत्ता-
वहो यथा निर्भयता जनानाम् ।
यन्मृत्युनाधिष्ठितसर्वमार्गा
निःसंभ्रमा हर्षमनुभ्रमन्ति ॥ ८ ॥
अवार्यवीर्येष्वरिषु स्थितेषु
जिघांसया व्याधिजरान्तकेषु ।
अवश्यगम्ये परलोकदुर्गे
K 227 हर्षावकाशोऽत्र सचेतसः कः ॥ ९ ॥
स्वनानुकूलेव महार्णवानां
संरम्भरौद्राणि जलानि कृत्वा ।
मेघास्तडिद्भासुरहेममालाः
संभूय भूयो विलयं व्रजन्ति ॥ १० ॥

---

१ Mss. °प्रभवात् for °प्रभावात्. २ Mss. कौमुदीं. ३ Mss. °सारथिं. ४ A चरत्वविरसा

तटैः समं तद्विनिबद्धमूलान्
हृत्वा तरूँल्लब्धजवैः पयोभिः।
भवन्ति भूयः सरितः क्रमेण
शोकोपतापादिव दीनरूपाः॥ ११॥

हृत्वापि शृङ्गाणि महीधराणां
वेगेन वृन्दानि च तोयदानाम्।
विघूर्ण्य चोद्वर्त्य च सागराम्भः
प्रयाति नाशं पवनप्रभावः॥ १२॥

दीप्तोद्धतार्चिर्विकसत्स्फुलिङ्गः
संक्षिप्य कक्षं क्षयमेति वह्निः।
क्रमेण शोभाश्च वनान्तराणा-
मुज्झन्ति भूयश्च तिरोभवन्ति॥ १३॥

कः संप्रयोगो न वियोगनिष्ठः
काः संपदो या न विपत्परैति।
जगत्प्रवृत्ताविति चञ्चलाया-
मप्रत्यवेक्ष्यैव जनस्य हर्षः॥ १४॥

इति स परिगणयन् महात्मा संवेगाच्छावृत्तप्रमोदोद्भवेन मनसा रमणीयेष्वपि पुरवरविभूषार्थमभिप्रसारिषु लोकचित्रेष्वविषज्यमानबुद्धिः क्रमेण स्वभवनमनुप्राप्तमेवात्मानमपश्यत्। तदभिवृद्धसंवेगश्च विषयसुखेष्वनास्थो धर्म एकः शरणमिति तत्प्रतिपत्तिनिश्चितमतिर्यथाप्रस्तावमभिगम्य राजानं कृताञ्जलिस्तपोवनगमनायानुज्ञामयाचत—

प्रव्रज्यासंश्रयात्कर्तुमिच्छामि हितमात्मनः।
कृतां तत्राभ्यनुज्ञां च त्वयानुग्रहपद्धतिम्॥ १५॥

तच्छ्रुत्वा प्रियतनयः स तस्य राजा
दिग्धेन द्विरद इवेषुणाभिविद्धः।
गम्भीरोऽप्युदधिरिवानिलावधूत-
स्तच्छोकव्यथितमनाः समाचकम्पे॥ १६॥

निवारयिष्यन्नथ तं स राजा
स्नेहात्परिष्वज्य सबाष्पकण्ठः।
उवाच कस्मात्सहसैव तात
संत्यक्तुमस्मान् मतिमित्यकार्षीः॥ १७॥

---

१ Mss. समन्ताद्विनि°. २ Mss. अविषह्यमान°. ३ Mss. °मतिरित्ययथा°.

228 त्वदप्रियेणात्मविनाशहेतुः
केनायमित्याकलितः कृतान्तः।
शोकाश्रुपर्याकुललोचनानि
भवन्तु कस्य स्वजनाननानि ॥ १८ ॥

अथापि किंचित्परिशङ्कितं वा
मयि व्यलीकं समुपश्रुतं वा।
तद्ब्रूहि यावद्विरमामि तस्मा-
त्पश्यामि न त्वात्मनि किंचिदीदृक् ॥ १९ ॥

बोधिसत्त्व उवाच—

इत्यभिस्नेहसुमुखे व्यलीकं नाम किं त्वयि।
विप्रियेण समर्थः स्यान्मामासादयितुं च कः ॥ २० ॥

अथ किं तर्हि नः परित्यक्तुमिच्छसीति चाभिहितः साश्रुनयनेन राज्ञा स महासत्त्वस्तमुवाच—मृत्युभयात्। पश्यतु देवः।

यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति
गर्भे निवासं नरवीर लोकः।
ततःप्रभृत्यस्खलितप्रयाणः
स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥ २१ ॥

नीतौ सुयुक्तोऽपि बले स्थितोऽपि
नात्येति कश्चिन्मरणं जरां वा।
उपद्रुतं सर्वमितीदमाभ्यां
धर्मार्थमस्माद्वनमाश्रयिष्ये ॥ २२ ॥

व्यूढान्युदीर्णनरवाजिरथद्विपानि
सैन्यानि[1] दर्परभसाः क्षितिपा जयन्ति।
जेतुं कृतान्तरिपुमेकमपि त्वशक्ता-[2]
स्तन्मे मतिर्भवति धर्ममभिप्रपत्तुम् ॥ २३ ॥

हृष्टाश्व[3]कुञ्जरपदातिरथैरनीकै-
र्गुप्ता विमोक्षमुपयान्ति नृपा द्विषद्भ्यः।
सार्धं बलैरतिबलस्य तु मृत्युशत्रो-
र्मन्वादयोऽपि विवशा वशमभ्युपेताः ॥ २४ ॥

---

१ Mss. सैन्यदर्प° for सैन्यानि दर्प°. २ B ह्यसक्ताः for त्वशक्ताः. ३ AB दृष्ट्वा°; P उष्ट्वा° for हृष्टा°.

संचूर्ण्य दन्तमुसलैः[1] पुरगोपुराणि
मत्ता द्विपा युधि रथांश्च नरान् द्विपांश्च।
नैवान्तकं प्रतिमुखाभिगतं नुदन्ति
वप्रान्तलब्धविजयैरपि तैर्विषाणैः ॥ २५ ॥

दृढचित्रवर्म[2]कवचावरणान् K 229
युधि दारयन्त्यपि विदूरचरान्।
इषुभिस्तदस्त्रकुशला द्विषत-
श्चिरवैरिणं न तु कृतान्त[3]मरिम् ॥ २६ ॥

सिंहा विकर्तनकरैर्नखरैर्द्विपानां
कुम्भाग्रमग्नशिखरैः प्रशमय्य तेजः।
भित्त्वैव च श्रुतमनांसि रवैः परेषां
मृत्युं समेत्य हृतदर्पबलाः स्वपन्ति ॥ २७ ॥

दोषानुरूपं प्रणयन्ति दण्डं
कृतापराधेषु नृपाः परेषु।
महापराधे यदि मृत्युशत्रौ
न दण्डनीतिप्रवणा भवन्ति ॥ २८ ॥

नृपाश्च सामादिभिरप्यु[4]पायैः
कृतापराधं वशमानयन्ति।
रौद्रश्चिराभ्यासदृढावलेपो
मृत्युः पुनर्नानुनयादिसाध्यः ॥ २९ ॥

क्रोधानलज्वलितघोरविषाग्निगर्भै-
र्दंष्ट्राङ्कुरैरभिदशन्ति नरान् भुजंगाः।
दंष्ट्र[5]व्ययत्नविधुरास्तु भवन्ति मृत्यौ
वध्येऽपि नित्यमपकारविधानदक्षे ॥ ३० ॥

दष्टस्य कोपरभसैरपि पन्नगैश्च
मन्त्रैर्विषं प्रशमयन्त्यगदैश्च वैद्याः।
आशीविषस्त्वतिविषोऽयमरिष्टदंष्ट्रो
मन्त्रागदादिभिरसाध्यबलः कृतान्तः ॥ ३१ ॥

पक्षानिलैर्ललितमीनकुलं व्युदस्य
मेघौघभीमरसितं जलमर्णवेभ्यः।

१ Mss. °मुशलैः. २ AB °चर्म°; P °धर्म° for °वर्म°. ३ Mss. कृतान्तरिम्. ४ Kern suggests अभ्युपायैः. ५ A दष्टव्य°; B दंष्ट्रव्य°; P द्रंष्टव्य° for दंष्ट्रव्य°.

सर्पान् हरन्ति विततै[1]ग्रहणाः सुपर्णा
मृत्युं पुनः प्रमथितुं न तथोत्सहन्ते ॥ ३२ ॥
भीतद्रुतानपि जवातिशयेन जित्वा
संसाद्य चैकभुजव[2]ज्रविलासवृत्त्या ।
K 230 व्याघ्राः पिबन्ति रुधिराणि वने मृगाणां
नैवंप्रवृत्तिपटवस्तु भवन्ति मृत्यौ ॥ ३३ ॥
दंष्ट्राकरालमपि नाम मृगः समेत्य
वैयाघ्रमाननमुपैति पुनर्विमोक्षम् ।
मृत्योर्मुखं तु पृथुरोगजरार्तिदंष्ट्रं
प्राप्तस्य कस्य च पुनः शिवतातिरस्ति ॥ ३४ ॥
पिबन्ति नृणां विकृतोग्रविग्रहा
सहौजसायूंषि दृढग्रहा ग्रहाः ।
भवन्ति तु प्रस्तुतमृत्युविग्रहा
विपन्नदर्पोत्कटतापरिग्रहाः ॥ ३५ ॥
पूजारत[3]द्रोहकृतेऽभ्युपेतो[4]न्
ग्रहान्नियच्छन्ति च सिद्धविद्याः ।
तपोबलस्वस्त्ययनौषधैश्च
मृत्युग्रहस्त्वप्रतिवार्य एव ॥ ३६ ॥
मायाविधिज्ञाश्च महासमाजे
जनस्य चक्षूंषि विमोहयन्ति ।
कोऽपि प्रभावस्त्वयमन्तकस्य
यद्भ्राम्यते तैरपि नास्य चक्षुः ॥ ३७ ॥
हत्वा विषाणि च तपोबलसिद्धमन्त्रा
व्याधीन्नृणामुपशमय्य च वैद्यवर्याः ।
धन्वन्तरिप्रभृतयोऽपि गता विनाशं
धर्माय मे नमति तेन मतिर्वनान्ते ॥ ३८ ॥
आविर्भवन्ति च पुनश्च तिरोभवन्ति
गच्छन्ति वानिलपथेन महीं विशन्ति ।
विद्याधरा विविधमन्त्रबलप्रभावा
मृत्युं समेत्य तु भवन्ति हतप्रभावाः ॥ ३९ ॥

---

१ AB विततोग्रहणान्सुपर्णाः. २ Mss. °भुजगवज्र°. ३ Mss. पूजारतिद्रोह°. ४ Mss. °भ्युपेतान्.

दृप्तानपि प्रतिनुदन्त्यसुरान् सुरेन्द्रा
दृप्तानपि प्रतिनुदन्त्यसुराः सुरांश्च ।
मानाधिरूढमतिभिः समुदीर्णसैन्यै-
स्तैः संहतैरपि तु मृत्युरजय्य एव ॥ ४० ॥

इमामवेत्याप्रतिवार्यरौद्रतां K 231
कृतान्तशत्रोर्भवने न मे मतिः ।
न मन्युना स्नेहपरिक्षयेण वा
प्रयामि धर्माय तु निश्चितो वनम् ॥ ४१ ॥

राजोवाच--अथ वने तव क आश्वासः एवमप्रतिक्रिये मृत्युभये सति धर्मपरिग्रहे च ।

किं त्वा वने न समुपैष्यति मृत्युशत्रु-
र्धर्मे[1] स्थिताः किमृषयो न वने विनष्टाः ।
सर्वत्र नाम नियतः क्रम एष तत्र
कोऽर्थो विहाय भवनं वनसंश्रयेण ॥ ४२ ॥

बोधिसत्त्व उवाच--

कामं स्थितेषु भवने च वने च मृत्यु-
र्धर्मात्मकेषु विगुणेषु च तुल्यवृत्तिः ।
धर्मात्मनां भवति न त्वनुतापहेतु-
र्धर्मश्च नाम वन एव सुखं प्रपत्तुम् ॥ ४३ ॥

पश्यतु देवः ।

प्रमादमदकन्दर्पलोभद्वेषास्पदे गृहे ।
तद्विरुद्धस्य धर्मस्य कोऽवकाशपरिग्रहः ॥ ४४ ॥

विकृष्यमाणो बहुभिः कुकर्मभिः
परिग्रहोपार्जनरक्षणाकुलः ।
अशान्तचेता व्यसनोदयागमैः
कदा गृहस्थः शममार्गमेष्यति ॥ ४५ ॥

वने तु संत्यक्तकुकार्यविस्तरः
परिग्रहक्लेशविवर्जितः सुखी ।
शमैककार्यः परितुष्टमानसः
सुखं च धर्मं च यशांसि चार्छति ॥ ४६ ॥

---

1 A धर्मेस्थिताः.

धर्मश्च रक्षति नरं न धनं बलं वा
धर्मः सुखाय महते न विभूतिसिद्धिः।
धर्मात्मनश्च मुदमेव करोति मृत्यु-
र्न ह्यस्ति दुर्गतिभयं निरतस्य धर्मे॥ ४७॥

K 232 क्रियाविशेषश्च यथा व्यवस्थितः
शुभस्य पापस्य च भिन्नलक्षणः।
तथा विपाकोऽप्यशुभस्य दुर्गति-
श्चित्रस्य[1] धर्मस्य सुखाश्रया गतिः॥ ४८॥

इत्यनुनीय स महात्मा पितरं कृताभ्यनुज्ञः पित्रा तृणवदपास्य राज्यलक्ष्मीं तपोवनाश्रयं चकार। तत्र च ध्यानान्यप्रमाणानि चोत्पाद्य[2] तेषु च प्रतिष्ठाप्य लोकं ब्रह्मलोकमधिरुरोह[3]॥

तदेवं संविग्नमनसां राजलक्ष्मीरपि श्रेयोमार्गं नावृणोतीति संवेगपरिचयः कार्यः। मरणसंज्ञावर्णेऽपि वाच्यम्—एवमाशुमरणसंज्ञा संवेगाय भवतीति। तथा मरणानुस्मृतिवर्णेऽनित्यताकथायामप्युपनेयम्—एवमनित्याः सर्वसंस्कारा इति। तथा सर्वलोकेऽनभिरतिसंज्ञायाम्—एवमनाश्वासिकं संस्कृतमिति। एवमत्राणोऽयमसहायश्च लोक इत्येवमपि वाच्यम्। एवं वने धर्मः सुखं प्रतिपत्तुं न गेह इत्येवमप्युन्नेयम्॥

॥ इत्ययोगृहजातकं द्वात्रिंशत्तमम्॥

——

1 Mss. चित्तस्य for चित्रस्य. 2 Mss. चोत्पद्य. 3 Mss. °रुरोहेति.

३३ महिषजातकम् ।

सति क्षन्तव्ये क्षमा स्यान्नासतीत्यपकारिणमपि साधवो लाभमिव बहु मन्यन्ते । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलान्यतमस्मिन्नरण्यप्रदेशे पङ्कसंपर्कात्परुषवपुर्नीलमेघविच्छेद इव पादचारी वनमहिषवृषो बभूव । स तस्यां दुर्लभधर्मसंज्ञायां संमोहबहुलायामपि तिर्यग्गतौ वर्तमानः पटुविज्ञानत्वान्न धर्मचर्यानिरुद्योगमतिर्बभूव ।

चिरानुवृत्त्येव निबद्धभावा
न तं कदाचित्करुणा मुमोच ।
कोऽपि प्रभावः स तु कर्मणो वा
तस्यैव वा यत्स तथा बभूव ॥ १ ॥

अतश्च नूनं भगवानवोच-
दचिन्त्यतां कर्मविपाकयुक्तेः ।
कृपात्मकः सन्नपि यत्स भेजे
तिर्यग्गतिं तत्र च धर्मसंज्ञाम् ॥ २ ॥

विना न कर्मास्ति गतिप्रबन्धः
शुभं न चानिष्टविपाकमस्ति ।
स धर्मसंज्ञी पि तु कर्मलेशां-
स्तांस्तान् समासाद्य तथा तथासीत् ॥ ३ ॥

अथान्यतमो दुष्टवानरस्तस्य कालान्तराभिव्यक्तां प्रकृतिभद्रतां[1] दयानुवृत्त्या च K 233 विगतक्रोधसंरम्भतामवेत्य नास्माद्भयमस्तीति तं महासत्त्वं तेन तेन विहिंसाक्रमेण भृशतरमबाधत ।

दयामृदुषु दुर्जनः पटुतरावलेपोद्भवः
परां व्रजति विक्रियां न हि भयं ततः पश्यति ।
यतस्तु भयशङ्कया सुकृशयापि संस्पृश्यते
विनीत इव नीचकैश्चरति तत्र शान्तोद्भवः ॥ ४ ॥

स कदाचित्तस्य महासत्त्वस्य विस्रब्धप्रसुप्तस्य निद्रावशाद्वा प्रचलायतः सहसैवोपरि निपतति स्म । द्रुममिव कदाचिदेनमधिरुह्य भृशं संचालयामास । क्षुधितस्यापि कदाचिदस्य मार्गमावृत्य व्यतिष्ठत । काष्ठेणाप्येनमेकदा श्रवणयोर्घट्टयामास । सलिलावगाहनसमुत्सुकस्या-[2]प्यस्य कदाचिच्छिरः समभिरुह्य पाणिभ्यां नयने समावव्रे । अप्येनमधिरुह्य समुद्यतदण्डः

१ Mss. प्रतिभद्रतां.   २ Mss. °वगाहेन समु°.

प्रसह्यैव वाहयन् यमस्य लीलामनुचकार । बोधिसत्त्वोऽपि महासत्त्वः सर्वं तदस्याविनयचेष्टितमुपकारमिव मन्यमानो निःसंक्षोभसंरम्भमन्युर्मर्षयामास ।

स्वभाव एव पापानां विनयोन्मार्गसंश्रयः ।
अभ्यासात्तत्र च सतामुपकार इव क्षमा ॥ ५ ॥

अथ किलान्यतमो यक्षस्तमस्य परिभवममृष्यमाणो भावं वा जिज्ञासमानस्तस्य महासत्त्वस्य तेन दुष्टकपिना वाह्यमानं तं महिषवृषभं मार्गे स्थित्वेदमुवाच—मा तावद्भोः । किं परिक्रीतोऽस्यनेन दुष्टकपिना ? अथ द्यूते पराजितः ? उताहो भयमस्मात्किंचिदाशङ्कसे ? उताहो बलमात्मगतं नावैषि यदेवमनेन परिभूय वाह्यसे ? ननु भोः ।

वेगाविद्धं त्वद्विषाणाग्रवज्रं
वज्रं भिन्द्याद्वज्रवद्वा नगेन्द्रान् ।
पादाश्चेमे रोषसंरम्भमुक्ता
मज्जेयुस्ते पङ्कवच्छैलपृष्ठे ॥ ६ ॥

K 234

इदं च शैलोपमसंहतस्थिरं
समग्रशोभं बलसंपदा वपुः ।
स्वभावसौजस्कनिरीक्षितोर्जितं
दुरासदं केसरिणोऽपि ते भवेत् ॥ ७ ॥

मथान धृत्वा तदिमं[1] क्षुरेण वा
विषाणकोट्या मदमस्य वोद्धर[2] ।
किमस्य जाल्मस्य कपेरशक्तव-
त्प्रबाधनादुःखमिदं तितिक्षसे ॥ ८ ॥

असज्जनः कुत्र यथा चिकित्स्यते
गुणानुवृत्त्या सुखशीलसौम्यया ।
कटूष्णरूक्षाणि हि यत्र सिद्धये
कफात्मको रोग इव प्रसर्पति ॥ ९ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तं यक्षमवेक्षमाणः क्षमापक्षपतितमरूक्षाक्षरमित्युवाच—

अवैम्येनं चैलं[3] नूनं सदा चाविनये रतम् ।
अत एव मया त्वस्य युक्तं मर्षयितुं ननु ॥ १० ॥

प्रतिकर्तुमशक्तस्य क्षमा का हि बलीयसि ।
विनयाचारधीरेषु क्षन्तव्यं किं च साधुषु ॥ ११ ॥

---

१ Mss. तदिदं. २ Mss. चोद्धर. ३ Mss. वलं.

शक्त एव तितिक्षते दुर्बलस्खलितं[1] यतः ।
वरं परिभवस्तस्मान्न गुणानां पराभवः ॥ १२ ॥

असत्क्रिया हीनबलाच्च नाम
निर्देशकालः[2] परमो गुणानाम् ।
गुणप्रियस्तत्र किमित्यपेक्ष्य
स्वधैर्यभेदाय पराक्रमेत ॥ १३ ॥

नित्यं क्षमायाश्च ननु क्षमायाः
कालः परायत्ततया दुरापः ।
परेण तस्मिन्नुपपादिते च
तत्रैव कोपप्रणयक्रमः कः ॥ १४ ॥

स्वां धर्मपीडामविचिन्त्य योऽयं
मत्पापशुद्ध्यर्थमिव प्रवृत्तः ।
न चेत्क्षमामप्यहमत्र कुर्या-
मन्यः कृतघ्नो बत कीदृशः स्यात् ॥ १५ ॥

यक्ष उवाच—तेन हि न त्वमस्याः कदाचित्प्रबाधनाया मोक्ष्यसे[3]—

गुणेष्वबहुमानस्य दुर्जनस्याविनीतताम् ।
क्षमानैभृत्यमत्यक्त्वा कः संकोचयितुं प्रभुः ॥ १६ ॥

बोधिसत्त्व उवाच— K 235

परस्य पीडाप्रणयेन यत्सुखं
निवारणं स्यादसुखोदयस्य वा ।
सुखार्थिनस्तन्न [4]निषेवितुं क्षमं
न तद्विपाको हि सुखप्रसिद्धये ॥ १७ ॥

क्षमाश्रयादेवमसौ मयार्थतः
प्रबोध्यमानो यदि नावगच्छति ।
निवारयिष्यन्ति त एनमुत्पथा-[5]
दमर्षिणो यानयमभ्युपैष्यति ॥ १८ ॥

असत्क्रियां प्राप्य च तद्विधाज्जना-
न्न मादृशोऽप्येवमसौ करिष्यति ।

---

१ AP °स्वरितं; B °स्खरितं. २ Mss. निर्वेशकालः. ३ Mss. मोक्षसे. ४ Mss. निसेवितुं. ५ Mss. एवम्.

न लब्धदोषो हि पुनस्तथाचरे-
दतश्च मुक्तिर्मम सा भविष्यति ॥ १९ ॥

अथ यक्षस्तं महासत्त्वं प्रसादविस्मयबहुमानावर्जितमतिः साधु साध्विति सशिरः-प्रकम्पा[1]ङ्गुलिविक्षेपमभिसंराध्य तत्तत्प्रियमुवाच—

कुतस्तिरश्चामियमीदृशी स्थिति-
र्गुणेष्वसौ चादरविस्तरः कुतः।
कयापि बुद्ध्या त्विदमास्थितो वपु-
स्तपोवने कोऽपि भवांस्तपस्यति ॥ २० ॥

इत्येनमभिप्रशस्य तं चास्य दुष्टवानरं पृष्ठादवधूय समादिश्य चास्य रक्षाविधानं तत्रैवान्तर्दधे ॥

तदेवं सति क्षन्तव्ये क्षमा स्यान्नासतीत्यपकारिणमपि साधवो लाभमिव बहु मन्यन्ते इति क्षान्तिकथायां वाच्यम्। एवं तिर्यग्गतानां बोधिसत्त्वानां प्रतिसंख्यानसौष्ठवं दृष्टम्। को नाम मनुष्यभूतः प्रव्रजितप्रतिज्ञो वा तद्विकलः शोभेते[2]? इत्येवमपि वाच्यम्। तथागतवर्णे सत्कृत्य धर्मश्रवणे चेति ॥

॥ इति महिषजातकं त्रयस्त्रिंशत्तमम् ॥

---

[1] Mss. प्रकम्प्याङ्गुलि°. [2] AB शोभत; P शोभित for शोभेत.

३४ शतपत्रजातकम् ।

प्रोत्साह्यमानोऽपि साधुर्नालं पापे प्रवर्तितुमनभ्यासात् । तद्यथानुश्रूयते—

बोधिसत्त्वः किलान्यतमस्मिन् वनप्रदेशे नाना[1]विधरागरुचिरचित्रपत्रः शतपत्रो बभूव । करुणापरिचयाच्च तदवस्थोऽपि न प्राणिहिंसाकलुषां शतपत्रवृत्तिमनुववर्त ।

बालैः प्रवालैः स महीरुहाणां
पुष्पाधिवासैर्मधुभिश्च हृद्यः ।
फलैश्च नानारसगन्धवर्णैः
संतोषवृत्तिं बिभरांचकार ॥ १ ॥

धर्मं परेभ्यः प्रवदन् यथार्ह- K 236
मार्तान् यथाशक्ति समुद्धरंश्च ।
निवारयंश्चाविनयादनार्या-
नुद्भावयामास परार्थचर्याम् ॥ २ ॥

इति परिपाल्यमानस्तेन महासत्त्वेन तस्मिन् वनप्रदेशे सत्त्वकायः साचार्यक इव बन्धुमानिव सवैद्य इव राजन्वानिव सुखमभ्यवर्धत ।

दया[2]महत्त्वात्परिपाल्यमानो
वृद्धिं यथासौ गुणतो जगाम ।
स सत्त्वकायोऽपि तथैव तेन
संरक्ष्य[3]माणो गुणवृद्धिमाप ॥ ३ ॥

अथ कदाचित्स महासत्त्वः सत्त्वानुकम्पया वनान्तराणि समनुविचरंस्तीव्रवेदनाभिभवाद्विचेष्टमानं दिग्धविद्धमिवान्यतमस्मिन् वनप्रदेशे रेणुसंपर्कव्याकुलमलिनकेसरसटं सिंहं ददर्श । समभिगम्य चैनं करुणया परिचोद्यमानः पप्रच्छ—किमिदं मृगराज ? बाढं खल्वकल्यशरीरं त्वां पश्यामि ।

द्विपेषु दर्पाति[4]रसानुवृत्त्या
जवप्रसङ्गादथवा मृगेषु ।
कृतं तवास्वास्थ्यमिदं श्रमेण
व्याधेषुणा वा रुजया कयाचित् ॥ ४ ॥

तद्ब्रूहि वाच्यं मयि चेदिदं ते
यदेव वा कृत्यमिहोच्यतां तत् ।
ममास्ति या मित्रगता च शक्ति-
स्तत्साध्यसौख्यस्य भवान् सुखी च ॥ ५ ॥

---

१ AB नानाविविध°. २ B दयान्महत्या; P कृपाजनस्या; A in second hand दयामहत्या for दयामहत्त्वात्. ३ Mss. संरक्षमाणो. ४ Mss. दर्पाभिरसा°.

सिंह उवाच—साधो पक्षिवर न मे श्रमजातमिदमस्वास्थ्यं रुजया व्याधेगुणा वा । इदं त्वस्थिशकलं गलान्तरे विलग्नं शल्यमिव मां भृशं दुनोति । न ह्येनच्छक्नोम्यभ्यवहर्तुमुद्गरितुं वा । तदेष कालः सुहृदाम् । यथेदानीं जानासि, तथा मां सुखिनं कुरुष्वेति ॥

अथ बोधिसत्त्वः पटुविज्ञानत्वाद्विचिन्त्य शल्योद्धरणोपायं तद्वदनविष्कम्भप्रमाणं काष्ठमादाय तं सिंहमुवाच—या ते शक्तिस्तयां सम्यक् तावत्स्वमुखं निर्व्यादेहीति । स तथा चकार । अथ बोधिसत्त्वस्तदस्य काष्ठं दन्तपाल्योरन्तरे सम्यङ्निवेश्य प्रविश्य चास्य गलमूलं तत्तिर्यगवस्थितमस्थिशकलं वदनाग्रेणाभिहत्यैकस्मिन् प्रदेशे समुत्पादितशैथिल्यमितरस्मिन् परिगृह्य
K 237 पर्यन्ते विचकर्ष । निर्गच्छन्नेव तत्तस्य वदनविष्कम्भणकाष्ठं निपातयामास ।

सुदृष्टकर्मा निपुणोऽपि शल्यहृ-
न तत्प्रयत्नादपि शल्यमुद्धरेत् ।
यदुज्जहारानभियोगसिद्धया
स मेधया जन्मशतानुबद्धया ॥ ६ ॥

उद्धृत्य शल्येन सहैव तस्य
दुःखं च तत्संजनितां शुचं च ।
प्रीतः स शल्योद्धरणाद्यथासी-
त्प्रीतः सशल्योद्धरणात्तथासीत् ॥ ७ ॥

धर्मता ह्येषा सज्जनस्य ।

प्रसाध्य सौख्यं व्यसनं निर्वर्त्य वा
सहापि दुःखेन परस्य सज्जनः ।
उपैति तां प्रीतिविशेषसंपदं
न यां स्वसौख्येषु सुखागतेष्वपि ॥ ८ ॥

इति स महासत्त्वस्तस्य तद्दुःखमुपशमय्य प्रीतहृदयस्तमामन्त्र्य सिंहं प्रतिनन्दितस्तेन यथेष्टं जगाम ॥

अथ स कदाचित्प्रविततरुचिरचित्रपत्रः शतपत्रः परिभ्रमन् किंचित्क्वचित्तद्विधमाहारजातमनासाद्य क्षुदग्निपरिगततनुस्तमेव सिंहमचिरहतस्य हरिणतरुणस्य मांसमुपभुञ्जानं तद्रुधिरानुरञ्जितवदननखरकेसराग्रं संध्याप्रभासमालब्धं शरन्मेघविच्छेदमिव ददर्श ।

कृतोपकारोऽपि तु न प्रसेहे
वक्तुं स याच्ञाविरसाक्षरं तम् ।
विशारदस्यापि हि तस्य लज्जा
तत्कालमौनव्रतमादिदेश ॥ ९ ॥

कार्यानुरोधात्तु तथापि तस्य
चक्षुष्पथे ह्रीविधुरं चचार ।

---

१ Mss. एनं for एनत्. २ B P °विस्कम्भण°; A. विस्कम्भन° for विष्कम्भप्रमाणं. ३ Mss. निवृत्य.

स चानुपश्यन्नपि तं दुरात्मा
निमन्त्रणामप्यकरोन्न तस्य ॥ १० ॥
शिलातले बीजमिव[1] प्रकीर्णं
हुतं च शान्तोष्मणि भस्मपुञ्जे ।
समप्रकारं फलयोगकाले
कृतं कृतघ्ने विदुले[2] च पुष्पम् ॥ ११ ॥

अथ बोधिसत्त्वो नूनमयं मां न प्रत्यभिजानीत इति निर्विशङ्कतरः समभिगम्यैनमर्थिवृत्त्या प्रयुक्तै[3]युक्ताशीर्वादः संविभागमयाचत—

पथ्यमस्तु मृगेन्द्राय विक्रमार्जितवृत्तये ।
अर्थिसंमानमिच्छामि त्वद्यशःपुण्यसाधनम् ॥ १२ ॥

इत्याशीर्वादमधुरमप्युच्यमानोऽथ सिंहः क्रौर्यमात्सर्यपरिचयादनुचितार्यवृत्तिः कोपाग्निदीप्तयातिपिङ्गलया दिधक्षन्निव विवर्तितया दृष्ट्या बोधिसत्त्वमीक्षमाण उवाच—मा तावद्भोः । K 238

दयाक्लैब्यं न यो वेद खादन् विस्फुरतो मृगान् ।
प्रविश्य तस्य मे वक्त्रं यज्जीवसि न तद्बहु ॥ १३ ॥
मां पुनः परिभूयैवमासादयसि याच्ञया ।
जीवितेन नु खिन्नोऽसि परं लोकं दिदृक्षसे ॥ १४ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तेन तस्य रूक्षाक्षरक्रमेण प्रत्याख्यानवचसा समुपजातव्रीडस्तत्रैव नभः समुत्पपात । पक्षिणो वयमित्यर्थतः पक्षविस्फारणशब्दैनैनमुक्त्वा प्रचक्राम ॥

अथान्यतमा वनदेवता तस्य तमसत्कारमसहमाना धैर्यप्रयामजिज्ञासया वा समुत्पत्य तं महासत्त्वमुवाच—पक्षिवर कस्मादिमं[4]मसत्कारमस्य दुरात्मनः कृतोपकारः सन् संविद्यमानायां शक्तावपि मर्षयसि ? कोऽर्थः कृतघ्नेनानेनैवमुपेक्षितेन ?

शक्तस्त्वमस्य नयने वदनाभिघाता-
द्विस्फूर्जितः[5] प्रमथितुं बलशालिनोऽपि ।
दंष्ट्रान्तरस्थमपि चामिषमस्य हर्तुं
तन्मृष्यते किमयमस्य बलावलेपः ॥ १५ ॥

अथ बोधिसत्त्वस्तथाप्यसत्कारविप्रकृतः प्रोत्साह्यमानोऽपि तया वनदेवतया स्वां प्रकृतिभद्रतां प्रदर्शयन्नुवाच—अलमलमनेन क्रमेण । नैष मार्गोऽस्मद्विधानाम् ।

आर्ते प्रवृत्तिः साधूनां कृपया न तु लिप्सया ।
तामवैतु परो मा वा तत्र कोपस्य को विधिः ॥ १६ ॥
वञ्चना सा च तस्यैव यन्न वेत्ति कृतं परः ।
को हि प्रत्युपकारार्थी तस्य भूयः करिष्यति ॥ १७ ॥

---

१ A बीजमभिप्रकीर्णं. २ AB विदुरे. ३ AB °प्रयुक्तमुक्ता°; P प्रमुक्तमुक्ता° for प्रयुक्तयुक्ता°. ४ Mss. इदम् for इमम्. ५ A विस्फूर्जितं.

K 239 उपकर्ता तु धर्मेण परतस्तत्फलेन च।
योगमायाति नियमादिहापि यशसः श्रिया॥ १८॥
कृतश्चेद्धर्म इत्येव कस्तत्रानुशयः पुनः।
अथ प्रत्युपकारार्थमृणदानं न तत्कृतम्॥ १९॥
उपकृतं किल वेत्ति न मे पर-
स्तदपकारमिति प्रकरोति यः।
ननु विशोध्य गुणैः स यशस्तनुं
द्विरदवृत्तिमभिप्रतिपद्यते॥ २०॥
न वेत्ति चेदुपकृतमातुरः परो
न[1] योक्ष्यतेऽपि स गुणकान्तया श्रिया।
सचेतसः पुनरथ को भवेत्क्रमः
समुच्छ्रितं प्रमथितुमात्मनो यशः॥ २१॥

इदं त्वत्र मे युक्तरूपं प्रतिभाति।

यस्मिन् साधूपचीर्णेऽपि मित्रधर्मो न[2] लक्ष्यते।
अनिष्ठुरमसंरब्धमपयायाच्छनैस्ततः॥ २२॥

अथ सा देवता तत्सुभाषितप्रसादितमनाः साधु साध्विति पुनरुक्तमभिप्रशस्य तत्तत्प्रियमुवाच—

ऋते जटावल्कलधारणश्रमा-
द्भवानृषिस्त्वं विदितायतिर्यतिः।
न वेषमात्रं हि मुनित्वसिद्धये
गुणैरुपेतस्त्विह तत्त्वतो मुनिः॥ २३॥

इत्यभिलक्ष्य प्रतिपूज्यैनं तत्रैवान्तर्दधे॥

तदेवं प्रोत्साह्यमानोऽपि साधुर्नालं पापे प्रवर्तितुमनभ्यासादिति सज्जनप्रशंसायां वाच्यम्। एवं क्षान्तिकथायामप्युपनेयम्—एवं क्षमापरिचयान्न वैरबहुलो भवति, नावद्यबहुलो बहुजनप्रियो मनोज्ञश्चेति। एवं प्रतिसंख्यानबहुलाः स्वां गुणशोभामनुरक्षन्ति पण्डिता इति प्रतिसंख्यानवर्णे वाच्यम्। तथागतमाहात्म्ये च भद्रप्रकृत्यभ्यासवर्णे च—एवं भद्र[3]प्रकृतिरभ्यस्ता तिर्यग्गतानामपि न निवर्तत इति॥

॥ इति शतपत्रजातकं चतुस्त्रिंशत्तमम्॥

॥ कृतिरियमार्यशूरपादानाम्॥

---

1 Mss. न योक्ष्यते तद्गुण°. 2 A. in marg. विलुप्यते for न लक्ष्यते. 3 Mss. भद्राकृति°.

प्रथमं परिशिष्टम् ।

कच्छपजातकम् ।

[This is Kacchapajātaka which is found before Kumbhajātaka (No. 17) in the Paris Ms. (P) only used by Kern. It is rightly relegated to Appendix by him. The text is very corrupt, and I have reproduced it here *without attempting major corrections.*]

अनेकबुद्धविशेषेण भगवता कच्छपभूतो मारस्य हस्तगतो वशगतो पञ्जलगतो मुक्तः । अन्यदापि बुद्धविशे(षे)ण एतस्य मारस्य गतो वशगतो करण्डगतो मुक्तः ॥ भूतपूर्वं हि भुवः अतीतमध्वानं नगरे वाराणसी काशिजनपदे पारिपाडीका नाम नदी तस्य कूले अपरमालाकारस्य वनमालमसौ दानिं मालाकाला मालस्यैव तं वनं मालाकाल आगन्त्वा पुष्पाणि उज्जरिय पुष्पकलण्डकमादाय मालाकारणतो निर्धावति । ग्रामाभिमुखो च प्रस्थितो । ततः च नदीतो कच्छपो उद्धरित्वा गोमयं भक्षयति तस्य मालाकारस्य अविदूरे । सो तं मालाकारेण दृष्ट ॥ तस्य एतदभूषि—शोभणं मम अयं अथ कच्छपो ओलंको भविष्यति । तद्यथानुश्रूयते—बोधिसत्त्वः करुणातिशयपरिल्यचितमपि परहितसुखोपवादनपरः पुण्यं प्रतिपदमुद्भावयन् दानदमसंयमादिभिः कदचिच्छक्रो देवेन्द्रो बभूव ॥ तेन दानि पुष्पकलण्डं एकान्ते स्थपित्वा सो कच्छपो गृहीतो । सो तं तत्र पुष्पकलण्डं प्रक्षिप्य (या)ति । तदा सो तं मानुषिकाय वाचाय आह—

प्राणेनमस्मि यदि मान्सयोगा
इमामहं कर्दमसो च मुक्षिते ।
अनेकतीव्रव्यसनानि तं च
सुरेन्द्र(ल)देवा भुवि कण्डरे वा
निर्धौतगात्रं उदके सुसिक्ताः ॥

इमाहं कर्दम मुक्तितो । ततः मयं तं पुष्पं कर्दमेन विनासिष्यति । अत्र मे उदके धोवित्वा करण्डे प्रक्षिपतः तदेते पुष्पां न विनश्यन्ति । तदा मालाकारस्य पश्यति—शोभनो खल्वयं कच्छपो मानुषिकाये वाचाये कच्छपो गच्छाहि तं अत्र उदके धोवामि । ततो एष पुष्पाणि न विनाशिष्यति । कर्दमेन मातापैतृकविषये शुण्ठिकपञ्चमानि च अंगानि प्रसारेत्वा तस्य मालाकारहस्तातो भ्रष्टो । तत्र उदके बुड्डताये नदीये अविदूरे त्वातं मुडित्वा तं मालाकारं वाचाये भाषति । तीरमये पारिपात्रिका कृष्यकारणा च मे कालेन शक्तितो कर्दमकृतोऽस्मि पालिके धोविपान पैलाय प्रक्षिप्तः । अथ खलु महात्मः स मालाकारः कच्छपमेतदुवाच—बहुकामये सन्धित सुराज्ञा त्रिगन्धो बहुको समागतः । तत्र च तं भद्रकच्छप करण्डमालकृता तर्हि तत्र रमिष्यतीव ॥ अथ खलु महात्मानः स कच्छपं तं मालाकारं गाथाये अध्यभाषे—

बहुकालं सन्धिता सुराज्ञा त्रिगणो बहुको समागतः ।
मत्तो प्रलापेसि मालिक तैल भुञ्जिथ भद्रकच्छपं ॥

तदुपश्रुत्य शक्रो देवेन्द्रः परमविस्मितमनाः साक्षादभिसंराध्य यरित्युवाच—

कच्छपैव खल्वेष महानुभावः
कूर्मेन्द्र स ह्यतिशयप्रभावः ।
आवर्जिता यत्कलशा इवेमे
क्षरन्ति रम्यस्तनिताः पयोदाः ॥
महत्प्रमादस्खलितं त्विदं मे
यन्नाम कृत्येषु भवद्विधानां ।
लोकाद्यमभ्युद्यतमानसानां
व्यापादयोगा न समभ्युपैमि ॥

इत्येवं कच्छप प्रियवचनैः संराध्य मालाकारहस्तातो मुक्तः । तदाप्यहमेतस्य मालाकारस्य हस्तातो बुद्धिविशेषेण मुक्तरिति ॥

इति श्रीजातकमालायां कच्छपजातकं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

श्लोकसूची ।

—०:०:०—

तृतीयं परिशिष्टम् ।

वृत्तसूची ।

[The following is a list of metres used in *Jātaka-Mālā* by Ārya Śūra. It should be noted that Ārya Śūra does not use स्रग्धरा and मन्दाक्रान्ता or दण्डक, in this work thongh he uses them in the मैत्रकन्यकावदान of दिव्यावदान.]

उष्णिग्जाति–(र, य, ग) **२३.** ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९.

अनुष्टुभ्–**१.** १३, १४, १५, १६, १७, १८, १९, २०; **२.** १५, १६, १९, २०, २१, २२, २३, २४, ३१, ३२, ३३, ४४, ४५, ४७; **३.** १, ८, १३, १६; **४.** १; **५.** ६, २५; **६.** २, ३, ६, १३, १४, १५, १८, २२, २४, २५, ३१, ३६, ३७, ३८; **७.** ३, ५, ६, ८, १३, १४, १६, १७, १९, २१, २२, २३, २६, २७, २९, ३२, ३३, ३५; **८.** ५, ९, १०, १५, १६, १७, १८, १९, २६, ३१, ३७, ४०, ४४, ५०, ५१, ५२, ५६, ५७, ५८; **९.** ६, ७, ८, ९, २१, २२, २४, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३४, ३५, ३६, ३७, ४२, ४३, ४६, ४८, ५५, ५६, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ६८, ६९, ७०, ७१, ७२, ७३, ७४, ७५, ७६, ७७, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७, ८८, ९१, ९५, ९६, ९८, ९९; **१०.** १०, १६, ३१, ३४, ३६; **११.** ४, ५, ६, ७, ८, ९; **१२.** २, ३, ५, ६, ७, १०, १३, १४, १५, १६; **१३.** १०, ११, १३, १४, २१, २२, २४, २५, २७, २८, ३१, ३५, ४०, ४३, ४४; **१४.** १३, १५, १७, १९, २१, २३, २४, ३०, ३१; **१५.** ५, ६, ७; **१६.** १, २, ३; **१७.** ३, ९, १०, ११; **१८.** १, २, ४, ९, १०, ११, १२, १३, २१; **१९.** १, २, ३, ७, ८, ९, १०, २९, ३०, ३२, ३४, ३५, ३६; **२०.** १, ९, १०; **२१.** १, ४, ५, २२, २३, २४, ३३, ३४, ३५; **२२.** २, ३, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६, १७, १८, १९, २०, २१, २४, २६, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४५, ४६, ४७, ४८, ४९, ५०, ५२, ५३, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ७१, ७२, ७३, ७४, ७५, ७६, ७७, ७८, ७९, ८३, ८४, ८८, ८९, ९०; **२३.** २, २२,

२३, ३१, ४५, ५०, ५१, ५६; **२४.** ६, ७, ८, ११, १२, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३६, ३७, ३८, ३९; **२५.** २, १३, १४, १५, १६, १७; **२६.** १, ८, ९, १०, १२, १३, १८, २२, २३, २४, २५, २६, २७, ३५, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१; **२७.** ४, ५, १७, २४; **२८.** ४, ३०, ३१, ३२, ३३, ३७, ४९, ५०, ५१, ५२, ५४, ५७, ६१, ६२, ६३; **३०.** १, २, ३, ४, ५, ६, ७, ८, १३, १४, १५, १८, २०, ३२, ३३, ४१, ४२, ४३, ४४; **३१.** ११, १३, १४, २७, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४९, ५३, ६०, ६८, ६९, ७०, ७१, ७३, ७९, ८२, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७; **३२.** ५, ६, ७, १५, २०, ४४; **३३.** ५, १०, ११, १२, १६; **३४.** १२, १३, १४, १६, १७, १८, १९, २२.

अनुष्टुब्जाति–(वितान or वक्त्र) **१७.** ५.

आर्या–**६.** १६, **२४.** ३, ४; **२९.** १.

इन्द्रवज्रा–**१.** ५, २१, २४, २६, ३२; **२.** ५, ७, १०, १२, ४९; **३.** २; **४.** ३, ५, १३; **५.** १२, १५, १६, १७; **६.** ११, २६, २७, २८, ३४; **७.** १८ (defective), २८; **८.** २०, ३०, ४६, ६०; **९.** १३, ३८, ४०, ५०; **१०.** ४, ६, ७, ३३; **११.** १५; **१२.** ९; **१३.** १९, २०, ३३, ३६; **१४.** १०; **१७.** १९, २४; **१८.** ५, १९; **१९.** १९, २२; **२०.** २८, ३०; **२१.** ११, १९, २१; **२२.** ४, ५, २२, ५५, ८५, ८६; **२३.** ५, १२; **२४.** १७, ३४; **२५.** १८, २२, २७; **२६.** १५, २८; **२७.** १२, १४, १५, २६; **२८.** १३, १४; **२९.** ७, ९, ११, १३, ३३, ३४; **३०.** २२, ३१; **३१.** ८, १९, ३०, ३१, ५८, ५९, ६१, ६२, ६३, ६४; **३४.** ७.

उपजाति–**१.** ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, २२, २३, २५, २७, २८, २९, ३०, ३१, ३३; **२.** १, २, ३, ४, ६, ८, ९, ११, १३, १७, १८, २५, २७, २९, ३४, ३६, ३७, ४६, ४८, ५०; **३.** ३, १४; **४.** २, ४, ६, ७, ८, ९, १०, ११, १२, १४, १५, १६, १७, १९, २०; **५.** १, २, ३, ४, ५, ९, १०, ११, १३, १४; **६.** ८, ९, १०, १२, ३२, ३३; **७.** १, २, ९, १०, ११, १२;

४६, ५०, ५१, ५६, ६५, ६६, ६७, ८०, ८८, ८९, ९०, ९१, ९३; **३२.** २३, २४, २५, २७, ३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३८, ३९, ४०, ४२, ४३, ४७; **३४.** १५.

वंशस्थ (=वंशस्थविल)-**३.** ७; **५.** ७, २८, २९, ३०, ३१, ३२, ३३; **६.** १, ४, ५, १९, २०, २१; **७.** ३४, ३६, ३७, ३८; **१०.** ३, ९, ११, १२, १३, १४, १९, २०, २१, २२, २३, २४; **१४.** १; **२१.** १८; **२२.** ८०, ८१, ८२, ९१, ९२, ९३, ९४, ९५, ९६, ९७, ९८, ९९; **२३.** १, ३, २७, ३०, ४२, ४३, ४४, ५२, ५३, ५४, ५५, ६०, ६१, ६६, ६७, ६८, ६९, ७०, ७१, ७२; **२४.** १, ३२; **२६.** ११; **२८.** १५, १६, १७, १८, १९, २०, २१, २२, २३, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४६, ४७, ४८; **२९.** २, ३, १७, १८, १९, २०, २१, २२, २३, २४, २५, ४३, ४४, ५१, ५२, ५३, ५४, ५५, ५६, ५७, ५८; **३०.** ११, १२, १७, २५, २६, २७, २८, २९, ३०, ३५, ३६, ३७, ३९, ४०; **३१.** ४, २८, २९, ७२, ७४, ९४, ९५; **३२.** ३, ३५, ४१, ४५, ४६, ४८; **३३.** ७, ८, ९, १७, १८, १९, २०; **३४.** ६, ८, २३.

वियोगिनी–**२०.** २, ३, ४, ५, ६, ७; **२३.** ३२, ३३, ४७, ४८; **२६.** २, ३.

वैतालीय(अपरवक्त्र)–**३.** ६; **६.** १७; **७.** ४, २०, २४, २५, ३०, ३१; **८.** ११; **१२.** ४; **१७.** २५; **१८.** १४, १५, १६, १७, १८; **१९.** २८; **२७.** ९; **२८.** ६९; **३१.** ९.

शार्दूलविक्रीडित–**२.** २६; **३.** १९, २०, २१; **८.** १४, ४९; **१०.** १८, ३२, ३५; **१४.** २२; **१७.** १२, १३; **२६.** ४४; **२९.** ३७; **३१.** १६.

शालिनी–**२.** २८; **३.** २३; **६.** २३, ३५; **९.** १००; **१२.** ८; **१७.** २२; **२३.** ७३; **२८.** ५६; **३१.** १०; **३३.** ६.

शिखरिणी–**१७.** १४; **२६.** ४२, ४३; **२८.** २४.

स्कन्धक – (१२+१८; १२+१८)–**२९.** ४२.

चतुर्थं परिशिष्टम् ।

आर्यशूरविरचिता

सुभाषित-रत्नकरण्डक-कथा ।

कलिकाताविश्वविद्यालयप्राध्यापकेन
अनुकूलचन्द्रवन्द्योपाध्यायेन संपादिता ।

*

SUBHĀṢITA-RATNAKARAṆḌAKA-KATHĀ

OF

ĀRYA ŚŪRA

Edited by

Dr. A. C. BANERJEE

University Professor and Head of the Department of Pali
Calcutta University

PUBLISHED BY

THE MITHILA INSTITUTE

OF

Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning
Darbhanga

1959

कथानुक्रमणिका ।

PREFACE

In the following pages is presented for the first time an edition of the *Subhāṣita-Ratnakaraṇḍaka-Kathā* of Ārya Śūra. It is a Buddhist Sanskrit text intended for popularisation of the *saddharma*, *i. e.*, the excellent religion of the Buddha. It was composed particularly for the use of monk-preachers for inspiring faith in Buddhism in the minds of the laity. In Nepal it has been discovered and is written in Newari characters. A manuscript copy of the text was procured from the Nepal Durbar Library through Dr. S. N. Sen, the then Curator of the Nepal Museum. In the colophon it appears that Ārya Śūra was the author of this text.

The present text contains twentyeight chapters which are all in verses. Some are short, while others are long. The concluding chapter, the *Pāramitākathā*, for instance, contains two ślokas only. The chapters, therefore, are not uniform in extent. It speaks *inter alia* of the six *pāramitās* (perfections), *viz.*, *dāna* (liberality), *śīla* (morality), *kṣānti* (forbearance), *vīrya*, (energy), *dhyāna* (meditation) and *prajñā* (wisdom). These six *pāramitās* (perfections) are frequently referred to in the Mahāyānic code of discipline. Each one of the pāramitās (perfections) here has been extolled and recommended for the attainment of spiritual progress in life. Indeed, this doctrine of the *pāramitā* (perfection) made a strong appeal to the laity and made Buddhism a popular religion. Like other Mahāyāna texts, this text commences with salutation to the Buddha and closes with the following stanza :—

ये धर्मा हेतुप्रभवा हेतुस्तेषां तथागतो ह्यवदत् ।
तेषां यो निरोध एवंवादी महाश्रमणः ॥

The text also appears in Tibetan and there are two Tibetan renderings of it. Both of them are included in Bstan-ḥgyur (Tanjur). One is contained in mDo-ḥgrel, Vol. Gi, folios $127b^1$–$142a^6$ and the other in mDo-ḥgrel, Vol. Ne, folios $214a^2$–$227b^6$ of the Snarthang edition. The Tibetan translations are, as a rule, very faithful and almost verbatim. But the present text on collation with the Tibetan versions is found to have more divergence than agreement. Further, there is a slight difference between the two Tibetan versions. It is, therefore, likely that the Tibetan renderings were made not from the present work but from some other, lost to us. In other words, there were texts other than our present text which the Tibetan translators made use of.

Our manuscript is complete, but it has been badly copied. It is full of mistakes of various types. Even the orthography is sometimes not correct. For collation there is no other manuscript nor any Tibetan translation and so with some difficulty the readings have been settled. The Tibetan versions have occasionally been useful to me.

It should be observed that Ārya Śūra who lived in the 4th century A. D., was one of the famous Buddhist writers of Sanskrit Kāvyas. He writes in an elegant *kāvya* style. It is 'more artistic than artificial'. So far only one work of the author has been available to us in print. The *Jātaka-Mālā* which contains thirty-four *Jātakas* illustrating the *pāramitās* (perfections) of a *bodhisattva* have been published in America (Harvard Oriental Series). In Tibetan, however, five other works besides the *Jātakamālā* are ascribed to Ārya Śūra. They are: *Pāramitāsamāsa*, *Prātimokṣasūtrapaddhati*, *Bodhisattvajātakadharmagaṇḍī*, *Supathādeśaparikathā* and *Subhāṣitaratnakaraṇḍakakathā*. Sanskrit originals of these texts are all lost. Considering the elegance of style of the *Jātaka-Mālā*, the question naturally arises in one's mind whether the author of the present text is identical with that of the *Jātaka-Mālā*. We know that there were two distinguished Nāgārjunas. One was the promulgator of the Mādhyamika system of thought and the other was a great Tāntric teacher. The two Nāgārjunas lived about four hundred years apart, but they have been carelessly mingled together in Tibetan traditions. Similar may be the case with our poet Ārya Śūra. There were very likely two individuals of the name of Ārya Śūra. One was the author of the *Jātakamālā* and the other was that of the *Subhāṣitaratnakaraṇḍakakathā*. In Tibetan accounts, the two have probably been mistakenly taken as one person.

I take this occasion to express my gratitude to Dr. P. L. Vaidya, M. A. (Cal.), D. Litt (Paris), Retired Director, Mithila Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning, Darbhanga, Bihar, for his kindly including the present text as an appendix to his new edition of the *Jātaka-Mālā*.

University of Calcutta
23rd July, 1958

ANUKUL CHANDRA BANERJEE

आर्यशूरविरचिता

सुभाषित-रत्नकरण्डक-कथा ।

ॐ नमो बुद्धाय ।

१

मानुष्यं समवाप्य दुष्करशतैर्लब्ध्वा दुरापं क्षणं
मृत्यौ[1] निष्प्रतिकारदारुणतरे नित्यं पुरःस्थायिनि ।
पाथेयं दमदानसंयममयं यैर्न प्रभूतं कृतं
संसारोग्रमहाप्रपातपतिताः प्राप्स्यन्ति दुःखानि ते ॥ १ ॥
मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य विद्युत्संपातचञ्चलम् ।
भवक्षये मतिः कार्या भवोपकरणेषु या ॥ २ ॥
मनुष्यत्वं समासाद्य विद्युज्ज्वालोर्मिचञ्चलम् ।
पुण्यमेवात्र कुर्वीत यतश्चिन्तामणिर्नृणाम् ॥ ३ ॥
यस्यानुभावान्मानुष्यं प्राप्तं भूयोऽपि सांप्रतम् ।
पुण्यं[2] तद्वरमस्तीह यस्माद्धेतुः सुखस्य तत् ॥ ४ ॥
मानुष्यं यदपाश्रयेण भवता लब्धं पुनः सांप्रतं
रूपौदार्यकुलोन्नतिप्रभृतिभिर्युक्तं विचित्रैर्गुणैः ।
तत्पुण्यं सुहृदेकमेव जगतां बन्धुः स[3] जन्मान्तरे
तस्मात्पूर्णमिदं कुरु त्वमसकृत्सर्वार्थसंपत्करम् ॥ ५ ॥
लक्ष्मीनिकेतं यदपाश्रयेण प्राप्तोऽसि लोकाभिमतं प्रभुत्वम् ।
तान्येव पुण्यानि विवर्धयेथा न कर्षणीयो ह्युपकारिपक्षः ॥ ६ ॥
विरमत पापतः कुरुत पुण्यमुदारतरं
दमयत दुर्दमं विषयलोलमनस्तुरगम् ।
भवत मुनीन्द्रवत्[4]परहिताभिरताः सततं
दशति न यावदेव मरणाहिरसह्यविषः ॥ ७ ॥

॥ इति पुण्यप्रोत्साहनकथा ॥ १ ॥

२

जलनिधिकूर्मकराठ्युगरन्ध्रप्रवेशनवत्[5]
क्षणमवाप्याद्भुतमिमं समवेत्य चलम् ।
प्रशमपुरैकवर्म विनिपातभयापहरं
शृणुत सुदुर्लभं क्षणमपीह मुनेर्वचनम् ॥ ८ ॥

---

१ Ms. मृत्यै. २ Ms. पुण्यन्तद्वद्वयस्येह. ३ Ms. स्वजन्मान्तरे ४ Ms. मुनिन्द्रवत्.
५ Ms. °समागमं for °प्रवेशनवत्.

यद्दुर्लभं कल्पशतैरनेकै-
मीनुष्यमष्टाक्षणदोषमुक्तम् ।
तत्सांप्रतं प्राप्तमतो भवद्भिः
कार्यो हि धर्मश्रवणाय यत्नः ॥ ९ ॥

पल्लवाग्रजलबिन्दुचञ्चले
क्लेशजालपरिवेष्टिते भवे ।
यो न चिन्तयति कर्मसत्पथं
तस्य जन्म भवतीह निष्फलम् ॥ १० ॥

न नरकगतैः प्रेतैस्तिर्यग्गतैर्विकलेन्द्रियै-
रमरगुरुभिः प्रत्यन्तस्थैर्निराकृतदर्शनैः ।
मुनिसवितरि प्रज्ञालोके न वानुदिते जिने
सुनरविबुधैः शक्यं पातुं मुनीन्द्रवचोमृतम् ॥ ११ ॥

तस्मात्कुकार्यं व्यपहाय सर्वं
कुरुष्व कार्यं परमार्थधर्मम् ।
श्रोतव्य एव प्रयतेन धर्मो
यस्मादतः सर्वगुणा भवन्ति ॥ १२ ॥

मौनीन्द्रं वाक्यरत्नं जनयति सुधियामेतदादौ प्रमोदं
श्रोत्रायाते ततश्च प्रबलगुरुघनध्वान्तवृन्दं निहन्ति ।
चिन्ताध्यानावसाने स्फुटयति सकलं जन्मचक्रप्रबन्धं
निःशेषातङ्कपङ्क्तिं विघटयति सदा सर्वसंपन्निधानम् ॥ १३ ॥

हरति तीव्रभवप्रभवं पदं
दिशति निर्वृतिसौख्यमनुत्तरम् ।
तदिदमेवमवेत्य मुनेर्वचः
शृणुत संप्रति निर्मलमानसाः ॥ १४ ॥

॥ इति धर्मश्रवणप्रोत्साहनकथा ॥ २ ॥

३

यत्प्राप्य जन्मजलधेरपि यान्ति पार-
मारोपयन्ति शिवमुत्तमबोधिबीजम् ।
चिन्तामणेरपि समभ्यधिकं गुणौघै-
र्मानुष्यकं क इह तद्विफलीकरोति ॥ १५ ॥

---

१ Lacuna in Ms. Our reading is based on T. २ Ms. प्रयत्नेन.

योो मानुष्यं कुशलविभवैः प्राप्य कल्पैरनल्पै-
मोहात्पुण्यद्रविणमिह न स्वल्पमप्याचिनोति ।
सोऽस्माल्लोकात्परमुपगतस्तीव्रमभ्येत्य शोकं
रत्नद्वीपाद्वणिगिव गतः स्वं गृहं शून्यहस्तः ॥ १६ ॥
नाकुशलैः कर्मपथैर्मानुष्यं लभ्यते पुनः ।
अलभ्यमाने मानुष्ये दुःखमेव कुतः सुखम् ॥ १७ ॥
अतः परं नास्ति माया न च मोहस्ततः परम् ।
यदीदृशं क्षणं प्राप्य न कुर्यात्कुशलं बहु ॥ १८ ॥
एकक्षणकृतात्पापादवीचौ कल्पमास्यते ।
नैकजन्मकृतात्पापात्का पुनः सुगतौ कथा ॥ १९ ॥
अत एवाह भगवान् मानुष्यमतिदुर्लभम् ।
महार्णवयुगच्छिद्रकूर्मग्रीवार्पणोपमम् ॥ २० ॥

॥ इति दुर्लभमानुष्यकथा ॥ ३ ॥

४

अन्नपानशयनासनसंप-
द्रत्नमाल्यवसनाभरणानि ।
कीर्तिरुत्तमगुणौ वि सुवल्यो (?)
दानतः कथितमेतदशेषम् ॥ २१ ॥
आज्ञादीप्तिर्भोगसंपत्प्रकृष्टा
रूपौदार्यं वर्णमाधुर्यमोजः ।
वाक्सौभाग्यं कान्तिरारोग्यमायु-
स्तत्तद्दानादिष्टमिष्टं फलं च ॥ २२ ॥
अश्वाः क्षौमाणि नागा बहुकुसुमसितं चामलं चातपत्रं
सौधं संगीतिगर्भं मधु पटहरवाः पुष्पमाला युवत्यः ।
भोज्यं रत्नानि हाराः पुरनगरमहीदेशना देवलोकः
संबुद्धत्वं च बुद्धैः कथितमिह फलं दानकल्पद्रुमस्य ॥ २३ ॥
यन्नीलोत्पलकोमलामलदलप्रस्पर्धिनेत्राः स्त्रिय-
श्वञ्चन्मेखलचुम्बितोरुजघना विस्रस्तरक्तांशुकाः ।
दास्यं यान्ति विकम्पितस्तनतटा व्यावल्गितभ्रूलता-
स्तन्मात्सर्यकपाटपाटनपटोर्दानस्य विस्फूर्जितम् ॥ २४ ॥

१ Ms. पुण्ये for पुण्य°. २ Ms. रत्नंद्वद्रणिगिव. ३ Ms वचः for माया. Our reading is based on T. ४ Ms. बहुम्. ५ Ms. गुणेवियुवल्यो.

अश्वैश्चामरभारनामितधरै रूपैः खलीनोन्मुखै-
नगैर्भिन्नमदैश्च यन्तुरवरा गच्छन्ति छत्रोच्छ्रयैः।
भूपैः साभरणैः कृताञ्जलिपुटैरभ्यर्च्यमानाः सदा
तद्दानस्य फलं वदन्ति मुनयः पूर्वार्जितस्येदृशम्॥ २५॥
हारैर्वज्रविचित्रहेमवलयैर्यत्पार्थिवा भूषिताः
केयूरैर्मुकुटैश्च रत्नखचितैः सिंहासनस्थाः सदा।
मध्येऽन्तःपुरिकाजनस्य विविधैः क्रीडन्ति विक्रीडितै-
स्तद्दानस्य फलं वदन्ति मुनयः शार्दूलविक्रीडितम्॥ २६॥
प्रासादे मणिरत्नहेमखचिते छत्रध्वजालंकृते
वीणावल्लकिवेणुगीतमुदिते रत्नप्रभोद्भासिते।
यच्छक्रो रमते शचीसहचरो योषित्सहस्राकुले
तद्दानस्य फलं वदन्ति मुनयः पूर्वार्जितस्येदृशम्॥ २७॥
दाता प्रियत्वमुपयाति जनस्य शश्व-
त्संसेव्यते च बहुभिः समुपेत्य सद्भिः।
कीर्तिश्च दिक्षु विसरत्यमलं यशोऽस्य
तत्तत्पदं समुपयान्ति विशालदानात्॥ २८॥
भेदात्कायस्य देवेष्वविकलविविधोत्तमभोगास्पदेषु
प्राप्योत्पत्तिं विचित्रां स्तवककुसुमितस्फीतकल्पद्रुमेषु।
उद्यानेषु प्रकामं सुचिरमतिसुखं नन्दनादिष्वखिन्नः
प्राप्नोत्युत्कृष्टरूपामरयुवतिजनैः सेव्यमानः प्रदानात्॥ २९॥
दानं नाम महानिधानमतुलं चौराद्यसाधारणं
दानं मत्सरलोभदोषरजसः प्रक्षालनं चेतसः।
संसाराध्वपरिश्रमापनयनं दानं सुखं वाहनं
दानं नैकसुखोपभोगसुमुखं सन्मित्रमात्यन्तिकम्॥ ३०॥
श्रोणीसंगतमेखलाः कलगिरो लीलाचलैकभ्रुवः
कर्णासन्नविशालचारुनयनाः केशान्तसक्तस्रजः।
यद्वासं[3] स्वयमङ्गनाः सुकृतिनामायान्ति पीनोरव-
स्तन्माहात्म्यमुवाच संभृतफलं दानस्य शौद्धोदनिः॥ ३१॥
निर्यस्यत्सहकारभङ्गसुरभि प्रेङ्खन्तमग्नोत्पलं
श्रीमत्काञ्चनभाजने विनिहितं बन्धूकताम्रं मधु।

१ Ms. मध्यन्त°. २ Ms. विशालदासौ. ३ Ms. यद्वासं. ४ Ms. प्रेक्षन्तिमग्नोत्पलं.

कामिन्या शपथोपनीतमसकृद् यत्पीयते कामिना
हेतुं तत्र वदन्ति शुद्धमुनयो दानं परं श्रेयसः ॥ ३२ ॥
इति दानगुणान्निशम्य सौम्य
प्रयतात्मा कुरु दान एव यानम् ।
त्रिभवोग्रमहाभये नराणां
न हि दानात्परमस्ति बन्धुरन्यः ॥ ३३ ॥
॥ इति दानकथा ॥ ४ ॥

५

यद्दृश्यते जगति चारुतरं प्रियं वा
रूपं कुलं प्रियजनो विभवाः सुखं वा ।
तत्पुण्यशिल्पिकृतमेव वदन्ति सन्तः
कल्याणकारिपुरुषस्य तु पुण्यमेतत् ॥ ३४ ॥
अत्युच्छ्रितोन्नतसितध्वजपङ्क्तिचित्रै-
र्नागाश्वपत्तिरथसंक्षुभितैर्बलौघैः ।
उद्धूतचामरविराजितगात्रशोभाः
पुण्याधिकाः क्षितिभुजो भुवि संचरन्ति ॥ ३५ ॥
कौशेयकौशिकदुकूलविचित्रवस्त्रा
मुक्तावलीकनकरत्नविभूषिताङ्गाः ।
यत्केचिदेव पुरुषाः श्रियमुद्वहन्ति
पुण्यस्य पूर्वचरितस्य कृतज्ञता सा ॥ ३६ ॥
आयुः सुदीर्घं सुकुले च जन्म
कान्तं वपुर्व्याधिभयं न चास्ति ।
धनं प्रभुत्वं परिवारसंप-
द्भवन्ति पुण्यस्य महाविपाकाः ॥ ३७ ॥
यच्चक्रवर्तिः प्रवरैस्तु रत्नैः
सहस्रपुत्रैश्च समन्वितोऽपि ।
समुद्रसीमां बुभुजे धरित्रीं
तत्पुण्यरत्नस्य फलं विशालम् ॥ ३८ ॥
विचित्रपद्मासनमध्यसंस्थितः
सुरासुरेन्द्रादिनमस्कृतः सदा ।

१ Ms. शुद्धमुनयो. २ Ms. °चामल°. ३ Ms. °कासिक°. ४ Ms. व्याधितयं.
५ Ms. सहस्रपुत्रैश्च.

यद्ब्रह्मलोकं त्वभिभूय तेजसा
ब्रह्मा सदा भाति तदेव पुण्यतः ॥ ३९ ॥
यद्देवनागासुरसिद्धसंघै-
र्गन्धर्वयक्षाधिपकिन्नरैश्च ।
संपूज्यते देवगुरुः सदैव[1]
तत्पुण्यरत्नस्य फलं विशालम् ॥ ४० ॥
रूपं वीर्यं च शिल्पं च विहाय विवेशा नराः ।
परलोकमितो यान्ति कर्मवायुभिरीरिताः ॥ ४१ ॥
पुण्यं त्वेकमिहात्यन्तमनुगामि सुखोदयम् ।
पुण्यमन्यैरहार्यत्वाद्धनानां प्रवरं धनम् ॥ ४२ ॥
ये मेरुमपि वेगेन विकिरन्ति दिशो दश ।
तेऽपि पुण्यस्य भङ्गाय नालं प्रलयवायवः ॥ ४३ ॥
संवर्तसलिलोद्भूतनिरङ्कुशविसार्पिणा ।
पुण्यं न क्लेदमायाति चतुःसागरवारिणा ॥ ४४ ॥
प्रदीप्तकिरणाङ्गारैः सप्तभिर्भास्करानलैः ।
क्षितौ वा दह्यमानायां पुण्यमेकं न दह्यते ॥ ४५ ॥

इति पुण्यकथा ॥ ५ ॥

६

आढ्यो निर्नष्टशोकः क्षतसकलकलिर्लोचनानन्दपात्रं
सौभाग्यश्रीनिधानं समुपचितबलाक्रान्तगात्रो[2] यशस्वी ।
तेजस्वी कान्तरूपः प्रवचनचतुरो दान्तसर्वेन्द्रियैश्च[3]
व्यङ्गो धीमान् प्रदाता भवति भगवतो[4] बुद्धबिम्बं विधाय ॥ ४६ ॥
यावन्तः परमाणवो भगवतः स्तूपेषु बिम्बेषु वा
तत्कर्तुं दिवि भूतले च नियतं तावन्ति राज्यान्यपि ।
रूपारूप्यसमाधिसंपदखिलं भुक्त्वा च सर्वं सुखं
अन्ते जन्मजराविपत्तिरहितं प्राप्नोति बुद्धं पदम् ॥ ४७ ॥
द्वात्रिंशता भूषितचारुगात्रः
सल्लक्षणैर्लक्षितचक्रवर्ती ।
भवेज्जिनान्ते जितदोषशत्रुः
त(ता ?)थागतां यः प्रतिमां विधत्ते ॥ ४८ ॥

१ Ms. सदेव. २ Ms. रेवसा. ३ Ms. °सर्वेन्द्रियाणो. ४ Ms. भगवतौ.

इन्द्रियाणामवैकल्यं स्त्रीत्वदुर्गतिदूरता।
जन्म मानुष्यकं वंश उच्चैरादेयवाक्यताम्(ता?) ॥ ४९ ॥
जातिः श्रुतिः स्मृतिर्धैर्यमभिवाञ्छितसंपदः।
स्थानेष्वभिनिवेशश्च रागादिभिरबाधना ॥ ५० ॥
संबोधिरिति जायन्ते विशेषाः साधुसंमताः।
विधाय बुद्धप्रतिमां स्तूपं वा प्रीणिताः[1] सदा ॥ ५१ ॥
न याति दास्यं न दरिद्रभावं
न प्रेष्यतां नापि च हीनजन्म।
न चापि वैकल्यमिहेन्द्रियाणां
यो लोकनाथप्रतिमां करोति ॥ ५२ ॥
॥ इति बिम्बकथा ॥ ६ ॥

७

नानागन्धैः सुगन्धैः स्नपयति सुगतं पुष्पधूपाङ्गरागै-
र्यो वा पूजां करोति प्रमुदितमनसा श्रव्यवादित्रशब्दैः[2]।
मन्दाकिन्यां विजृम्भत्कनकमयसरोजस्य किञ्जल्करेणु-
व्यामायां स्नाति सोऽन्ते सकलकलिमलक्षालितो याति मोक्षम् ॥ ५३ ॥
दिव्यस्त्रीपीनतुङ्गस्तनजघनघनाघातविक्षोभितायां
जृम्भज्जाम्बूनदाब्जच्युतसुरभिरसोद्गारगन्धं क्षिपन्त्याम्।
मन्दाकिन्यां सुरौघाः प्रतिदिनमुदकक्रीडया[3] यद्रमन्ते
नानागन्धोदकेन स्नपनफलमिदं बुद्धभट्टारकस्य ॥ ५४ ॥
मृगमदचन्दनसुकुङ्कुमसमरसं ⏑ ⏑
सुरभिमनोरमासितसितारुणपीतरुचि।
स्नपनमिदं य एव विदधाति मुनेर्मनुजः
स भवति वीतमानसमलो जगुरस्तमलाः ॥ ५५ ॥
इति स्नानकथा ॥ ७ ॥

८

मज्जद्वारविलासिनीकरकुचश्रोण्यूरुविस्फालितां
यत्पीतस्फुटपङ्कजां सुरपतिर्मन्दाकिनीं गाहते।
कान्ताभिः स्मरविह्वलाभिरसकृल्लोकोत्तमायादरा-
त्तद्गन्धोदकपाद्यधूपकुसुमस्रग्गन्धदानात्फलम् ॥ ५६ ॥
यद्राजा चक्रवर्ती वियति गतघनैः कुङ्कुमाम्भःप्रवाहैः
कर्पूरामोदवद्भिर्मलयजसुरभिश्लेषशीतैर्युतायाम्।

१ Ms. प्रोणिता सदा. २ Ms. श्रव्यरादिव्यशब्दैः. ३ Ms. क्रीदया.

गङ्गायां नङ्गसौख्यं परममनुभवन् मोदते सुन्दरीभि-
स्तत्त्यागात्कुङ्कुमादेर्गुणमणिनिधये चैत्यभट्टारकाय ॥ ५७ ॥
मृदङ्गवीणापटहप्रदानैः
कृत्वा तु पूजां सुगतोत्तमानाम्।
शृणोति शब्दान् सुरमानुषाणां
श्रोत्रं च दिव्यं लभते विशिष्टम् ॥ ५८ ॥

इति कुङ्कुमादिकथा ॥ ८ ॥

९

गजतुरगपदातिस्यन्दनैः सप्तरत्नै-
र्व्रजति सुतसहस्रैर्व्योम्नि यच्चक्रवर्ती।
शशधरपरिवेषच्छत्ररुद्धार्कपाद-
स्तदपि फलमुदारं छत्रदानात्प्रभूतम् ॥ ५९ ॥
वाचालप्रचलालिचक्रचरणव्यालोलपुष्पोत्कलं
नानावर्णसुगन्धिभूरिकुसुमन्यासेन चित्रीकृतम्।
छत्रं चारुविचित्रपट्टसहितं चैत्याय यो यच्छति
प्राप्नोति क्षितिपार्चितं स हि चतुर्द्वीपेश्वरत्वं ध्रुवम्[1] ॥ ६० ॥
हेमच्छत्रतिरस्कृतार्ककिरणाः श्रीमद्विनीतद्विप-
स्कन्धस्था बहु[2]रत्नभूषणवराः शक्रर्द्धिविस्पर्धिनः।
चातुर्द्वीपकचक्रवर्त्यवनिपा यद्यान्ति खे लीलया
तत्ताथागतधातुचैत्यकुसुमच्छत्रप्रदानात्फलम् ॥ ६१ ॥

॥ इति च्छत्रकथा ॥ ९ ॥

१०

पदे सुगतसंपदां सपदि संप्रतिष्ठा भुवि
प्रकाशितयशा भवत्यखिलसत्त्वधात्वाश्रया।
समुन्नततरस्थिरकृतिषु संपदा[3] संश्रितो
जिनैः प्रतिकृतिष्वनेन[4] यदि धातुरारोप्यते ॥ ६२ ॥
शक्रः समन्तादुपगम्य लक्ष्मीं
द्वीपांश्च भुक्त्वा चतुरैः सुरेन्द्रः[5]।
अन्ते विशुद्धं पदमाप्तवांस्त-
द्धातोः समाराधनतो[6] जिनस्य ॥ ६३ ॥

१ Ms. ध्रुत्वम्. २ Ms. वज्र° for बहु°. ३ Ms. संप्रदा. ४ Ms. °प्रकृतिजनेन for °प्रतिकृतिष्वनेन. ५ Ms. भूत्वा चतुरो नरेन्द्रः. ६ Ms. समारायणता.

दृश्यन्ते कान्तिमन्तः शशधरवदनाः सुभ्रुवो दीर्घनेत्रा
मर्त्या यस्मिल्लोकेवनतकनकनिभाः (?) क्षान्तिसौरत्ययुक्ताः।
पृथ्वीं यच्चापि राजा जलनिधिवसनां पालयंश्चक्रवर्ती
तत्सर्वं बुद्धबिम्बे भवति तनुभृतां धातुमारोप्य भक्त्या ॥ ६४ ॥
॥ इति धात्वारोपणकथा ॥ १० ॥

११

भवति कनकवर्णः सर्वरोगैर्विमुक्तः
सुरमनुजविशिष्टश्चन्द्रवद्दीप्तकान्तिः।
धनकनकसमृद्धो[1] जायते राजवंशे
सुगतवरगृहेऽस्मिन् मण्डलं यः करोति ॥ ६५ ॥
ये प्राप्नुवन्ति सहसैव जनाधिपत्यं
दीर्घायुषो विविधरोगभयैर्विमुक्ताः[2]।
बुद्धस्य ते हि भुवनत्रयपूजितस्य
कृत्वा भवन्ति कुसुमैः सह मण्डलानि ॥ ६६ ॥
दानं गोमयमम्बुना च सहितं शीलं च संमार्जनं
क्षान्तिं क्षुद्रपिपीलिकापनयनं वीर्यं क्रियोत्थापनम्।
ध्यानं तत्क्षणमेकचित्रकरणं प्रज्ञा सुरेखोज्ज्वला
एताः पारमिता यदेव लभते कृत्वा मुनेर्मण्डलम् ॥ ६७ ॥
दिव्यैः सुखैः सकलभोगवरैश्च युक्ता
मर्त्या भवन्ति कनकाधिककान्तवर्णाः[3]।
पद्मानना अविकलाङ्गविशालनेत्राः[4]
पुष्पैर्गणस्य विविधैर्वसुधां विचित्य ॥ ६८ ॥
॥ इति मण्डलकथा ॥ ११ ॥

१२

कान्तापाणिसरोजपत्रविधृतां सद्वर्णगन्धोज्ज्वलां
स्वादुस्पर्शसुखां सुराः सुरपुरे यद्देववृन्दारकैः।
भास्वत्काञ्चनभाजनेषु निहितामश्नन्ति दिव्यां सुधां
तद्बुद्धप्रमुखार्यसंघविषयेऽत्यन्तान्नदानात्फलम्[5] ॥ ६९ ॥
मैत्र्या वै सह किंकरैः स्मररिपुं निर्जित्य वज्रासने
क्लेशारीनपि यो दुरन्तविषयानन्तश्चरान् दुर्जनान्।
स्कन्धारातिमविप्रसह्य सुगतौ मृत्युं च नीत्वा वशं
प्राप्तः सर्वरसाग्रतोदवसितः(?) सोप्यन्नदानोदयः ॥ ७० ॥

१ Ms. °समृद्धौ. २ Ms. रागभयैः. ३ Ms. कनकाधिप°. ४ Ms. स्वविकला°. ५ Ms. °न्यत्यन्त°.

संपूर्णसर्वाङ्गसमन्वितं च
  सन्मुख्यसंपत्प्रतिभां नवां च ।
आयुर्बलं वर्णमुदाररूपं
  प्राप्नोति विद्वान् हि शतप्रदानात् ॥ ७१ ॥
निर्जित्य शत्रून् बलवीर्ययुक्तां(युक्तान् ?)
  लक्ष्मीं समासाद्य च ये नरेन्द्राः ।
स्वादूनि भोज्यानि समाप्नुवन्ति
  भोज्यप्रदानाद्धि सदा तदेतत् ॥ ७२ ॥

॥ इति भोजनकथा ॥ १२ ॥

१३

प्रेङ्खन्नीलसरोजगर्भममलं यत्पद्मरागानुगं[1]
  काम्यं काञ्चनभाजने विनिहितं प्रालेयमिश्रं मधु ।
किंचित्ताम्रविलोचनप्रियतमाप्रत्यर्पितं पीयते
  संगीतं ध्वनिसंगतं नरवरैस्तत्त्वन्नदानात्फलम् ॥ ७३ ॥
यद्वैदूर्येन्द्रनीलप्रबलमणिचितैर्भाजनैः शीतकौम्भै-[2]
  र्देवा दिव्याङ्गनाभिः स्तनकलशभरव्याप्तवक्षःस्थलाभिः ।
पानं प्रीतिप्रसक्ताः सह मधु मधुरं माधवं वा पिबन्ति
  प्रोक्तं प्राज्ञैः फलं तद्विवृतगुणगणैर्यस्य[3] दानस्य रम्यम् ॥ ७४ ॥
यत्पानं वर्णगन्धप्रभृतिगुणयुतं कल्पितं तृड्विनाशि
  श्लेष्माघातँप्रवातप्रशमनचतुरं[4] पिप्पलीखण्डचूर्णम् ।
ग्रीष्मे प्रालेयभिन्नं शशिकरसदृशे भाजने संस्कृतं त-
  द्दत्वा संधाय भक्त्यामरभवनगतो दिव्यमाप्नोति पानम् ॥ ७५ ॥
मधुमधुरमुदारमादरेण
  प्रवरगणाय ददाति पानकं यः ।
दिवि भुवि स चरेच्च पानदाना-
  त्पिबति चिरं प्रवराङ्गनोपनीतः(तम् ?) ॥ ७६ ॥
श्रद्धाप्रसन्नमनसो भुवि ये मनुष्याः
  संधाय पानकवरं प्रदिशन्ति काले ।
संसारपर्वतदरीतटवासैकान्ते[5]
  ते प्राप्नुवन्ति मधुरं हि सदा सुपानम् ॥ ७७ ॥

॥ इति पानकथा ॥ १३ ॥

---

१ Ms. °नुर्श. २ Ms सावकौम्भैः. ३ Ms. न जुणंति वितगणया. ४ Ms. °घातोप्रवाते-प्रशमन°. ५ Ms. वासंस्यास्त.

१४

ये नीलपीतहरितारुणशुक्लचित्र-
वर्णप्रभेदरुचिरां कलवस्त्रमालाम्।
यच्छन्ति लोकगुरवे सगणोत्तमाय
ते प्राप्नुवन्त्यभिमतप्रवराम्बराणि ॥ ७८ ॥

यः संघायाशेषगुणप्रवराय
श्राद्धो भक्त्या चीवरमालां प्रददाति।
स प्राप्नोति हि वसनं वस्त्रवरिष्ठं
काषायं च क्लेशकषायप्रतिपक्षम् ॥ ७९ ॥

दत्वा सत्पिङ्गचित्रस्तबकविरचितां नीलपीतावदातै
रक्तैरन्यैश्च रम्यैः सुरुचिरवसनैश्चैवरीचारुकादि।
वाचा मुक्तं सुवस्त्रं सुगतसुतगणायाभिरूपात्मने श्री-
स्त्रीवस्त्रालंकृतात्मा भवति पद्मतिः(?)सर्वधर्मेश्वरः सः ॥ ८० ॥

॥ इति वस्त्रकथा ॥ १४ ॥

१५

शक्राधिकप्रवरभोगसमन्वितास्ते
ये चेन्दुकान्तिवपुषो वरकीर्तियुक्ताः।
शक्रान् विजित्य रभसाः सततं भवन्ति
संघस्य शुभ्रकुसुमैः प्रकिरन्ति पूजाम् ॥ ८१ ॥

नीलोत्पलप्रचयतुल्यशरीरगन्धा
विख्यातकीर्तिविमलायतचारुनेत्राः।
रत्नोत्तमासु[1] विचरन्ति मनुष्यभूता
दत्वा जिने प्रवरधूपमुदारगन्धम् ॥ ८२ ॥

वैदूर्यमुक्तामणिभूषिताङ्गाः
कौशेयवस्त्रावृतसर्वकायाः।
नरोत्तमाः सर्वजनैरुपेता
भवन्ति संघे सुरभिप्रदानात् ॥ ८३ ॥

रोगादिभिः प्रबलदुःखकरैर्विमुक्ताः
प्रियाननाः कनकतुल्यमनोज्ञवर्णाः।
राज्यं हि ये विगतकण्टकमाप्नुवन्ति
भैषज्यदानविधिना प्रीणयन्ति संघम् ॥ ८४ ॥

॥ इति पुष्पादिकथा ॥ १५ ॥

1 Ms. रत्नायमासु.

१६

यच्चक्रवर्तिक्षितिपप्रधानैः
  कृताञ्जलिं कुण्डलचारुगण्डैः।
भक्त्या स्वमूर्ध्ना[1] बहु मन्यते त-
  द्बुद्धप्रणामात्कथयन्ति प्राज्ञाः॥ ८५॥
ये जातमात्राः (?) प्रभुतां प्रयान्ति
  श्रेष्ठे कुले जन्म सदैव येषाम्।
हस्त्यश्वयानैश्च परिभ्रमन्ति
  कृत्वा तु ते श्रेष्ठतरे प्रणामम्॥ ८६॥
प्रथयति यशो धत्ते श्रेयो विवर्धयते कुलं
  हरति दुरितं सर्वं सर्वं[2] ह्यरातिविशंसनम्।
सुगतनियतां लोके नॄणां करोति च सत्क्रियां
  फलति च शिवायान्तेऽवश्यं मुनीन्द्रनमस्क्रियाम्(या?)॥ ८७॥
चक्री नृपो यद्बलकीर्तियुक्तो
  द्वात्रिंशता लक्षणभूषिताङ्गः।
संजायते वै क्षितिपप्रधानो
  बुद्धप्रणामाद्धि फलं तदुक्तम्॥ ८८॥
एवं बहुगुणं मत्वा कायं च क्षणभङ्गुरम्।
बुद्धप्रणामात्को विद्वान् कायकर्म समाचरेत् (?)॥ ८९॥
कः सत्त्वतमः कुर्याद्बुद्धा दूरतः पुनर्भवाद्भीतः (?)।
तस्यैव नमस्कारं भवपारमवाप यद्धेतोः॥ ९०॥
इति प्रणामकथा॥ १६॥

१७

माला सारङ्गरूपप्रभवमृदुमहद्रोमशश्लाघ्यवस्त्रा
  हेमन्ते गर्भगेहे प्रियतमवनितावाङ्ग(?)युग्मोपगूढाः।
यत्क्रीडन्ति क्षितीशा विविधरसवरै रम्यपानैः समृद्धा-
  स्तत्स्यादुज्ज्वालिकायाः फलमतिमधुरं भिक्षुसंघार्पितायाः॥ ९१॥
ज्वालातरंगविकसद्दहनोपगूढां
  भीमस्वनां शिशिरशीतविनाशकर्त्रीम्।
उज्ज्वालिकां मुनिवरप्रवराय दत्वा
  दीप्तप्रभो भवति देवमनुष्यलोके॥ ९२॥

१ Ms. सुमूर्ध्नी. २ Ms. धूलि (?).

गन्धर्वासुरकिन्नरैः सहचरा देदीप्यमानाः सदा
विद्युद्बालशरच्छशाङ्कसदृशाः कान्ताभिरालिङ्गिताः।
स्वर्गे यद्विचरन्ति दीप्तवपुषो लोलायमानाः सुरा-
स्तद्दत्त्वार्यगणाय शीतसमये प्रोज्ज्वालिकां श्रद्धया ॥ ९३ ॥
जित्वा रिपून् ये गजवाजियुक्तान्
पृथ्वीं समन्तादनुशासयन्ति।
दीप्तप्रभा हेमविभूषिताङ्गा
उज्ज्वालिकायाः फलमेव तेषाम् ॥ ९४ ॥
॥ इति उज्ज्वालिकादानकथा ॥ १७ ॥

१८

धराधरतिरस्कृतं परसुदूरदेशस्थितं
सुसूक्ष्ममपि वस्त्वतितिरस्कृतैरावृतम्।
कराग्र इव संस्थितं यदि न रुद्धं दर्शो
ददर्श सुगतस्य दीपपरिबोधनात्तत्फलम् ॥ ९५ ॥
बुद्धत्वं ** सुगतः प्रदीपकेन
व्याकार्षीन्ननु नगरावलम्बिकायाः।
को दद्याद्भगवति न प्रदीपमालां
प्रात्यर्थं विमलमुनीन्द्रलोचनस्य ॥ ९६ ॥
दूरं सूक्ष्मं व्यवहितं दृश्यं पश्यन्ति ये जनाः।
जिनप्रदीपमालायास्तत्फलं मुनयो जगुः ॥ ९७ ॥
दृश्यन्ते ये क्षितीशाः शशधरवपुषो दीर्घनीलोत्पलाक्षा
देवा यद्देवलोके वरकनकनिभा भासयन्ति स्वकान्त्या।
राजा यश्चक्रवर्ती मणिकिरणशतैर्भासयन् गां प्रयाति
तत्सर्वं दीपदानाद्भवति तनुभृतां शाक्यसिंहाय भक्त्या ॥ ९८ ॥
लोके यद्भान्ति मर्त्याः कुवलयनयनाः सुभ्रुवो हेमवर्णाः
शक्रो यद्देवराजो दशशतनयनो भाति दिव्यासनस्थः।
यद्ब्रह्मा वीतकामः प्रवरसुरनतो भाति दिव्ये विमाने
दत्वा तद्दीपमालां भवति बहुफलं शास्तृचैत्ये नराणाम् ॥ ९९ ॥
॥ इति प्रदीपकथा ॥ १८ ॥

१ Ms. दीप्ततमा. २ Ms. °तिरोस्कैर°. ३ Ms. इव स्थितं. ४ Ms. adds तदिष्टं after दृशा, which metre does not require. ५ Ms. °मालास्त°. ६ Ms. यद्भ्रान्तिमत्यः.

१९

सर्वर्तुरम्यवरहर्म्यतले नरेन्द्राः
संगीतिगर्भ[1]जडया च गिरा रमन्ते ।
शुद्धान्तवारवनिताभिरशीततायाः
श्चातुर्दिशार्ययतिसंघविहार[2]दानात् ॥ १०० ॥

बुद्धप्रचोदनवचोऽपि मुनेरशेष-
मारोप्य आर्ययतिसंघविहारहेतोः ।
यज्जाग्रतोऽपि चरतः स्वपतः स्थितस्य
पुण्याभिवृद्धिरुपविप्रभवप्रमाणम् (?) ॥ १०१ ॥

प्रज्ञावज्रप्रहारप्रविदरितकलिक्ष्माधरस्य प्रसादा-
त्संघस्योद्दिश्य सर्वोपकरणसुभगं यो विहारं करोति ।
प्रासादे वैजयन्ते प्रवरमणिमये स्तम्भभिन्ने प्रियाभिः
सार्धं सर्वर्तुरम्ये दृढं[3]मभिरमते देवलोके स एव ॥ १०२ ॥

श्रीमद्वितानवरपङ्कजचित्रवस्त्रं
नीत्वा दिशः स्थगित[4]भित्तिगृहं प्रधानम् ।
दत्वा गणाय गुणिने प्रवराय शैक्ष[5]-
प्रासादरत्नमधिगच्छति वैजयन्तम् ॥ १०३ ॥
॥ इति विहारकथा ॥ १९ ॥

२०

पर्यङ्कविष्टरसमास्तृततूलिका[6]स-
सीमन्तिनीघनपयोधरपीडिताङ्गाः ।
संशेरते क्षितिभुजो निशि यैः प्रदत्तं
शय्यासनं स्थगित[7]दोषगणोत्तमाय ॥ १०४ ॥

दिव्यस्त्रीचारुका[8]यां कलरवकलिते चित्रवस्त्रावृतायां
शय्यायां रत्नमय्यामुरसि परिमलामोदवत्यां महत्याम् ।
कान्ताबाहूपधानश्चिरममरपुरे निर्भयस्तत्र शेते
यस्तच्छय्यासनानां फलमिदमुदितं भिक्षुसंघाय दानात् ॥ १०५ ॥
कर्पूरचन्दनवरागुरुलिप्तगात्रा
दिव्याङ्गनास्तनयुगान्तरवर्तिदेहाः ।

१ Ms. °गर्भजया. २ Ms. °विहारात्. ३ Ms. विढ°. ४ स्थितित°. ५ Ms. शाक्तं or शाक्तं. ६ Ms. °तुलिकास°. ७ Ms. सनित°. ८ Ms. °चारुकाराणां.

नित्यं शयीत (?) वरवस्त्रसुतूलिकायां
स्तूपे परं शयनभूषणदानतस्तत् ॥ १०६ ॥

॥ इति शयनासनदानकथा ॥ २० ॥

२१

यद्वीपांश्चतुरो विजित्य रभसाद्यातो मघोनः पुरं
मांधाता त्रिदशाधिपाच्च मुदितो लेभे यदर्धासनम् ।
सप्ताहं च हिरण्यवृष्टिरतुला जाताऽस्य यन्मन्दिरे
तत्पात्रप्रतिपादितस्य महतो दानस्य चित्रं फलम् ॥ १०७ ॥
तथा पात्रं चतुर्धा तु गतिदुःखार्त्याधिभेदतः ।
पृथक् पृथक् फलं तस्माद्विशिष्टं जायते नृणाम् ॥ १०८ ॥
वृत्तानताः कुवलयेन्दुसमानवर्णा
मर्त्याः सदा विमलदृष्टिविशालवक्षाः ।
दानान्मनुष्यगतिकेषु समाप्नुवन्ति
रम्याणि यानशयनासनभोजनानि ॥ १०९ ॥
ग्लानेषु यन्नरवराः प्रदिशन्ति दानं
दीनेषु दुर्बलधनेषु कृपान्विता ये ।
यच्चन्द्रवत्प्रवरदेहविशालनेत्रा
बालार्कतुल्यवपुषः शुभकीर्तियुक्ताः ।
राज्यं नरा विगतशत्रुभयं लभन्ते
सर्वं हि तत्स्वगुरुमातृजनेषु दानात् ॥ ११० ॥
यद्गच्छन्ति क्षितीशा हयरथकरिभिर्वर्ध(र्ध्य?)माना जनौघै-
श्छत्रैः सौवर्णदण्डैः शशिकरसदृशै रुद्धतीक्ष्णार्कपादाः ।
राजा यच्चक्रवर्ती वरनृपतिशतैर्याति सार्धं पृथिव्यां
क्षेत्रे सम्यक्तदेतत्प्रवरगुणफलैः शोधिते दानबीजात् ॥ १११ ॥
मांधाता मुद्गदानात्क्षितिपतिरभवत्पांशु(शु?)दानादशोको
राजा वै कापिशाख्यस्त्रिदशपतिरभूत्पश्चसारप्रदानात् ।
चित्राख्यः सीर(?)दानान्मधुपलसयुतं क्षीणदोषाय दत्वा
प्राप्तं(प्तो?) वै क्षमापतित्वं सुरपतिभवने सिंहनामाधिपत्यम् ॥ ११२ ॥
दत्तं बह्वपि नैव तद्बहुफलं सत्पात्रहीनं धनं
क्षिप्तं बल्बजकण्टकाकुलतले क्षेत्रेऽखिले[5] बीजवत् ।

---

1 Ms. शेरते, but it affects metre; our reading offends grammar.
2 Ms. स्तूपापरां शयनासनप्रदानतस्तत्. 3 Ms यातास्य या. 4 Ms. तदेतत्सम्यक्. 5 Ms. क्षेत्रे क्षिते, probably for क्षेत्रे क्षितेः.

रागद्वेषतमोमलव्यपगते पात्रे गुणालंकृते
दानं स्वल्पमपि प्रयाति बहुतां न्यग्रोधबीजं यथा ॥ ११३ ॥
॥ इति क्षेत्रकथा ॥ २१ ॥

२२

यो धर्मरत्नं लिखतीह नित्यं
शृणोति तच्चिन्तयते सदैव ।
संभावनां वा यदि वात्र कुर्या-
ज्जातिस्मरत्वं लभते स नित्यम् ॥ ११४ ॥
यद्देवलोके वरकल्पवृक्षाः
सर्वार्थसिद्धि[1]प्रभवा भवन्ति ।
देवो[2]त्तमानां सुखहेतुभूता-
[3]स्तद्गोप्रदानस्य फलं विशालम् ॥ ११५ ॥
यद्गर्भे परिपुष्टिमेति शुचिभिः प्रोत्नीयमानो रसैः
कल्पे सन्मधुसर्[4]पिषी पिबति [5]यत्क्षीरं च काले पुनः ।
प्रोद्भि[6]न्नं वरकेशरद्युतियुतं पानं च यद्यौवने
वृद्धत्वे च यथेप्सितं वररसं तद्गोप्रदानोद्भवम् ॥ ११६ ॥
सिंहासनं प्रमुदितो रुचिरङ्गणाय(?)
भक्त्या ददाति विधिवत्खलु यश्च सत्त्वः ।
सिंहासनानि लभते प्रवराणि सद्यो
वज्रासनं च सुरपन्नगसिद्धवन्द्यम् ॥ ११७ ॥
सौवर्णपात्रे सततं नरेन्द्रा
यत्क्षीरमश्नन्ति रसादियुक्तम् ।
लक्ष्मीसमृद्धाश्च नरा लभन्ते
पद्माननास्तन्महिषीप्रदानात् ॥ ११८ ॥
यानप्रदानेन सदातुराणां
सुदुर्बलानां वहनेन चैवं ।
संमाननां वै कुरुते गुरूणा-
मृद्धिं समाप्नोति नरस्तु तेन ॥ ११९ ॥
अश्वैर्विचित्रैः सततं भवन्ति
सुव[7]र्णगात्रच्छुरिता नरेन्द्राः ।

१ Ms. °सिद्धिकरा which offends metre. २ Ms. केवोत्तमानां. ३ Ms. तं गोप्र°. ४ Ms. °सर्पीसि. ५ Ms. om. यत्. ६ Ms. भिन्दन्दि. ७ Ms. सुवर्णायत्र°.

ऋद्ध्या च गच्छन्ति सुदूरदेशं
यानप्रदानस्य फलं हि तत्स्यात्[1] ॥ १२० ॥
हारार्धहाराः कटकैरुपेताः
क्रीडन्ति देवेषु मनोज्ञवर्णाः।
सार्धं हि यत्र त्रिदशाधिपेन
निःसङ्गदानात्प्रवदन्ति[2] सन्तः ॥ १२१ ॥
भीतान् समाश्वासयते सदैवा-[3]
धीरान्नरो वाक्प्रतिपादनेन।
सर्वान्तमारैः[4] परिभूयतेऽसौ (?)
वाक्यं च नित्यं मधुरं शृणोति ॥ १२२ ॥
यदर्हयन्तीह जिनस्य वाक्यैः
क्लेशारिमार्गं भुवि धर्मधातुम्।
संसारसौख्यं त्वनुभूय सर्वं
धर्मेश्वरत्वं प्रवरं लभन्ते ॥ १२३ ॥
प्रतिश्रयं ते प्रविशन्ति सन्तः
सर्वत्र काले श्रमपीडितानाम्।
ते यान्ति नाकं सततं प्रहृष्टाः
शक्रेण सार्धं च सदा रमन्ते ॥ १२४ ॥
ये रोपयन्तीह[5] सुकाननानि
वृक्षांश्च पुष्पाणि च गन्धवन्ति।
च्युत्वापि ते यान्ति दिवं मनुष्या
उद्यानमालाद्युपभोगयुक्ताः ॥ १२५ ॥
कुर्वन्ति सेतुं विषमे प्रदेशे
पानीयमध्येऽपि च ये मनुष्याः।
स्वर्गं सदाभोगसमन्वितं हि
यान्त्युत्तमास्ते वरहेमगात्राः ॥ १२६ ॥
वापीतडागानि सुशोभनानि
कृत्वा नराः स्वर्गमवाप्नुवन्ति।
इहैव लोके च मनुष्यभूता
राज्यानि रम्याणि सुखावहानि ॥ १२७ ॥

१ Ms. यानप्रदातुवदेवमत्याः. २ Ms. प्रदवन्ति. ३ Ms. सदैव. ४ Ms. सर्वैन्तमारैः.
५ Ms. रापयन्ति.

कूपान् मठान् सत्त्वसमाश्रयांश्च
वातातपत्रेषु निमित्तभूतान् ।
ये कारयन्ति प्रवरान् मनुष्या-
स्ते[1] देवभूताः सुखिनो भवन्ति ॥ १२८ ॥

छत्राणि ये वा प्रतिपादयन्ति
सूर्याद्गुता येन(नीह ?) सुदुःखितेषु ।
छत्रोपमास्ते जितशत्रुसंघा
भवन्ति नित्यं वरसौख्ययुक्ताः ॥ १२९ ॥

पादाश्रयं चित्रमुपानहौ च
सर्वेषु सत्त्वेषु दिशन्ति भक्त्या ।
यानोत्तमैस्ते सुचिरं प्रयान्ति
देवेषु मर्त्येषु सदोपपन्नाः ॥ १३० ॥

शंसन्ति ये जिनवरं गुणकीर्तनेन
कायप्रणामक्रियया च गुरूंश्च सर्वान् ।
संमाननां गुरुकुलात्समवाप्नुवन्ति
जातिं तथैव वचनप्रतिसंविदं च ॥ १३१ ॥

मृदङ्गवीणापटहादिभिर्ये
कुर्वन्ति पूजां सुगतोत्तमानाम् ।
मनुष्यभूताः[2] सुमनोज्ञवाक्याः
शृण्वन्ति शब्दान् सुमनोज्ञरूपान् ॥ १३२ ॥

यष्टिं समारोपयति प्रहृष्ट-
श्छत्रं च घण्टां सुगतस्य चैत्ये ।
छत्रावलीं वा कुरुते स तेन
लक्ष्मीं समाप्नोति बलेन युक्तः ॥ १३३ ॥

मनुष्यभूतो भुवि यः समन्ता-
दीशत्वमाप्नोति नरो विशालम् ।
केयूरमुक्ताभरणैरुपेतो
भूमिप्रदानात्तदुशन्ति सन्तः ॥ १३४ ॥

बिम्बं करोति प्रवरं जिनस्य
स्तूपं च छत्रप्रवरैरुपेतम् ।

---

१ Ms. तदेवभूताः. २ Ms. मनुष्यभूतां.

धातुं समारोपयतीह यश्च
स्वर्गं समाप्नोति नरस्तु तेन ॥ १३५ ॥
ये बुद्धमुद्दिश्य महान्ति नित्यं
कुर्वन्ति मृद्गोमयलेपनानि ।
पुष्पं फलं भोजनपानकं वा
यच्छन्ति ते राजबलं लभन्ते[1] ॥ १३६ ॥
दीपानुदारान्[2] विविधांश्च गन्ध-
पुष्पाणि धूपं गुडपानकं वा ।
दिशन्ति संघस्य तथा च हेम
भवन्ति ते देवसुखेन युक्ताः ॥ १३७ ॥
उज्ज्वालिकां ते(ये?) प्रदिशन्ति सद्भ्यः
शीतागमे वस्तुमथापि गेहम् ।
स्तूपाङ्गणं धातुवरं विहारं
ये शोधयन्तीह नराः प्रयत्नैः ।
निर्माल्यमेत्य च समुद्धरन्ति
ते हेमवर्णाः सुदृशो भवन्ति ॥ १३८ ॥
उज्ज्वालिकां ये प्रदिशन्ति सद्भ्यः
शीतागमे वस्तुमथापि गेहम् ।
यानं विचित्रं वरकन्यकां वा
ते जन्मभूमौ सुखिता भवन्ति ॥ १३९ ॥
दीर्घायुरेव भुवि सर्वरुजां विमुक्तिं
प्राप्नोति सौख्यमतुलं सततं प्रहृष्टः ।
देवोद्भवानि विविधानि सुखानि भुङ्क्ते
प्राणातिपातविरतः खलु सोऽपि विद्वान् ॥ १४० ॥
दृष्ट्वा परस्य विभवं न करोति चौर्यं
गुप्तिं च यो न कुरुते परिरक्षणार्थम् ।
प्राप्नोत्यसौ द्रविणसंपदमप्रमेयां
सर्वैस्तु तस्करमृगादिशतैरहार्याम् ॥ १४१ ॥
दारान् परस्य परिवर्जयतीह योऽसौ
दारानसौ लभते (ति?) तांश्च मनोज्ञरूपान् ।

१ Ms. ।रमन्ते. २ Ms. दीपानदारान्.

शत्रूद्भवो न हि जनस्य कदाचिदेव
लोके च वै भवति विश्वसनीय एव ॥ १४२ ॥

नीलोत्पलस्येह यथा हि गन्धो
मनोज्ञरूपः सततं प्रवाति ।
तद्वन्मनुष्यस्य भवन्ति गन्धा
मुखादसत्यं न तु विक्रिया च ॥ १४३ ॥

यन्मित्रसंधि नृपतेश्च पूजां
भक्त्यान्वितं पुत्रकलत्रभृत्यम् ।
भोगानुदारान् सुखमप्रमेयं
प्राप्नोति नित्यं पिशुनाद्विमुक्तः ॥ १४४ ॥

आनन्दशब्दं मधुरं शृणोति
वाक्यानि नित्यं सुमनोज्ञकानि ।
देवेषु मर्त्येषु च जायतेऽसौ
पारुष्यवाक्याद्विरतो नरो[1] यः ॥ १४५ ॥

धर्मार्थसत्त्वनिरता खलु यस्य वाणी
लोके सदा प्रियतमा भवतीह नित्यम् ।
संपूजनां स लभते बहुरत्नजातै-
र्यायाच्च्युतो विबुधलोकमनन्तसौख्यम् ॥ १४६ ॥

स तीव्ररागो भवतीह नैव
भोगैरुदारैः सततं च युक्तः ।
आदर्शवाक्यः पृथुकीर्तियुक्तः
परस्वतृष्णाविगतो हि यो वै ॥ १४७ ॥

प्रासादिकत्वं लभते स नित्यं
स्फीतं सुखं राज्यधनादि लोके ।
ब्रह्मत्वमासादयतीह सम्यङ्
मैत्रस्य चित्तस्य वशान्मनुष्यः ॥ १४८ ॥

स्वर्गापवर्गै समवाप्तुकामै-
र्नरैस्तु नित्यं समुपार्जनीया ।
अस्तित्वदृष्टिः परमा हि यस्मात्
सर्वस्य सा वै कुशलस्य मूलम् ॥ १४९ ॥

[1] Ms. नराय.

बुद्धानिराकृतमतिस्तु[1] विलोभनीया
पुण्यान्युदारभुवनत्रयसौख्यकानि।
तस्मान्नरेण विदुषा सततं निषेव्याः
श्राद्धाः समस्तगुणरत्ननिधानभूताः ॥ १५० ॥

श्रद्धा शुभस्य जननी जननी यथैव
सैवादिजा मनसिजा व्रजतीह वश्या।
श्रद्धाकरेण रहितो न हि बोधिपक्षः
सद्धर्मरत्ननिकरग्रहणे समर्थः ॥ १५१ ॥

भ्रष्टो यथा विपस्या(यथाधिपत्या?) दैश्वर्यफलानि न ह्यवाप्नोति।
श्रद्धेन्द्रियविभ्रष्टो न तथार्यफलान्यवाप्नोति ॥ १५२ ॥

तस्मान्नरेण विदुषा सुगतादिकेषु
कार्यं मनःप्रसदनं सततं हि तेषु।
निःशेषदोषसनयाम्व(?) न चान्यदस्ति
श्रद्धा यथा दहति दोषगणं समस्तम् ॥ १५३ ॥

दीनाः कुवाससो मूढाः कपालाङ्कितपाणयः।
दर्शयन्त्येव लोकस्य ह्यदातुः फलमीदृशम् ॥ १५४ ॥

दग्धस्थूणासमुच्छ्रयाः प्रतिगृहं प्रेतोपमा भैक्षुकाः
शश्वत्क्षुद्विहता भ्रमन्ति यदमी देहीति बाहूच्छ्रिताः।
दूरं[2] प्रज्ञदशामुपेत्य बहुधा व्यावृत्य तिष्ठन्त्यपि
प्रायोऽल्पं सकृदप्यमीभिरशनं दत्तं न कस्मैचन ॥ १५५ ॥

सूचीमुखाः कुहरनेत्रविशुष्कगात्राः
केशाम्बरा रविकरैः परिवीतवेशाः।
प्रेताः सदा सलिललाभाशया यदार्ता-
स्तैथा[3] (?) न दानविकलेन फलं च वेत्ति (?) ॥ १५६ ॥

दानं सर्वसुखं महाभयहरं भोग्यं महाचार्थदं (?)
नानाकारविशालभोगसुपदं तद्वै गुणालंकृतम्।
तस्माद्दानमनेकदोषशमनं संसारघोरापहं
क्षुत्तृष्णादि[4]सुशोषणं शुभकरं कुर्युर्नरा यत्नतः ॥ १५७ ॥

॥ इति विचित्रकथा ॥ २२ ॥

---

1 Ms. °मतेन्तविलोहतीह. २ Ms. corrupt and illegible. ३ Ms. corrupt and illegible. ४ Ms. क्षुतृष्णा च.

[संग्रहश्लोकाः—

पुण्योत्साहनं श्रवणं दुर्लभं त्यागपुण्ययोः ।
बिम्बं स्थानं तथा गन्धश्छत्रं धातोश्च रोपणम् ॥ १ ॥
मण्डलं भोजनं यानं वस्त्रं पुष्पादिवर्णनम् ।
प्रणामोज्ज्वालिकादीपविहारशयनासनम् ॥ २ ॥
क्षेत्रं विचित्रं चैवान्तःशल्येता (?) बहुधा भृशम् ।
कथा द्वाविंशतिः[1] प्रोक्ता भूयो दानस्य वर्ण्यते ॥ ३ ॥]

२३

यथा हि पूर्णः स न जङ्गमो ह्रदः
प्रफुल्लशाखश्च सकण्टको द्रुमः ।
श्रुतेन वित्तेन कुलेन वञ्चित-[2]
स्तथाविधः शीलपराङ्मुखो जनः ॥ १५८ ॥
वरं दरिद्रोऽपि सुशीलवान् भवे-
न्न चार्थवानप्यनलंकृतो गुणैः ।
दरिद्रभावेऽपि हि सज्जनः स्तुतो[3]
रसो गुणानाममृताद्विशिष्यते ॥ १५९ ॥
संमानयन्ति गुरवो गुणवन्तमार्या-
स्तेजस्विनोऽपि धनिनोऽपि मनस्विनोऽपि ।
तस्मान्नरो नरपतेरपि यंसकाका (?)
तस्मात्तमिच्छति स रक्षतु शीलमेव ॥ १६० ॥
लोके सुखं विषयजं सभयं सवैरं[4]
धर्मात्मनः कृतमतेः सुखमुत्तमं तु ।
तस्मान्नरः सुखमुदारमहार्यमार्गं
यः प्राप्तुमिच्छति स रक्षतु शीलमेव ॥ १६१ ॥
यो भ्रष्टशीलविनयः[5] स विनाशकाले
त्रासं समाविशति शीलवतो न शास्ति ।
तस्माद्प्रकृष्टविनयो वरलोचनं ते (?)
योगं तु पृच्छति स रक्षतु शीलमेव ॥ १६२ ॥
शीलेन निश्चयदृढेन दिवं प्रयाति
नान्यत्र[6] ** न कुदृष्टिकृतैर्विमार्गैः ।

---

1 Ms. द्वात्रिंशतिः, but T confirms our reading. 2 Ms. वल्वितः. 3 Ms. स्ततो. 4 Ms. सवैवं. 5 Ms. विनयस्य. 6 Ms. नान्यप्रकूमेन न कुदृष्टिकृतैर्विमार्गैः.

तस्माद्वतेऽपि वनवासमृतेऽपि लिङ्गा[१]द्
य: स्वर्गमिच्छति स रक्षतु शीलमेव ॥ १६३ ॥
शीलं विना प्रहरणावरणानि रक्षा
शीलं धनं पर[२]ममेवमहार्यमन्यैः ।
शीलं स्थिरं व्युपशमेऽप्यनुगामि मित्रं
शीलं विभूषणमृतेऽपि विभूषणेभ्यः ॥ १६४ ॥
न ह्यस्ति शीलसदृशं हितकारि मित्रं
स्निग्धाशयो न खलु शीलसमोऽस्ति बन्धुः ।
माता पिता च तन[३]यो न विधातुमिच्छे-
द्यच्छीलमूर्जितफलं हितमादधाति ॥ १६५ ॥
॥ इति शीलकथा ॥ २३ ॥

२४

सर्वमेतत्सुचरितं दानं सु[४]गतपूजनम् ।
कृतं कल्पसहस्रैर्यत्प्रतिघं प्रतिहन्ति तत् ॥ १६६ ॥
न च द्वेषसमं पापं न च क्षान्तिसमं तपः ।
तस्मात्क्षान्तिं प्रयत्नेन भावयेद्विविधैः शीलैः ॥ १६७ ॥
मनः श[५]मं न गृह्णाति न प्रीतिं सुखमश्नुते ।
न[६] निद्रा (द्रां?) नश्यति द्वेषं द्वेषश[७]ल्ये हृदि स्थिते[८] ॥ १६८ ॥
न द्विषन्तः क्षयं यान्ति यावज्जीवमपि घ्नतः ।
क्रोधमेकं तु यो हन्यात्तेन सर्वद्विषो हताः ॥ १६९ ॥
विकल्पेन्धनदीप्तेन जन्तुः क्रोधहविर्भुजा ।
दहत्यात्मा वनं चादौ(?) परं धक्ष्यति वा नरान् ॥ १७० ॥
जरा रूपवतां क्रोधः (शत्रुः ?) तमश्चक्षुष्मतामपि ।
वधाद्धर्मार्थकामानां तस्मात्क्रोधं निवारयेत् ॥ १७१ ॥
मत्कर्मचोदिता ह्येते यतस्तेऽप्युपकारिणः ।
ये च यास्यन्ति नरकान् म[९]यैवैते समुद्धृताः(?) ॥ १७२ ॥
एतानाश्रित्य मे पापं क्षीयते क्षमतो बहु ।
मामाश्रित्य च यान्त्येते नरकादीर्घवेदनात् ॥ १७३ ॥
अहमेवापकार्येषां ममैते चोपकारिणः ।
कस्माद्विपर्ययं कृत्वा खलु चेतः प्रकुप्यसि ॥ १७४ ॥

१ Ms. लिङ्गा. २ Ms. परमार्थमहार्य°. ३ Ms. तनया च. ४ Ms. सुत°. ५ Ms. समं. ६ Ms. निवद्रानश्यति. ७ Ms. °शल्यं. ८ Ms. स्थितं. ९ Ms. मयैवैनेहताताः.

मुख्यं दाण्डादिकं हित्वा प्रेरके यदि कुप्यसि।
द्वेषेण[1] प्रेरितः सोऽपि द्वेषे द्वेषस्तु मे वरम् ॥ १७५ ॥

॥ इति क्षान्तिकथा ॥ २४ ॥

२५

वीर्यं हि सर्वगुणरत्ननिधानभूतं
सर्वापदस्तरणि वीर्यमहाप्लवेन।
नैवास्ति तज्जगति वस्तु विचिन्त्यमानं
नावाप्नुयाद्यदिह वीर्यरथाधिरूढः ॥ १७६ ॥

युद्धेषु यत्करितुरंगपदातिमत्सु
नाराचतोमरपरश्वधसंकुलेषु।
हत्वा रिपूञ्जयमनुत्तममाप्नुवन्ति
विस्फूर्जितं तदिह वीर्यमहामद(गज?)स्य ॥ १७७ ॥

अम्भोनिधीन् मकरवृन्दविघट्टिताम्बू-
स्तुङ्गाकुलाकुलतरंगविभङ्गवन्तः[2] (?)।
वीर्येण गोष्पदमिव प्रविलङ्घ्य शूराः
कुर्वन्त्यनर्घगुणरत्नधनार्जनानि ॥ १७८ ॥

रागादी (दींस्?) तुरगानिवोग्रवपुषो विष्कम्भवीर्यान्विताः
शीलं सज्जनचित्तनिर्मलतरं सम्यक्समादापद् (?)।
मर्त्याः कान्ततरे सुमेरुशिखरे यान्त्येव वीर्यान्विता
मोदन्ते सुरसुन्दरीभुजलतापाशोपगूढाश्चिरम् ॥ १७९ ॥

यद्देवा नियतिविमानवासिनोऽसिनोऽन्ये[3] (?)
निर्द्वन्द्वा समनुभवन्ति सौमनस्यम्।
अन्त्यं तद्विपुलफलप्रसूतिहेतो-
र्वीर्यस्य स्थिरविहितस्य सा विभूतिः ॥ १८० ॥

॥ इति वीर्यकथा ॥ २५ ॥

२६

क्लेशारिवर्गं त्वभिभूय योगैः[4]
संबोधिलक्ष्मीपदमाप्नुवन्ति।

1 Ms. द्वेषेन. 2 Ms. °विभङ्गंतीमान्. 3 Ms. °वासिनोन्योन्यनिर्द्वंद्वा. 4 Ms. om. योगैः which is supplied from T.

बोध्यङ्गदानं प्रदिशन्ति सद्यो
ध्यानं हि तत्र प्रवदन्ति हेतुम्॥ १८१॥
जन्मप्रबन्धकरणैकनिमित्तभूतान्
रागादिदोषनिचयान् प्रविदार्य सर्वान्।
आकाशतुल्यमनसः समलोष्टहेमा (?)
ध्यानाद्भवन्ति मनुजा गुणहेतुभूताः॥ १८२॥
जित्वा क्लेशारिवृन्दं शुभवरमथ ते सर्वथा लब्धलक्षं
प्राप्तं संबोधिलक्ष्मी प्रवरगुणमयी दुर्लभामन्यभूमें (?)।
सत्वे ज्ञानाधिपत्यं विगलि(त?)रिपुभयाः (?) कुर्वते यन्नरेन्द्रा
ध्यानं तत्रैकहेतुं सकलगुणनिधिं प्राहुरार्या गुणौघाः॥ १८३॥
मोहान्धकारं प्रविदार्य शश्व-
ज्ज्ञानावभासं कुरुते समन्तात्।
संबुद्धसूर्यः सुरमानुषाणां
हेतुः स तत्र प्रवरः समाधिः॥ १८४॥
॥ इति ध्यानकथा॥ २६॥

२७

प्रज्ञाघनेन विकिरन्ति नरस्य रूप-
मालेख्यरूपमिव सारविहीनमन्तः।
बुद्ध्यन्वितस्य फलमिष्टमुदेति वीर्या-
द्वीर्यं तु बुद्धिरहितं स्ववधाय शत्रुः॥ १८५॥
योऽनेकजन्मान्तरजं स्वजन्म
भूतं भविष्यत्कुलनामगोत्रः (?)।
मध्यान्तवद्योऽपि जनः प्रवेत्ति
प्रज्ञाबलं[1] तत्कथयन्ति तज्ज्ञाः॥ १८६॥
यद्बुद्धो मर्त्यलोके मलतिमिरगणं दारयित्वा महान्तं
ज्ञानालोकं करोति प्रहरति च सदा दोषवृन्दं नराणाम्।
आदेष्टा चेन्द्रियाणां वरमनुजमनो वेत्ति सर्वैः प्रकारैः
प्रज्ञा तत्रापि नित्यं शुभवरजननी हेतुमुत्कीर्तयन्ति॥ १८७॥
कार्यार्णवे चापि दृढं निमग्नाः
संग्राममध्ये मनुजाः प्रधानाः।

1 Ms. प्रज्ञावरं.

प्रज्ञावशात्ते[1] विजयं लभन्ते
प्रज्ञावतस्ते शुभहेतुभूताः ॥ १८८ ॥
तस्मात्सर्वगुणार्थसाधनकरी प्रज्ञैव संवर्धतां
न प्रज्ञाविकला विभान्ति पुरुषाः प्रातः प्रदीपा इव ॥ १८९ ॥

॥ इति प्रज्ञाकथा ॥ २७ ॥

स्वर्गापवर्गगुणरत्ननिधान[2]भूता
एताः षडेव[3] भुवि पारमिता नराणाम् ।
ज्ञात्वा नरः स्वहितसाधनतत्परः स्या-
त्कुर्यान्न कः सततमाशु दृढं प्रयत्नम् ॥ १९० ॥

॥ इति पारमितापरिकथा । सुभाषित[4]रत्नकरण्डके समाप्ता[5] ॥

॥ कृतिराचार्यशूरस्य[6] ॥

१ Ms. प्रज्ञावसान्ते. २ Ms. °विधान°. ३ Ms. सदेव. ४ Ms. शुभासित°. ५ Ms. समाप्त. ६ Ms. °सुरस्य. This is followed by ग्रन्थप्रमाणमस्य शतम् । ये धर्मा हेतुप्रभवा हेतुस्तेषां तथागतो ह्यवदत् । तेषां च यो निरोध एवंवादी महाश्रमणः ॥ शुभमस्तु सर्वदा ॥

श्लोकसूची।

CRITICAL NOTES

[Black figures refer to the *Jātaka* in this work.]

1. This Jātaka is not yet traced to any Pali source. It appears to be thus peculiar to the period of transition from Hīnayāna to Mahāyāna form of Buddhism. The first trace of this Jātaka is found in Mūla Sarvāstivāda Vinaya from which Avadāna No. 32 in DA seems to have been taken. Kṣemendra in AK refers to this Jātaka in Avadāna No. 51 (pages 318–319) and also again in Avadāna No. 95 (page 538). Kṣemendra also bodily takes two verses व्याघ्रीमुखावलिविलास° from DA in his AK 51.

2. The story of Sibi is well-know in the Purāṇas. In Jātaka 499 and in CP 8 it is found in Pali. AK also in Avadāna No. 91 refers to king Sibi in a slightly different form.

3. This Jātaka corresponds to Pali Jātaka No. 415.

4. This Jātaka appears under different name in Pali. See J. No. 40 which there is called *Khadiraṅgāra-Jātaka.*

5. This Jātaka corresponds to Pali J. No. 40, where its title is *Viṣayhaseṭṭhijātaka.*

6. This Jātaka corresponds to J. No. 316 and CP No. 10 where it is called Sasapandita.

7. This Jātaka corresponds to J. No. 480 and CP No. 1 where the title is Akitti or Akatti.

8. I have not been able to trace the Pali source of this Jātaka, though the topic figures frequently in the Buddhist literature.

9. This is one of the most popular stories in Buddhist literature. It corresponds to J. No. 547 and CP No. 9. It also figures in MV 30. 88 and AK No. 29. The story has been sculptured in the Relic Chamber of the Mahā Thūpa in Ceylon and elsewhere.

10. I have not been able to trace this Jātaka to Pali sources.

11. This Jātaka corresponds to *Kulavakajātaka* in Pali, see J. No. 31

12. This Jātaka is not yet traced to Pali sources.

13. This Jātaka corresponds to J. No. 527.

14. This Jātaka corresponds to J. No. 463.

15. This Jātaka corresponds to J. No. 75 and CP No. 30.

16. This Jātaka corresponds to J. No. 35 and CP No. 29.

17. This Jātaka corresponds to J. No. 512. Many stanzas in the Sanskrit form have a very close correspondence with Pali version.

18. Not yet traced to Pali sources.

19. This Jātaka corresponds to Pali J. No. 488 and CP No. 24. Note that at the end there is a remark: तच्चेदं जातकं भगवान् व्याकार्षीत्, followed by three stanzas: अहं शारद्वतीपुत्रो etc. Although all Pali Jātakas have दूरेनिदानं, अविदूरेनिदानं and सन्तिकेनिदानं with the main गाथा and its commentary, Āryā Śūra in JM does not include any of these five constituents of a Jātaka. Hence Kern regarded as spurious the portion at the end of this single Jātaka and puts it into brackets.

20. This Jātaka corresponds to J. No. 171 where its title is Kalyāṇadhammajātaka.

21. This Jātaka corresponds to J. No. 443 and CP No. 14. The sanskritised form चुड्ड used by Kern is unusual. The Pali form is either चुळ्ळ or चूळ equal to क्षुद्र in Sanskrit and means 'smaller or 'younger'. Compare चुलता=चुळ्ळपिता or क्षुद्रपिता.

22. This Jātaka corresponds to J. No. 502.

23. This Jātaka corresponds to J. No. 528.

24. This Jātaka corresponds to J. No. 407. The story has been sculptured in the Bharhut Stūpa.

25. This Jātaka corresponds to J. No. 483.

26. This Jātaka corresponds to J. No. 482.

27. This Jātaka corresponds to J. No. 407 and CP No. 27 where it is called *Kapirāja*.

28. This Jātaka corresponds to J. No. 313. This story is sculptured in Ajanta Caves and stanzas 4, 15 and 19 from this work are engraved under it. The credit of identifying the source of the fragmentary stanzas goes to Dr. H. Lüders. See Yazdani: Ajanta Cave Paintings and Volume of notes thereon.

29. and **30.** The Pali source of these Jātakas is not yet traced.

31. This Jātaka corresponds to J. No. 537 and CP No. 32. The story is well-known in the Purāṇas under Kalmāṣapāda and also eleswhere like AK 53 and 91.

32. This Jātaka corresponds to J. No. 510 and CP No. 23.

33. This Jātaka corresponds to J. No. 278 and CP No. 15.

34. This Jātaka corresponds to J. No. 308 where its title is *Javasakuṇajātaka*.

It should be noted that although the stories selected by Ārya Śūra are old, the treatment given to them by him varies with the subject-matter. The fame of Ārya Śūra for 'chaste expression' rightly rests on this treatment.

बौद्धसंस्कृतग्रन्थमालायां प्रकाश्यत्वेन संकलिपता ग्रन्थाः ।

१ नव धर्माः

१ ललितविस्तरः (प्रकाशितम्) Rs. 10.00 and 12.50

२ समाधिराजसूत्रम् (यन्त्रस्थम्)

३ लङ्कावतारसूत्रम्

४ अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता आलोकव्याख्यासहिता (यन्त्रस्था)

५ गण्डव्यूहसूत्रम्

६ सद्धर्मपुण्डरीकसूत्रम्

७ दशभूमिकसूत्रम्

८ सुवर्णप्रभाससूत्रम्

९ तथागतगुह्यकम्

२ माध्यमिकमते–

१० मध्यमकशास्त्रं नागार्जुनीयम्, आचार्यचन्द्रकीर्तिविरचितया प्रसन्नपदाख्य-व्याख्यया संवलितम्

११ शिक्षासमुच्चयः शान्तिदेवविरचितः (यन्त्रस्थः)

१२ बोधिचर्यावतारः शान्तिदेवविरचितः प्रज्ञाकरमतिविरचितया पञ्जिकाख्य-व्याख्यया संवलितः

३ योगाचारमते–

१३ सूत्रालंकारः आचार्यासङ्गविरचितः

४ विनयाः

१४-१५ महावस्तु–लोकोत्तरवादिनां विनयः

१६ मूलसर्वास्तिवादिनां विनयः (Gilgit Mss.)

५ महायानसूत्रसंग्रहः

१७ प्रथमः खण्डः–वज्रच्छेदिका, सुखावतीव्यूहः, कारण्डव्यूहः, राष्ट्रपालपरि-पृच्छा, अर्थविनिश्चयसूत्रं च

१८ द्वितीयः खण्डः–शालिस्तम्बसूत्रम्, प्रतीत्यसमुत्पादसूत्रम्, भैषज्यगुरुवैदूर्य-प्रभसूत्रम्, अन्येषां च सूत्राणां संग्रहः

६ अवदानसंग्रहः

१९ अवदानशतकम् (प्रकाशितम्) Rs. 10.00 and 12.50

२० दिव्यावदानम् (प्रकाशितम्) Rs. 16.00 and 20.00

२१ जातकमाला (बोधिसत्त्वावदानमाला) सुभाषितरत्नकरण्डककथा च, आर्यशूरविरचिता (प्रकाशिता) Rs. 10.00 and 12.50

२२-२३ अवदानकल्पलता क्षेमेन्द्रविरचिता (प्रकाशिता) Rs. 20.00 and 25.00

७ प्रकीर्णग्रन्थाः

२४ महायानस्तोत्रसंग्रहः

२५ अश्वघोषग्रन्थाः—बुद्धचरितम्, सौन्दरनन्दम्